

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

DIN SUMAR

50 DE ANI DE LA CREAREA UNIUNII
TINERETULUI COMUNIST

DIN ACTIVITATEA STUDENȚILOR DEMOCRAȚI ȘI
ANTIFASCIȘTI DIN ROMÂNIA

Gh. I. IONIȚĂ

★
ODOARELE MOVILEȘTILOR RĂMASE ÎN POLONIA. CON-
TRIBUȚII LA ISTORIA ARTEI ȘI A PREȚURILOR OBIECTE-
LOR DE AUR

ILIE CORFUS

OBLIGAȚIILE LOCUIȚORILOR DEPENDENȚI, RUMÂNII
ȘI VECINII, FAȚĂ DE VISTIERIE

V. MIHORDEĂ

PERIODICUL BUCUREȘTEAN „NAȚIONALUL” (1857—1861)
ȘI PROBLEMELE TRANSILVANIEI

Gr. CHIRIȚĂ

DOCUMENTAR

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE
(STUDII DOCUMENTARE)

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

RECENZII

REVISTA REVISTELOR

ÎNSEMNĂRI

TOMUL 25 — 1972

1

www.dacoromanica.ro

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. A. OȚETEA (*redactor responsabil*); MATEI IONESCU (*redactor responsabil adjunct*); acad. P. CONSTANTINESCU-IAȘI; acad. C. DAICOVICIU; M. BERZA; ȘT. PASCU, membri corespondenți ai Academiei; L. BÁNYAI, MIRON CONSTANTINESCU, AL. ELIAN, M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA, EUGEN STĂNESCU, ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU (*membri*) I. APOSTOL (*secretar de redacție*).

Prețul unui abonament este de 180 lei.

În țară, abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari de presă din întreprinderi și instituții.

La revue „STUDII”, REVISTĂ DE ISTORIE, parait 6 fois par an.

Toute commande à l'étranger sera adressée à Întreprinderea ROMPRESFILATELIA, Boîte postale 2001 — telex 011631 — Bucarest, Roumanie, ou à ses représentants à l'étranger.

En Roumanie vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste au chez votre facteur.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „Studii”, revistă de istorie. Apare de 6 ori pe an.

studii

REVISTA DE ISTORIE

TOM. 25, 1972, Nr. 1

S U M A R

50 DE ANI DE LA CREAREA UNIUNII TINERETULUI COMUNIST

	Pag.
GH. I. IONIȚĂ, Din activitatea studenților democrați și antifasciști din România	5
★	
ILIE CORFUS, Odoarele Movileștilor rămase în Polonia. Contribuții la istoria artei și a prețurilor	29
V. MIHORDEA, Obligațiile locuitorilor dependenți, rumânii și vecinii, față de vistișterie	61
★	
GR. CHIRIȚĂ, Periodicul bucureștean „Naționalul” (1857—1861) și problemele Transilvaniei	81
ANASTASIE IORDACHE, Primele măsuri legislative pentru protejarea și încurajarea industriei naționale. Legea din 1887	97
MIRCEA IOSA, „Notele politice” ale lui Ion Bianu și însemnătatea lor	111

DOCUMENTAR

N. ISAR, Un iluminist necunoscut din epoca de la 1821: Stolnicul Voinescu	125
MATEI D. VLAD, Asemănări și deosebiri între „sloboziile” și satele de colonizare din Țara Românească și Moldova	137
DUMITRU P. IONESCU, Contribuții privind apariția revistei „Magazin istoric pentru Dacia”	145
GH. COTOȘMAN, Două documente necunoscute privind evenimentele de la 1848—1849 în Banat	149

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

Istoriografia evului mediu timpuriu (Dan A. Lăzărescu)	151
--	-----

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Sesiunea consacrată împlinirii a 450 de ani de la moartea lui Neagoe Basarab (Dan Berindei); Reuniunea de lucru a Comisiei mixte de istorici români și maghiari. Budapesta (Dan Berindei); O călătorie de studii în R. S.

	Pag.
Cehoslovacă (<i>Tr. Udrea</i>); Simpozionul „Şase sute de ani de la întemeierea oraşului Krusevac” (R.S.F. Iugoslavia) (<i>D. Mioc</i>); Sesiune ştiinţifică organizată în S.U.A. de Arhivele Naţionale şi Comitetul american de istorie a celui de-al doilea război mondial (<i>Eugen Bantea</i>); Teze de doctorat	157

RECENZII

VASILE MACIU, <i>Mouvements nationaux et sociaux roumains au XIX-e siècle</i> , Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1971, 334 p. (<i>I. D. Suci</i>)	165
N. GRIGORAŞ, <i>Instituţii feudale din Moldova. I. Organizarea de stat pînă la mijlocul sec. al XVIII-lea</i> , Edit. Academiei, Bucureşti, 1971, 475 p. (<i>Petre Strihan</i>)	172
CAMILO RIAÑO, <i>La Campaña Libertadora de 1819</i> , Bogotá (-Colombia), Editorial Andes, 1969, 312 p. cu ilustr. + 19 f. + 7 f. h. (Sesquicentenario de la Campaña Libertadora de 1819) (<i>Ioan I. Neacşu</i>)	178

REVISTA REVISTELOR

* * * TERRA NOSTRA. <i>Culegere de materiale privind istoria agriculturii în România</i> , Ministerul Agriculturii, Industriei Alimentare, Silviculturii şi Apelor, Bucureşti, 1971, vol. II, 446 p. (<i>Ioana Constantinescu</i>)	185
--	-----

INSEMNĂRI

Istoria Românelor. — N. STOICESCU, <i>Cum măsurau strămoşii. Metrologia medievală pe teritoriul României</i> , Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1971, 330 p. (<i>Fl. Constantiniu</i>); T. VÂRGOLICI, <i>Dimitrie Bolintineanu şi epoca sa</i> , Bucureşti, Edit. Minerva, 1971, 394 p. + 16 f. pl. (Universitas) (<i>Nicolae Liu</i>); IOAN STRATAN, <i>Corul „Ion Vidu” din Lugoj (1810—1970)</i> . Contribuţie la istoria corurilor din Banat, Timişoara, 1970, 189 p. (<i>I. D. Suci</i>). Istorie universală. — * * * СССР в борьбе за мир накануне второй мировой войны (сентябрь 1938 г. — август 1939 г.). <i>Документы и материалы</i> , Издательство политической литературы, Москва, 1971, 736 p. (<i>Ion Babici</i>); APOSTOL KOTANI, <i>Disa çëshlje të politikës agrare të P. K. Sh. në vitet 1941—1948</i> (Problemele politicii agrare a P.C.A. în anii 1941—1948), Tirana, 1970, 148 p. (<i>Gelcu Măk-sutovic</i>); JACQUES DESMAREST, <i>Evolution de la France contemporaine. I. La France de 1870</i> , Paris, Edit. Hachette, 1970, 424 p. (<i>Constantin Şerban</i>).	189
--	-----

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

TOME 25, 1972, N° 1

S O M M A I R E

CINQUANTENAIRE DE LA CRÉATION DE L'UNION DE LA JEUNESSE COMMUNISTE

	Page
GH. I. IONIȚĂ, Aspects de l'activité des étudiants démocrates et antifascistes de Roumanie	5

ILIE CORFUS, Les trésors de la dynastie des Movilă demeurés en Pologne. Contribution à l'histoire de l'art et des prix	29
V. MIHORDEA, Les obligations des habitants asservis, les <i>rumâni</i> et les <i>vecini</i> , face à la Trésorerie	61

GR. CHIRIȚĂ, Le périodique bucarestois « Naționalul » (1857–1861) et les problèmes de la Transylvanie	81
ANASTASIE IORDACHE, Les premières mesures législatives de protection et encouragement de l'industrie nationale. La loi de 1887	97
MIRCEA IOSA, Les « Notes politiques » de Ion Bîanu et leur importance	111

DOCUMENTAIRE

N. ISAR, Un représentant des Lumières inconnu de l'époque 1821 : le <i>stolnic</i> Voinescu	125
MATEI D. VLAD, Ressemblances et différences entre les <i>slobozii</i> et les villages de colonisation de Valachie et de Moldavie	137
DUMITRU P. IONESCU, Contributions concernant la parution de la revue « Magazin istoric pentru Dacia »	145
GH. COTOȘMAN, Deux documents inédits concernant les événements de 1848–1849 dans le Banat	149

PROBLÈMES DE L'HISTORIOGRAPHIE CONTEMPORAINE (ÉTUDES DOCUMENTAIRES)

L'historiographie du Haut Moyen Age (Dan A. Lăzărescu)	151
--	-----

LA VIE SCIENTIFIQUE

- Session consacrée au 450e anniversaire de la mort de Neagoe Basarab (*Dan Berindei*); La réunion de travail de la commission mixte des historiens roumains et hongrois. Budapest (*Dan Berindei*); Un voyage d'études en R. S. Tchécoslovaque (*Tr. Udrea*); Le symposium « 600 ans depuis la fondation de la ville de Kruševac » (R.S.F. de Yougoslavie) (*D. Mioc*); Session scientifique organisée aux U.S.A. par les Archives nationales et le Comité américain d'histoire de la deuxième guerre mondiale (*Eugen Bantea*); Thèses de doctorat 157

COMPTE RENDUS

- VASILE MACIU, *Mouvements nationaux et sociaux roumains au XIXe siècle*, Bucarest, Ed. Academiei, 1971, 334 p. (*I. D. Suci*) 165
- N. GRIGORAŞ, *Instituţii feudale din Moldova. I. Organizarea de stat pînă la mijlocul sec. al XVIII-lea* (Institutions féodales en Moldavie. I. L'organisation d'Etat jusqu'au milieu du XVIIIe siècle), Ed. Academiei, Bucarest, 1971, 475 p. (*Petre Strihan*) 172
- CAMILO RIANO, *La Campaña Libertadora de 1819*, Bogotá (Colombie), Editorial Andes, 1969, 312 p. avec illustrations + 19 f. + 7 f.h. (Sesquicentenaire de la Campaña Libertadora de 1819) (*Ioan I. Neacşu*) 178

REVUE DES REVUES

- * * TERRA NOSTRA. *Culegere de materiale privind istoria agriculturii în România* (Recueil de matériaux concernant l'histoire de l'agriculture en Roumanie), ministère de l'Agriculture, de l'Industrie alimentaire, de la Sylviculture et des Eaux, Bucarest, 1971, vol. II, 446 p. (*Ioana Constantinescu*) 185

NOTES

- Histoire de Roumanie** — N. STOICESCU, *Cum măsurau strămoşii. Metrologia medievală pe teritoriul României* (Le système métrique chez les aïeux. La métrologie médiévale sur le territoire de la Roumanie), Bucarest, Ed. ştiinţifică, 1971, 330 p. (*Fl. Constantiniu*); T. VÂRGOLICI, *Dimitrie Bolintineanu şi epoca sa* (Dimitrie Bolintineanu et son époque), Bucarest, Ed. Minerva, 1971, 394 p. + 16 f. pl. (Universitas) (*Nicolae Liu*); IOAN STRATAN, *Corul « Ion Vidu » din Lugoj (1810—1970). Contribuţie la istoria corurilor din Banat* (Le chœur « Ion Vidu » de Lugoj. Contribution à l'histoire des chœurs de Banat), Timişoara, 1970, 189 p. (*I. D. Suci*)
- Histoire Universelle** — * * * СССР в борьбе за мир накануне второй мировой войны (сентябрь 1938 г. — август 1939 г.) Документы и материалы, Издательство политической литературы, Москва, 1971, 736 p. (*Ion Babici*); APOSTOL KOTANI, *Disa cëshlje të politikës agrare të P. K. Sh. në vitet 1941—1948* (Problèmes de la politique agraire du P.C.A. pendant les années 1941—1948), Tirana, 1970, 148 p. (*Gelcu Maksutovici*); JACQUES DESMAREST, *Evolución de la France contemporánea. I. La France de 1870*, Paris, Editions Hachette, 1970, 424 p. (*Constantin Şerban*) 189

DIN ACTIVITATEA STUDENȚILOR DEMOCRAȚI ȘI ANTIFASCIȘTI DIN ROMÂNIA

DE

GH. I. IONIȚĂ

În frontul larg al forțelor progresiste ale societății românești, studențimea, spre cinstea ei, a ocupat un loc de seamă în toate etapele de dezvoltare a școlii noastre superioare. Detașați în timp, de pe culmile pe care ne situăm azi ca participanți direcți la opera de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate în patria noastră, privim cu admirație în trecut, spre diferitele etape ale istoriei noastre naționale, la zbuciumul atîtor generații de studenți și recunoaștem în fiecare caz în parte ceva din lupta îndelungată, clocotitoare, eroică și grea pentru libertate, dreptate și progres social dusă neabătut de masele populare prea nedreptățite și nesocotite sub toate regimurile bazate pe exploatarea omului de către om. Gîndurile noastre se îndreaptă cu aleasă prețuire, mai întîi de toate, la generațiile de studenți din veacul trecut și de la începutul veacului nostru, la tradiția umanistă, progresistă, socialistă pe care cei mai distinși reprezentanți ai lor au creat-o ori au simțit nevoia organică de a se încadra în ea.

De la Gheorghe Lazăr, întemeietorul în 1818 a ceea ce s-a numit „Școala academică de științe filozoficești și matematicești” — instituție ce prezenta multiple valențe revoluționare încă atunci — și pînă la etapa istorică ce ne va preocupa în acest articol, istoria învățămîntului superior românesc a încorporat organic o cuprinzătoare și continuă mișcare democratică și progresistă a studențimii, în avangarda căreia s-au situat întotdeauna fiii păturilor și categoriilor sociale direct producătoare de bunuri materiale. „Discipolii lui Lazăr nu fură din fii de boier, ci din treptele mai de jos... Treapta de jos a înțeles în 1816 pre Lazăr și la 1821 pre Tudor Vladimirescu”¹, ne spune V. A. Urechia în a sa *Istorie a școalelor*.

¹ V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, vol. IV, București, 1901, p. 193.

Saltul produs în întreaga viață social-politică a țării la jumătatea veacului trecut prin apariția proletariatului și, la scurt timp după aceasta, prin unirea socialismului științific cu mișcarea muncitorească n-a rămas fără ecou în rîndurile studențimii. „Pe porțița pe care au pătruns ideile socialiste în facultate a pătruns și sentimentul demnității și spiritul de revoltă”², avea să constate cu dreptate C. Bacalbașa într-una din scrierile sale.

Efectul imediat l-a constituit intrarea în luptă — alături de proletariet și de celelalte mase de oameni ai muncii — a studenților progresiști. Receptivitatea lor la tot ce era nou în frământările social-politice ale timpului n-a întîrziat să se arate. În 1880, la Iași, s-a desfășurat prima acțiune grevistă de amploare a studenților îndreptată împotriva grelelor condiții de învățatură și viață, împotriva abuzurilor claselor exploataatoare. O sumedenie de asociații studențești cu activitate permanentă, remarcabilă chiar, în unele cazuri, ilustrează istoria acestei faze de început a mișcărilor progresiste ale tineretului universitar din țara noastră. Ar fi, poate, temerar să încercăm să amintim aci fie și pe cei mai de seamă reprezentanți ai acelor distinse generații, dar o vom face totuși — cu riscul de a omite chiar, nedorit de noi, pe unii dintre ei —, fiind în intenția noastră de a reține în primul rînd pe unii dintre aceia care, după încheierea studiilor, au devenit ei înșiși purtători ai făcliei culturii autentice, figuri luminoase de universitari, educatori prestigioși ai noilor generații de studenți, propagatori ai ideilor celor mai înaintate ale vremii, ai ideilor materialiste, socialiste. Este cazul lui C. Dobrogeanu-Gherea, al fraților Nădejde, Garabet Ibrăileanu, Raicu Ionescu-Rion, C. I. Parhon, Al. A. Bădăraș, C. I. Istrati, Emil Racoviță, Dimitrie Voinov, Vasile Conta, Gr. Cobălcescu, Ștefan Stîncă, I. Cantacuzino ș.a.

Avîndu-i ca portdrapel și simbol pe aceștia și pe mulți alții asemenea lor, pe drumul unor tradiții autentice de umanism, de progres au apucat și au mers fără a se rătăci zeci de generații de studenți de-a lungul atîtor decenii, făcînd fală învățămîntului, științei și culturii românești și pregătind, totodată, treaptă cu treaptă — cu mijloacele ce le-au stat la îndemînă —, atingerea înălțimilor pe care ne situăm astăzi și spre care atîția iluștri înaintași au năzuit cu sinceritate și dăruire. Încrederea studențimii în poporul muncitor și asimilarea de către popor a efortului de luptă al tineretului studios au asigurat succesul pe acest drum atît generațiilor mai vechi cît și celor care astăzi, în plină epocă de înflorire socialistă a patriei, ostenesc sub steagul glorios al semicentenarului Partid Comunist Român pe calea îndreptată spre ridicarea patriei pe noi culmi ale culturii și civilizației.

Condițiile grele de învățatură și viață, chinuitorul sistem al taxelor școlare, a căror greutate o resimțeau din plin studenții provenind din păturile sociale sărace, accesul limitat la învățatură pentru fiii de muncitori, țărani, pentru studenții nevoiași în genere au determinat — în

² C. Bacalbașa, *Bucureștii de ieri și de azi*, Editura Minerva, 1929, p. 308.

întreaga perioadă interbelică—existența unei permanente stări de nemulțumire, de agitație și nu de puține ori această stare a dus la izbucnirea revoltei³.

Partidul Comunist Român s-a preocupat încă din momentul înființării sale de problemele studențimii. Sub îndrumarea sa au acționat încă din 1921 toți factorii implicați într-un fel sau altul în problemele tineretului universitar. „Studenții, alături de muncitorime — se putea citi în ziarul „Tineretul socialist” din 17 decembrie 1921 —, pășesc la lupta cea mare pentru dărîmarea unei stări sociale de nesuferit și pentru înfăptuirea celui mai frumos dintre idealuri, al dreptății și înfrățirii internaționale”. Conștiința de clasă muncitorească a început încă din acele momente să pătrundă din ce în ce mai adînc în universități. Elementele cele mai înaintate ale studențimii se încadrau în mișcarea revoluționară a clasei muncitoare. Organizarea unei mișcări revoluționare studențești a devenit o problemă la ordinea de zi și s-a menținut astfel pînă cînd primele forme de asociere studențească au devenit fapt împlinit. Spre acest pas au condus și împrejurările în care încercarea de pătrundere în viața universitară a curentelor anarhice, extremiste — cuziste și legionare mai ales — s-a izbit de o reacție vie de protest în rîndurile studențimii, determinînd întreținerea unui climat permanent de luptă antifascistă. Pe un asemenea teren, chemările și indicațiile comuniștilor, ale uteciștilor au prins de fiecare dată viață în rîndurile studențimii, ajungîndu-se nu în puține cazuri la organizarea unor riposte dintre cele mai energice împotriva fascismului.

Pentru cultivarea climatului favorabil luptei democratice, antifasciste în universitățile noastre în anii dintre cele două războaie mondiale a fost de mare folos faptul că au existat, în unele perioade, în fruntea acestor instituții de cultură — atîta timp cît s-au putut menține — elemente progresiste prestigioase, ele însele participante active la lupta pentru drepturi și libertăți democratice, pentru progres social, împotriva fascismului, pentru independența și suveranitatea țării. Astfel, rectoratul universității clujene a beneficiat multă vreme de serviciile ilustrului înaintaș al psihologiei românești, prof. Florian Ștefănescu-Goangă⁴. Ca și alți intelectuali cu vederi democratice, progresiste, el a luptat pentru întronarea în universitate a unui climat de studiu și de viață ferit de orice vicii determinate de creșterea treptată a primejdiei fasciste. În studențimea democratică, antifascistă, rectorul clujean a avut permanent un sprijin real. Tocmai de aceea bandele fasciste legionare au pus la cale un atentat asupra lui. Odioasa încercare de asasinat s-a produs în 1938, cînd elemente declasate, huliganice, fasciste au tras focuri de revolver asupra distinsului savant și rector⁵.

³ Numeroase date în legătură cu aceasta se găsesc în lucrarea lui T. Caranfil, intitulată *Din luptele studențimii democratice*, București, Edit. tineretului, 1956.

⁴ S-a născut în 1881 la Curtea de Argeș. Studiile le-a făcut în orașul natal, apoi la București și Leipzig. În 1920 devine profesor la Universitatea din Cluj, iar din 1932 rector al aceleiași instituții (vezi detalii în articolul lui Paul Dobrescu, *Florian Ștefănescu-Goangă, ilustru înaintaș al psihologiei românești*, în „Scînteia” din 6 aprilie 1971).

⁵ Din fericire nu a fost rănit mortal. Dar, o dată cu venirea la putere în septembrie 1940 a dictaturii militare-fasciste, el a fost înlocuit din funcția de rector.

Dintre exemplele similare ce se pot da în continuare, unul se impune cu deosebire, cel al reputatului profesor ieșean Traian Bratu ⁶, prieten apropiat al studențimii democratice, antifasciste, apărător al studenților comuniști în fața instanțelor judecătorești burgheze ⁷ și un aprig adversar al curentelor fasciste, al legionarismului și cuzismului. Temerarele-i inițiative de înlăturare a elementelor fasciste din viața universitară nu au rămas fără urmări, acestea din urmă pregătindu-i în taină suprimarea. Bestiala încercare s-a produs în ziua de 1 martie 1937 ⁸.

Oprindu-ne aici cu exemplele desprinse din galeria distinșilor rectori care au onorat învățămîntul românesc în acei ani — poate mai presus de toate prin patriotismul și antifascismul lor —, dorim să apreciem în continuare faptul că a fost de cel puțin de o tot atît de mare importanță faptul că studențimea democratică, antifascistă a beneficiat în aceeași perioadă de îndrumarea și sprijinul acordat de un impresionant număr de cadre didactice de mare prestigiu ale căror simțăminte patriotice, antifasciste s-au împletit în teorie și practică cu o prodigioasă activitate didactică, științifică și educativă universitară. Ne-am face o datorie de mare cinste să amintim în cele ce urmează doar numele cele mai prestigioase dintre cele prestigioase care se pot evidenția în această direcție: Gh. Agavriloiu, Petre Andrei, Dan Bădărău, Nicolaie Bagdasar, Constantin Balmuș, Octav Botez, Traian Bratu, Paul Bujor, Tudor Bugnariu, George Călinescu, Radu Cernătescu, Șerban Cioculescu, Al. Cludian, Petre Constantinescu-Iași, Mircea Florian, Traian Gheorghiu, H. Hortolomei, Iorgu Iordan, Nicolae Iorga, Virgil Madgearu, Gh. Marinescu, I. I. Mironescu, Vasile Mîrza, Al. Myller, C. Motaș, Ilie Murgulescu, Ștefan Nicolau, Valeriu Novacu, C. I. Parhon, Emil Petrovici, Al. Philippide, Grigore T. Popa, Gh. Vlădescu-Răcoasa, Vasile Rîșcanu, Al. Rosetti, D. D. Roșca, Liviu Rusu, Simion Sanielevici, Traian Săvulescu, Simion Stoilov, Florian Ștefănescu-Goangă, Tudor Vianu, Gh. Vrinceanu, Barbu Zevedei ș.a. Desigur, cu excepția intelectualilor comuniști, unele din persoanele amintite au fost uneori tributare limitelor de clasă, neputîndu-se desprinde total de pe pozițiile sociale pe care se aflau bine ancorate. Valoroasă rămîne în fiecare caz în parte, însă contribuția adusă la dezvoltarea științei, a culturii și, totodată, la mișcarea antifascistă a poporului român.

Încercări de organizare a tineretului studentesc, comuniștii și, sub îndrumarea acestora, uteciștii au făcut încă acum cinci decenii, din

⁶ Născut în 1875 la Rășinari (Sibiu). Studiile le-a făcut la Sibiu, București și Berlin. De la 25 noiembrie 1921, cu unele întreruperi, a condus, în calitate de rector, Universitatea din Iași pînă la 1 iunie 1938.

⁷ Sint bine cunoscute, de pildă, acțiunile insistente cu ajutorul cărora rectorul ieșean a apărut în fața justiției pe studentul comunist Timotei Marin în anul 1921 (vezi detalii în articolul lui Stelian Neagoe, *Traian Bratu — profesor și militant antifascist*, în „Cronica” din 8 august 1970). Glasul său răspicat de apărare a studentului comunist ieșean a fost auzit în acel an în instanță chiar în capitala țării, în plin proces al congresiștilor comuniști, în Dealul Spirii.

⁸ Din fericire, nici această josnică încercare n-a reușit, rectorul ieșean reluîndu-și după vindecare munca cu o rară conștiinciozitate și cu o neclintită dorință de a duce pînă la capăt lupta cu tenebroasele agitații și acțiuni ale fascismului, mult intensificate în acele momente ca urmare, mai ales, a impulsurilor primite de peste hotare din partea Germaniei hitleriste și a sateliților săi revanșari, răboșnici, revizionari.

momentul constituirii partidului și, apoi, a organizației revoluționare de tineret. Au și fost obținute o serie de rezultate imediate, dar un prim succes mai important în urma acestor eforturi s-a obținut în anul 1925, o dată cu punerea bazelor Uniunii studenților independenți, al cărui președinte a fost Mihai Ciobanu⁹. Uniunea a desfășurat o prodigioasă activitate pe tărîmul luptei pentru îmbunătățirea condițiilor sociale și profesionale ale studenților, mai întâi de învățătură și de viață ale acestora, pentru apărarea drepturilor și libertăților democratice, pentru promovarea gândirii materialiste, împotriva pătrunderii morbului fascist în viața universitară, pentru democratizarea învățămîntului superior. Prin obiectivele luptei și prin activitatea practică desfășurată, organizația s-a apropiat mult de partidul comunist, de U.T.C., secundîndu-le în acei ani în ce privește preocuparea lor pentru problemele studențimii. Lucrețiu Pătrășcanu, din însărcinarea P.C.R., s-a preocupat insistent de problemele organizației, împreună cu alți activiști ai partidului.

Cea mai importantă organizație democratică, antifascistă a studențimii în întreaga perioadă interbelică a fost Frontul Studențesc Democrat, care a luat ființă în primăvara anului 1935¹⁰, mai întâi la București, apoi la Cluj¹¹, la Iași¹² și în alte centre. „Frontul nostru s-a dezvoltat repede — scria nu de mult Mihail I. Dragomirescu —, stimulat de activitatea neobosită a uteciștilor, care, deși se aflau în ilegalitate, dinamizau lupta studențimii democratice, sub directa îndrumare a Partidului Comunist Român”¹³.

Ca președinte al conducerii centrale a F.S.D. a fost ales Gheorghe Rădulescu, pe atunci student la Academia comercială, membru al U.T.C.; secretar general al organizației au fost Mihail I. Dragomirescu și, pentru un timp mai scurt, Alexandru Predescu.

Rîndurile organizației au fost onorate cu prezența activă încă în primele momente după înființarea ei de reprezentanții cei mai distinși

⁹ În revista „Forum”, nr. 5/1971, p. 78—79, acad. prof. Al. Graur a evocat — pe baza unor amintiri de participant direct la lupta democratică a studențimii — figura luminoasă a lui Mihai Ciobanu, deosebitele sale calități politice, morale.

¹⁰ Ziarul „Adevărul” informa la 11 mai 1935 că, în urma unor discuții purtate între o serie de reprezentanți ai studenților democrați, s-a constituit un comitet mixt, menit să coordoneze activitatea în vederea realizării unui amplu program de revendicări studențești. Sensul politic al acestei mixtări a comitetului de inițiativă era mult mai profund decît ar părea la o simplă lectură. Inspirîndu-se din realitatea politică a acelor timpuri, în care la noi, în România, ca, de altfel, în multe alte țări ale lumii, se făceau eforturi pentru realizarea unor largi fronturi populare antifasciste, care să cuprindă laolaltă cele mai diferite partide și grupări politice nefasciste și antifasciste, studenții democrați s-au orientat și ei spre găsirea unei formule în care în organizația lor să fie încă de la început înregimentăți tineri universitari de diferite apartenențe politice: comuniști, socialiști, național-țărăniști, radical-țărăniști etc., inclusiv neîncadrați politic. Singura condiție ce se punea de la început era ca toți aceștia să dovedească în lupta zilnică antifascismul lor, aderența totală la obiectivele patriotice, democratice ale organizației.

În jurul înființării și activității noii grupări politice, presa vremii a făcut ample comentarii în zilele următoare. La 21 iunie 1935, de pildă, Petre Pandrea semna în „Adevărul” un consistent articol de susținere a ideii necesității Frontului Studențesc Democrat.

¹¹ I. Babici, *Aspecte din lupta antifascistă a studențimii din Cluj în perioada 1934—1937*, în „Analele . . .”, 1956, nr. 3, p. 147—158.

¹² *Timp eroic*, Iași, Edit. Junimea, 1971, p. 71—87. Alexandru Birlădeanu a fost președintele secțiunii, iar Al. Voitin secretar (*op. cit.*, p. 73—74).

¹³ Mihail I. Dragomirescu, *O demonstrație nocturnă*, în „Magazin istoric”, 1969, nr. 5, p. 55.

ai studențimii, de numeroase nume de care avea să se vorbească mult timp după aceea și de care vorbim cu deosebită stimă și căldură și astăzi. Am aminti, cu titlu de exemplu, dintre aceștia pe următorii membri ai F.S.D. din capitala țării: *Facultatea de litere și filozofie*: Alexandru Balaci, Miron Constantinescu, Constanța Crăciun, Nicolae și Lucia Djamo, Mihail I. Dragomirescu, Vasile Florescu, Constanța Martinovici, Vera Frimu, Tașcu Gheorghiu, Elena Joja, Mihai Levente, Mironica Mihail, Radu Justinian Nica, George Orzea, Constanța Predescu — Oprea, Ștefan Popescu, Elena Secară—Moldovan, Ion Stancu, Virgil Teodorescu, M. Șcra, Gellu Naum, Eugen Schileru, Virgil Solomonide (André Kédros), D. Trost; *Academia comercială*: Gheorghe Rădulescu, Constantin Arămescu, Victor Brinză, Ovidiu Caraiani, Mihail Firșirotu, Dumitru Fara, Mihai Hașeganu, Petre Gheorghiu, Victor Iliu, Vasile Malinschi, Manea Mănescu, Roman Moldovan, Gh. Naumescu, Constantin Nisipeanu, Constantin Pintilie, Florentin Secară, V. Domocoș; *Arhitectură*: Gheorghe Drăgulescu, Cornelia Peulescu; *Științe*: Gheorghe Dumitrescu, Andrei Popovici, Mircea Vasilescu; *Drept*: Mircea Brătucu, Dimitrie Cardo, Ovidiu Constantinescu, Ilie Konstantinovski, C. Dumitrescu-Ceacu, Constantin Georgescu, George Macovescu, Dante Gherman, V. Manolache, Corneliu Mănescu, C. Mitrică, Alexandru Predescu, Dinu Mihail, Petre Vulpescu; *Politehnică*: Cioroiu Răducanu, Constantin Dobrescu, Emanoil Florescu, G. Găvănescu, Andrei Georgescu, Igor Ivanov, Nicolae Korcinski, Teodor Mărășescu, Dimitrie Praporgescu, Vasile Tacu, Valeriu Țăruș; *Agronomie*: Nicolae Anghel, Ștefan Dimancea, Neagu Marin, Teodor Martin, Dumitru Ștefănescu, Mircea Doucet, Jijie Barbu, Roman Rusnac.

La Iași, printre fruntașii secțiunii F.S.D. se numărau: Alexandru Birlădeanu, Constantin Dimitriu, Ion Oceanu, Năstase Popescu, Emil Popovici (Gălușcă), Paul Radu, Constantin Zosin, Ion Zaharia, Alexandru Voitinovici, Al. Antohi.

La Cluj, printre alții, activau: Zoe Bugnariu, Ștefan Cleja, Traian Dinculescu, Aron Costea, Simion Chișu-Pop, Petru Manu, Gheorghe Micle, Ion Mîzgăreanu, Eduard Mezincescu, Ion Oancea, Grigore Popa, Gheorghe Adorian, Mircea Biji, Gheorghe Timaru, Camil Suciu, Bucur Schiopu, Ion Valea, Constantin Zaharia, Ion Vințe, V. Pogăceanu, Vasile Vlăsceanu, D. Mitoc, Gheran Morariu, Nicolae Moldovan, Vasile Vlasiu, Sergiu Vrejbă¹⁴.

De-a lungul activității sale, Frontul Studențesc Democrat a inițiat și organizat, concludind îndeaproape cu Uniunea Tineretului Comunist, multiple acțiuni¹⁵ pentru îmbunătățirea condițiilor de învățatură și de viață ale studențimii, împotriva primejdiei fasciste, pentru apărarea drepturilor și a libertăților democratice ale maselor, pentru salvagardarea

¹⁴ Valoroasa reconstituire a listei principalilor fruntași ai Frontului studențesc democrat aparține lui Mihail I. Dragomirescu și a fost făcută cunoscută în revista „Magazin istoric”, 1969, nr. 5, p. 55—56; Date interesante de acest gen se pot găsi și în lucrarea *Timp eroic*, Iași, Edit. Junimea, 1971, p. 7—109.

¹⁵ Detalii se pot găsi în cartea lui T. Caranfil, *Din luptele studențimii democratice*, București, Edit. tineretului, 1956. Spațiul ce se acordă articolului de față nu ne permite să tratăm în detaliu activitatea organizației, ci ne determină la selectarea citorva acțiuni mai semnificative la care ne vom referi pe parcurs.

independenței și a suveranității patriei, pentru apărarea integrității sale teritoriale.

O pagină importantă au înscris-o studenții democrați în istoria acelor ani și prin participarea lor la activitatea organizațiilor de masă legale create, conduse sau aflate sub influența P.C.R. Din rîndurile unor organizații cum au fost: „Comitetul național antifascist”, „Comitetul național antifascist al femeilor”, „Comitetul național antifascist al tineretului”, „Amicii U.R.S.S.”, „Blocul democratic”, „Societatea pentru întreținerea raporturilor culturale dintre România și U.R.S.S.”, „Comitetele pentru apărarea antifasciștilor”, „Grupul avocaților democrați”, „Liga contra prejudecăților”, „Ajutorul roșu”, „Patronajele populare”, „Comitetul român al Reuniunii universale pentru pace”, „Comitetele Pro-Spania”, „Tinerimea amică româno-franceză”, „Amicii Cehoslovaciei”, „Uniunea patrioților”, „Apărarea patriotică” ș.a. au făcut parte și un mare număr de studenți, mulți dintre ei efectuîndu-și ucenicia politică în acest cadru. Rapoarte ale organelor de urmărire burgheze ne dau azi posibilitatea să surprindem felul în care ele însele priveau cu neliniște prezența studenților în acest cadru, apreciind că asemenea participări erau de natură să creeze noi probleme în mediul universitar. Se avea, desigur, în vedere faptul că spiritul combativ, revoluționar creștea și mai mult în rîndurile studențimii.

Fie în calitate de membri ai acestor organizații de masă, legale și, în primul rînd, ai Frontului Studențesc Democrat, de comuniști și uteciști — unii dintre ei — sau de simpli simpatizanți ai mișcării comuniste, democratice, antifasciste, o bună parte a studențimii, animată de puternice sentimente patriotice, antifasciste, antihitleriste, au contribuit activ în acei ani la reușita principalelor acțiuni de masă, a întrunirilor și a demonstrațiilor antifasciste, la înfruntarea deschisă cu forțele reacționare și fasciste în alegerile comunale, județene și parlamentare, la apărarea sediilor grupărilor revoluționare, a redacțiilor gazetelor democratice primejduite de fasciști.

Cu privire la participarea tineretului la luptele de clasă din perioada interbelică, în literatura de specialitate au apărut în anii puterii populare o serie de contribuții, dintre care unele valoroase. Mai puțin s-a scris despre acțiunile studențești ale acelor ani și este regretabil, căci pentru tineretul studios de astăzi ar avea o valoare educativă deosebită cunoașterea cauzelor profunde care au generat acele mișcări și desfășurarea lor adesea de-a dreptul revoluționară. Nu dispunem de spațiul necesar pentru a ne referi pe larg la luptele greviste ale studențimii. Am dori să amintim totuși acțiunile greviste din anii crizei economice de la o serie de facultăți din capitală (îndeosebi de la drept), grevele de la începutul anilor 1935 de la Facultatea de drept din București, larg sprijinite de studenții mediciști din capitală și de cei de la drept din Iași și Cluj. Pentru a concretiza mai mult tratarea, ne vom referi în continuare pe larg la una dintre cele mai importante acțiuni studențești, și anume la greva de la Academia comercială desfășurată în București în 1938¹⁶. Sporirea taxelor de înscriere de la 150 de lei la 2 150 de lei,

¹⁶ Vezi detalii în *Tradițiile revoluționare și educația tineretului*, București, 1970 (Gh. I. Ioniță, *Considerații privind lupta democratică, patriotică, antifascistă a tineretului din România* ..., p. 45—47).

majorarea taxelor de examen, prețurile inimaginabile ale cursurilor universitare, lipsa cronică de cămine și cantine, care să fie accesibile veniturilor modeste ale multora dintre ei, au determinat în 1937—1938 scăderea numărului de studenți ai Academiei comerciale din București la 2 533 față de cei 3 933, cîți fuseseră înscriși în anul precedent. Parcă pentru a pune vîrf la toate acestea, rectoratul a dispus desființarea sesiunii ordinare din februarie, exmatricularea unui număr de 2 000 de studenți, care, datorită condițiilor grele, nu și-au putut susține toate examenele și, împotriva tuturor așteptărilor, majorarea taxei de înscriere în anul preparator la 4150 de lei. Nu e de mirare, astfel, că mulți studenți erau nevoiți, pentru a se menține la suprafață, să lucreze ca hamali de noapte în gară sau ca ajutoari de chelner în localurile din capitală.

În fața acestei situații, comitetul studențesc al academiei a fost silit de masa studenților să înainteze rectoratului și consiliului profesoral o scrisoare, solicitîndu-le înțelegere și sprijin. Neluată în seamă, datorită influenței exercitate asupra acestor foruri de elemente legionare, scrisoarea a rămas fără răspuns. Un alt memoriu, semnat la 13 decembrie 1937 de peste 1 200 de studenți, le silește însă, sub amenințarea directă cu grevă, să promită convocarea consiliului profesoral pentru examinarea doleanțelor studenților. Consiliul însă nu s-a ținut la data fixată. Mai mult chiar, ca un răspuns parcă, după vacanța Crăciunului a mai fost exmatriculat un lot impresionant de studenți.

Situația era grea. Greva nu mai trebuia amînată. Sub conducerea celulei de partid din Academia comercială, studenții obligă comitetul asociației, aflat sub influența unor elemente reacționare, să convoace adunarea generală. În acea memorabilă zi de 11 ianuarie 1938, masa studenților, și nu comitetul asociației, declară greva, cerînd anularea exmatriculărilor, acordarea sesiunii ordinare în februarie, revenirea la taxa de înscriere de 150 de lei și deblocarea examenelor din ciclul I pentru admiterea în ciclul doi. Printre animatorii grevei se numărau Gheorghe Rădulescu, Manea Mănescu, Roman Moldovan, Mihai Hașeganu, Mihail Firșirotu și Vladimir Domocoș.

Abia acum, cînd nici un student nu s-a mai prezentat la cursuri, rectoratul a început să-i ia în seamă. Consiliul profesoral s-a ținut imediat, amenințînd cu închiderea academiei în cazul continuării grevei. Studenții nu s-au lăsat intimidați. Încurajați în felurite chipuri de colegii de la Academia comercială din Cluj, de la facultățile de medicină și de litere și filozofie din București, ca și de alți simpatizanți, au hotărît să nu dea înapoi. Publicațiile „Reporter”, „Lumea românească”, „Dacia nouă”, „Argus”, revista „Preocupări economice și financiare”, editată de studenții academiei, ca și alte organe de presă aveau în focarul obiectivului greva studențească, informînd opinia publică despre acțiunile în sprijinul revendicărilor studenților.

Principală sarcină era acum neutralizarea acțiunilor unor spărgători de grevă. Aceștia nu erau dintre studenți, ceea ce pentru greviști era un motiv în plus de mîndrie. O tentativă de spargere a grevei a avut loc cu prilejul organizării așa-zisei „consfături” dintre profesori și studenți, cînd au fost aduși legionarii în cămăși verzi și cuziști în cămăși albastre, cu atitudine vădită anticomunistă. În sala arhiplină, într-o atmo-

feră supraincercată, în pofida tuturor amenințărilor, studenții au declarat răspicat: greva nu va înceta pînă nu se vor satisface revendicările. Legionarii și cuziștii, cu toată uniforma lor, s-au temut să acționeze mai dur. Adunarea s-a terminat în sunetele Marșului Frontului Studențesc Democrat :

„...Cu noi este poporul
Al nostru-i viitorul
Și-al tuturor acelor ce muncesc
Studenți democrați, înainte...”.

Față în față cu hotărîrea studenților greviști, rectoratul a trebuit să țină seama de cererile lor legitime. Astfel, s-au anunțat aprobarea sesiunii din februarie, reînscrierea exmatriculaților și revizuirea rigidității regulamentului academiei. Așa se explică faptul că în anul universitar imediat următor, 1938—1939, numărul studenților a crescut de la 2 533 la 3 598.

La 25 ianuarie 1938, după două săptămîni de apărare fermă a principiilor pentru care a fost declarată, greva a luat sfîrșit cu aprobarea revendicărilor studenților. Greva n-a fost un fapt izolat, ci o continuare firească a acțiunilor studențești conduse de partid pentru un învățămînt democratic, împotriva diversunilor fasciste, împotriva huli-ganismului și a actelor de teroare legionare.

În ansamblul formelor de acțiune revoluționară, democratică, antifascistă folosite de studențimea democrată în întreaga perioadă interbelică, un loc de seamă l-a ocupat organizarea unor mari întruniri și manifestații de stradă, în cadrul cărora ea și-a făcut cunoscute țelurile politice, revendicările și a demonstrat hotărît pentru respectarea drepturilor ce i se cuveneau. Exemple pot fi date foarte multe, dar încercînd să ne referim numai la cîteva și, desigur, la cele mai importante, ar trebui, poate, să evocăm mai întîi marea manifestație studențească de stradă din capitală de la 23 ianuarie 1936¹⁷. Pentru organizarea acțiunii, conducerea F.S.D. a adresat studențimii, cu mult timp înainte, un apel, în care printre altele, se spunea : „Pentru interesele noastre și pentru apărarea viitorului culturii românești, ianuarie¹⁸ trebuie să însemne începerea unei lupte”. Un alt apel, apărut în presa cotidiană chiar în după-amiaza zilei de 23 ianuarie, aducea la cunoștință ordinea de zi a întrunirii ce urma să se desfășoare la sediul P.R.Ț. din Calea Victoriei 18 (Pasajul Vilagros) : „Ce este Frontul Studențesc Democrat ? 2. Situația la Facultatea de drept. Înscrierea la examene și „legea avocaților” ; 3. Situația la Școala politehnică ; 4. Sesiunea din februarie la Facultatea de litere”¹⁹.

Către 8 seara, ora începerii întrunirii, spre localul din Pasajul Vilagros aflauau sute și sute de studenți. Atmosfera în care s-a deschis întrunirea a fost extrem de combativă. Discursurile ținute de Gheorghe Rădulescu, Victor Gherasim, Petre Vulpescu, Alexandru Cioc și Radu Olteanu au sporit și mai mult gradul combativității. Totul avea să ia

¹⁷ În revista „Magazin istoric”, 1969, nr. 5, Mihail I. Dragomirescu a evocat cuprinzător această acțiune sub titlul *O demonstrație nocturnă*.

¹⁸ Aluzie la ziua întrunirii.

¹⁹ „Adevărul” din 23 ianuarie 1936.

însă o întorsătură în momentul în care un grup de huligani fasciști pătrunși în sală au început să vocifereze, au produs un scurtcircuit la instalația electrică și au aruncat fiole cu gaze lacrimogene. Organizațiile fasciste, prin trimișii lor, își dovedeau încă o dată profilul lor politic. Intervenind prompt, participanții la întrunire au izbutit în timp scurt să înlăture din sală pe fasciști, să restabilească ordinea și cu aceasta întrunirea a continuat, încheindu-se după câteva ceasuri cu votarea unei ample moțiuni democratice, antifasciste. Cu mare însuflețire s-a ieșit apoi pe Calea Victoriei și, după alcătuirea coloanei, în care s-au încadrat toți participanții la întrunire, a fost organizată o grandioasă demonstrație nocturnă de stradă sub lozincile: „Jos fascismul!”, „Trăiască Frontul Studențesc Democrat!”, „Trăiască lupta antifascistă!”, „Vrem pace!”, „Studenți democrați, înainte!”. Demonștranzii s-au îndreptat spre redacțiile ziarelor „Dimineața” și „Adevărul”, unde o delegație reprezentativă a prezentat textul moțiunii pentru a fi publicat și a cerut înfierarea în coloanele ziarelor a acțiunii trădătoare, antinațională, huliganice, a organizațiilor fasciste. Demonstrația a continuat apoi în fața redacției gazetei fasciste „Porunca vremii” în semn de înfierare a fascismului și a susținătorilor lui. De acolo, coloana a ieșit din nou în Calea Victoriei, continuând demonstrația pînă cînd înspre ea s-au năpustit forțele de represiune trimise de guvernanți pentru a reduce la tăcere această memorabilă ridicare la luptă a studențimii. Astfel se încheia una din marile acțiuni ale studențimii democratice, antifasciste, una dintre acele acțiuni în care tineretul studios dăduse o probă de forță asupra pregătirii sale politice, asupra hotărîrii de a se opune prompt încercărilor desperade ale fascismului de a-și pregăti terenul în vederea cuceririi lui la putere.

O altă viguroasă manifestare antifascistă a tineretului au constituit-o la 21 mai 1936 pregătirea depunerii și depunerea unei coroane de flori pe Mormîntul Eroului Necunoscut din capitală. Ne vom referi mai pe larg la această acțiune, deoarece vedem în desfășurarea ei, verificată în focul luptei, colaborarea într-un același scop a tineretului muncitor cu tineretul studențesc, un aspect care, din păcate, nu a fost subliniat pînă acum decît cu totul incidental în literatura de specialitate, în scrierile privitoare la trecutul de luptă al tineretului nostru. Există, după cunoștința noastră, numeroase alte exemple care se pot da din lupta dusă în acei ani, exemple în care tinerii muncitori s-au înfrățit în luptă cu studenții și, împreună, cu efort comun, au chezașuit victoria acțiunilor lor. Demonstrația tineretului din capitală de la Mormîntul Eroului Necunoscut constituie, după părerea noastră, un exemplu tipic de acest gen. În acea zi de 21 mai 1936, acțiunea a fost organizată de către Comitetul local București al P.C.R. prin intermediul organizației U.T.C. din sectorul III Albastru și al „Comitetului de organizare a acțiunilor de masă ale tineretului pe capitală”, organism politic, alcătuit din reprezentanți ai organizațiilor și grupărilor U.T.C., F.S.D., Tineretul Blocului democratic, Tineretul Uniunii oamenilor muncii maghiari din România, Tineretul radical-țărănist, Tineretul național-țărănist etc. Acest organism politic, prin modul de realizare, prin obiective și, mai ales, prin activitatea practică desfășurată a constituit un adevărat Front popular al tineretului

antifascist în acțiune, căci el întrunea laolaltă tineri fără deosebire de apartenență la partide, animați cu toții de unul și același gând — salvarea țării de primejdia fascistă, hitleristă, apărarea independenței, integrității și suveranității patriei.

Inițiativa depunerii în acea zi a unei coroane de flori pe Mormîntul Eroului Necunoscut a fost luată în cadrul întrunirii ce a avut loc în cursul dimineții în sala Fabricii de chibrituri, situată în fața Gării Filaret, întrunire la care a participat un mare număr de tineri. În cadrul întrunirii, vorbitorii s-au referit pe larg la sarcinile ce stăteau în acele momente în fața tineretului pe linia luptei democratice, antifasciste, pentru apărarea independenței, integrității și suveranității țării. La încheierea întrunirii, din însărcinarea participanților la aceasta — ne povestește Mihail I. Dragomirescu, participant la această acțiune —, circa 40—50 de persoane alcătuind un „grup de tineri antifasciști — mulți dintre ei uteciști — s-au încolonat și au pornit în jos pe lângă parc, avînd în frunte o coroană de flori purtînd inscripții antifasciste, cu îndemnuri la lupta pentru pace, împotriva fascismului și pentru apărarea independenței patriei”. Coroana era purtată pe brațe de Mihail I. Dragomirescu și de Anghel Schor, ambii studenți democrați.

Zecile și sutele de oameni prezenți în parc au primit cu emoție acțiunea tinerilor, însoțindu-i pe aceștia pînă la monument, rămînînd apoi neclintii cît timp s-a desfășurat ceremonia depunerii coroanei. „Odată ajunși la Mormîntul Eroului Necunoscut — ne relatează Mihail Dragomirescu —, am depus coroana, apoi s-a luat cuvîntul, cîstindu-se memoria Eroului Necunoscut, slăvindu-se jertfa celor care au luptat în primul război mondial împotriva imperialismului german, care ne cotropise țara, chemînd tineretul la luptă pentru pace și pentru apărarea independenței patriei, amenințată de imperialismul fascist german, în slujba căruia s-au pus fasciștii din țară : legionarii, cuziștii etc.”.

Pe coroană, „cumpărată din obolul mai multor muncitori” — cum aflăm din ziarul „Zorile” din 25 mai 1936 —, se aflau înscrise cu adînci semnificații următoarele cuvinte : „Jurăm cu toții ca unul că vom lupta cu arma în mînă pentru libertatea și independența poporului român, dar că nu vom tolera să fim subjugăți de o dictatură fascistă, care să ne arunce într-un război de agresiune contra altor popoare”.

După solemnitate, citim în „Dimineața” din 24 mai 1936, „cînd participanții se împrăstiau, și-a făcut apariția un grup de fasciști în cămăși verzi. Aceștia au smuls coroana depusă de tineri pe Mormîntul Eroului Necunoscut și au rupt-o în bucăți. Apoi au atacat cu pietre și ciomege pe participanții care se împrăstiau”. Astfel, nota un alt ziar, „coroana a fost distrusă, iar victorioșii i-au cîntat la căpătii eroului cîntece legionare. Pentru profanatorii de la Sinaia, profanarea de la Parcul Carol e un titlu de glorie în plus”.

Astfel înscrisa tineretul din capitală o nouă pagină în cronică luptei sale cu forțele întunecate ale fascismului, o pagină în care, în măsura în care luăm cunoștință de entuziasmul și eroismul tineresc al participanților la această acțiune, încercăm gustul amar al sentimentului de dispreț pentru fascismul profanator al celor mai nobile simțăminte democratice, patriotice ale poporului român.

Dar din cîte alte unghiuri de vedere nu ar mai putea fi evocată activitatea Frontului Studențesc Democrat. O amplă prezentare ar putea fi făcută, de pildă, organizării taberei studențești de vară la Moeciul de Jos (Brașov) în august 1936, tabără care s-a transformat într-o veritabilă școală de educație politică democratică și antifascistă a studențimii²⁰. Cuvinte calde de apreciere se cer a fi făcute pentru memorabilele acțiuni antifasciste inițiate în alte centre ale țării de secțiunile F.S.D., în primul rînd la Cluj și la Iași. Printre acestea s-ar înscrie acțiunile inițiate de secțiunile F.S.D. pentru asigurarea alegerii unor conducători antifasciste, demerate ale asociațiilor studențești pe facultăți. Deosebit de semnificativă este, de pildă, descrierea făcută nu de mult de către Iorgu Iordan asupra alegerii desfășurate la Facultatea de litere din Iași pentru conducerea asociației studențești în anul universitar 1938/1939²¹. Un alt participant la memorabilele lupte din acei ani, Al. Voitin, a înfățișat într-o carte apărută recent, alegerile desfășurate în februarie 1936 la Facultatea de drept din Iași²². În ambele cazuri, și-n cîte altele, asemenea lor, victoria a aparținut listelor studenților democrați, antifasciști.

La fel cum în anii 1933—1934 s-au solidarizat cu conducătorii muncitorimii implicați în procesele înscenate împotriva organizatorilor mărețelor bătălii de clasă din 1933, în anii următori — cu deosebire în 1935—1937 — studenții democrați s-au situat pe poziții asemănătoare atunci cînd justiția burghezo-moșierească, urmărind să stăvilească și să reducă la tăcere mișcarea comunistă și antifascistă, a înscenat un lung șir de procese celor aflați în primele rînduri ale acestei lupte. Așa s-au petrecut lucrurile în legătură cu procesul unui grup de antifasciști în frunte cu prof. univ. Petre Constantinescu-Iași, judecat la Chișinău, cu procesul altui grup de antifasciști în frunte cu prof. univ. Tudor Bugnariu, judecat la Cluj, și cu alte procese. Solidarizîndu-se cu cei aflați pe banca acuzaților, studenții democrați erau conștienți de faptul că, așa cum sublinia un ziar al vremii în articolul *Procesul mișcării antifasciste din România la Cluj*, aceste procese nu erau numai ale persoanelor implicate în ele, ci ale mișcării democratice, antifasciste în general. Procesul de la Cluj, se spunea în amintitul articol, „nu este numai al lui Tudor Bugnariu, ci este al întregii mișcări pentru apărarea drepturilor și libertăților celor mulți și el se va dezbate nu numai în fața Consiliului de război, ci în fața întregii țări”²³.

²⁰ În conducerea taberei au fost aleși Gheorghe Rădulescu, Constanța Crăciun, Mihail I. Dragomirescu, Al. Anthoni (Iași), Al. Voitin (Iași), Petru Manu (Cluj), Dumitru Ștefănescu, Petro Vulpescu. Pentru intimidarea și șicanarea studenților democrați, elemente fasciste trimise din diverse colțuri ale țării și-au instalat o tabără în imediata apropiere. Autoritățile represive au intervenit la rîndu-le de cîteva ori pentru a determina lichidarea taberei studenților democrați. Presa vremii s-a văzut obligată să rezerve spații largi comentării celor ce se petreceau la Moeciul. Cercurile reacționare burgheze puseseră de altfel la cale înscenarea unui proces participanților la tabăra studenților democrați. Ampla campanie de sprijinire a studenților democrați dusă cu insistență de P. C. R., U.T.C. și celelalte grupări antifasciste, de opinia publică democratică, a împiedicat în cele din urmă punerea în aplicare a acestor planuri (vezi detalii în *Timp eroic*, Iași, Edit. Junimea, 1971, p. 78—81).

²¹ Vezi Iorgu Iordan, *Universitatea*, în „Cronica” (Iași), nr. 19 din 8 mai 1971, p. 3.

²² Vezi *Timp eroic*, Iași, Edit. Junimea, 1971, p. 36—40.

²³ „Valul”, an. I, nr. 1 din 21 octombrie 1935.

Contribuții importante la lupta generală democratică, antifascistă din România au adus în acei ani ai unor mari și grele încercări și studenții de alte naționalități. Am exemplifica această afirmație cu participarea studenților de naționalitate maghiară la pregătirea binecunoscutei *Întâlniri de la Tg.-Mureș din octombrie 1937*²⁴, la care au participat cei mai prestigioși intelectuali tineri de naționalitate maghiară din România. Această manifestare s-a înscris în șirul lung de acțiuni democratice organizate de P.C.R. în colaborare cu Madosz-ul. Ea a constituit un moment de înrolare a unor noi forțe în rindurile luptătorilor progresiști, antifasciști, angajați pe frontul acțiunii deschise împotriva reacțiunii șovine și politiciii revizioniste-revanșarde. Întâlnirea de la Tg.-Mureș a contribuit la întărirea unității frățești de luptă a poporului român și a naționalității maghiare din România. Cei care au luat cuvântul acolo — între care Józsa Béla, Kovács Katona Jenő, Balogh Edgár, Bányai Ladislau, Csögör Lajos, Jancsá Elemér, Iordáki Lajos, Kacsó Sándor, Kovács György, Méliusz József, Nagy István, Szemlér Ferenc, Vințe Ion și alții — după cum se vede, cei mai mulți dintre ei universitari sau oameni strîns legați de interesele tineretului studios — au angajat efectiv, prin problemele ridicate, naționalitatea maghiară din România în lupta grea, dar victorioasă în cele din urmă, împotriva manifestărilor revizioniste ale Germaniei hitleriste și ale sateliților săi.

A fost de mare importanță faptul că, în anii la care ne referim, partidul comunist, îndrumînd îndeaproape U.T.C.-ul, l-a ajutat să creeze condițiile necesare pentru editarea unei prese democratice studențești. Universitățile au putut astfel deveni un teren favorabil pentru răspîndirea cuvîntului de ordine al partidului, al U.T.C.-ului, al organizațiilor democratice studențești prin intermediul unor publicații cum au fost: „Viața universitară”²⁵, „Idea universitară”²⁶, „Studentimea nouă”²⁷, „Studentul român”²⁸, „Studentul revoluționar”²⁹, „Studentul leninist”³⁰ ș.a. În asemenea publicații s-au discutat amplu cele mai deosebite probleme ale studențimii, a fost relevat caracterul diversionist, antiumanist și iraționalist al ideologiei fasciste, au fost dezvăluite mijloacele prin care fascismul urmărea să se strecoare în viața universitară.

În publicațiile menționate, ca și în altele asemenea lor — îndeosebi în reviste și gazete ca „Bluze albastre”, „Reporter”, „Era nouă”, „Dacia nouă”, „Cadran”, „Manifest”, „Cuvîntul liber” etc. —, contribuții deosebite a adus studentimea democrată la demascarea fascismului internațional și a celui autohton, la înfierarea agitațiilor revanșarde, războinice și revizioniste ale hitlerismului și ale sateliților săi.

Felurită a fost tematica sub care penele studenților publiciști s-au înlănțuit în coloanele diverselor ziare și reviste într-unul și același efort

²⁴ Detalii privitoare la această acțiune, vezi în „Contemporanul” din 6 octombrie 1967 (L. Bányai, *Pentru conviețuirea frățească cu poporul român*, și T. Bugnariu, *Spiritul antifascist al întîlnirii*); vezi și Gh. I. Ioniță, *P.C.R. și masele populare*, București, Edit. științifică, 1971, p. 150.

²⁵ „Viața universitară” a apărut la Iași în 1932.

²⁶ „Idea universitară” a apărut în București între 10 decembrie 1925 și 20 aprilie 1926.

²⁷ „Studentimea nouă” a apărut la București între februarie 1931 și aprilie 1932.

²⁸ „Studentul român” a apărut la București între 30 octombrie 1935 și 31 mai 1936.

²⁹ „Studentul revoluționar” a apărut la Cluj în 1933.

³⁰ „Studentul leninist” a apărut în București în 1934.

cu cel al măestrilor condeieri de talia lui Ilie Cristea, Petre Constantinescu-Iași, Tudor Teodorescu-Braniște, Zaharia Stancu, Scarlat Callimachi, Iorgu Iordan, N. D. Cocea, Gaal Gabor, Miron Radu Paraschivescu, Eugen Jebeleanu, Victor Eftimiu, Geo Bogza, Ion Pas, Demostene Botez, Ladislau Bányai, Alexandru Mihăileanu, Petre Pandrea, Nagy István ș.a., dacă ar fi să ne referim doar la câțiva dintre ei. Ce alte argumente pot pleda oare mai bine în favoarea recunoașterii contribuțiilor aduse în acei ani în publicistica democratică antifascistă de către o serie de studenți democrați, printre care : Lucrețiu Pătrășcanu, Grigore Preoteasa, Alexandru Sahia, Gheorghe Rădulescu, Miron Constantinescu, Corneliu Mănescu, George Macovescu, Constanța Crăciun, Mihail I. Dragomirescu, Manea Mănescu, George Ivașcu, Al. Brlădeanu, Mircea Bălănescu, Victor Iliu, Roman Moldovan, Dante Gherman, Mihai Levente, Vasile Malinschi, Silvian Iosifescu, Matei Socor, Eduard Mezincescu, Gheorghe Micle, Ștefan Cleja, Al. Voitin, precum și de nenumărați alți colaboratori și redactori la presa ilegală a U.T.C.-ului, rămași în destule cazuri anonimi până azi ?

Constituie un titlu de mândrie pentru cultura românească și pentru slujitorii ei de ieri, de azi și de mâine faptul că, în acei ani grei, alături de o pleiadă de valoroși intelectuali comuniști și democrați, antifasciști s-au angajat și numeroși studenți democrați, unii dintre ei viitori universitari în lupta pentru împiedicarea răspîndirii flagelului fascist în cultură, în masele largi din România.

O componentă principală a gândirii umaniste și antifasciste din acei ani a constituit-o filozofia marxistă, care s-a afirmat ca purtătoare a unui mesaj înaintat de încredere în rațiune, în știință, în capacitatea umană de cunoaștere și transformare a realităților înconjurătoare. Participînd la marile dezbateri care se purtau pe plan ideologic, gînditori marxiști — cadre didactice și studenți — arătau că ceea ce se considera atunci o criză a culturii și civilizației umane era, în fapt, doar criza culturii retrograde din sistemul capitalist. Combătînd curentele subiectiviste, mistice din filozofie, ei au demonstrat nu numai caracterul lor profund eronat sub raport științific, dar și rolul social împlinit de ele, ca instrumente ideologice ale unei clase aflate în criză. Publicațiile marxiste, numeroși intelectuali progresiști au dezvăluit obiectivul social real al campaniei de denigrare a rațiunii și de apologie a iraționalismului duse de reprezentanții trăirismului și ortodoxismului.

În cadrul unor întruniri, demonstrații și în publicistica vremii au fost date riposte energice reacțiunii și fascismului, ideologiei acestora, lui Nae Ionescu și acoliților săi întru metafizică și trăirism, promotori ai celei mai tenebroase dintre „filozofii”, cea legionară. Bătălia cu fascismul, cu ideologia gîndiristă-ortodoxistă, cu cea deghizată sau direct legionară a fost aspră și aprigă.

În perioada la care ne referim, cu contribuția efectivă a cadrelor didactice și a studenților antifasciști patrioți, partidul comunist a făcut să circule ideile cele mai înaintate cu privire la artă și la literatură. Din inițiativa partidului s-au purtat discuții în presă, în întruniri publice și la o serie de simpozioane despre realism în artă și literatură, despre rolul scriitorului în societate, despre umanismul artei, despre caracterul

național al artei și literaturii, despre apărarea tradițiilor culturale ale poporului român, despre arta populară, despre valoarea marilor creatori de artă și literatură română din trecut. Desigur, cercetătorul de azi și de mâine nu va găsi aceste puncte de vedere concentrate într-o singură publicație sau simpozion, dar, răsfoind cu atenție ziarele și revistele din acea vreme, legale și ilegale, le va descoperi fie exprimate direct, fie în reacția literaților față de ele.

Cum s-au reflectat aceste discuții în creația literară? Este de acum un lucru constatat că, în România, al patrulea deceniu a produs o literatură valoroasă în ansamblul ei. Mihail Sadoveanu, Liviu Rebreanu, Camil Petrescu, Cezar Petrescu, George Călinescu au ridicat în acea perioadă proza română pe o treaptă superioară față de deceniile trecute. Realismul acestei proze, înțeles în sensul larg al noțiunii, era o consecință a problematicei vremii respective, la rîndul ei determinată de lupta maselor muncitoare, conduse de Partidul Comunist Român. Nu este o întâmplare că în acel deceniu de mari frământări sociale în România, de greve muncitorești, de răzmerițe țărănești, de proteste ale intelectualilor, de luptă patriotică pentru apărarea independenței țării, împotriva fascismului, Sadoveanu a conceput și a scris în parte *Frații Jderi*, Liviu Rebreanu a publicat *Răscoala*, Camil Petrescu *Patul lui Procust*, Cezar Petrescu *1907*. Nu este o întâmplare că, în acea vreme, cînd forțe acaparatoare din afară, sprijinite pe cele mai reacționare cercuri din interior, tindeau la deplina înrobire politică și economică a țării și în acest scop ne contestau trecutul, contestau continuitatea existenței noastre și în special prezența unei culturi românești de-a lungul veacurilor, George Călinescu a scris *Istoria literaturii române de la origini și pînă în prezent* și *Viața lui Mihail Eminescu*.

Valoroși oameni de știință și de cultură cu orientări materialiste în activitatea lor științifică au fost purtători ai curentului democratic, progresist în cultura și știința românească. Dragomir Hurmuzescu, G. Atanasiu (fizică), G. Țițeica, S. Stoilov (matematică), Gh. Marinescu, C. I. Parhon, D. Bagdasar (medicină), Athanase Joja (filozofie) și mulți alții s-au situat pe poziții materialiste în interpretarea unor importante probleme teoretice, cu repercusiuni asupra practicii științifice. Împotriva propovăduitorilor ideologiei obscurantiste-fasciste (Nae Ionescu, Nicolae Roșu, Nichifor Crainic, M. Manoilescu etc.) s-a manifestat un important număr de filozofi, istorici, sociologi și psihologi. Printre aceștia se aflau, deși unii cu multe inconsecvențe, Nicolae Iorga, Petre Andrei, Mihail Ralea, Dimitrie Gusti, P. P. Negulescu, Tudor Vianu, D. D. Roșca, Mircea Florian, Dan Bădărău, Alexandru Posescu ș.a., avînd fiecare dintre ei în jurul lor cercuri largi de studenți democrați antifasciști.

Rod al activității perseverente desfășurate de floarea intelectualității românești în rîndurile maselor largi, tradițiile profund democratice și umaniste ale culturii noastre au ieșit victorioase în înfruntarea cu teoriile iraționaliste, mistice, obscurantiste, străine poporului român. Ideologii crimei și ai arbitrarului, oricît s-au străduit, n-au izbutit să găsească audiență în rîndurile poporului român, adînc legat de cele mai înalte aspirații ale progresului uman și social. Accesul lor a fost în aceste condiții cu totul limitat și în rîndurile studențimii, doar acele elemente

înapoiate, certate cu munca și disciplina, lăsându-se antrenate de valul dezmățului fascist.

Înscriindu-și atitudinea în linia tradițională a internaționalismului mișcării revoluționare și democratice din România, numeroși studenți democrați au contribuit la popularizarea în sinul maselor largi din România a succeselor reputate de Uniunea Sovietică pe frontul construirii socialismului. Totodată, ei și-au exprimat în variate chipuri solidaritatea cu lupta antifascistă a popoarelor, cu lupta eroică a poporului etiopian căzut în 1935 victimă a agresiunii fasciste italiene, cu Frontul popular înfăptuit în Franța, cu lupta revoluționară a poporului chinez dusă împotriva reacțiunii interne și a militarismului japonez. O amploare deosebită au avut-o în anii 1936—1939 acțiunile de solidaritate frățească cu Spania republicană, acțiunile de sprijinire concretă a revoluționarilor spanioli aflați în luptă cu reacțiunea fascistă internă și cu intervenția fascistă străină, iar în anii celui de-al doilea război mondial acțiunile de solidaritate cu popoarele căzute sub jugul hitlerist sau amenințate de această sumbră perspectivă.

Tineretul studentesc democratic, antifascist din țara noastră, animat de profunde sentimente internaționaliste, a luat parte la constituirea și la activitatea desfășurată de o serie de organizații de masă care activau în sprijinul luptei antifasciste, antihitleriste din alte țări. Printre aceste organizații s-au numărat „Comitetele Pro-Spania”, „Amicii Franței”, „Comitetele pentru ajutorarea Abisiniei”, „Comitetele de solidaritate cu poporul chinez”, „Amicii Cehoslovaciei” etc.

La congrese internaționale antifasciste și antirăzboinice, cum au fost, de pildă, Congresul internațional antirăzboinic din 1932 (Amsterdam), Congresul internațional antifascist din 1933 (Paris-Pleyel), Congresul mondial al tineretului pentru pace din 1936 (Geneva), Congresul antifascist al tineretului de la New York din august 1938 etc., tineretul studios al patriei noastre a fost adeseori reprezentat, de fiecare dată remarcîndu-se fermitatea pozițiilor sale democratice, antifasciste, antirăzboinice. Desprindem din materialele referitoare la asemenea participări un singur exemplu ilustrativ. Un ecou deosebit au avut, de pildă, în România lucrările Congresului antifascist al tineretului de la „Vassar College” din orașul Poughkeepsie (îngă New York), deschis la 1 august 1938, la care a participat și o delegație din țara noastră, compusă din George Macovescu, Ion Drînceanu, Virgil Veniamin și alții³¹. Ziarul „Fapta” din 2 octombrie 1938, într-un articol intitulat *Pacea, independența națională, integritatea teritorială garantate de tineret*, își informa cititorii despre dezbaterile acestui congres și despre hotărârile adoptate, care, după opinia ziarului, „vor constitui pentru tineretul țării noastre un minunat mijloc de a strînge rîndurile pentru apărarea păcii, a integrității și independenței României”. Numai în acest fel, continua ziarul, „România va deveni mai puternică și va înfrunta cu seninătate talazurile amenințătoare ce se apropie”.

³¹ În „Contemporanul”, nr. 1 278 din 7 mai 1971, George Macovescu a evocat participarea sa la această reuniune. Reținem următoarele: „P.C.R. m-a trimis să reprezint tineretul comunist din țara noastră la Congresul mondial al tineretului. Astăzi, poate să apară un fapt normal. Atunci, în acel an de ilegalitate a fost încă o mărturie a forței politice și organizatorice a Partidului Comunist Român”.

Începînd din 1938, forțată de împrejurări să-și desfășoare activitatea în ilegalitate, organizația democratică a studențimii nu a renunțat la luptă nici un moment — nici în anii dictaturii regale și, apoi, nici în cei ai dictaturii militare-fasciste. La indicația P.C.R. și cu sprijinul neprecupețit al Uniunii Tineretului Comunist, în fruntea căreia, în 1939, fusese ales tovarășul Nicolae Ceaușescu, Frontul Studențesc Democrat a folosit oricare posibilitate i s-a ivit fie ea legală, semilegală sau ilegală. Am exemplificat aceste spuse cu acțiunea întreprinsă de F.S.D. pe lângă Nicolae Iorga prin Miron Constantinescu și Corneliu Mănescu în vederea admiterii studenților democrați la activitatea Ligii culturale, asociație legală, în general puțin suspectată și urmărită de autoritățile dictaturii regale. Era în aceasta un aspect al căutărilor insistente prin care comuniștii urmăreau să-și asigure posibilitățile — fie ele cît de limitate — pentru continuarea activității legale a Frontului Studențesc Democrat. Firește, scopul era precis și vital: masa studențească trebuia în continuare protejată de eventualitatea căderii în mrejele propagandei fasciste distrugătoare.

Propunerea a fost primită cu înțelegere de Nicolae Iorga, care a sugerat ca toți doritorii să se înscrie individual în secția București a Ligii culturale ³². Și este un lucru demn de subliniat că, datorită acestei tactici îndrăznețe, dovedind o mare maleabilitate, vreme de aproape un an de zile după aceea studenții democrați au putut folosi secția București a Ligii culturale pentru organizarea activității lor antihitleriste. Adunîndu-se, de regulă seara, într-o sală din sediul Ligii (str. Schitu Măgureanu nr. 1), în cadrul acestei memorabile activități, ei au dezbătut probleme de politică externă și internă, au analizat problemele tinerei generații din România; tot aci au fost expuse, sub forma unor conferințe, lucrări literare, de istorie sau de critică literară și istorică, alcătuite de studenți și tineri creatori universitari sau neuniversitari ³³. Dar cîte alte lucruri interesante și utile tinerei generații nu s-au întreprins acolo!

Interesante alte inițiative ale studenților comuniști, uteciști antifasciști au creat în acei ani terenul necesar pentru continuarea activității politice. Cu bune rezultate a fost, de pildă, înființat la București un cerc de studii marxiste, frecventat cu regularitate, între alții, de Maria Banuș, Miron Constantinescu, Dumitru Corbea, Alexandru Graur, C. I. Gulian, Athanase Joja, Grigore Preoteasa, Gheorghe Rădulescu ș.a. ³⁴.

Cu bune rezultate au fost, de asemenea, folosite, în preajma celui de-al doilea război mondial, posibilitățile oferite de activitatea asociației „Tinerimea amică româno-franceză”. De nașterea și întreaga activitate ale acestei organizații democratice se leagă indisolubil contribuțiile multor activiști ai mișcării studențești din țara noastră, printre care: Alexandru Balaci, Silviu Brucan, Miron Constantinescu, Mihnea Gheorghiu, Victor Iliu, Elena Joja, Corneliu Mănescu, Emil Vătășan, Hristache Zambetti etc. Cu sprijinul lor, grație muncii asidue desfășurate de ei — unii făcînd-o

³² Miron Constantinescu, *Nicolae Iorga*, în „Familia”, nr. 3 din noiembrie 1965.

³³ *Ibidem*.

³⁴ Vezi Al. Graur, *Intelctuali comuniști în anii ilegalității*, în „Forum”, 1971, nr. 5,

în umbra ilegalității, alții la lumina zilei, dar permanent, sub amenințarea primejdiilor reprezentate de urmărirea sălbatică de către organele siguranței —, Partidul Comunist Român, mișcarea revoluționară și democratică din țara noastră au putut beneficia în activitatea acestei asociații de contribuția prestigioasă a unora ca: Petre Andrei, Șerban Cioculescu, Lucia Demetrius, Gala Galaction, George Enescu, Mircea Florian, Ion Jalea, Ion Minulescu, George Oprescu, Cezar Petrescu, Ion Petrovici, C. Rădulescu-Motru, Liviu Rebreanu, Alexandru Rosetti, Mihail Sadoveanu, Lascăr Sebastian, Ionel Teodoreanu, Tudor Vianu etc. Cei mai mulți dintre aceștia, distinși dascăli ai studențimii, alții, asemenea lor, reputați scriitori și artiști, au putut atrage în jurul amintitei asociații — prin simpla lor prezență — cercuri largi de elemente democratice, antifasciste de oameni ai muncii și în primul rând studențimea progresistă ³⁵.

Interesantă a fost activitatea cercului de studii al asociației, frecventat masiv de studenți democrați. Aici au fost organizate dezbateri numeroase pe unele din cele mai importante probleme de cultură la care au luat parte activă, conferențiind, ilustre personalități ale vieții noastre culturale, printre care: Tudor Vianu (*Valorile estetice ale culturii franceze*), Cezar Petrescu (*Tehnica romanului francez*), Șerban Cioculescu (*Critica literară franceză*), Lascăr Sebastian (*Temperamente epicuriene în literatura franceză*) ³⁶.

Alături de „Tinerimea amică româno-franceză” au activat cu bune rezultate, mai ales în centrul universitar și cultural Iași, „Asociația Anatole France”, înființată încă în 1935 ³⁷, asociațiile „Louis Barthou”, „Amicii Franței” și „Pentru pace și cultură” ³⁸, a căror activitate s-a desfășurat cu intensitate în perioada de până la izbucnirea celui de-al doilea război mondial.

Pe firul logic al desfășurării istorice din acei ani ai unor grele încercări se cuvine să ne referim la contribuția adusă de studențimea democratică, antifascistă la activitatea Uniunii patrioților, organizație de masă, creată și condusă de P.C.R. în anii dictaturii militare-fasciste și ai războiului hitlerist. Printre cei care au aderat din primul moment la noua organizație s-au numărat la loc de cinste nenumărați universitari — cadre didactice prestigioase, proaspeți pășiți în rîndul slujitorilor școlii superioare, precum și un mare număr de studenți. Din numărul impresionant de universitari, activi membri sprijinitori ai Uniunii patrioților ne mărginim, în cele ce urmează, a-i aminti pe următorii: Gr. Moisil, S. Stoilov, C. Motaș, P. P. Stănescu, Gh. Vrinceanu, N. Dinulescu, Traian Gheorghiu, Grigore Popa, Florica Mezincescu, Călin Popovici, M. Neculce (Științe-București); Vlădescu-Răcoasa, Eugen Ilrovanu, Aurel Potop, Mircea Florian, Al. Rosetti, Mihail Ralea, P. Constantinescu-Iași, Bazil Munteanu, Emil Stîhi, Mircea Nădejde (Litere-București); C. I. Parhon, D. Bagdasar, A. Kreindler, Ed. Mezincescu,

³⁵ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 25, dos. 4 168, f. 175—177; „Dacia nouă”, an. II, nr. 5 din 16 ianuarie 1938.

³⁶ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 25, dos. 4 162, f. 175—177.

³⁷ Loc. cit., fond. 8, dos. 9 627, f. 408.

³⁸ Loc. cit., fond. 25, dos. 4 162, f. 175—177; „Manifest” (Iași), an. II, nr. 11—12 din 24 decembrie 1935.

Ionescu-Șișești, Ștefan Milcu, N. Hortolomei (Medicină — București); Iorgu Iordan, Radu Cernătescu, Al. Claudian, Dan Bădărău, Andrei Oțetea, Mircea Bîrsan, Al. Myller, C. Balmuș, Ștefan Nicolau, Gh. Agavriloaiei (Universitatea din Iași); D. D. Roșca, C. Daicoviciu, Barbu Zevedei, Emil Petrovici, David Prodan, Tiberiu Moșoiu, Tudor Bugnariu, Liviu Rusu, Al. Roșca, D. Popovici (Universitatea din Cluj *) etc.³⁹. Oprindu-ne aici cu enumerarea noastră, avem sentimentul că, chiar rezumîndu-ne la numele înșiruite, putem sugera cititorului o apreciere asupra numărului și valorii deosebite ale celor ce s-au înregimentat în rîndurile Uniunii patrioților.

Am adăuga doar constatarea potrivit căreia multe dintre aceste persoane — devenite între timp cadre didactice — aparținuseră pînă nu de mult mișcării democratice, antifasciste a studențimii, pe care o ilustraseră printr-o vie și continuă participare.

Exemplul de luptă al dascălilor lor a îmbărbătat permanent în acei ani grei studențimea democrată, care, în variate feluri, și-a exprimat hotărîrea de a contribui la răsturnarea dictaturii militare-fasciste, izgonirea hitleriștilor și instaurarea puterii populare. „Nu avem o alegere — citim într-un manifest semnat *Un grup de studenți patrioți*. — Calea noastră este una singură. Nu vrem să fim aserviți politiciii de trădare a Antoneștilor. Nu vrem să fim uneltele imperialismului hitlerist. Nu vrem ca poporul român să fie carnea de tun a lui Hitler și a bandei lui de tilhari.

Umbrele morților noștri și conștiința unei istorii milenare ne interzic să privim cu brațele încrucișate prăbușirea totală a țării.

Tineret studențesc — Frontul patriotic te cheamă la acțiune împotriva cotropitorilor hitleriști”⁴⁰.

În anii grei ai dictaturii, studențimea democrată, în luptă pe viață și pe moarte cu dușmanul, a făcut mari sacrificii, cunoscînd nu de puține ori și jertfa de sînge. În 1942 a căzut pe mîna siguranței și a fost asasinat mișelește Justin Georgescu, student la Facultatea de litere și filozofie din București, conducător al organizației U.T.C. din universitate. În același an a căzut în mîna siguranței Elena Pavel, activistă de partid a organizației din București. Cu opt ani în urmă, ea intrase în mișcarea revoluționară pe cînd eră studentă la Iași. A încetat din viață după un an de detenție. În condiții tragice i-a fost răpită, de asemenea, viața studentului Dan Lazarovici. Iosif Clisci, crescut în rîndurile studențimii române, încadrat în anii războiului în mișcarea de rezistență din Franța, a fost asasinat bestial de hitleriști. Și cîte alte exemple tulburătoare din acestea nu ar putea fi date în continuare!

O vie campanie protestatară a fost inițiată în universitățile noastre în vara anului 1943, în momentele în care în fața Curtii marțiale a Comandamentului militar al Capitalei a început judecarea procesului unui grup de patrioți antifasciști descoperiți de siguranță că activau la

* În anii dictaturii militare-fasciste a funcționat la Sibiu, unde a fost transferată cu personal cu tot.

³⁹ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 340, f. 43, 51; fond. 96, dos. 3 161, f. 72—73; dos. 1 212, f. 59; vezi și „Buletin cu ocazia zilei de 23 august 1945”, 1915, nr. 5, editat de Uniunea patrioților (articolul *Lupta antifascistă a intelectualilor în cadrul profesiunilor*, p. 24).

⁴⁰ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 340, f. 293—294.

Facultatea de medicină în rîndurile corpului didactic și al studenților⁴¹. Acuzația principală ce era făcută celor ce au compărut în fața instanței militare era legată de participarea lor la editarea și difuzarea în masă a unor manifeste și a altor materiale de propagandă antidictatorială și antihitleristă, semnate „Comitetul Central al mișcării revoluționare române”⁴².

Vii proteste au fost exprimate în toamna anului 1943 față de înscenarea la Sibiu a procesului intentat unui mare număr de patrioți, membri ai organizației comuniste locale, uteciști, membri ai Uniunii patrioților și ai altor organizații democratice⁴³. Printre cei implicați în acest proces și condamnați prin sentința din decembrie 1943 s-au aflat și un număr de universitari clujeni, cadre didactice și studenți care au activat în această localitate cît timp universitatea s-a aflat mutată aci⁴⁴. „Departa de a-i intimida — era nevoită să recunoască însăși Siguranța în zilele următoare încheierii procesului —, sentința Curții Marțiale i-a îndirjit și mai mult împotriva actualului sistem de guvernare. Părerea generală este că condamnații nu vor trebui să execute pedepsele aplicate, deoarece în scurt timp vor urma schimbările fundamentale favorabile muncitorimii”⁴⁵.

Cînd în decembrie 1943 autoritățile represive ale dictaturii militare-fasciste au procedat la arestarea unui mare număr de activiști și membri ai Uniunii patrioților, cărora le-a fost înscenat un monstruos proces⁴⁶, universitarii și-au unit protestul lor cu al tuturor patrioților din România care cereau imediată punere în libertate a celor deținuți în închisori. Așa cum aprecia mai tîrziu Gh. Vlădescu-Răcoasa, component al conducerii Uniunii patrioților, aceste arestări și măsuri represive au marcat în fond „o creștere și o întărire a mișcării, o intensificare a luptei, un ritm mai viu și mai îndrăzneț al agitației și propagandei noastre”⁴⁷.

Pătrunși de ură împotriva oprimirii de către dictatura militară-fascistă a tot ce avea mai nobil și mai de preț poporul român, un grup de studenți expediau în acele zile pe adresa instanței care judeca procesul patrioților români un protest în care, printre altele, se arăta: „Curînd țara va fi curățată de bandele de bandiți germani și atunci cozile de topor își vor primi răsplata cuvenită”⁴⁸.

Între acțiunile memorabile care s-au bucurat de participarea efectivă a universitarilor din România — cadre didactice și studenți — s-au numărat memoriul adresat în aprilie 1944 dictatorului fascist Ion Antonescu, precum și alte două memorii trimise ulterior aceleiași persoane în numele salvării intereselor patriei grav amenințate⁴⁹.

⁴¹ Loc. cit., dos. 371, f. 77, 132.

⁴² Loc. cit., fond. 8, dos. 1 808, f. 66.

⁴³ Arhiva Procuraturii județului Cluj, fond. Parchetul general al Curții de Apel, Sibiu — Cluj, dos. 5 1943, f. 58.

⁴⁴ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 118, f. 266.

⁴⁵ Loc. cit., f. 200, dos. 351.

⁴⁶ Arh. M.A.I., pachet 48, N.C., 297.

⁴⁷ Gh. Vlădescu-Răcoasa, *Nașterea Uniunii patrioților și lupta ei*, în „Buletin cu ocazia zilei de 23 August 1945”, 1945, nr. 5, p. 16.

⁴⁸ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 388, f. 350—351.

⁴⁹ Nu vom insista cu amănunte asupra acestor acțiuni, deoarece noi înșine am publicat în revista „Forum”, nr. 2—3/1969 o evocare consacrată lor, intitulată *25 de ani de la înaintarea memoriului celor 65 de intelectuali patrioți dictatorului fascist Ion Antonescu în luna aprilie 1944. Date în legătură cu alte acțiuni similare din lunile iunie și august 1944.*

Sînt poate mai ilustrative decît orice argument ce s-ar folosi pentru demonstrarea faptului cã efortul umanist, democratic, antifascist depus în școala superioară din România interbelică a fost însoțit de rezultate deosebite semnăturile depuse de intelectualii patrioți pe amintitul memoriu din aprilie 1944 adresat cãpeteniei dictaturii militare-fasciste în momente de grea încercare pentru țară și popor. Iată-le : D. Danielopolu, Dan Theodorescu, N. G. Lupu, Gr. T. Popa, C. I. Parhon, F. Pr. Reiner, P. P. Stănescu, C. Bordeianu, Al. Rosetti, M. Ralea, Eugen Herovanu, I. Amza-Jianu, S. Stoilov, Al. Ghica, Gheorghe Vrînceanu, Gh. Demetrescu, Gh. Banu, Istrate Micescu, C. Popovici, Ed. Mezincescu, Bazil Munteanu, N. Profiri, N. Cernescu, C. Mihu, Al. Claudian, Dan Bădărău, A. Oțetea, C. Balmuș, Gh. Zane, I. Botez, Șerban Țițeica, C. Daicoviciu, Emil Petrovici, D. Popovici, Tiberiu Moșoiu, Gh. Popovici, C. Pirvulescu, Al. Pantazi, M. Enăchescu, D. Bagdasar, D. D. Gerota, Ștefan Vencov, Radu Roșca, I. Jovin, I. Zamfirescu, Marcel Capri, Aurel Potop, Emil Stihi, Mircea Bîrsan, M. Neculce, Anton Dumitru, V. Gorgiu, G. Constantinescu, Fl. Mezincescu, Eug. Davidescu, M. Parhon, Gh. Agavriloaiei, C. Motaș, V. Rășcanu, C. Angelescu, V. Pavelcu, Al. Myller, Ilie Popa, Caraman, N. Popa.

Distingem printre aceste semnături numele foarte multor foști studenți din anii luptei antifasciste ajunși în momentul redactării memoriului cadre didactice pe diferitele trepte ale ierarhiei universitare — asistenți, conferențieri, profesori. Tineri și vîrstnici, absolvenți mai vechi sau recent ieșiți de pe băncile facultății, studenți, slujitori deopotrivă ai intereselor școlii superioare românești, ei se situau în acele momente grele pe poziția cea mai înaintată, pe poziția de luptători patrioți, antifasciști, antihitleriști, angajați plenar în efortul general al poporului de răsturnare a dictaturii militare-fasciste, de scoatere a țării din războiul hitlerist și de întoarcere a armelor împotriva Germaniei naziste pentru instaurarea puterii populare în România. „Tăcerea noastră ar însemna o crimă”, declarau ei solidar „în aceste momente hotărîtoare pentru existența poporului român”.

Unor asemenea poziții clare și hotărîte, patriotice în esența lor, Partidul Comunist Român, organizațiile revoluționare de sub îndrumarea lui le-au răspuns întotdeauna cu deplină încredere. Citim cu mare interes astăzi conținutul unuia din documentele difuzate de P.C.R. în rîndul maselor în zilele premergătoare declanșării insurecției armate antifasciste din august 1944 : „Universitatea Română cunoaște minunate figuri de profesori care au înțeles cã libertatea și cultura sînt nedespărțite. Profesorii știu cã a lupta pentru libertate înseamnă a lupta pentru cultură, ei știu cã intelectualitatea românească este produsul acestui popor de muncitori și plugari, care cu truda lor, cu sacrificiul lor, totdeauna necunoscut și de multe ori batjocorit, au ridicat biblioteci, laboratoare și universități, făcînd cu putință înfiriparea unui început de cultură națională. Menirea intelectualității românești este să stea alături de popor și să păstreze licărirea de lumină în sufletele cele mai întunecate. Partidul comunist cheamă pe profesori, pe medici, pe ingineri, pe magistrați, pe poeți, pe scriitori, pe artiști, pe studenți să rămînă în mijlocul neamului

și să lupte fără șovăire împotriva dușmanului țării noastre și al culturii omenirii — Hitler și bandele lui înarmate”.⁵⁰

Această chemare, cum de altfel toate cîte le mai fuseseră adresate de partidul comunist, a avut un mare răsunet în inimile și mințile universitarilor — profesori și studenți —, mobilizîndu-i activ la acțiune în zilele în care destinele țării au depins mai mult decît oricînd pînă atunci de hotărîrea și dîrzenia în luptă a întregului popor, garanții sigure pentru triumful insurecției armate antifasciste declanșată la 23 August 1944 de forțele patriotice din România, organizate și conduse de partidul comunist.

Efervescența patriotică și tumultul revoluționar, proprii zilelor fierbinți ale lui august 1944, cînd poporul român a pășit prin lupte și sacrificii nenumărate pe calea transformărilor înnoitoare ale patriei, s-au menținut în conștiința maselor largi de muncitori, țărani și intelectuali care începeau din acele clipe să scrie pagini noi și luminoase ale istoriei patriei. Optimismul robust, propriu constructorilor României libere și independente, caracteriza în acele momente desfășurarea nenumăratelor întruniri și manifestații populare de masă la care participau laolaltă pături și categorii sociale dintre cele mai diferite din țara noastră. Și în acele momente memorabile, în care se hotăra prin lupta maselor soarta bătăliei pentru putere, pentru viitorul țării, cadrele didactice universitare și studenții democrați au fost prezenți la datorie, răspunzînd apelurilor înflăcărâte ce li se făceau din partea Partidului Comunist Român, a celorlalte organizații democratice. Luînd, de pildă, cuvîntul în acele împrejurări în fața studenților din capitală, în cadrul unei întruniri convocate de Uniunea Tineretului Comunist la 29 septembrie 1944, și înfățișînd amplu sarcinile multiple ce stăteau în fața poporului român pe linia zdrobirii oricăror încercări ale reacțiunii pentru a întoarce roata istoriei, tovarășul Nicolae Ceaușescu, pe atunci secretar general al C.C. al U.T.C., spunea celor prezenți: „*Pentru aceasta vă cer unire. Trebuie să luptăm pentru o Românie liberă, pentru o Românie care va fi mîine fericită*”.⁵¹

Dezvoltînd lupta dusă în anii dictaturii militare-fasciste și ai războiului hitlerist pentru eliberarea țării de sub jugul fascist, pentru asigurarea independenței și suveranității României, ca, de altfel, lupta dusă în întreaga perioadă interbelică pentru libertate și progres social, împotriva fascismului, intelectualii înaintați ai României, printre care și universitarii — cadre didactice și studenți —, punîndu-și inima și convingerile în slujba înaltelor idealuri de pace și progres ale poporului, au urmat după 23 August 1944 pas cu pas mersul ascendent al revoluției în etapa sa democrat-populară și apoi în cea socialistă.

În al 50-lea an de existență a Uniunii Tineretului Comunist, cadrele didactice universitare — multe dintre ele participante active în anii studenției lor la lupta democratică, antifascistă a tineretului studios —,

⁵⁰ Întrucît nu dispunem de documentul original, reproducem acest citat după volumul *90 de ani de viață academică în țara noastră*, București, Edit. Academiei, 1956, p. 67.

⁵¹ Arh. C.C. al P.C.R. — fond 1 dos. 400 f. 120 — 122

alături de întreaga intelectualitate a țării, își aduc cu toată dăruirea, cu tot entuziasmul contribuția lor eficientă la împlinirea idealurilor nobile socialiste și comuniste, către care locuitorii întregului pământ românesc se avintă cu încredere. Studențimea de azi, adînc recunoscătoare generațiilor mai vechi de slujitori ai universității, participante active cu ani în urmă la lupta democratică, antifascistă a studențimii, se simte azi mai mobilizată ca oricînd pe calea indicată de partidul comunist de făurire a societății multilateral dezvoltate în patria noastră.

Rememorarea strălucitelor contribuții aduse de studențimea democratică, antifascistă la luptele purtate cu energie și curaj în anii marilor încercări de care a fost vorba în acest articol impune respect pentru toți acei luptători destoinici care nu au ezitat să cheltuiască oricîte energii — în multe cazuri pînă la jertfa supremă — pentru atingerea unui ideal în care cu toții au crezut cu sinceritate și dăruire, cu patos revoluționar.

Istoria, prea bine se știe, a judecat dintotdeauna fiecare generație, fiecare persoană sau personalitate după contribuția adusă la progresul societății pe care au slujit-o. Timpul curge neîncetat, și generația de studenți democrați, antifasciști la care ne-am referit mai sus se așază, în chip firesc, în fața judecății drepte a istoriei.

Toți cei care au binemeritat în aceste lupte înverșunate — și este cazul nenumăraților studenți democrați, antifasciști amintiți sau neamintiți de noi, mulți dintre ei rămași anonimi peste timp — sînt onorați de verdictul judecății drepte pe care o realizează istoria, iar generațiile prezente și viitoare de studenți, înțelegîndu-și rosturile și răspunzînd chemării partidului de a dezvolta, de a duce mai departe ce a fost eroic și nobil în trecut, vor acționa hotărît și vor binemerita la rîndu-le.

ASPECTS DE L'ACTIVITÉ DES ÉTUDIANTS DÉMOCRATES ET ANTIFASCISTES DE ROUMANIE

RÉSUMÉ

Partant de l'appréciation selon laquelle, dans le large front des forces progressistes de la société roumaine, les étudiants ont occupé une place de premier rang pendant toutes les étapes de développement de l'enseignement supérieur, la présente étude se propose d'aborder la thématique d'une grande complexité des luttes menées par les étudiants démocrates, antifascistes de Roumanie, durant la période de l'entre-deux-guerres. Il convient de noter le fait que l'auteur considère adéquat de procéder à l'analyse du problème et d'en tirer les conclusions qui s'imposent seulement après avoir présenté en détail la précieuse tradition démocratique, humaniste de l'enseignement supérieur roumain dès la seconde moitié du siècle dernier.

Se développant sur un terrain fertile — souligne l'auteur — le mouvement démocratique des étudiants a, durant la période de l'entre-deux-guerres, réussi à atteindre un très haut niveau du fait de l'impulsion particulière qui lui a été imprimée par le Parti Communiste Roumain

— créé en mai 1921 — et, ultérieurement, par l'Union de la Jeunesse Communiste — constituée une année plus tard sous l'attentive orientation du P.C.R.

L'étude offre au lecteur de nombreuses données concernant le déroulement des mouvements démocratiques estudiantins, ce qui lui permet de se faire une ample image de la manière dont la jeunesse studieuse est venue, durant ces années, à la rencontre de l'effort de lutte des plus combatives forces antifascistes de la société roumaine, en tête avec les ouvriers. La présentation de la création et de l'activité des organisations politiques estudiantines et en premier lieu du Front estudiantin démocratique, fondé en 1935, mérite une mention toute spéciale.

L'étude constitue dans son ensemble une illustration de l'activité révolutionnaire, démocratique et antifasciste des étudiants de la Roumanie de l'entre-deux-guerres, un essai de mettre en évidence le caractère militant et efficient de l'effort de lutte de la jeunesse universitaire.

ODOARELE MOVILEȘTILOR RĂMASE ÎN POLONIA. CONTRIBUȚII LA ISTORIA ARTEI ȘI A PREȚURILOR

DE

ILIE CORFUS

Numele Movileștilor, acea vestită familie care a dat țărilor române, la sfârșitul secolului al XVI-lea și în primele decenii ale veacului următor, mai mulți domnitori și care a avut cele mai întinse și mai splendide legături cu marea nobilime polonă a timpului, este legat de acel splendid monument de artă medievală care este Mănăstirea Sucevița, ctitoria și necropola lor. Acolo, pe Sucevița în sus, la intrarea în defileul munților, într-un loc străjuit de culmi etern verzi, își arată de secole splendoarea această bijuterie de piatră și de culori, care a putut smulge vitregiei vremurilor acele puține, dar superbe urme de artă și cultură, cum sînt obiectele de cult, broderiile încărcate cu pietre scumpe și manuscrisele ferecate în argint aurit, păstrate astăzi în colecția mănăstirii. Atît doar a mai rămas din podoabele de altădată, cu care ctitorii au înzestrat această mindră mănăstire. Firește că această zestre a fost la timpul său incomparabil mai mare, de vreme ce Movileștii au dispus de averi considerabile, o parte din ele convertite în lucruri scumpe.

Urme de aceste odoare, care formaseră zestrea uneia dintre fiicele lui Ieremia Movilă, Maria, au fost descoperite la începutul secolului nostru în Polonia și făcute cunoscute și la noi¹.

Recent am dat în Biblioteca Institutului Național Ossoliński din Wrocław de urmele tezaurelor lui Ieremia și Moise Movilă, pe lângă inventarul de lucruri scumpe ce alcătuiseră zestrea amintită a domniței Maria², iar în Biblioteca Națională din Varșovia de urmele obiectelor de preț ale lui Miron Barnovschi, coborîtor și el din Movilești³. Este vorba de registrele odoarelor rămase de la toți aceștia în Polonia, cele

¹ Wł. Łoziński, *Prawem i lewem* (Cu dreptul și cu stîngul), II, Liov, 1904. Descoperirea scriitorului polon a fost publicată la noi mai întîi de S. Zotta, *Știri noi despre Movilești*, în „Arhiva genealogică”, II, 1913, p. 206—214, și din nou, după 23 de ani, fără a ști de articolul lui Zotta, de M. Kasterska, *Les trésors des Movilă en Pologne*, în „Revue historique du sud-est européen”, XIII, 1936, p. 69—77.

² Biblioteca Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, manuscris III. 545, p. 35—37.

³ Biblioteca Narodowa w Warszawie, manuscris II. 5 622, p. 49 (din hîrțile rămase de la Wł. Łoziński).

mai bogate inventare de tezaure domnești cunoscute până acum. Este pentru prima dată când se poate ști ce anume lucruri prețioase au avut domnitorii noștri în trecut și cât valorau ele. Înainte de toate însă aceste liste ne dau posibilitatea de a ne face o idee despre averea enormă ce o putea realiza un domnitor român, ca Ieremia Movilă, numai într-un deceniu de stăpânire și acela întrerupt la jumătatea lui de pierderea domniei, prin cucerirea țării de Mihai Viteazul, însoțită de grelele cheltuieli ce au urmat cu polonii, tătarii și turcii pentru redobândirea și menținerea puterii. Cu toate acestea, fiind „în zilele lui mare bivșu-guri și plină țara de toate”⁴, el a putut să strângă bani pentru el și pentru bogata înzestrare a fiicelor sale, măritate, toate, cu magnați poloni.

Ieremia Movilă, domn al Moldovei (1595–1606), care încă din 1593 primise cetățenia polonă, deci intrase în rîndul nobilimii poloneze, cu stemă personală⁵, și care achiziționase pe teritoriul polon domeniul Uście, a avut cu soția sa Elisaveta 3 băieți — Constantin, Alexandru și Bogdan — și 5 fete — Regina (Chiajna), Ecaterina, Maria, Ana și Samfira (moartă în 1596).

Regina, născută pe la 1588, s-a măritat la 25 mai 1603 cu principele Mihail Wiśniowiecki, staroste de Owruetz. A fost mama faimosului Ieremia Wiśniowiecki, voievodul Rusiei și legendarul erou al romanului lui Sienkiewicz *Prin foc și sabie*, și bunica viitorului rege polon Mihail Korybut Wiśniowiecki (1669–1673). A murit după 18 ianuarie 1619⁶.

Ecaterina s-a căsătorit în primăvara anului 1616 cu principele Samuil Korecki (mort în 1622). A avut o fiică, Ana, care s-a măritat cu Andrei Leszczyński, voievod de Dorpat. Ecaterina a murit în 1618⁷.

Maria s-a măritat de trei ori. Prima dată, la începutul anului 1606, cu Ștefan Potocki, nepotul lui Ioan, Andrei, Nicolai și Iacob Potocki, cunoscuți din războiul dintre poloni și Mihai Viteazul din 1600. Rotmistru (comandant de roată, 1599), secretar de cîmp al coroanei (1612), general al Podoliei și voievod de Braclaw (1628), Ștefan Potocki a avut cu Maria Movilă 2 fete, Ecaterina, care s-a căsătorit cu principele Janusz Radziwiłł, voievod de Wilno și mare hatman al Lituaniei, și Ana, și 3 băieți, Petru, Pavel și Ioan. El a murit la 5 martie 1631⁸. Maria s-a căsătorit a doua oară, după 1632, cu Nicolai Firlej, voievod de Sandomierz, care a murit în 1636. Al treilea soț al ei a fost principele Constantin Wiśniowiecki. Data morții ei nu e sigură; ea e pusă cînd în 1638, cînd după 1642⁹.

Cea mai tînăra fiică a lui Ieremia Movilă, Ana, s-a căsătorit de patru ori: prima dată, în 1620, cu Maximilian Przerembski, voievod de

⁴ Miron Costin, *Letopiseșul Țării Moldovei de la Aaron-vodă Incoace*, în *Opere*, I, ediție critică îngrijită de P. P. Panaitescu, București, 1965, p. 34.

⁵ Pe un cîmp roșu — 2 săbii încrucișate pe ascuțiș cu minerele în sus, iar jos petrecute cu buzdugane de aur. Deasupra coifului, în coroană, 3 pene de strut. Ornamentele de pe coif, în jurul coroanei, ferecate în argint (Juliusz hr. Ostrowski, *Księga herbowa rodów polskich* (Condică de embleme ale familiilor polone), I—III.

⁶ Wł. Dworzaczek, *Genealogia. Tablice*, Varșovia, 1959, tabelele 89 și 176; S. Zotta, *op. cit.*, p. 106.

⁷ *Ibidem*, tabela 174.

⁸ *Ibidem*, tabelele 89, 142.

⁹ *Ibidem*, tabelele 89

Sieradz¹⁰; a doua oară cu Ioan Sędziwój Czarnkowski, castelanul Cameniței (mort în 1641); a treia oară, în 1644, cu Władysław Myszkowski, voievodul Cracoviei (mort în 1658)¹¹, iar a patra oară, înainte de 1661, cu Stanisław Rewera Potocki, voievod de Kiev, apoi de Cracovia și mare hatman al coroanei, nepot de frate al lui Ștefan Potocki, primul soț al surorii sale Maria. Ana Movilă a supraviețuit și celui de-al patrulea soț (mort în 1667)¹². Ea se mai găsea în viață în 1691¹³.

Prin căsătoria fiicelor sale în Polonia, Ieremia Movilă a strâns și mai mult legăturile sale cu această țară, iar familiile Potocki, Wiśniowiecki și Korecki, în sinul cărora au intrat frumoasele și bogatele domnie moldovene, au fost direct interesate să mențină pe frații acestora pe tronul Moldovei. În felul acesta, tendințele de expansiune ale magnaților poloni de la margine spre țărmurile Mării Negre s-au împletit cu cele mai particulare ambiții, care au expus Polonia la periculoase complicații, ducând în cele din urmă la conflictul cu Turcia.

Lui Ieremia Movilă (mort în 1606) îi urmă în scaun fratele său Simeon, fostul domn (între 1600 și 1602) al Țării Românești. Acesta a avut 6 băieți: Pavel (mort în 1607), Mihail, Gavril, Petru, Moise și Ioan, și o fată, Teodosia (moartă în 1596). Moartea lui Simeon (1607) aruncă Moldova timp de mai mulți ani în vârtejul unor pătimașe lupte pentru tron între cele două văduve (cumnate) și între fiii lor, împărțind țara în partide boierești învrăjbite de moarte și dând-o pradă oștilor străine.

Simeon Movilă lasă tronul fiului său Mihail (Mihăilaș). Elisaveta, văduva lui Ieremia, alergă însă la ajutorul ginerilor ei poloni, alungă pe Mihăilaș și pune în scaun pe fiul ei cel mai mare, Constantin. După scurt timp însă Mihăilaș redobândește tronul, tot cu mercenari poloni, iar Constantin fugi la cumnatul său, Ștefan Potocki. Acesta îl pune din nou în scaun, Mihăilaș fugind în Țara Românească, unde a și murit. Toate acestea se întâmplau în ultimele trei luni ale anului 1607. Constantin domni, sub conducerea mamei sale, pînă în 1611, cînd fu înlocuit de turci cu Ștefan Tomșa. Căderea lui lovi simțitor în mindrii săi cumnați poloni. În 1612, Potocki, cu consimțămîntul tacit al regelui, dar contrar voinței marelui hatman polon Stanisław Żółkiewski, pe atunci bolnav, care vedea în intervenția polonă în Moldova o provocare la adresa turcilor, pătrunse în țară cu Constantin și cu 3 000 de călăreți mercenari din armata permanentă ce străjuia hotarul de miazăzi al regatului, dar fu înfrînt de Tomșa, ajutat de tătarii din Bugeac, la Cornul lui Sas (19 iulie 1612). Acolo, el căzu în mîinile lui Tomșa, care-l trimise apoi în robie la Constantinopol, iar Constantin, în cele ale unui tatar, înecîndu-se apoi în Nipru pe cînd era ținut în robie spre Crimeea.

¹⁰ La 16 iunie 1631, ea confirma, împreună cu soțul ei, voievod de Sieradz și staroste de Mościska, Bisericii grecești din orașul Mościska donația unei „curții” cu plantatie și grădină (A. Fastnacht, *Katalog dokumentów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*, partea a II-a, Wrocław, 1969, p. 243–244).

¹¹ La 26 ianuarie 1659, Ana Movileanca Myszkowski, voievodeasa Cracoviei și starosteasa de Mościska, acum văduvă, donează Bisericii „Sf. Gheorghe” din Mościska o grădină (*ibidem*).

¹² Wł. Dworzaczek, *op. cit.*, tabelele 89, 130, 140.

¹³ În Biblioteca Zakładu Narodowego im. Ossolińskich din Wrocław, în manuscrisul III. 406, p. 53–56, se păstrează o scrisoare a ei din Stanisławów, din 31 august 1691, către regele Sobieski în chestiuni personale.

Dar înverșunata mamă nu se lăsă zdrobită de catastrofa fiului ei, ci, împreună cu celălalt ginere, prezent, M. Wiśniowiecki, și cu cel viitor, S. Korecki, se porni să strângă mercenari pentru înscăunarea celui de-al doilea copil al ei, Alexandru (Alexăndrel), și aceasta cu toată indignarea și dezaprobarea lui Żółkiewski. Nu folosiră însă nici avertismentele acestuia și nici protestele șleahței rutene, care striga că nu vrea să moară pentru moldovenii cu indigenat polon și pentru cumnații lor, și nici scrisorile regelui, neliniștit de noua întreprindere. Wiśniowiecki și Korecki, în fruntea unor trupe de poloni, moldoveni și cazaci, intrară în Moldova și așezară în scaun pe Alexăndrel (la 22 noiembrie 1615), a cărui mamă se văzu din nou la putere. Tomșa fugi în Țara Românească. Scurt timp însă, Wiśniowiecki muri, iar comanda rămase asupra lui Korecki. În februarie 1616, Tomșa reveni și-l alungă pînă la frontieră, dar pînă la urmă fu învins, astfel că Alexăndrel și mamă-sa scăpară de el pentru totdeauna. Turcii însă tratară intervenția polonă drept caz de război. Ca urmare, tătarii năvăliră în Pocuția, iar armata turcească cu Iskinder-pașa intră în Moldova și înfrinse pe poloni la Drăcșani (3 august 1616). Mai toți căzură în robie, în frunte cu Korecki, împreună cu Elisaveta și cu fiii ei, Alexăndrel și Bogdan¹⁴. De atunci Sucevița păstrează șuvița din părul Elisavetei, desperată amintire lăsată de această ambițioasă femeie la capătul unui drum de patimă a domniei.

Am făcut această scurtă incursiune în istoria acelor frămintate vremi pentru a putea urmări mai ușor destinul odoarelor duse de Movilești în Polonia și care au contribuit într-o anumită măsură la făurirea legăturilor lor cu marea nobilime de acolo și la realizarea planurilor de domnie, oricît de scurtă și costisitoare a fost ea, a Elisavetei cu nevîrstnicii ei fii.

ODOARELE RĂMASE DE LA IEREMIA MOVILĂ¹⁵

Decadența politică a statului, instabilitatea domniei, amestecul direct al turcilor, al tătarilor și, în cele din urmă, al polonilor la numirea și scoaterea domnilor, expedițiile militare și cele de jaf, ca și învrăjbirile interne, dominate de lupta boierimii pentru putere, toate acestea au făcut imposibilă existența la noi, după pierderea ireversibilă a independenței, a unui tezaur permanent al domniei (coroanei), după cum îl aveau țările ferite de un destin atît de nenorocit. Astfel s-a ajuns ca după mazilire, domnul să-și ia cu el pe drumul pribegiei tezaurul agonisit în domnia sa, oricît de scurtă ar fi fost pentru el și oricît de amară pentru cei mulți și obidiți.

Așa a făcut și Elisaveta după moartea lui Ieremia și după declanșarea luptei pentru tron, cînd s-a retras în Polonia cu tezaurul soțului ei. Acest tezaur a rămas, după ce Elisaveta a fost luată în robia turcească, în casa lui Samuil Korecki, soțul fiicei sale Ecaterina.

¹⁴ I. Moga, *Documente privilegiate la domnia lui Constantin Movilă*, în „Anuarul Institutului de istorie națională din Cluj, IV, 1926—1927, București, 1929, p. 391—417; Zdz. Spieralski, *Awantury moldawskie* (Aventuri moldovenesti), Varșovia, 1967, p. 158—165.

¹⁵ Anexa I.

Evaluarea acestui tezaur este dată în inventar în monedele de aur care circulau în acea vreme în Polonia, și anume în florini, zloți roșii și zloți polonezi.

Florinul era o monedă de aur care a fost bătută la început, în secolul al XII-lea, în Florența, fiind apoi imitată în întreaga Europă. El era identic cu zlotul roșu. Zlotul polonez era și el o monedă de aur de o valoare mai mică decât cea a zlotului roșu.

Tezaurul lui Ieremia Movilă cuprindea în sine o mare avere, care se ridica la suma totală de 495 000 de florini plus 1 500 de zloți polonezi.

S-ar putea ca cifrele cu care a fost prețuit fiecare obiect în parte să fie exagerate, avîndu-se în vedere posibilitatea ca ele să fi servit unor procese purtate de beneficiarii posteriori ai acestor odoare. Aceasta cu atît mai mult cu cît echivalarea lor cu cifrele din tranzacțiile făcute în acel timp în Moldova în monedă de aur ne stîrnește mirarea, dacă nu chiar îndoiala de valoarea atît de ridicată a acestor obiecte.

În Moldova, moneda de aur circula în acea vreme sub diferite denumiri: galbenul, galbenul roșu, galbenul unguresc, ughiul, ughiul galben, ughiul de aur, zlotul tătăresc și zlotul bătut. Se pare că valoarea acestora era una și aceeași. Cu 100 de ughi se cumpăra o seliște¹⁶, cu 400 de ughi 4 fălci de vie cu crame, grădini și îngrădituri¹⁷, cu 30 de ughi o moară cu vad, iar cu 14 ughi 40 de pași de pămînt¹⁸. O jumătate din satul Toporăuți (Cernăuți) a costat 1 000 de ughi¹⁹. Pentru 1 700 de ughi galbeni, Ieremia Movilă dădea 2 sate din Neamț²⁰. Un sat se vindea cu 100, iar o seliște cu 300 de ughi galbeni²¹. Cu 300 de galbeni ungurești s-a cumpărat un sat²², iar cu 300 de galbeni roșii 2 sate²³. Diferența trebuie atribuită aici mai mult întinderii și calității pămîntului vîndut decât diferenței dintre valoarea monedelor. Cu 500 de zloți tătărești și 8 cai buni s-a cumpărat satul Roznovul (Neamț)²⁴. Vitele erau atunci foarte scumpe: un cal bun costa 70 sau chiar 100 de ughi²⁵, cu 32 de zloți (galbeni) bătuți se cumpăra un bou de negoț, cu 18 o vacă cu vițel, cu 4 o oaie cu miel sau un porc, iar cu 52 de zloți bătuți 5 coți de postav turcesc și o blană de vulpe²⁶; un cal bun și 6 iepe costau 100 de galbeni roșii²⁷.

Așa stînd lucrurile, ne întrebăm cîte sate și moșii și cîte cirezi de vite și herghelii de cai moldovenеști intrau, ca preț, în cei aproape o jumătate de milion de florini, cu cît a fost prețuit tezaurul lui Ieremia Movilă?

¹⁶ *Documenta Romaniae Historica*, A. Moldova, XIX, p. 627.

¹⁷ *Ibidem*, p. 577.

¹⁸ *Ibidem*, p. 466, 467.

¹⁹ *Ibidem*, p. 365.

²⁰ *Ibidem*, p. 216—220.

²¹ *Ibidem*, p. 459.

²² *Ibidem*, p. 362, 363.

²³ *Ibidem*, p. 245.

²⁴ *Ibidem*, p. 614.

²⁵ *Ibidem*, f. 628, 629.

²⁶ *Ibidem*, p. 316, 317, 426, 427.

²⁷ *Ibidem*, p. 245.

ZESTREA DOMNIȚEI MARIA MOVILĂ²⁸

Aici avem de-a face cu lucruri de preț de o rară bogăție și frumusețe.

Interesant pentru istoria artei medievale românești este faptul că printre obiectele de preț ce alcătuiau această zestre se aflau și unele lucrute în Moldova. Este vorba de 2 lanțuri de perle din Indiile Orientale și de o țesătură moldovenească cu mărgăritare și fluturi de aur.

Majoritatea obiectelor sînt prețuite în zloți roșii și numai o parte din ele în zloți polonezi, iar restul în taleri. În total, această zestre se ridica la suma de 75 678 de zloți roșii (între care 25 000 de zloți roșii bani gata, 1 000 de ducați a cîte 5 zloți roșii bucata și 16 portugali a cîte 15 zloți roșii bucata) plus 10 160 de zloți polonezi și 21 900 de taleri.

Ducatul era o veche monedă de aur ce cîntărea 3,53 g. Bătut în Veneția începînd cu anul 1284, el s-a răspîndit apoi în întreaga Europă. În Polonia, primii ducați, denumiți și florini, au fost bătuți pe la jumătatea secolului al XIV-lea.

Talerul era cea mai veche și mai răspîndită monedă de argint, bătută în Europa începînd cu secolul al XV-lea, iar în Polonia de la 1528 încoace.

În Moldova, talerul circula în acel timp sub următoarele denumiri: talerul „bun”, talerul de argint, talerul bătut de argint (toate avînd aceeași valoare) și talerul „prost”. În prima jumătate a secolului al XVII-lea s-au vîndut seliști și sate cu cîte 120 și pînă la 1 260 de taleri de argint unul²⁹, după întinderea și calitatea lor; 3 fălci de vie la Cotnar cu 200 de taleri de argint³⁰; un loc de casă cu pivniță în Iași cu 150 de taleri de argint³¹; un loc de prisacă la țară cu 20 de taleri de argint³²; un sălaș de țigani (6 indivizi) cu 60 de taleri de argint³³. Sate se vindeau cu cîte 400 pînă la 800 de taleri buni unul³⁴, sau cu cîte 400 de taleri de argint bătuți³⁵. Talerul era identic cu leul bătut³⁶. Un sat s-a vîndut cu 750 de taleri proști³⁷.

Am făcut această succintă incursiune în domeniul tranzacțiilor de pămînt și de alte bunuri efectuate în Moldova acelor timpuri în taleri pentru a ne putea da seama de valoarea acelei părți din zestrea domniței Maria, care a fost prețuită în Polonia în taleri.

Această superbă zestre a fost pierdută de Maria Movilă încă în timpul vieții sale. La plecarea (în 1612) a soțului ei, Ștefan Potocki, în Moldova ca să reinstaleze în scaun pe fratele ei, Constantin, Maria a depus toate lucrurile cuprinse în inventarul prezentat în castelul întărit din Podhajce, proprietatea lui Stanisław Golski, voievod al Rusiei, căsătorit cu Ana Potocki, nepoata de frate a soțului ei. După înfrîngerea

²⁸ Anexa II.

²⁹ *Documenta Romaniae Historica*, A. Moldova, XIX, p. 173 — 599

³⁰ *Ibidem*, p. 447, 448.

³¹ *Ibidem*, p. 605, 606.

³² *Ibidem*, p. 66, 67.

³³ *Ibidem*, p. 605, 606.

³⁴ *Ibidem*, p. 245, 246.

³⁵ *Ibidem*, p. 561, nr. 412.

³⁶ *Ibidem*, p. 185.

³⁷ *Ibidem*, p. 130, nr. 110.

și căderea acestuia în robie, muri și Stanisław Golski, fără urmași, astfel că cetatea, în care se afla adăpostită zestrea Mariei, trecu în stăpânirea fratelui lui Stanisław, Ioan Golski, castelan de Camenița, om decăzut. Maria îi ceru înapoi lucrurile, dar acesta și soția sa, Sofia, refuzară să i le dea. A început un îndelungat proces, în cursul căruia fură emise repetate sentințe pentru restituirea odoarelor, fără a fi însă executate. Nici întoarcerea lui Ștefan Potocki din captivitate (1615), care asedie cu trupe castelul, nu duse la recuperarea depozitului. Procesul dură și după moartea acestuia (1631), după ce Maria se recăsătorii cu Firlej, voievod de Sandomierz. Ea nu-și revăzu nicicând scumpa zestre, care se mistui în mâini străine. Din timpul acestui proces a rămas și inventarul odoarelor ei, descoperit acum, un altul decât cel folosit la vremea sa de W. Łoziński în lucrarea în care sînt expuse lucrurile de mai sus.

TEZAURUL LUI MOISE MOVILĂ³⁸

„Om blînd, un miel la hire, nelacom, nemăruia rău”³⁹, Moise, fiul lui Simeon Movilă, a domnit, pus de turci, în Moldova în două rînduri : prima dată în 1630—1631, iar a doua oară în 1633—1634. După ultima mazilire, el s-a retras în Polonia, unde a rămas tot timpul vieții la moșia sa Wielkie Oczy. În 1656 el a depus spre păstrare în pivnița bisericii ortodoxe din Liov documentele moșiilor sale din Polonia, împreună cu 5 covoare persane, 3 scuturi și o saltea veche de catifea⁴⁰. În 1659 el declara că între lucrurile depuse acolo se aflau : o ladă cu 10 harnașamente model turcesc, 2 mici lanțuri de argint pentru cai, 2 paloșe uzate, 2 buzdugane, un ceasornic aurit, 2 scuturi de bronz aurit și o cutie cu documentele moșiilor sale⁴¹. După moartea sa (în 1663), lucrurile au fost luate de acolo de vara sa, Ana, fiica lui Ieremia Movilă și soția, pe atunci, a lui Stanisław Potocki, voievod al Cracoviei și mare hatman al regatului⁴².

Tot în 1663, aceasta a luat și tezaurul rămas de la Moise Movilă. De atunci datează și inventarul acestui tezaur.

Prețuirea tuturor acestor obiecte s-a făcut în florini, și numai a eitorva din ele în zloți roșii și în zloți polonezi. În total, tezaurul rămas de la Moise Movilă la vara sa Ana a fost evaluat la 38 000 de florini plus 1 000 de zloți roșii și 4 000 de zloți polonezi, afară de bani gata 1 000 de zloți roșii și 2 000 de taleri.

³⁸ Anexa III.

³⁹ Miron Costin, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 74.

⁴⁰ I. Bogdan, în Hurmuzaki, *Documente*, Supl. II, vol. III, p. 69.

⁴¹ *Ibidem*, p. 72—73.

⁴² *Ibidem*, p. 77.

ODOARELE ȘI AVEREA LUI MIRON BARNOVSCHI⁴³

Domn al Moldovei (1626–1629), Miron Barnovschi primise cetățenia polonă și cumpărase de la ginerii lui Ieremia Movilă, Maximilian Przerembski, voievod de Sieradz⁴⁴, și de la soția sa, Ana Movilă, precum și de la principele Samuil Korecki, fostul soț al Ecaterinei Movilă, domeniul Uście cu o cetate, 2 orașele și 21 de sate cu suma de 320 000 de zloți polonezi. Acolo s-a retras el după mazilire. Chemat de boieri a doua oară la domnie, el fu decapitat (la 2 iulie 1633) la Constantinopol, când sosi acolo pentru a obține recunoașterea sultanului. În testamentul său, scris înaintea morții, el hotărî ca acest domeniu să fie revândut foștilor proprietari, iar banii rezultați să fie împărțiți la mănăstirile și bisericele începute sau terminate de el.

Imediat însă ce vestea morții sale ajunse în Polonia, Maximilian Przerembski și Ieremia Wiśniowiecki, fiul Reginei Movilă, năvăliră asupra părții castelului din Uście, unde se afla sora sa, Teodosia, fosta soție a lui Nicoară (Nicoriță) hatmanul, acum măritată a doua oară cu rotmistru polon Ioan Podhorecki, sparseră ușile, deschiseră lăzile și împărțiră între ei tezaurul și alte lucruri mișcătoare ale nefericitului ei frate.

Valoarea totală a acestor obiecte, după registrul lor prezentat la procesul pe care l-a intentat Teodosia, era de 11 210 zloți roșii și 14 680 de zloți polonezi și 300 de taleri.

Alungată din castel, Teodosia a reușit apoi să devină iar stăpîna acestuia, dar în cele din urmă a fost nevoită să cedeze (în 1635) domeniul și cetatea marelui hatman Stanisław Koniecpolski, care le primise de la rege în urma trecerii lor, după moartea lui Barnovschi, la tezaurul regal. Ea căpătă numai 3 sate de pe domeniu⁴⁵.

În felul acesta a rămas literă moartă testamentul lui Miron Barnovschi, iar cu tezaurul său nu se știe ce s-a întîmplat pînă la urmă.

Odoarele duse de Movilești în Polonia și mistuite acolo și din care nu s-a păstrat decît nomenclatura și prețul lor în inventarele descoperite acum sînt deosebit de interesante pentru studiul istoriei noastre culturale. Ele aduc noi amănunte în cunoașterea lucrului bijuteriilor din aur și perle și al țesăturilor românești cu pietre scumpe, precum și în cercetarea îmbrăcămîntei și modei familiilor domnitoare de la noi. Iar tezaurul lui Ieremia Movilă, chiar și numai sub formă de inventar, vine acum să adauge la lista de podoabe păstrate la Mănăstirea Sucevița și numele odoarelor care au aparținut acestui pașnic și bogat domn român, contribuind astfel la lărgirea cunoștințelor asupra trecutului cultural al țării.

Pentru valoarea lor documentară, publicăm în anexă, în originalul lor polonez, însoțit de traducerea românească, inventarele tezaurelor analizate. Obiectele înșirate în ele au fost numerotate de noi, pentru a înlesni verificarea traducerii nomenclaturii lor în limba română.

⁴³ Anexa IV.

⁴⁴ Așa trebuie înțeles numele de „Sireaschi” din testamentul său, publicat de B.P. Hasdeu în „Arhiva istorică a României”, I-2, București, 1865, p. 187–190 și din nou de A. Golimas, *Domnul Moldovei Miron Moghilă Barnovschi*, Iași, 1933, p. 67.

⁴⁵ Wl. Loziński, *op. cit.*, iar după el S. Zotta, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 215–220, și M. Kaszewska, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 180–184.

A N E X E

I

Regestr kleinotów niegdy iaśnie wielmożnego i.m. pana Heremiego Mohily y hospodara ziem mołdawskich, które po śmierci zostawały w domu koreckim

1 Korona wszystka z tablic dyamentowych robiona wartości	12 000 fl.
2 Pierścień wielki w którym dyament wartości piędziesiąt tysięcy fl.	
3 Zapona hospodarska w której dyament w środku wartości	36 000 fl.
4 Słońce dyamentowe wartości	20 000 fl.
5 Krzyżyk dyamentowy iaśnie wielmożney i.m. paniey Mariey Mohylanki Ferleiowey wojewodziny sędomirskiej u i.m. paniey wojewodziney krakowskiej zostawiony w wartości	4 000 fl.
6 Przy tym krzyżyku trzy perły wielkie oryginalne wartości	30 000 fl.
7 Kanak dyamentowy nawlekany z niemałych dyamentów wartości	16 000 fl.
8 Petlica wielka dyamentowa y guz wielki wartości	120 000 fl.
9 Sznurek pereł uryańskich wielkich na szyje	36 000 fl.
10 Przędzono pereł uryańskich wartości	20 000 fl.
11 Pierścień z tablicą wielki dyamentowy wartości	20 000 fl.
12 Pierścień z dyamentami ostremi tablica wielka rubinowa w środku	13 000 fl.
13 Pierścień dyamentowy tablica wielka wokoło dyamenty rzezano	16 000 fl.
14 Pas hospodarski dyamentami i rubinami sadzony w którym bardzo pozorne kamienie	25 000 fl.
15 Wstęga dyamentowa wartości	13 000 fl.
16 Motyl dyamentowy	3 000 fl.
17 Rząd husarski szczerozłoty dyamentami sadzony, koncerz takież y czaprak suto złotem ciągnionym kamieniami sadzony	15 000 fl.
18 Wodze do konia szczerozłote wartości dwa tysiące czerwonych złotych	
19 Rząd drugi szczerozłoty iaspisami sadzony z siedzeniem z czaprakiem bogato haftowanym	6 000 fl.
20 Rząd trzeci husarski złoty iaspisami sadzony z czaprakiem suto złotem haftowany	5 000 fl.

SREBRO STOŁOWE

21 Pułmisków dwie pusdrze, talerzów tyle, mis cztery, przystawek cztery, flasz dwie, kredens ze wszystkim złociste brzegi u tego srebra	7 000 fl.
---	-----------

22	Pulmisków szczerozłotych dwie, pusdrze takihże tyle, mis szczerozłotych cztery, przystawek tyle, fas szczerozłotych dwanaście bardzo subtelną robotą wartosci	10 000 fl.
23	Miednie y nalewek szczerozłotych przednio auszurskiey roboty wartosci	6 000 fl.
24	Flasz garcowych taką robotą dziesięć wartości	1 000 fl.
25	Lichtarzów złocistych auszurską robotą dwanaście wartości pułtora tysiąca złotych	
26	Kałamarz srebrny wielki wartości	1 000 fl.
27	Słoń srebrny wielki wartości	8 000 fl.

Ten szacunek dobra moneta

Musi tu bydz wielka omyłka w liczbie y znać że cyfry dwie nie dołożono, bo na iedną złotą flasze garcową trzeba 1000 fl., to za dziesięć i z robotą 10 000 fl. I to niepodobna żeby tak wille pulmisków, mis, talerzy, przystawek, fas szczerozłotych miały tylko 10 000 kosztować; także y miednice y nalewki.

Registru de odoarele cîndva ale preaputernicului, milostivirii sale domnului Ieremia Movilă și domnitorului țării Moldovei, care au rămas după moartea sa în casa lui Korecki ¹

1	Coroana toată lucrată din plăci de diamant, în valoare de	12 000 fl.
2	Inel mare, în care un diamant, în valoare de	50 000 fl.
3	Broșă domnească, în care un diamant în mijloc, în valoare de	36 000 fl.
4	Soare de diamant, în valoare de	20 000 fl.
5	Cruciuliță de diamant a preaputernicei, milostivirii sale doamnei Maria Movileanca ² , soția voievodului Firlei ³ de Sandomierz, lăsată la milostivirea sa voievodeasa de Cracovia ⁴ , în valoare de	4 000 fl.
6	Pe lingă această cruciuliță, 3 perle mari originale, în valoare de	30 000 fl.
7	Colier de diamante, înșirat din diamante nu mici, în valoare de	16 000 fl.
8	Pafta mare de diamant și nasture mare, în valoare de	120 000 fl.

¹ Prințul Samuel Korecki, soțul Ecaterinei, fiica lui Ieremia Movilă.

² Maria, fiica lui Ieremia Movilă, căsătorită a doua oară cu Nicolai Firlej, voievod de Sandomierz.

³ Nicolae Firlej, voievod de Sandomierz.

⁴ Ana, fiinca lui Ieremia Movilă, căsătorită a treia oară cu Władisław Myszkowski, voievod de Cracovia, iar a patra oară cu Janusz Radziwiłł, voievod de Cracovia.

9 Șirag de perle din Indiile Răsăritene ⁵ la gît	36 000 fl.
10 Scul de citeva zeci de fire cu perle din Indiile Răsăritene, în valoare de	20 000 fl.
11 Inel mare cu diamant, cu placă, în valoare de	20 000 fl.
12 Inel cu diamante ascuțite, placă mare de rubin în mijloc	13 000 fl.
13 Inel cu diamant, placă mare încrustată de jur împrejur cu diamante	16 000 fl.
14 Briu domnesc acoperit cu diamante și rubine, în care pietre foarte mîndre	25 000 fl.
15 Cordon (de decorație) din diamante, în valoare de	13 000 fl.
16 Fluturi de diamant	3 000 fl.
17 Harnașament de husar din aur fin, presărat cu diamante; sabie la fel și pătură garnisită cu aur subțiat, semănată cu pietre	15 000 fl.
18 Dîrlogi pentru cal din aur fin, în valoare de două mii de zloți roșii	
19 Al doilea harnașament din aur fin, semănat cu matostaturi ⁶ , cu șa, cu pătură bogat brodată	6 000 fl.
20 Al treilea harnașament de husar din aur, încrustat cu matostaturi, cu pătură brodată cu aur	5 000 fl.

Argintărie de masă

21 Două cutii cu farfurii, talgere tot atîtea, patru tăvi, patru tăvițe, două butelii mari, bufet cu marginile aurite pentru această argintărie, în valoare de	7 000 fl.
22 Două farfurii de aur fin, cutii tot atîtea, patru tăvi de aur fin, tăvițe tot atîtea, douăsprezece cești de aur fin, lucrătură subtilă, în valoare de	10 000 fl.
23 Lighene și ibrice de aur fin, ca mai sus, lucrătură de Augsburg, în valoare de	6 000 fl.
24 Zece oale de cite patru litri fiecare, de aceeași lucrătură, în valoare de	1 000 fl.
25 Douăsprezece sfeșnice aurite, lucrătură de Augsburg, în valoare de o mie cinci sute de zloți	
26 Călimară mare de argint, în valoare de	1 000 fl.
27 Elefant mare de argint, în valoare de	8 000 fl.

Această prețuire în monedă bună.

Trebuie să fie aici o mare greșală în număr și <trebuie> să se știe că nu s-au adăugat două cifre, căci dacă pentru o oală de aur de patru litri trebuie 1 000 fl., atunci pentru zece, și cu lucrătura, 10 000 fl.

Și aceasta-i neverosimil, ca atît de multe farfurii, tăvi, talgere, tăvițe, cești din aur fin să coste numai 10 000 fl. ; la fel lighenele și ibricele.

⁵ Perły uriańskie = perle (mărgăritare) provenind din Indiile Orientale, considerate ca cele mai frumoase.

⁶ Matostat sau jasp = varietate de silice dură și opacă de culoare verde sau negricioasă, întrebuintată ca piatră prețioasă.

II

Regeŝtr rzeczy Maryi Mohilanki gospodarówny wołoski Ieremiasza Mohiły hospodara wołoskiego córki, a Stefana z Potoka Potockiego wojewody bractwskiego generała podolskiego vice króla za Zygmunta III żony, w Podhalecach w zamku u Stanisława Golskiego woi—
< ewody > russ < kiego > w depozycie.

		Czerwone złote	Polskie złote	Talary
1	Pieniędzy gotowych	25 000		
2	Łańcuch który waży szesnaście set czerwonych złotych	1 600		
3	Łańcuch który waży siedemset czerwonych złotych	700		
4	Łańcuchów dwa z pereł uryańskich wołoską robotą trzy tysiące cz. zł.	3 000		
5	Łańcuch czarny perfemowany, pięćset czerwonych złotych	500		
6	Łańcuchow dwa, ważą czterysta czerwonych złotych	400		
7	Krzyżyk z łańcuchiem, pułtora tysiąca czerwonych złotych	1 500		
8	Noszenie rubinowe, dyamentowe y szafirowe, pułtora tysiąca zł.		1 500	
9	Kalita złota w której diamenty, szafiry, sześćset czerwonych złotych	600		
10	Noszenie rubinowe i trzy perły, sześćset czerwonych złotych	600		
11	Łańcuch perłowy y trzydzieści gałek złotych, dwa tysiące cz. zł.	2 000		
12	Sznur z uryańskich pereł, ośmset pięćdziesiąt cz. zł.	850		
13	Drugi sznur perłowy między którymi są rubiny, szafiry	800		
14	Kanaczek z rubinami na szyie, dwieście czerwonych złotych	200		
15	Obrączka na szyie, sto ośmdziesiąt czerwonych złotych	180		
16	Druga obrączka na szyie, ośmdziesiąt czerwonych złotych	80		
17	Noszenie złote z szmelcem, sto czerwonych złotych www.dacoromanica.ro	100		

		Czerwone złote	Polskie złote	Talary
18	Ducatów na sznurze tysiąc. Każdy ważył po pięć czerwonych złotych	5 000		
19	Drugi sznur pojedynkowy, ośmset czerwonych złotych	800		
20	Szesnaście portugalów, po piętnaście czerwonych złotych w jednym	240		
21	Korona z uriańskich pereł z rubinami, dyamenty, dwa tysiące <czerwonych złotych>	2 000		
22	Maneli para złotych z rubinami i dyamentami, sześćset cz. zł.	600		
23	Druga para maneli z perłami uriańskimi i rubinami	400		
24	Trzecia para maneli z szmaragdami i rubinami	200		
25	Czwarta para maneli z szczerzego złota, dwieście czerwonych złotych	200		
26	Piąta para maneli pancierzowa, sto czerwonych złotych	100		
27	Szósta para maneli iednoroszkowa, sześćdziesiąt czerwonych złotych	60		
28	Siódma para maneli, czterdzieści ośm czerwonych złotych	48		
29	Łańcuchów perłowych cztery z gałkami złotymi, czterysta czerwonych złotych	400		
30	Noszenie z szmaragami, rubinami, dyamentami, tysiąc czerw. złotych	1 000		
31	Druga para noszenia do ucha z szmaragami, rubinami, pułtrzecia cz. zł.	250		
32	Trzecia para noszenia z szmaragami, rubinami i uryańsk <iami> perłami	600		
33	Czwarta para z pereł, rubinów y sznur pereł, ośmset czerw. złot.	800		
34	Piąta para noszenia do ucha z rubinami i łańcuszkiem złotym	500		
35	Noszenie złote z szmelcem czarne z pereł, dwieście czerw. złotych	200		

		Czerwone złote	Polskie złote	Talary
36	Dwadzieścia i cztery pierścieni rubinowe, dyamentowe i szafiry	6 000		
37	Wikaryka haftowana z perłami, dyamentami i rubinami	2 000		
38	Tkanka perłowa z rubinami, cztery tysiące talarów			4 000
39	Tkanka wołoska z perłami i uszkami złotymi, tysiąc cz. złotych.	1 000		
40	Kołnierz wielki staroświecki szyty z pereł i rubinów, półtora tysiąca talarów			1 500
41	Krag do wikaryki węgierskiej roboty, ośmset talarów			800
42	Pas perłowy z rubinami i szmaragami z złota na axamicie czerwonym	1 000		
43	Pas złoty na axamicie czarnym, trzysta czerwonych złotych	300		
44	Pas srebrny złocisty węgierską robotą, dwieście talarów			200
45	Sztuk trzydzieści wielkich srebrnych złocistych z kamieniami rozmaitych			300
46	Cztery czepek haftowane z szmaragami i rubinami, perłami, tysiąc cz. zł.	1 000		
47	Krubka pełna rozmaitych kamieni, czterysta talarów			400
48	Krubka pełna szczerzego złota, dwieście czerwonych złotych	200		
49	Krubeczka pełna pereł nerobionych, tysiąc talarów			1 000
50	Krubeczka pełna łamanego złota, dwieście czerwonych złotych	200		
51	Główki Świętego Iana złote, dziewiędziesiąt czerwonych złotych	90		
52	Pędziesiąt i pięć naczyń złocistych, srebrnego do picia, kubków, rostruchanów. Kosztował każdy po sto talarów			5 500
53	Kubeczek złoty	100		

		Czerwone złote	Polskie złote	Talary
54	Puzdro pułmisków srebrnych, sześćset talarów			600
55	Czternaście tas srebrnych pozłocistych wielkich, każda po sto talarów			1 400
56	Łyżka z maciey perłowy w złocie oprawna z kamieniami	150		
57	Łyżka złota, ośmdziesiąt czerwonych złotych.	80		
58	Naleyka złocista z miednicą wszystka złocista, pięćset talarów			500
59	Druga miednica srebrna i wanienka kryse złociste 200	200		
60	Dwanaście kubków złocistych niemiecką robotą, każdy po sto talarów			1 200
61	Rzęd ¹ srebrny złocisty z siodłem kamienmi sadzony, ośmset cz. zł.	800		
62	Skrzynieczka pełna rozmaitych kamieni, rubinów, szafirów, dyamentów			4 000
63	Delia złotogłównowa sobolmi podszyta, sto czerwonych złotych za futro, siedmset złotych	100	700	
64	Ferezya złotogłównowa zielona sobolmi podszyta, pięćset czerw. złotych	500		
65	Delia hatłasowa czerwona sobolmi podszyta, trzysta czerw. złotych	300		
66	Delia hatłasowa zielona sobolmi podszyta, pięćset czerw. złotych	500		
67	Delia adamaszkowa biała sobolmi podszyta, dwieście czerw. złotych	200		
68	Delia axamitna zielona sobolmi podszyta, trzysta czerw. złotych	300		
69	Delia axamitna brunatna, guzy złote z kamienmi, rysiami podszyta	400		
70	Plaszcz wielki axamitny czerwony, sobolmi podszyty, pięćset czerw. zł.	500		

¹ Corect : rząd.

		Czerwone złote	Polskie złote	Talary
71	Plaszczyk na wieszniowym axamicie uryańskimi perłami sadzony złot. haf.	500		
72	Plaszczyk krótki teletowy zielony sobolmi podszyty, dwieście talarów			200
73	Ferezya adamaszkowa biała sobolmi podszyta, pięćset czerw. złot.	500		
74	Ferezya biała złotogłowowa hatłasem czerwonym podszyta	200		
75	Ferezya błękitna złotogłowowa hatłasem złotym podszyta, dwieście czerw. złot.	200		
76	Delia złotogłowowa zielona czerwonym hatłasem podszyta, dwieście cz. złot.	200		
77	Delia biała złotogłowowa hatłasem zielonym podszyta, dwieście cz. złotych	200		
78	Delia czerwona złotogłowowa hatłasem czerwonym podszyta, dwieście cz. zł.	200		
79	Delia teletowa czerwona hatłasem złotym podszyta, dwieście czerw. zł.	200		
80	Delia adamaszkowa pomarańczowa hatłasem podszyta, sto talarów			100
81	Delia hatłasowa wieszniową kitayką podszyta, sto talarów			100
82	Delia axamitna czarna, żółtą kitayką podszyta, sto talarów			100
83	Szubka adamaszkowa popielicami podszyta, trzydzieść czerw. złot.	30		
84	Kataneczka axamitna zielona sobolmi podszyta, sto złotych		100	
85	Szarafan biały hatłasowy niepodszyty, dwieście czerwonych złotych	200		
86	Plaszczyk teletowy czerwony niepodszyty, trzydzieści czerwonych złotych	30		
87	Letnik zielony złotogłowowy, trzysta czterdzieści czerwonych złotych	340		
88	Letnik teletowy zielony z rubinami i szmaragami, dwaście złotych	200		

		Czerwone złote	Polskie złote	Talary
89	Letnik teletowy z bramami axamitnemi czerwonymi, dwieście złot.		200	
90	Letnik axamitny zielony z perlami, pułtora sta złotych		150	
91	Letnik hatłasowy biały z bramami axamitnemi zielonemi		150	
92	Letnik hatłasowy lazurowy, sześćdziesiąt złotych		60	
93	Letnik adamaszkowy czerwony, sześćdziesiąt złotych		60	
94	Szlam rysich trzydzieści, para po złotych pięćdziesiąt		1 500	
95	Trzy błamy soboli, czwarty kuni, każdy po dwieście czerwonych złotych kuni zaś	600	50	
96	Zasłona teletowa biała, pomarańczową kitayką podszyta, u ktorey : sztuk dwie teletu, trzysta złotych		300	
97	Dwa materace haftowane złotem, sześćset czerwonych złotych	600		
98	Dwie siecie z zaponami czarnemi, z kamieniami, tysiąc cz. złot.	1 000		
99	Dwanaście łotki teletu białego, sto dwadzieścia złotych		120	
100	Dwanaście łotki teletu czerwonego, sto dwadzieścia złotych		120	
101	Cielistego hatłasu łocki pietnaście, sześćdziesiąt pięć złotych		65	
102	Dwanaście łocki adamaszku białego, łokieć po cztery złote		48	
103	Kanawace czerwonej sztuka łocki kilkadziesiąt, sto złotych		100	
104	Adamaszku mienionego łocki dwadzieścia, łokieć po cztery złote		80	
105	Delia szkarłatna czerwona złotogłowem podszyta, trzysta złotych		300	

		Czerwone złote	Polskie złote	Talary
106	Kopiniak szkarłatny złotogłowem podszyty białym tureckim	200		
107	Delia axamitna czerwona podszyta hatłasem czerwonym		150	
108	Zupan złotogłowowy czerwony, białym teletem podszyty	150		
109	Kopieniak szkarłatny czerwony sobolmi podszyty, siedemset złotych		700	
110	Delia szkarłatna czerwona sobolmi podszyta, pięćset złotych		500	
111	Delia złotogłowowa hatłasem podszyta, pultora sta złotych		150	
112	Iedenąście łokci axamitu zielonego, łokieć po sześć złotych		66	
113	Pietnaście łokci hatłasu czerwonego weneckiego, łokieć po cztery złote		60	
114	Iedenąście łokci hatłasu złotego, łokieć po cztery złote		44	
115	Dwanaście łokci hatłasu czerwonego, łokieć po cztery złote		48	
116	Dwanaście łokci adamaszku czerwonego, łokieć po cztery złote		48	
117	Iedenąście łokci kitayki karmazynowy, łokieć po trzy złote		33	
118	Iedenąście łokci kitayki zielony, łokieć po dwa złote, groszy dziesięć		25,20g.	
119	Iedenąście łokci szkarłatu czarnego, łokieć po piętnaście złotych		165	
120	Dwadzieścia pięć łokci axamitu czerwonego, łokieć po sześć złotych		150	
121	Falendyszu zielonego postaw, łokieć po cztery złote			
122	Falendyszu czerwonego łokci dwadzieścia cztery, łokieć po siedm zł.		168	
123	Axamitu brunatnego łokci dziesięć, łokieć po siedm złotych		70	

		Czerwone złote	Polskie złote	Talary
124	Kobierców sto adziamskich, po pietnaście czerwonych złotych	1 500		
125	Kobierców iedwabnych sześć, każdy zosobna po trzysta złotych		1 800	
126	Kobierców dywańskich do obbicia, każdy po sto talarów.			
127	Skrzynia iedna w ktorey było soroków sześć kun, za każdy piędziesiąt złotych		300	
128	Wełętów do obbicia dwanaście, za każdy po pietnaście złotych		180	
129	Siedm szpaler wielkich malowanych a dwie małych, siedmset zł.		700	
130	Pięć szpaler tureckich, pięćset złotych		500	
131	Kobierzec iedwabny wielki, czterysta złotych		400	

Registru de lucrurile Mariei Movileanca, domnișă moldoveană, fiica lui Ieremia Movilă, domnul Moldovei, și soția lui Ștefan de Potok Potocki, voievod de Bracław și general al Podoliei, vicerege pe timpul lui Sigismund al III-lea, în depozit în Podhajec, în castel, la Stanisław Golski, voievod al Rusiei

		Złoti roșii	Złoti polonezi	Taleri
1	Bani gheață	25 000		
2	Lanț care face o mie șase sute de złoti roșii	1 600		
3	Lanț care face șapte sute de złoti roșii	700		
4	Două lanțuri de perle din Indiile Orientale ¹ , lucrătură moldovenească : trei mii de złoti roșii	3 000		
5	Lanț negru de perle : cinci sute de złoti roșii	500		
6	Două lanțuri, fac patru sute de złoti roșii	400		

¹ Perły uriańskie = perle care proveneau din Indiile Orientale și erau considerate ca cele mai frumoase.

		Zloti roșii	Zloți polonezi	Taleri
7	Cruciuliță cu lanț : o mie cinci sute de zloți roșii	1 500		
8	Colier de rubine, diamante și safire : o mie cinci sute de zloți		1 500	
9	Sferă de aur, în care se află diamante, safire : șase sute de zloți roșii	600		
10	Colier de rubine și trei perle : șase sute de zloți roșii	600		
11	Lanț de perle și treizeci de bobite rotunde de aur : două mii de zloți roșii	2 000		
12	Șirag de perle din Indiile Orientale : opt sute cincizeci de zloți roșii	850		
13	Al doilea șirag de perle, între care sînt rubine și safire	800		
14	Colier mic cu rubine pentru gît : două sute de zloți roșii	200		
15	Cerculeț pentru gît : o sută optzeci de zloți roșii	180		
16	Al doilea cerculeț pentru gît : optzeci de zloți roșii	80		
17	Colier de aur cu email : o sută de zloți roșii	100		
18	O mie de ducați pe sfoară. Fiecare valora cîte cinci zloți roșii	5 000		
19	Al doilea șirag de ducați, înșirați unul cîte unul : opt sute de zloți roșii	800		
20	Șasesprezece portugali ² , fiecare de cîte cincisprezece zloți roșii	240		
21	Coroană de perle din Indiile Orientale cu rubine, diamante : două mii de zloți roșii	2 000		
22	O pereche de brățări de aur cu rubine și diamante : șase sute de zloți roșii	600		
23	A doua pereche de brățări cu perle din Indiile Orientale și cu rubine	400		

² Piese (monede) de aur, fiecare de cîte mai mulți ducați.

		Zloti roșii	Zloți polonezi	Taleri
24	A treia pereche de brățări cu smaralde și rubine	200		
25	A patra pereche de brățări de aur fin : două sute de zloți roșii	200		
26	A cincea pereche de brățări-platoșă : o sută de zloți roșii	100		
27	A șasea pereche de brățări cu un corn : șasezeci de zloți roșii	60		
28	A șaptea pereche de brățări : patruzeci și opt de zloți roșii	48		
29	Patru lanțuri de perle cu bobite rotunde de aur : patru sute de zloți roșii	400		
30	Colier cu smaralde, rubine și diamante : o mie de zloți	1 000		
31	A doua pereche de cercei cu smaralde și rubine : două sute cincizeci de zloți roșii	250		
32	A treia pereche de cercei cu smaralde, rubine și perle din Indiile Orientale	600		
33	A patra pereche cu perle, rubine și un șirag de perle : opt sute de zloți roșii	800		
34	A cincea pereche de cercei cu rubine și cu lănțișor de aur	500		
35	Colier negru de aur cu email din perle : două sute de zloți roșii	200		
36	Douăzeci și patru de inele cu rubine, diamante și safire	6 000		
37	Șervet ³ brodat cu perle, diamante și rubine	2 000		
38	Țesătură de perle cu rubine : patru mii de taleri			4 000
39	Țesătură moldovenească cu perle și fluturi de aur : o mie de zloți roșii	1 000		
40	Guler mare învechit, cusut din perle și rubine : o mie cinci sute de taleri			1 500

³ Wikaryka = cuvînt care nu se află în dicționarele de limbă veche poloneză.

		Zloți roșii	Zloți polonezi	Taleri
41	Inel pentru șervet, lucrătură ungurească : opt sute de taleri			800
42	Cingătoare de perle cu rubine și smaralde, din aur pe catifea roșie	1 000		
43	Cingătoare de aur pe catifea neagră : trei sute de zloți roșii	300		
44	Cingătoare de argint aurit, lucrătură ungurească : două sute de taleri			200
45	Treizeci de bucăți ⁴ mari de argint aurite cu diferite pietre			300
46	Patru pălării ⁵ brodate cu smaralde, ru- bine și perle : o mie de zloți roșii	1 000		
47	Cutie plină cu diferite pietre : patru sute de taleri			400
48	Cutie plină cu aur fin : două sute de zloți roșii	200		
49	Cutiută plină cu perle nelucrate : o mie de taleri			1 000
50	Cutiută plină cu aur fărîmițat : două sute de zloți roșii	200		
51	Capete mici de aur ale sf. Ioan : nouăzeci de zloți roșii	90		
52	Cincizeci și cinci de cești de băut din argint aurit, pahare fără picior, cupe mari ; fiecare a costat cîte o sută de taleri			5 500
53	Păhărel de aur fin fără picior : o sută de zloți roșii	100		
54	Cutie cu farfurii de argint : șase sute de taleri			600
55	Paisprezece tăvi mari de argint aurit, fiecare cîte o sută de taleri			1 400
56	Lingură de sidef montată în aur cu pietre	150		
57	Lingură de aur : optzeci de zloți roșii	80		
58	Ibric aurit cu lighean totul aurit : cinci sute taleri			500

⁴ Nu se specifică obiectul.⁵ Czepek — bonetă, căciulă, broboadă.

		Zloți roșii	Zloți polonezi	Taleri
59	Al doilea lighean de argint și vâniță cu marginile aurite	200		
60	Douăsprezece pahare fără picior, aurite, lucrătură nemțească, fiecare câte o sută de taleri			1 200
61	Harnașament de argint aurit cu șa incrustată cu pietre : opt sute de zloți roșii	800		
62	Cutiută plină cu diferite pietre, rubine, safire, diamante			4 000
63	Manta lungă ⁶ de brocart ⁷ verde, căptușită cu samur ⁸ : o sută de zloți roșii	100		
	Pentru blană : șapte sute de zloți		700	
64	Pelerină ⁹ de brocart verde, îmblănită cu samur : cinci sute de zloți roșii	500		
65	Manta lungă de atlas ¹⁰ roșie, căptușită cu samur : trei sute de zloți roșii	300		
66	Manta lungă de atlas verde, căptușită cu samur : cinci sute de zloți roșii	500		
67	Manta lungă de damasc ¹¹ albă, căptușită cu samur : două sute de zloți roșii	200		
68	Manta lungă de catifea verde, căptușită, cu samur : trei sute de zloți roșii	300		
69	Manta lungă de catifea cafenie-închis, căptușită cu vulpi, nasturi de aur cu pietre	400		
70	Manta de catifea roșie, căptușită cu samur : cinci sute de zloți roșii	500		
71	Măntăluță de catifea vișinie, presărată cu mărgăritare și brodată cu aur	500		
72	Măntăluță scurtă din pînză de mătase, verde, căptușită cu samur : două sute de taleri			200

⁶ Delia = mantou lung, strins în talie și căptușit cu blană, de obicei cu mâneci largi și cu guler mare.

⁷ Stofă de mătase cu flori sau ornamente țesute cu fir de aur, de argint sau de mătase.

⁸ Zibelină.

⁹ Ferezya = mantie fără cordon.

¹⁰ Stofă de mătase cu luciu și desen pe o singură față.

¹¹ Stofă de mătase cu desene mari în relief.

		Zloți roșii	Zloți polonezi	Taleri
73	Pelerină de damasc albă, căptușită cu samur : cinci sute de zloți roșii	500		
74	Pelerină albă de brocart, căptușită cu atlas roșu	200		
75	Pelerină azurie de brocart, căptușită cu atlas de aur : două sute de zloți roșii	200		
76	Manta lungă de brocart verde, căptușită cu atlas roșu : două sute de zloți roșii	200		
77	Manta lungă de brocart albă, căptușită cu atlas verde : două sute de zloți roșii	200		
78	Manta lungă de brocart roșie, căptușită, cu atlas roșu : două sute de zloți roșii	200		
79	Manta lungă din pînză de mătase roșie, căptușită cu atlas de aur : două sute de zloți roșii	200		
80	Manta lungă de damasc portocaliu, căptușită cu atlas : o sută de taleri			100
81	Manta lungă de atlas, căptușită cu indiană ¹² vișinie : o sută de taleri			100
82	Manta lungă de catifea neagră, căptușită, cu indiană galbenă : o sută de taleri			100
83	Șubă mică de damasc, căptușită cu blană de nevăstuică : treizeci de zloți roșii	30		
84	Scurtă de catifea verde, căptușită cu samur : o sută de zloți		100	
85	Rochie de casă ¹³ albă de atlas, necăptușită : două sute de zloți roșii	200		
86	Măntăluță de pînză de mătase roșie, necăptușită : treizeci de zloți roșii	30		
87	Manta de vară verde de brocart : trei sute patruzeci de zloți roșii	340		
88	Manta de vară din pînză de mătase verde cu rubine și smaralde : două sute de zloți roșii	200		

¹² Kitajka — țesătură netedă, lustruită, de bumbac sau de mătase; percal.

¹³ Szarfan (corect : Szarfan) — pelerină largă, liberă în față.

		Zloti roșii	Zloți polonezi	Taleri
89	Manta de vară din pînză de mătase, cu marginile de catifea roșie : două sute de zloți roșii	200		
90	Manta de vară de catifea verde cu mărgăritare : o sută cincizeci de zloți		150	
91	Manta de vară de atlas albă cu marginile de catifea verde		150	
92	Manta de vară de atlas azuriu : șasizeci de zloți		60	
93	Manta de vară de damasc roșu : șaizeci de zloți		60	
94	Treizeci de piei de ris, perechea cîte cincizeci de zloți		1 500	
95	Trei legături de blănuri de samur, a patra de jder, fiecare cîte două sute de zloți roșii	600		
	iar cea de jder		50	
96	Perdea de pînză de mătase, albă, căptușită cu indiană portocalie, la care : două bucăți de pînză de mătase : trei sute de zloți		300	
97	Două saltele brodate cu aur : șase sute de zloți roșii	600		
98	Două plase pentru păr, cu paftale negre cu pietre : o mie de zloți roșii	1 000		
99	Doisprezece coți de pînză de mătase albă : o sută douăzeci de zloți		120	
100	Doisprezece coți de pînză de mătase roșie : o sută douăzeci de zloți		120	
101	Cincisprezece coți de atlas pal — trandafiriu : șaizeci și cinci de zloți		65	
102	Doisprezece coți de damasc alb, cotul cîte patru zloți		48	
103	Bucată de țesătură de mătase persană ¹⁴ roșie de cîteva zeci de coți : o sută de zloți		100	

¹⁴ Kanawace (corect : kanaus) = țesătură persană de mătase ; „kanuas”.

		Zloți roșii	Zloți polonezi	Taleri
104	Douăzeci de coți de damasc amintit, coltul câte patru zloți	200	80	
105	Manta lungă de purpură, roșie, căptușită cu brocart : trei sute de zloți		300	
106	Manta ¹⁵ de purpură, căptușită cu brocart alb turcesc			
107	Manta lungă de catifea roșie, căptușită cu atlas roșu	150	150	
108	Jupan ¹⁶ de brocart roșu, căptușit cu pînă albă de mătăasă			
109	Manta de purpură, roșie, împlănită cu samur : șapte sute de zloți		700	
110	Manta lungă de purpură, roșie, împlănită cu samur : cinci sute de zloți		500	
111	Manta lungă de brocart, căptușită cu atlas : o sută cinci zeci de zloți		150	
112	Unsprezece coți de catifea verde, coltul câte șase zloți		66	
113	Cincisprezece coți de atlas roșu de Veneția, coltul câte patru zloți		60	
114	Unsprezece coți de atlas galben, coltul câte patru zloți		44	
115	Doisprezece coți de atlas roșu, coltul câte patru zloți		48	
116	Doisprezece coți de damasc roșu, coltul câte patru zloți		48	
117	Unsprezece coți de indiană cărămizie, coltul câte trei zloți		33	
118	Unsprezece coți de indiană verde, coltul câte doi zloți și 10 groși		25,20 gr	
119	Unsprezece coți de purpură neagră, coltul câte unsprezece zloți		165	
120	Douăzeci și cinci de coți de catifea roșie, coltul câte șase zloți		150	

¹⁵ Kopiniak (corect : kopieniak) = mantie fără mineci.

¹⁶ Żupan = străvechi veșmînt polonez, încheiat cu cătărămi sau cu nasturi, cu gulerul ridicat și cu mineci strîmte, cu falduri la spate.

		Zloți roșii	Zloți polonezi	Taleri
121	Bucată de olandă ¹⁷ verde, cotul cîte patru zloți ¹⁸			
122	Douăzeci și patru coți de olandă roșie, cotul cîte șapte zloți		168	
123	Zece coți de catifea cafenie-închis, cotul cîte șapte zloți		70	
124	O sută de covoare persane, cîte cinci-sprezece zloți roșii bucata	1 500		
125	Șase covoare de mătase, fiecare cîte trei sute de zloți		1 800	
126	Covoare ¹⁹ pentru draperii, fiecare cîte o sută de taleri			
127	Ladă în care au fost șase legături ²⁰ de piei de jder, fiecare legătură cîte cinci zeci de zloți		300	
128	Douăsprezece pînzeturi de bumbac ²¹ pentru tapiserie, cîte 15 zloți de fiecare		180	
129	Șapte pînzeturi mari ²² pictate și două mici : șapte sute de zloți		700	
130	Cinci pînzeturi turcești : cinci sute de zloți		500	
131	Covor de mătase mare : patru sute de zloți		400	

¹⁷ Falendysz (falandysz) = postav subțire englezesc sau olandez.

¹⁸ Nu se specifică numărul de coți și nici prețul.

¹⁹ Nu li se specifică numărul.

²⁰ Sorok = legătură de cîte 40 de piei de animale sălbatice.

²¹ Welwet = țesătură de bumbac netedă sau vîrstată cu dungi, lucioasă, asemănătoare catifelei.

²² Szpaler = pînză decorativă, folosită mai ales la tapisatul pereților.

III

Regestr inszych kleynotów po i.m. pann Moyzeszu Mohyle wojewodzie y gospodaru ziem moidawskich a(n)o 1663 przez i.m. panią wojewodzinę krakowską odebranych

- 1 Zapona dyamentowa z rubinami sztuka wielka wartości 3 000 fl.
- 2 Pioro dyamentowe krzywe wartości 10 000 fl.
- 3 Szmarak bardzo wielki dokoła dyamentami sadzony wartości 3 000 fl.

- 4 Szafir kosztwny wokoło diamentami sadzony, sztuka wielka, cztery tysiące złotych
- 5 Guzów dyamentowych y rubinowych do dwudziestu par sukien wartości 10 000 fl.
- 6 Xieğa szczerozlota i.m. paniey Mariey Mohylanki woiewodziny sędomirskiej w zastawie: wartości tysiąc czerwonych złotych
- 7 Gotowych pieniędzy wzięła i.m. pani woiewodzina krawowska tysiąc czerwonych złotych
- 8 Także dwa tysiące talarów
- 9 Rzędów husarskich z siedzeniem, z czaprakami, szmaragami i iaspisami y perlami sadzonych wartości 12 000 fl.
N.B. Szacunek dobrą starą monetą.

Registru de alte odoare luate, după milostivirea sa domnul Moise Movilă, voievod și domnitor al țării Moldovei, în anul 1663 de milostivirea sa doamna voievodeasă de Cracovia¹

- 1 Broșă de diamante cu rubine, piesă mare, în valoare de 3 000 fl.
- 2 Pană strîmbă de diamante, în valoare de 10 000 fl.
- 3 Smarald foarte mare, incrustat de jur împrejur cu diamante, în valoare de 3 000 fl.
- 4 Safir scump, incrustat de jur împrejur cu diamante, piesă mare, patru mii de zloți.
- 5 Nasturi de diamante și rubine pentru douăzeci de perechi de rochii, în valoare de 10 000 fl.
- 6 Carte ferecată în aur fin a milostivirii sale doamnei Maria Movileanca, voievodeasa de Sandomierz², în depozit, în valoare de o mie de zloți roșii
- 7 Bani gheață a luat milostivirea sa doamna voievodeasă de Cracovia¹ o mie de zloți roșii
- 8 De asemenea două mii de taleri
- 9 Harnașamente de husar³, cu șa, cu pături, presărate cu smaralde și matostaturi⁴ și mărgăritare, în valoare de 12 000 fl.
N.B. Prețuirea în monedă veche bună.

IV

Teodozya Bernawska 1° voto Nikoryczyna, 2° voto żona rothmag-
<istri> S.R.M. Joannis Podhorecki przeciw Maxymil <ianowi> Przereb-
skiemu, kaszt<elanowi> Sieradz<kiemu> i jego żonie Annie Mohilanie
tudzież przeciw Jeronimu Wiśniowieckiemu: Quia ipsi extremis diebus
mensis Julii 1633 ad oppidum Uście eiusdem Bernawski haereditarium
hominum caterva convenerunt et in fortalitium irruerunt, camera ac con-

¹ Ana, fiica lui Ieremia Movilă, căsătorită a patra oară cu Stanislaw Rewera Potocki, voievod de Cracovia și mare hatman al Poloniei.

² Maria, fiica lui Ieremia Movilă, căsătorită a doua oară cu Nicolai Firlej, voievod de Sandomierz.

³ Nu se specifică numărul de harnașamente.

⁴ Matostat sau jasp = varietate de silice roșie, verde sau negricioasă, folosită ca piatră prețioasă.

clavia in quibus res mobiles <illustr <issimi> olim Miron Bernawski depositatae erant, repagulis violenter ruptis res easdem ad actricem naturalis et legitimae possessionis devolutas exceperunt et inter se partiti sunt.

Regestr tych rzeczy

- 1 Szkatuła srebrna pozłocista, w ktorej był krzyż z dyamentem i 50 cewek złota ciągninego valoris 1000 czerw. zł.
- 2 Pałasz kamieniami sadzony złocisty 100 czerw. zł.
- 3 Szable dwie złociste kamieniami sadzone 200 cz. zł.
- 4 Szabla jedna oprawna szczerozłota 200 cz. zł.
- 5 Pałasz i szabel 5 bogato oprawnych 270 cz. zł.
- 6 Srebra jak konwi, roztruchanów, pułmisków, talery za 1200 cz. zł. i 300 ta <larów>.
- 7 Rzędów dwa na konie srebrnych złocistych 100 cz. zł.
- 8 Szkatuła srebrna z relikwami 1000 cz. zł.
- 9 Buława złotem oprawna cz. zł. 200.
- 10 Zegarów dwa 200 cz. zł.
- 11 Hakownic 47 valoris 4000 zł.
- 12 Namiotów 3 val <oris> 1500.
- 13 Koni 30 val <oris> 300 czerw. zł.
- 14 Wina pułkufków 20 val <oris> 300 cz. zł.
- 15 Garderoba hospodarska bardzo bogata z złotogłowiu, tiletu, aksamitu, z sobolami, z złotem pętlcami i guzani, 9 ferezyj, wartości razem 1220 cz. zł.; 2 germaki wartości 350 cz. zł.
- 16 13 dołomanów wartości 980 zł. czerw.
- 17 Dwie sztuki axamitu czerwonego i pomarańczowego 120 cz. zł. Sztuka tiletu 34 cz. zł. Trzy kobierce jedwabne 150 cz. zł.
- 18 Czapraków 3 haftowanych złotem 600 cz. zł.
- 19 Para strzemion srebrnych złocistych sadzonych kamieniami 100 cz. zł.
- 20 34 wezglówi złotogłowowych 50 cz. zł.
- 21 44 kobierców adziamskich 460 cz. zł.
- 22 Futra lisiego błamów dwa 200 czerw. zł.
- 23 Futra sobolego błamów dwa 300 cz. zł.
- 24 Sahajdaków 2 oprawnych 30 cz. zł.
- 25 Kilimów adziamskich, obrusów jedwabnych, bawelnic przednich i kozmatych, fot, chust złotem haftowanych, prześcieradeł jedwabnych tureckich, znaczków złotem tkanych, tuwałów, pasów jedwabnych zekierskich, kuczm sobolowych, kołpaków razem za 996 zł. cz.
- 26 Dalej 1060 owiec, bydła 3000 sztuki: 7000 złotych p <olskich> razem.
- 27 Prochu beczek 8 valp <oris> 800 zł., ołowiu 6 centnarów 150 zł.
- 28 Koń turecki rysiwaty: czerw. zł. 200.
- 29 Karetka i rydwany 350 cz. zł.
- 30 Oprócz tego masła, sera, kotłów kuchennych, cyny i t.p. za 1 230 zł.

*Teodosia Barnovschi*¹, prima dată căsătorită cu *Nicorișă*², a doua oară soția rotmistrului maiestății-sale regale *Ioan Podhorecki*, împotriva lui *Maximilian Przerębski*, castelan de *Sieradz*, și a soției sale, *Ana*

¹ Sora lui Miron Barnovschi.

² Hatman al Moldovei.

Movileanca ³, precum și împotriva lui Ieremia Wiśniowiecki ⁴: *Pentru că ei înșiși au venit în ultimele zile ale lunii iulie 1633 la orașul Uście al moștenitorilor aceluiași Barnovschi* ⁵ *cu oameni înarmați și au năvălit în castel și, rupînd cu forța încuietorile de la camerele și încăperile în care erau depozitate lucrurile mișcătoare ale odinioară ilustrului Miron Barnovschi, au luat acele lucruri, trecute reclamantei în proprietate naturală și legitimă, și le-au împărțit între dînșii* ⁶.

Registrul acestor lucruri

- 1 Cutie de argint aurită, în care s-a aflat o cruce cu diamant și 50 de mosoare de aur laminat, în valoare de 1 000 de zloți roșii.
- 2 Paloș aurit incrustat cu pietre, 100 de zloți roșii.
- 3 Două săbii aurite, incrustate cu pietre : 200 de zloți roșii.
- 4 O sabie ferecată în aur fin : 200 de zloți roșii.
- 5 Un paloș și 5 săbii bogat ferecate : 270 de zloți roșii.
- 6 Argintării, precum căni, cupe mari, farfurii, talgere : de 1 200 de zloți roșii și 300 de taleri.
- 7 Două harnașamente de cal de argint aurit : 100 de zloți roșii.
- 8 Cutie de argint cu moaște : 1 000 de zloți roșii.
- 9 Buzdugan ferecat în aur : 200 de zloți roșii.
- 10 Două ceasornice : 200 de zloți roșii.
- 11 47 de archebuze, în valoare de 4 000 de zloți <roșii>.
- 12 3 corturi, în valoare de 1 500 <zloți roșii>.
- 13 30 de cai, în valoare de 300 de zloți roșii.
- 14 20 de buți de vin, în valoare de 300 de zloți roșii.
- 15 Garderoba domnească foarte bogată din brocart, țesătură de mătăasă, catifea cu samur, cu paftale și nasturi de aur, 9 pelerine : în valoare totală de 1 220 de zloți roșii; 2 haine lungi cu poale ⁷, în valoare de 350 de zloți roșii.
- 16 13 dolmane, în valoare de 980 de zloți roșii.
- 17 Două bucăți de catifea roșie și portocalie : 120 de zloți roșii.
O bucată de țesătură de mătăasă : 34 de zloți roșii. Trei covoare de mătăasă : 150 de zloți roșii.
- 18 3 pături de cal brodate cu aur : 600 zloți roșii.
- 19 O pereche de scări de argint aurit, incrustate cu pietre : 100 zloți roșii.
- 20 34 de perne de brocart : 50 de zloți roșii.
- 21 44 de covoare persane : 460 de zloți roșii.
- 22 Două legături de blănuri de vulpe : 200 de zloți roșii.
- 23 Două legături de blănuri de samur : 300 de zloți roșii.
- 24 2 tolbe de săgeți montate ⁸ : 30 de zloți roșii.

³ Fiica lui Ieremia Movilă.

⁴ Fiul Reginei, fiica lui Ieremia Movilă, și al lui Mihail Wiśniowiecki. Tatăl viitorului rege polon, Mihail Korybut Wiśniowiecki.

⁵ Miron, fostul domn al Moldovei.

⁶ Rîndurile tipărite cursiv sînt traduse din latinește.

⁷ Germak (corect : giermak) = redingotă cu ceaprazuri ; poloneză.

⁸ Sahajdak (*sajdak*) = ansamblul de obiecte necesare pentru tragerea cu arcul (arcul, săgeata, tocul pentru arc, tocul pentru săgeată).

- 25 Chilimuri⁹ persane, fețe de masă de mătase, țesături groase de bum-bac de primă calitate și păroase, „fot”¹⁰, batiste brodate cu aur, cearșafuri de mătase turcești, embleme țesute cu aur, ștergare, centuri de mătase pentru legat inelul cu care se întindea coarda arcului, cușme de samur, calpăce¹¹: total de 996 de zloți roșii.
- 26 Mai departe: 1 060 de oi, 3 000 de capete de vită: în total 7 000 de zloți polonezi.
- 27 8 butoiașe de praf de pușcă, în valoare de 800 de zloți. 6 chintale de plumb: 150 de zloți
- 28 Cal turcesc de culoarea risului: 200 de zloți roșii.
- 29 Caretă și rădvane: 350 de zloți roșii.
- 30 Pe lângă aceasta, unt, brinză, cazane de bucătărie, vase de cositor și alte asemenea, de 1 230 de zloți.

LES TRÉSORS DE LA DYNASTIE DES MOVILĂ DEMEURÉS EN POLOGNE

RÉSUMÉ

L'auteur présente les inventaires des trésors de certains princes de Moldavie de la dynastie des Movilă. Il s'agit du trésor de Ieremia Movilă (1595—1606), des objets d'art qui composaient la dot de sa fille Maria, épouse du noble polonais Etienne Potocki, du trésor de Moise Movilă (1630—1631, 1633—1634), fils de Simion et, finalement, de celui de Miron Barnovschi (1626—1629, 1633), descendant de la même famille.

Ces trésors ont été remis, durant le refuge, à leurs propriétaires se trouvant en Pologne, où ils sont demeurés en possession des filles de Ieremia, mariées à des nobles polonais. Ils ont servi à cimenter les liens entre cette famille et la haute noblesse polonaise, à réaliser les plans d'Elisabeta — veuve de Ieremia — et de ses jeunes fils d'accéder au trône.

Les registres de ces trésors ont été récemment découverts par l'auteur à la Bibliothèque de l'Institut national « Ossoliński » de Wrocław et à la Bibliothèque nationale de Varsovie. Ils contiennent la nomenclature des objets et leur prix, évalués en monnaie d'or. Ce sont les plus importants inventaires de trésors princiers roumains connus jusqu'à ce jour. Ces inventaires présentent une valeur exceptionnelle pour l'étude de la culture médiévale roumaine, fournissant de nouveaux détails sur l'art de l'exécution des bijoux en or et des incrustations à perles, ainsi que des broderies à pierres précieuses, sur les costumes et les objets de parure des familles princières des pays roumains.

Les registres sont publiés dans l'original polonais, accompagnés de la traduction en roumain.

⁹ Covor cu două fețe.

¹⁰ Fot (génitif plural de la ?) nu se află în nici un dicționar de limbă polonă. S-ar putea să fie vorba de „fote” (cuvint românesc).

¹¹ Căciuli mari de piele neagră, tivite cu blană scumpă.

OBLIGAȚIILE LOCUTORILOR DEPENDENȚI, RUMÂNII ȘI VECINII, FAȚĂ DE VISTIERIE

DE

V. MIHORDEA

Locuitorii dependenți — cunoscuți cu numele de rumâni în Țara Românească și vecini în Moldova, ținuți să presteze stăpînilor de moșii muncă potrivit obiceiului — au avut întotdeauna față de vistierie îndatoririle fiscale impuse categoriei generale a birnicilor, formată din întreaga masă a țărănimii. Aserviți stăpînilor, rumânii și vecinii se deosebeau de țărani liberi fără ocină — conlocuind pe aceleași moșii în cadrul relațiilor feudale — atît prin situația lor de oameni dependenți, cît și prin îndatorirea de a presta un quantum mai mare de muncă. Din cauza stării de dependență, care le lua din timpul rezervat propriei lor gospodării, situația materială a acestor locuitori, în raport cu alte categorii de țărani, era precară. Ca oameni nevoiași, menționați cu numele de săraci, îi întîlnim în unele acte de scutiri ale mănăstirilor. Alexandru Iliș acorda, prin cartea de la 8 martie 1628, mai multe scutiri „acestor săraci de oameni care lăcuiesc lingă sfînta mănăstire de la Minidic”¹. Tot cu numele de oameni săraci sînt menționați vecinii și în relația de la 1701 a călătorului rus Leontie prin Moldova². În vremea cînd circulația monetară era redusă, hotărîrea domniei ca plata dărilor să se facă în bani era una din cauzele care determinau pe locuitorii mai puțin înstăriți să-și piardă libertatea spre a-și păstra vitele, singura lor avere, astfel că un om nevoiaș, care dintr-o pricină sau alta nu-și putea plăti birul, alegea situația de dependență față de un stăpîn în schimbul achitării către vistierie a restanțelor datorate³.

În privința relațiilor fiscale, domnia ignora poziția acestora de oameni aserviți, acordîndu-le capacitatea de contribuabili, în categoria

¹ Academia R. S. România, Documente, CXXXV—186. Interpretat și de C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, București, 1943, p. 132.

² Gh. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, p. 68.

³ Radu Rosetti (*Pămîntul, sălenii și stăpînii în Moldova*, București, 1907, p. 272) este de părere că, prin aservire, stăpînul își lua obligația de a plăti locuitorilor dependenți dările către vistierie, fapt infirmat de mărturiile documentare.

cea mai împovărată. Această poziție este consemnată în mărturiile timpului, începînd cu cele mai vechi documente referitoare la situația lor. Prin cartea de la 23 martie 1482, Basarab Țepeluș, scutind satele din Ilfov ale Mănăstirii Snagov de birul către domnie, arăta că, „oricite sate are sfînta mănăstire în județul Ilfov, iar la ele să se ia birul de la vecinii mănăstirii de către birarii care vor fi, să-l ducă la sfînta mănăstire, să fie pentru lucratul viilor mănăstirii”⁴. Întărind lui Ionașcu Jora satul Vercești, la 16 iulie 1634, Vasile Lupu porunceă vătămanului și vecinilor să asculte de stăpîn, iar pe cei ce vor fugi „și nu vor vrea să plătească cîsla” să-i trimită legați la domnie⁵. Întreaga masă a contribuabililor birniciei participă la plata dărilor după „starea” fiecăruia, adică proporțional cu situația lui materială, indiferent dacă erau țărani liberi sau locuitori aserviți. În 1612, Radu Mihnea scutește patru rumâni ai Mănăstirii Rîncăciov de darea birului. Dar ceilalți locuitori, care nu erau rumâni, nu înțelegeau ca aceeași sumă a birului, aruncată pe sat, s-o plătească numai ei. De aceea domnul se vede silit să-i admonesteze direct: „Drept aceea și voi sătenilor și birarilor care veți umbla cu slujba într-acest județ... să vă feriți de acești patru rumâni”⁶. Atît locuitorii aserviți, cît și țăranii liberi, care formau împreună unitățile fiscale din sate, ocoleau prin diferite mijloace, dar mai ales prin fugă, obstacolele ce li se puneau în cale din partea vistieriei. O poruncă a lui Matei Basarab vorbește de „hitlenia rumânilor și a megieșilor, cum că de la o samă de vreme s-au învățat răi și hitleni și fugari”⁷. Răspunderea solidară a satului la achitarea dărilor făcea ca birul fugiților să fie suportat de toți locuitorii rămași sau chiar numai de o singură persoană. O carte de judecată dată de Constantin Brîncoveanu la 1709 menționează iertarea de către Matei Basarab a unui locuitor din Argetoia fugit în Transilvania din cauza rumâniei, care, înapoindu-se, urma ca „birul să și-l tragă cu țara”, adică cu ceilalți săteni. „Și-au fost mersu de a șezut iară în satul Argetoia și eșind atunci sama talerului, iar acel rumân n-au vrut să șază să-și dea birul ce l-au ajuns acolo cu satul, ci iar au fugit... iar birul lui l-au plătit tot Mihai paharnicul cît au fost el fugariu”⁸. Vistieria pretindea plata în continuare pentru contribuabilii fugiți — fără să se întrebe de erau oameni dependenți sau țărani liberi, pînă la o nouă întocmire a recensămîntului fiscal — de la obștea satului, dacă între timp nu se înapoiau, iar satul se despăgubea din luarea în stăpînire a bunurilor rămase. În 1658 locuitorii din Golești vindeau egumenului de la Brădet „o vie a unui rumân anume Vladislav, pentru că au fugit și ș-au lăsat birul și nevoile de le-am plătit toate, noi satul, în cinci ani”⁹. Plata împreună a dărilor în satele formate din țărani liberi și oameni dependenți este menționată la fel și în documentele moldovenești. Zapisul dat de unii locuitori biv vel pos-

⁴ Documente privind istoria României, B, XIII, XIV, XV, p. 172.

⁵ Acad. R. S. România, Documente, XLII—82.

⁶ Documente privind istoria României, B, XVII, vol. II, p. 96; cf. P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova*, București, 1964, p. 208.

⁷ Arh. St. Buc., Mitropolia, CXXII—9; cf. P. P. Panaitescu, *Obștea* . . . , p. 253.

⁸ Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII—lea, vol. I, București, 1962, p. 231, nr. 47.

⁹ Arh. St. Buc., *Condica Brîncoveanu*, I, nr. 265, f. 351; citat de C. Giurescu, *Studii de istorie socială* p. 159.

telnicului Panaite, spre a-i tăia lemne pentru construcția unei case — „precum să se știe că am rămas dumisale datori cu 50—30 lei^{9 bis}, care bani au dat dumnealui pentru noi de ne-au plătit la banii steagului și la banii birului acum în zilele măriei-sale lui Mihai Vodă” — poartă la semnături indicația că unii din ei erau vecini¹⁰. Când motivele pentru care scutirile de dări acordate de domnie unor locuitori dependenți — ca în cazul slujitorilor — încetau, ei intrau automat în categoria birnicilor. La 13 decembrie 1659 Ștefăniță Lupu, domnul Moldovei, poruncește lui Laș iuzbașa: „Să cauți cei oameni din Popricani ce sîntu a boiarinului nostru, a dumisale Iordachi, vistiernicul cel mare, să-i razi de la catastif, pentru că i-am dat domnia mia să hie vecini iarăș la loc”¹¹. Exemplele de mai sus arată limpede că la plata dărilor, atît în Moldova, cît și în Țara Românească, vistieria ignora situația socială a contribuabililor din categoria birnicilor și că locuitorii dependenți plăteau, proporțional cu averea, la fel cu țărani slobози.

În primele timpuri ale instituției rumâniei și veciniei, pînă în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, interesele domniei pentru stabilitatea locuitorilor dependenți — în ceea ce privește obligația lor de contribuabili — se identificau cu ale stăpînilor de moșii — pentru munca datorată —, ducînd la o strînsă colaborare în acțiunea de căutare și aducere înapoi a fugarilor. Ținînd pe stăpîni să răspundă de cota parte a obligațiilor celor fugiți dintre țărani dependenți de pe moșiile lor pe durata unui recensămint fiscal, domnia le puneă totodată la îndemînă aparatul administrativ pentru căutarea și aducerea lor la urmă spre a-și plăti dările¹². În 1642, Vasile Lupu dădea carte lui Enache Penișoară „a cerca drepti vecini ai săi, ce au fugit din sat den Ilurdugi și ș-au lăsat cîsla în satu... ori unde-i va afla în țara domniei mele, să aibă a-i lua cu ștreangul de grumazi, să-i ducă la sat la Ilurdugi la cîslă”¹³. Pe măsura creșterii numărului țăranilor dependenți și a fugii lor din sate în proporție din ce în ce mai mare, stăpînilor nu le-a mai convenit să rămînă răspunzători de achitarea dărilor de către supușii lor și au determinat ca domnia să treacă această dispoziție în întregime pe seama obștii locuitorilor din fiecare sat. Așa se face că, începînd cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea, cărțile domnești eliberate stăpînilor pentru căutarea și aducerea la urmă a fugarilor dependenți nu mai menționează ca să fie aduși pentru cîslă. În porunca de la 20 aprilie 1650 pentru Mănăstirea Sfînta Troiță, Matei Basarab spune: „Ca să hie în pace bucatele sfintei mănăstiri de către toți birarii, nime să nu să ispi-

^{9 bis} Cu înțelesul de 50 de lei și 30 de bani, leul avînd 120 de bani.

¹⁰ „Eu Toader, eu Gheorghită vecin, eu Alexa olarul, eu Gheorghetele, eu Toader moșneagul, eu Gheorghită cumnat lui Gheorghită vecin, eu Ursul ot Sintilie” (Arh. St. Iași, Documente, pachet 412, nr. 81).

¹¹ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 33, nr. 159. Termenul de „catastif” a intrat în eroare pe unii cercetători ai menționatului document. În lucrarea *Ștefăniță Lupu domnul Moldovei* (București, 1937), autorii cred că-i vorba de catastiful de dări către vistierie, întrucît ei comentează: „... Ordonînd lui Laș iuzbașa să-i șteargă din catastiful birurilor” (p. 127). Lucrurile stau însă tocmai invers. Cum iuzbașa era secretarul domnesc pentru evidența slujitorilor, ordinul era să-i scoată de la categoria slujitorilor, neobligați la dări, urmînd, ca vecini, să fie trecuți automat în scriptele vistieriei.

¹² Cf. *Documente privind relațiile agrare din veacul al XVIII-lea*, vol. I, p. 231, nr. 17.

¹³ Gh. Ghibănescu, *Sursele și izvoade*, vol. VII, p. 125, nr. C. 7.

tească a trage bucatele mănăstirii pentru birul rumânilor care vor fugi”. Cum în unele sate stringătorii de dări nu mai aveau de la cine lua, domnul asigură încasările vistieriei în felul următor: „Să aibă a apuca birarii pre roşii care au toemit judeţele, să plătească ei birul acelor rumâni”¹⁴. Cartea lui Constantin Duca de la 24 noiembrie 1701 dată egumenului de la Soveja pentru căutarea vecinilor fugiţi din Costeşti şi Mădzăneşti spune că — chiar dacă vor fi fost înscrşi la dări în altă parte — să nu să țină în seamă acest fapt şi să-i ducă pe moşia mănăstirii¹⁵. Amestecându-se cu ţăranii liberi, în aceleaşi condiţii ca şi ei, fugarii dependenţi nu puteau fi descoperiţi decît mai tîrziu, după ce recensămintele fiscale îi înregistrau în satele unde s-au aşezat. La insistenţa unor stăpîni cu mai multă trecere, domnia consimţea să se opereze modificări în registrele vistieriei, scriind în cărţile de aducere la urmă: „Şi pe unde-i vor găsi şi or hi cu bani, să aibă a-i lua cu bani cu tot”¹⁶.

Interesaţi din punctul de vedere al îndeplinirii obligaţiilor fiscale pentru căutarea şi aducerea înapoi a celor ce şi-au părăsit cota-parte de contribuţie la dări, în locul stăpînilor apar acum conducătorii obştii satului. Urmărind oamenii fugiţi ai stăpînului, ei ştiu că aceştia sînt totodată şi contribuabilii cărora ceilalţi săteni le plătesc dările la slujbaşii vistieriei. În cartea de la 1 februarie 1702, Constantin Duca spune: „Dat-am carte domnii meali vornicelului şi vătămănuului de sat de Dumesti... a căuta şi a cerca drepti vecini ai răposatului stolnicului Iordache din sat din Dumesti... să aibă a-i aduce cu toate bucatele lor ce vor ave”...¹⁷, nemaifăcînd menţiune despre plata dărilor, care erau asigurate de cei rămaşi în sat. Condica administrativă a lui Constantin Mavrocordat înregistrează o dispoziţie a domniei din anul 1742 pentru un „flăcău cu capul, anume Hilip”, din Cornul Negru [Iaşi], care a fugit: „De vreme c-au fugit din sat, cu toţii să-l plătiască, cît sînt la cislă într-un loc, şi cînd l-or găsa, atunce iarăş cu tot să-ş ia banii di la dînsul”¹⁸. Pentru căutarea vecinilor fugiţi ai Mănăstirii Bistriţa, caimacamii Moldovei trimite la 18 martie 1705 un aprod al domniei cu poruncă expresă ca acei găsiţi să-şi îndeplinească mai întîi îndatoririle fiscale acolo unde au fost înregistraţi de oamenii vistieriei: „Să aibă a-şi plăti cifeturile toate şi apoi să-i ia”¹⁹. Tot aşa de concludentă pentru scutirea stăpînilor de răspunderea pentru obligaţiile fiscale ale oamenilor dependenţi de pe moşiile lor este şi porunca lui Ştefan Cantacuzino de la 5 august 1715 către zlotaşii din judeţul Ilfov: „Către aceasta vă fac domniia mea în ştire, pentru oamenii Mănăstirii Plum-

¹⁴ Arh. St. Buc., M-reă Radu-Vodă, XXXI—16 (citată şi în „Revista istorică”, 1926, p. 177).

¹⁵ . . . „Însă carii vor hi avînd bani unde s-ar afla, cu bani cu tot să-i ia” (Arh. St. Buc., M-reă Sfîntul Sava—Iaşi, XXXVI—30).

¹⁶ Porunca lui Antioh Cantemir de la 13 februarie 1706 (Arh. St. Buc., M-reă Pingăraţi, III—114). Încuviinţînd lui Toader Hăbăşescu, la 5 august 1706, căutarea vecinilor din Dămienişti, „care şi-au lăsat cislă în sat şi au fugit”, domnul spune: „Să-i ia de grumazi şi de-ar hi avînd cislă, să-i ia cu bani cu tot” (Arh. St. Iaşi, Documente, CDXVI—28). Aceeaşi formulă şi în cartea lui Nicolae Mavrocordat de la 16 martie 1712 pentru vecinii lui Solomon Botez (Acad. R. S. România, IV—218).

¹⁷ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, V—1, p. 31, nr. 11.

¹⁸ N. Iorga, *Studii şi documente*, vol VI, p. 349, nr. 1 026.

¹⁹ Arh. St. Buc., M-reă Radu-Vodă, XXXI—16.

buitei, să căutați să găsiți pă oameni unde vor fi, să luați banii ce sînt puși, iar să nu trageți vitele mănăstirii”²⁰.

Dările suportate de locuitorii dependenți la fel cu ceilalți din categoria birnicilor, variau în ultimele două veacuri ale instituției, în funcție de nevoile domniei și de presiunea puterii suzerane, atît în Moldova, cît și în Țara Românească. Cercetarea cărților de privilegii, date de domni, în care sînt enumerate scutirile acordate, arată mulțimea și varietatea dărilor, ajunse la cel mai mare număr în timpul lui Constantin Brîncoveanu²¹ și al lui Constantin Duca²². În hrisovul pentru scutirea oamenilor de pază ai Mănăstirii Sinaia²³, domnul muntean menționează o parte din dările existente atunci, spunînd că vor fi iertați de „bir mărunt de țară, de miere și de ceară, de găleată și de fin, de zaherele, de sursaturi²⁴, de cară de oaste, de birul oștii²⁵ și al lefilor, de birul untului, de rînduiala vacilor și a oilor, de poclonul hanului și al sultanului²⁶, de haraci și de lipsa haraciului, de vel seama, a doua și a treia, de cheltuiala vistieriei, de rînduielile și sataralele²⁷ ce se pun pe siliști, de podvoade, de mertice, de conace, de cai de olac și de altele”²⁸. Enumerarea dărilor continuă cu informații din alte mărturii: „birul ruptorilor, cai domnești, lucru domnesc”, „fumărie”²⁹, adaosul haraciului³⁰, poclonul steagului³¹, cai împărătești³². În Moldova, Ștefăniță Lupu, dăruind la 11 mai 1660 Mănăstirii Ilincea satul domnesc cu același nume împreună cu 15 vecini pentru poslușanie, hotărăște ca ei „să fie în pace de toate dările și angariile, pentru ca să nu aibă a ne da nouă nici o dare, nici mare nici mică, nici zloți, nici lei, nici galbeni de cară, nici rămășițuri să plătească, nici sulgiu pentru vaci, nici pentru oi, nici ceară, nici unt, nici sîn, nici sîn, nici pei să nu dea și nici un lucru nouă să nu ne lucreze”³³. Un document care precizează cu claritate obligațiile țăranilor dependenți față de vistierie este și cartea lui Nicolae Mavro-cordat de la 19 iulie 1721, prin care scutește complet de dări Mănăstirii Sf. Ioan din București cinci rumâni „fugiți de multă vreme în țara turcească”, dacă s-ar înapoia și s-ar așeza la moșia Vlădeni (Ialomița).

²⁰ Ibidem, M-rea Plumbuita, XVI—10. În cazuri izolate, cărțile pentru aducerea la urmă a fugarilor dependenți cuprindeau și mențiuni de neplată a dărilor, fără să reiasă că ar fi achitat stăpînii moșiilor pentru ei la vistierie. La 7 ianuarie 1737, Grigore Ghica încuviința egumenului de la Bogdana să-și caute oamenii mănăstirii și „să aibă a-i lua la urmă cu tot ce ar ave și să-ș de toate rămășițele ce ar fi rămas la nevoile ce au eșit de la banii steagului pără acmu” (ibidem, M-rea Bogdana, XLI—15).

²¹ *Condica vistieriei*, în „Revista istorică a arhivelor României”, București, 1873, p. 130—132 (anul 1696). Pentru anul 1698, o listă a tuturor dărilor, în număr de 39, o da N. Iorga (*Studii și documente*, vol. V, p. 353—356).

²² Cf. Ioan Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, 1955, p. 194.

²³ Din „9 dni 7209” (1700—1701).

²⁴ Rechiziție pentru armată (C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, III², p. 658).

²⁵ Porunca pentru plata birului oștii la 1707 (Arh. St. Buc., Episcopia Buzău, XXXI 71).

²⁶ Calga sultan, titlu purtat de cel mai mare dintre frați, după han, locuitorul hanului în Bugeac.

²⁷ Sarcini neprevăzute și obligatorii.

²⁸ Arh. St. Buc., Ms. 705, f. 703.

²⁹ Fumărit.

³⁰ Aplicat după călătoria lui Brîncoveanu la Adrianopol în 1703.

³¹ Cheltuielile de instalare a noului domn.

³² Pentru darea cailor împărătești, vezi în „Revista arhivelor”, IV—1 (1940), p. 149.

³³ *Cercelări istorice*, VIII—IX, 1932—1933, nr. 3, p. 52.

În acest caz, „să fie în pace și iertați de haraciu, de lipsa haraciului, de pocloanele bairamului, de vel seamă, de seama a doua și a treia, de cheltuiala vistieriei și a jicniței i a sulgeriei, de salahori, de cară de oaste, de podvoad, de mertice, de conace, de cai de olac, de sataralile ce es pre siliști”³⁴, adică de toate dările plătite de masa contribuabililor birnicii. În prima jumătate a veacului al XVIII-lea, cît a mai dăinuit instituția locuitorilor dependenți, diversele încercări de reformă fiscală, în amîndouă principatele, căutînd, între altele, să reducă numărul dărilor, le-a schimbat în cea mai mare parte denumirea, rămînînd stabil numai principiul ca birnicii să contribuie la cele mai multe din dările care se aplicau. Lectura cărților de scutire arată că nomenclatura lor a variat nu numai de la un domn la altul, dar chiar și în cuprinsul aceleiași domnii, potrivit intereselor vistieriei, neschimbate rămînînd doar sumele globale care se cereau contribuabililor. Darea principală către vistierie, de la care nu se făcea scutire decît în cazurile de imunitate completă, era birul, cu anexele lui. Ajuns cu timpul să însemne totalitatea dărilor către vistierie, birul era o contribuție personală, în sensul că se plătea de toți contribuabilii, cisluită în funcție de averea fiecăruia. Nu era însă o dare pe avere, pentru că o plăteau și cei ce nu aveau nimic³⁵. În afară de aceasta, contribuabilii birnicii plăteau, cu taxa cea mai ridicată, dări pentru averea lor — animale, stupi, produse — cu numele de oerit sau gorștină pentru oi, desetină sau dijmărit pentru stupi și mascuri, vinărici sau vădrărit pentru produsul viilor.

Pentru încasarea dărilor, vistieria nu lucra cu fiecare locuitor în parte, ci numai cu obștea satelor. Satele formau unități fiscale distincte, cu izvoade proprii de cislă³⁶. Fiecare sat avea în vistierie catastiful său, cu numărul contribuabililor³⁷. Pe baza unor aproximative evaluări apriorice — din care nu lipsea pîrtinirea exercitată de cîte un mare boier influent pentru oamenii de pe moșia lui —, vistieria „arunca” birul pe satul întreg, urmînd ca locuitorii, dependenți și liberi, să și-l repartizeze între dînșii după „puterea” fiecărnii, adică după situația economică, astfel că unii plăteau mai mult, alții mai puțin decît dacă s-ar fi repartizat în mod egal după numărul oamenilor din sat. Modul acesta de calculare a impozitului fiecărnii locuitor „pe capete și pe bucate, după prilejul său” — adică personal în funcție de avere — purta numele de cislă³⁸.

Menționată în documente și în secolele anterioare, cisla, ca mecanism de stabilire a cotelor de bir proporțional cu puterea fiecărnii locuitor, este amănunțit prezentată în dispozițiile lui Constantin Mavrocordat pentru aplicarea reformei fiscale din toamna anului 1741 în Moldova. „Cisla să se facă — spune domnul — pe capitile oamenilor, pe dobitoace,

³⁴ Documente privind relațiile agrare în veacul al XVII-lea, vol. I, p. 295—296, nr. 106.

³⁵ În Condica administrativă a lui Constantin Mavrocordat este menționată dispoziția domniei pentru plîngerea lui Ioader bărbieru din Roman, „care n-are nimică și este holteiu și l-au pus . . . dzeace lei la cifert”, și Nedelcu bărbierul, tot de acolo, „care iaste insurat, dar numai două vite are, și cu briciul să hrănește și iaste patru lei pol la cifert . . .”. (N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 362, nr. 1 126).

³⁶ *Ibidem*, p. 449, nr. 1 698.

³⁷ *Buletinul Ion Neculce*, III (1923), p. 112—113.

³⁸ R. Rosetti (*Pămîntul, sătenii și stăpînii* . . . , p. 388) socotește cisla ca fiind izvorul împărțirii sumei globale „aruncată” de domnie asupra satului.

pe vii, pe hrana omului și tot prilejul său, și fiește care, cum îl va ajunge cisla, cu dreptate să-ș plătească dajdea sa”³⁹. Întrucît structura țărănimii din Principate, corespunzînd categoriei fiscale a birnicilor — formată pînă la mijlocul veacului al XVIII-lea din locuitori dependenți, oameni liberi cu învoială pe moșiile stăpînilor și țărani cu pămîntul lor propriu, moșnenii și razeșii — era neomogenă, cisluirea dărilor în sate după „puterea” fiecărui contribuabil dădea naștere la multe nemulțumiri, alimentate și de amestecul stăpînilor sau al altor boieri interesați să pîrtinească pe unii, încercînd pe alții mai mult decît se cuvenea. Locuitorii mai înstăriți, chiar și dintre țăranii dependenți, nu primeau să fie amestecați la cislă cu oamenii săraci și cereau vistieriei să le îngăduie a-și face cislă deosebită, ceea ce nu li se încuviința. Pentru liniștirea spiritelor, Nicolae Mavrocordat a trimis la 1723 delegați ai vistieriei în fiecare sat din Țara Românească să întocmească izvoadele de cislă „după numărul oamenilor și după puterea lor”⁴⁰. Domnia stăruia în convingerea justă că repartizarea dărilor proporțional cu averea fiecărui locuitor se poate face mai aproape de adevăr în sat, unde oamenii se cunosc între dinșii, decît în birourile vistieriei. Administrația centrală a statului găsea că nu este alt mijloc mai echitabil pentru a se stabili cota fiecărui locuitor decît cislă, deși era în dezavantajul celor mai avuți, care cereau să se renunțe la ea: „A nu să cislui între dinșii, iarăș, nu se poate, căci cislă iaste bună, că cine pe ce are, pe aceea dă: de cislă n-au ce bănu”⁴¹. În vremea cîrmuirilor lui Constantin Mavrocordat spre a înlătura influențele din afară și a stăvili pîrtinirea, domnia hotăra ca cislă să fie făcută numai de locuitori între ei, fără amestecul slujbașilor administrației. „La cislă satului boierii zloțași sau vorniceii sau vătămăanii nicidecum să nu s-amestece, afară de oamenii locuitori ai satului; ei singuri, cu toți la un loc să-ș facă cislă între dinșii, socotindu-să în scris a fiștecăriua bucate și tot prilejul, și fieștecine să-s încarce după putința sa”⁴². Domnia avea cunoștința de faptul că, lăsați între ei, locuitorii cei mai săraci ajungeau în unele pîrți prada celor mai puternici. De aceea porunca ca recomandările făcute să fie respectate întocmai, sub amenințarea cu sancțiuni: „dar de nu vor face așa...să va pedepsi cu mare certare”⁴³. Amenințarea nu a atenuat, decît doar în parte, abuzurile. Într-o proclamație dată la 1742 către locuitorii Moldovei, Constantin Mavrocordat scria: „Osăbit de aceasta, de pre la cîteva locuri ne-au venit jalobă, de pre la cei săraci, precum îi goniț și nu-i primiți la cislă voastră după hotărăre și cislele voastre iarăș nu le faceț cu dreptate, punînd capitele mai mult și asupra vitelor mai puțin și pre mulți dintre voi, cari ar fi de samă, îi arătați bătrîni și nevolnici”⁴⁴. Indiferent de epoca în care se petreceau lucrurile, repartizarea sarcinilor fiscale nu

³⁹ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 216.

⁴⁰ Radu Popescu vornicul, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ediția Constantin Grecescu, București, 1963, p. 260.

⁴¹ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 402, nr. 1 506.

⁴² *Ibidem*, p. 216.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 321. Locuitorii din Mănăstireni (Botoșani) n-au primit în cislă lor „un văcar cu doi feciori și niște ciobani la oi și doi argați . . . și păstorii acie, vîzînd că rămîn sânguri să-ș plătească pecetile, și fiind oameni săraci, văcarul și cu feciorii lui, au fugit” (*ibidem*, p. 333 nr. 867).

putea fi un prilej de bună înțelegere. Călugărul minorit conventual Frontali, venit în Moldova în vremea reformei fiscale a lui Constantin Mavrocordat, constată că sistemul repartizării în sate a greutăților fiscale aduce pentru cîte o scurtă perioadă pizmă între locuitori, „căci domnul impune cîte o sumă de bani pe sat și apoi sătenii fac o tocmeală între ei, după posibilitatea fiecăruia; cei săraci au credința că sînt încărcăți de ceilalți și astfel se ceartă și se urăsc pînă ce se strînge darea, ceea ce se petrece aproape în fiecare lună. Apoi, după ce a trecut, se împacă, pînă vine altă dare, ca s-o ia de la capăt”⁴⁵.

Cisluirea banilor pentru neconținutele dări era o operație care se cerea ținută la zi de către delegații obștii, pentru că, în lipsă, trimișii vistieriei se despăgubeau luîndu-le vitele. Procesul locuitorilor Mănăstirii Strehaia — rumâni și țărani liberi — din 1712—1714 cu egumenul dă unele detalii în această privință. La 3 octombrie 1712 Chircă Rudeanu, căpitan de Cerneți, judecă jalba lui Ioan Cocoleu și Necula, rumân al Mănăstirii Strehaia, împotriva egumenului că „le-au luat și la văcărit cîte bani 22, afară de cheltuiala boierilor ce-au fost cu slujba văcăritului”⁴⁶. Egumenul declară însă, fapt recunoscut pînă la urmă și de locuitori, că la achitarea menționatei dări a împrumutat satul cu „taleri 29 pol 22 bani” și „ei de voia lor, cu toții, au pus de au îmbrăcat acești bani pe vită cîte bani 12, iar nu cîte bani 22, precum s-au jăluit Ioan Cocoleu și cu Necula, rumânul mănăstirii, la măriasa vodă”⁴⁷. Pierzînd procesul, aceiași locuitori îl redeschid peste doi ani, dînd jalbă lui Ștefan Cantacuzino. La 22 iunie 1714, divanul Olteniei, din poruncă domnească, judeca reclamația locuitorilor din Strehaia contra egumenului pentru asupriri. Referitor la problema noastră este interesantă declarația egumenului, din care se vede cită bătaie de cap dădea locuitorilor întocmirea izvoadelor de cislă: „Fiind acești rumâni vătășei la multe dăjdii ale satului, ei nu au purtat grijă ca să strîngă bani, ce au fugit unii și alții, și banii nu și-i au dat. Și apucînd zapciu de bani pe dinșii, ei au fost dat pentru acei bani, ce-au fost rămășiță taleri 32”⁴⁸. Judecata boierilor a stabilit că stăpînul moșiei trebuia să vegheze la adunarea banilor: „Numai și la aceasta au avut și sfinția-sa puțină vină, căci nu au purtat de grijă să le zică să-și fi cisluit banii”⁴⁹. Din declarația egumenului mai aflăm că „fiind Ion Cocoleu vătășel la banii zaherelii, el nu au purtat grijă ca să strîngă bani, ci pentru acea rămășiță i-au luat zapcii boii”⁵⁰.

Întrucît modalitatea de stabilire a „puterii” fiecărui locuitor nu era la fel în toate regiunile, determinînd reclamații din partea celor ce se credeau nedreptățiți, domnia a intervenit mai de aproape în aspectul cel mai important al vieții sătenești — în special pe vremea aplicării reformelor mavrocordătești —, căutînd să dirijeze adoptarea unor criterii uniforme pe baza acelorași elemente de luat în considerație la facerea cislei. Cu această preocupare se trimitea unui ispravnic porunca lui

⁴⁵ *Diplomatarium Italicum*, II, 482.

⁴⁶ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I, p. 251, nr. 66.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 252.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 270, nr. 80.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 271.

⁵⁰ *Ibidem*.

Constantin Mavrocordat în 1742 : „Pentru cislele ce fac lăcuiitorii aceluia ținut, de pun în cislă și oi și stupi și toate, iată că de aicea s-au hotărât stupii să nu să pue în cislă, căci au dajde mai grea, iar oi cine va avea, să să pue 30 de oi drept o vacă, adecă cite un ban de oae, și așa să dai poruncă în tot ținutul, așa să urmează să să cisluiască”⁵¹. Dacă jalbele nu erau luate în seamă sau dacă domnia nu era în măsură să le dea dreptate, locuitorii aveau la îndemână și alte mijloace pentru a-și exprima dezacordul cu politica financiară a domnilor. Un mijloc erau plîngerile adresate demnitarilor otomani în trecerea lor prin țară sau chiar direct la Constantinopol. Un raport de capuchehaia către Constantin Mavrocordat, de la 22 august 1742, spune : „Acum cînd e vorba să treacă Mehmed pașa prin țară spre Ilotin, să nu audă plîngeri, iar dacă va auzi, să fie mulțămît de domnia voastră încît să nu le ia în seamă”⁵². Alt mijloc era teama domniei de fuga locuitorilor. Același raport de capuchehaia, discutînd eventualitatea ridicării sfertului de la 2 1/2 la 3 lei, spune : „Nu socotim că va fi prea greu să iasă sfertul din august cite trei lei, căci adaosul este puțin, numai atît că în Țara Românească este cite 2 1/2 și dacă aceeași dare este mai ușoară într-o țară decît în cealaltă, ne gîndim să nu pricinuiască vreo spargere”⁵³.

În afară de forma obișnuită a cislurii împreună cu ceilalți locuitori, țaranii dependenți plăteau dările și cu *rupta*, ca o favoare acordată de domnie stăpînului moșiei, îngăduind ca vistieria sau cămara să primească de la ei o sumă fixă, globală sau pe cap de locuitor, mai redusă decît ceea ce încasa de la ei ca birnici. Plata dărilor cu *rupta*, în înțelesul tocmelii contribuabilului cu vistieria, a fost practică începînd din a doua jumătate a secolului al XVII-lea și a ajuns prin evoluție ca în veacul următor să fie generalizată de unii domni pentru toți locuitorii cu întreaga sumă a birului, păstrînd doar numele ca un mijloc de atracție. Caracteristic este faptul că acest mod de plată a dărilor era încuviințat de domnie în primul rînd stăpînilor eclesiastici pentru supușii lor, avînd o mai largă răspîndire în Moldova. Foloasele rupei, atîta vreme cît era menținută în regimul de favoare, se arătau reciproc avantajoase, atît pentru vistierie cît și pentru contribuabil : vistieria putea conta pe o încasare sigură a sumei stabilite de comun acord, scoțînd din calculul probabilităților eventualitatea fugii rupeșului ; pentru cel ce plătea era atracția că dă o sumă stabilită, mai scăzută decît a altor categorii de contribuabili, avînd asigurarea că nu mai așteaptă surpriza impunerilor neprevăzute și a nesfîrșitelor dări întîmplătoare.

În Țara Românească găsim mențiuni despre rumânii cărora li se încuviințase plata dărilor cu *rupta*, s-o dea citeodată la cămara domnească, alteori la vistierie, acceptată de unii domni pe cap de locuitor, în mai multe rate, iar de alții ca o sumă globală a satului, pe care și-o împărțeau între ei, proporțional cu puterea fiecăruia, prin cislă. La 29 aprilie 1685 Șerban Cantacuzino acordă locuitorilor din Flămînzești, „care sînt rumânii sfintei mănăstirii Argeșul”, spre a putea fi „numai de treaba și ajutorul sfintei mănăstiri” — ceea ce arată că avem de-a face

⁵¹ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 296, nr. 607.

⁵² Acad. R. S. România, Ms. gr. 1 065, f. 164v. Traducere la Institutul de istorie.

⁵³ Ibidem, f. 164.

cu un sat de poslușnici—scutire de toate dările obișnuite, pe care le înșiră nominal, „fără cît numai să aibă a dare la vremea haraciului de om cu fâmee po ughi 2 și la vel seamă po ughi 1 și la seama a doua po ughi pol”, adică trei galbeni și jumătate pe an. Documentul precizează că mai înainte acești locuitori erau ruțași de cămară, iar din acel moment „s-au așezat cu această rumptoare la vistirii domnii mele”⁵⁴, fără să ne dea posibilitatea să cunoaștem care era deosebirea între ruțașii de cămară și cei de vistierie, întrucît, după cum spune domnul, suma de plată era la fel. Doisprezece ani mai tîrziu, la 15 ianuarie 1697, Constantin Brîncoveanu acorda acelorași locuitori din Flămînzești scutire de orice dare, pentru că „au venit părintele Ghenadie egumenul de la mănăstirea Argeșul, de s-au tocmît cu domnia mea și le-au luat ruptoare de la vistieria domniei mele ca să aibă a dare într-un an ughi 350”⁵⁵, plătiți tot în patru rate. În cazul cînd numărul celor opt contribuabili din vremea lui Șerban Cantacuzino a rămas neschimbat, plătind în total 336 galbeni pe an, tocmeala lui Brîncoveanu cu egumenul s-a realizat cu un spor de 14 galbeni pentru vistierie. Nevoia de bani a domnilor — și în special a lui C. Brîncoveanu — a determinat ca în Țara Românească scutirile acordate boierilor și mănăstirilor să se raporte în foarte mică măsură la dările personale ale oamenilor dependenți de pe moșiile lor, de la care vistieria avea venituri mai sigure decît de la dările pe avere. În categoria ruțașilor vistieriei erau înregistrați rumânii și țărani liber fugiți peste graniță care ar fi venit să se repatrieze, potrivit hrisoavelor domnești din 26 octombrie 1745 și 1 martie 1746, scutiți șase luni de orice dare, iar după aceea, luîndu-și fiecare „pecetluit roșu de ruptoare de la vistierie... să dea de om pe an cîte cinci taleri”⁵⁶, adică pe jumătate de cum plăteau ceilalți contribuabili. Preocuparea de a stăvili depopularea țării era atunci așa de mare, încît hrisovul de la 1 martie 1746 precizează că „rumânii înstrăinați vrînd să vie la pămîntul lor, să fie slobozi de rumânie și să nu să mai numească rumâni”⁵⁷. Această dispoziție, care se cerea completată, pentru interesul încasărilor vistieriei, a determinat actul de la 5 august același an, punînd capăt instituției rumâniei.

În Moldova, datorită așezămîntului fiscal pentru mănăstirile închinete Sfîntului Mormînt de la sfîrșitul veacului al XVII-lea, informația documentară referitoare la plata de către vecini a dărilor cu ruța este mai bogată. Ca și în Țara Românească, vecinii plăteau aici ruța individual, dar în unele cazuri totalul anual al ruței era calculat pentru satul întreg. În hrisovul de la 24 ianuarie 1693, Constantin Cantemir arăta că patriarhul Ierusalimului Dosoftei cu ocazia vizitei în Moldova, a găsit „ocinile sale cu vecini și poslușnici... toate pustii, cum și țara și mănăstirile foarte slabe”. Ca să-i vină în ajutor, domnul, împreună cu sfatul țării, încuviințează ca 29 vecini ai Mănăstirii Galata, adunați de la Plopi și Belcești în siliștea de la Mănjăști (Cîrligătura), să plătească la vistierie cîte trei galbeni pe an în două rate, iar opt poslușnici din jurul mănăstirii să dea numai cîte doi galbeni de om pe an. În

⁵⁴ Arh. St. Buc., Episcopia Argeș, II—61.

⁵⁵ Ibidem, doc. nr. 73.

⁵⁶ Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea, I, p. 448, nr. 288.

⁵⁷ Ibidem, p. 458, nr. 291.

plus, vecinii vor mai da „de om cîte o chilă de pâine, cînd se vor da chile la Cameniț și cînd să vor da cai la împărăție vor da cu toții un cal împărătesc”. La fel vor da și acei „28 oameni vecini” ai Mănăstirii Barnovschi, adunați din satele Toporăuți, Șipote și Munteni, pe ocina Mănăstirii de la Dobărcini (Vaslui). Mănăstirilor Bistrița, Tazlău și Cașin li se admite să aibă cîte opt vecini ruptași, cu dare de trei galbeni pe an, „chile” pentru Camenița și cai împărătești. La Dumbrăvița, Hlincea, Bîrnova, Sf. Sava, Dealu Mare și Cetățuia, argații să dea numai cîte doi galbeni. Egumenilor li se încredința adunarea banilor de la ruptașii contribuabili spre a-i trimite la vistierie. Hrisovul mai prevedea ca dările pe avere — gorștina de oi și de mascuri, desetina de stupi — de la vecini, să fie încasate de egumeni în folosul mănăstirilor ⁵⁸.

Dacă așezămîntul pentru mănăstirile închinat Sfîntului Mormînt, în ceea ce privește prevederile generale, a supraviețuit instituției veciniei, cuantumul ruptei la vistierie a variat în funcție de nevoile de bani ale fiecărui domn și de presiunile care se exercitau asupra lui din partea forurilor patriarhicești. La 30 noiembrie 1703, Mihai Racoviță spunea despre vecinii din Șipote, satul mănăstirii Barnovschi, care dădeau pînă atunci cîte 3 galbeni pe an, că „s-au tocmît cu domnia-mea cîte cinci galbeni de om să dea într-un an și banii să-i dea pe ciferturi” ⁵⁹. Tot atunci el făcea cunoscut zloțașilor de la ținutul Hîrlău să lase în pace de orice bir treizeci de vecini ai mănăstirii Galata, care au fost așezați cu rupta la vistierie, cîte cinci galbeni pe an și dările pe avere să le ia egumenul ⁶⁰. Dar tot același domn, Mihai Racoviță, reînnoind în anul următor, la 12 septembrie 1704, așezămîntul pentru mănăstirile închinat Sfîntului Mormînt, spune: „pentru oamenii care sînt vecini a sfintelor mănăstiri... ori într-un sat ori în multe sate: 9 oameni Bîrnova, 56 oameni Galata, 41 oameni Cetățuia și cu Hlincea, 43 de oameni Barnovschi la Șipote, 18 oameni tij Barnovschi la Volcineț, 76 oameni tij Barnovschi la Toporăuți, 3 oameni Sfati Gheorghii ot Galați, 9 oameni Sfetii Sava... acești oameni să dea visteriei cîte doi ughi pol într-un an. Însă acești bani să-i dia, de patru ori, pe ciferturi” ⁶¹. Așezămîntul mai prevede că, deoarece mănăstirile au mulți vecini fugiți, pe măsură ce dintre aceștia vor fi găsiți și aduși la urmă, darea lor la vistierie să fie la fel. Toți vecinii acestor mănăstiri plăteau dările pe avere egumenilor. Dacă în condițiile aceluia așezămînt, hotăra Antioh Cantemir, la 24 iunie 1705, ca vecinii Mănăstirii Cașin să plătească rupta de doi galbeni și jumătate ⁶², douăzeci de poslușnici ai Episcopiei Huși, „din vecinii sfintei episcopii și din alți oameni”, tocmîți „pe cum țin și sfintele

⁵⁸ *Cercelări istorice*, X—XII (1934—1936), nr. 1, p. 108—111, doc. nr. 40.

⁵⁹ Arh. St. Buc., M-reă Barnovschi, I—9.

⁶⁰ Ibidem, Ms. 628, f. 170. Pînă atunci rupta lor era de 3 galbeni.

⁶¹ Ibidem, *Documente diplomatice*, nr. 155. La 26 decembrie 1710, Dimitrie Cantemir porunceă zloțașilor: „Pentru satul Toporăuții, carile este a sfintei mănăstiri a lui Barnovschi . . . așijderea și satelor cîte sântu a sfintelor mănăstiri Ierusalimului și s-au făcut și testament ca să nu fie amestecate cu țara nici la o dare, căci ei își vor da cu ruptoarea lor deosebi la visterie . . . așijderea și voi goștinari de oi și deseatnici de stupi și goștinari de mascuri, încă să aveți a le da pace acestor oameni de la Toporăuți de 1 500 de oi și 100 de stupi și 500 mascuri . . . să aibă această somă de bucate a goștinii, egumenul . . . iar de ar afla mai mult peste această somă, vor da . . . ca și altă țară” (T. Bălan, *Documente* . . . , III, p. 159).

⁶² Arh. St. Buc., Ms. 628, f. 127.

mănăstiri Ierusalimului cu rupta", dădeau în 1708 „cite trei ughi de om într-un an visterii”⁶³. Însă la 28 decembrie 1713, la Huși, pentru aceeași „20 liudi din vecinii sfintei episcopii și din alți oameni” se plătea rupta numai cite doi galbeni într-un an⁶⁴. Cu trei galbeni pe an era tocmeala vecinilor Episcopiei Rădăuți în 1712⁶⁵, și cite 3 galbeni și 15 potronici pe an, în cinci sferturi, adică „cite 15 potronici de om la un sfertu”, plăteau cei 50 de poslușnici de la Răchiteni (Suceava) și 10 de la Fărcășani (Roman), vecini ai Mănăstirii Trei Ierarhi⁶⁶. În hrisovul lui Grigore Ghica de la 3 august 1728, pentru ușurări fiscale acordate mănăstirilor închinat Sfintului Mormint, se face cunoscut că vecinii fugiți din satele acestor mănăstiri, dacă se vor întoarce, vor plăti cite trei galbeni pe an, dînd 15 potronici la fiecare din cele patru sferturi, plus răsura, cite 2 potronici de galben. Domnul făcea înștiințare că „pentru prepusul ca să nu fie oameni mai mulți și tăinuți pînă satele acestor mănăstiri, piste izvodul ce ar da în visterie, va cerca un om domnesc într-un an odată, iar altă supărare mai mult să nu aibă”⁶⁷.

Ca și în Țara Românească, întîlnim în Moldova cazuri cînd visteria calcula rupta vecinilor pe satul întreg. Vecinii satului Hlincea, ajunși în această situație din țărani slobози dăruiți de Ștefăniță Lupu în 1660 mănăstirii cu același nume pentru poslușanie, scutiți de alte dări și obligații, afară de darea împărâtească a haraciului, aveau să dea pentru aceasta, cu toții, 60 de galbeni la cămară⁶⁸. După războiul din 1711, cînd locuitorii își căutaseră adăpost, părăsind satele, Nicolae Mavrocordat încerca să oprească fuga vecinilor de pe moșii prin înlesniri de ordin fiscal. Prin cartea de la 10 iunie 1712 dată mitropoliei, constatînd că „mai de înainte vreme ave sate cu vecini și poslușnici pentru slujbă și poslușanie... iar acum fiind țara la mare scăpăciune și risipă...”, domnul spune că „pentru ca să nu să rășăpească oamenii sfintei mitropolii, domnia me am socotit pentru satul Bosancii de la Suceava de i-am tocmisit cu rupta, ca să de pre an acei oameni dintr-acel sat 6 ciferturi și la un cifert să de cite 46 de ughi”⁶⁹. Nefiind arătat numărul locuitorilor, nu se poate vedea cît plătea fiecare, dar cum documentul precizează că „la acești bani să fie și poslușnicii Sfintei mitropolii ot Suceava”⁷⁰, cota-parte a unui contribuabil, potrivit obiceiului, se stabilea prin cislă. Mitropolia, care aduna banii spre a-i trimite la visterie, încasa de la locuitori dările pe avere în folosul ei⁷¹.

⁶³ Citat de Melchisedec, *Cronica Hușilor*, București, 1869, p. 176. Cu cite trei galbeni pe an erau lăsați de Grigore Ghica la 1 august 1732 vecinii Mănăstirii Socola (Arh. St. Buc., M-reă Socola, VI—26). La 5 martie 1740 același domn dădea carte Mănăstirii Dobrovăț să aibă 40 de poslușnici, tocmiți cu rupta la visterie, cite trei galbeni pe an (ibidem, Ms. 628, f. 418).

⁶⁴ Arh. St. Buc., Ms. 628, f. 542—543.

⁶⁵ Arh. St. Suceava. Documente achiziționate de la T. Bălan. Neinventariate.

⁶⁶ Arh. St. Buc., Ms. 578, f. 43—44.

⁶⁷ Ibidem, Ms. 645 (Condica M-rii Barnovschi), f. 3.

⁶⁸ *Cercetări istorice*, VIII—IX, 1932—1933, nr. 3, p. 51—64. La dările pe avere, domnul spune: „Am mai lăsat acestui sat și acestor poslușnici opt sute de oi țărănești, care fac optzeci de oi domnești și opt sute de stupi țărănești care fac optzeci de stupi domnești și treizeci de mascuri țărănești, care fac trei mascuri domnești” (p. 53).

⁶⁹ *Buletinul Ioan Neculce*, III (1923), p. 112.

⁷⁰ Ibidem, p. 113.

⁷¹ Ibidem.

O socoteală globală, pe grup de sate, făcea vistieria cînd stabilea rupta vecinilor de pe moșiile date prin hotărîrea domnească mănăstirii Hangu, spre a o închina Patriarhiei din Alexandria. Prin judecata divanului de la 20 iulie 1715, Nicolae Mavrocordat lua pe seama domniei, de la văduva vistiernicului Ilie Cantacuzino, satele Bălțătești și Mînjăști, „cu toți vecinii și cu tot venitul lor”, făcîndu-le danie amintitei mănăstiri ⁷², pe care, cu hrisov datat din aceeași zi, o închina Patriarhiei din Alexandria, „cu toate moșiile sale și vecinii ei” ⁷³. Acestui grup de sate, format din „Bălțăteștii și Mînjăștii și Crăcăoanii și poslușnicii Hangului, care sînt la ținutul Neamțului, și Băiceni la ținutul Romanului”, i se face, la 1 septembrie 1715, așezămînt special pentru dări, întocmit în așa fel ca, pe de o parte, să nu dea locuitorilor motiv de fugă din cauza obligațiilor prea mari, iar pe de alta patriarhul Samoil să poată constata, prin ceea ce urma să i se trimită de la noul său fief, că a meritat osteneala unei călătorii în Moldova ⁷⁴. Așezămîntul împărțea acest grup de sate în trei subdiviziuni: Bălțăteștii și Mînjăștii, fără să precizeze numărul locuitorilor ⁷⁵, plăteau împreună „cu rupta cîte o mie optzeci de galbeni pe an”, eșalonați în șase „sferturi”, a cîte 180 de galbeni ⁷⁶. Locuitorii din Crăcăoani, uniți cu poslușnicii din jurul Mănăstirii Hangu, în număr de 26 de oameni, erau impuși cu 93 de galbeni și 12 potronici pe an, tot în șase „sferturi”, calculați de vistierie să dea cîte 12 potronici la sfert. În al treilea rînd veneau vecinii din Băiceni (Roman), în număr de opt, care aveau de dat 36 de galbeni pe an, revenindu-le cîte 16 potronici de fiecare la un „sfert” ⁷⁷. Spre deosebire de așezămîntul mănăstirilor închinat Sfîntului Mormînt, dările pe avere ale vecinilor din aceste sate rămîneau ale domniei. La 20 septembrie 1715, Nicolae Mavrocordat face Patriarhiei din Alexandria „obroc, să aibă a lua pre tot anul de la domnia-mea cîte două sute de lei din goștina de oi a Bălțăteștilor, care au ei tocmeală cu ruptoare... di la cămara domnească” ⁷⁸. Așezămîntul stabilea și procedura de înscriere la vistierie a altor vecini din acele sate, care nu erau atunci prezenți, dar puteau proveni atît prin faptul sigur că se vor însura feciorii lor, cît și în ipoteza că se vor înapoia unii dintre locuitorii fugiți. Tuturor aceloră urma să li se facă, prin grija egumenului, înregistrarea în catastifele de ruptă ⁷⁹.

Cu rupta la cămară plătea dările populația de pe domeniul Cimpn-lungului Rusesc, formată din băștinașii deveniți vecini ai diferiților boieri

⁷² Acad. R. S. România, Ms. 237, f. 376—379.

⁷³ Ibidem, f. 379v—380. Menționat în N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 419.

⁷⁴ „Ca să să știe pentru dările lor, ce vor da pre an, ca să poată sta oamenii svintei mănăstiri, să nu să răsipască, ca să aibă folos dintru veniturile acelor sate și sfînția sa părintele patriarhul de Alexandria”.

⁷⁵ Ținînd seama că la celelalte două subdiviziuni ale așezămîntului, unde se arată atît suma globală, cît și numărul locuitorilor, reveneau cîte 4 galbeni și jumătate pe an de fiecare, suma de 1 080 de galbeni ar fi fost dată de 240 de locuitori. Reiese că Bălțăteștii și Mînjăștii erau, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, satele cu cel mai mare număr de vecini din întreaga Moldovă.

⁷⁶ Acad. R. S. România, Ms. 237, f. 382—383.

⁷⁷ Ibidem.

⁷⁸ Ibidem, f. 384.

⁷⁹ „De să vor însura feciorii vecinilor acestora din Crăcăoani și poslușnicii Hangului și din Băiceni, sau de ar veni cîndva din vecinii cei fugiți, să aibă egumenul a-i aduce și pre acia și să-i tocmească, cu numele lor, la tabla vistieriei cu ruptă, iarăși pre tocmeala cum sîntu tocniți acești oameni ce scriem mai sus” (Acad. R. S. România, Ms. 237, f. 382—383).

— intrați cu timpul în stăpînirea celui ținut — și străinii colonizați de domnie ca țărani liberi. Avînd și însărcinări de pază la granița cu Ungaria, unde se aflau moșiile pe care locuiau, contribuabilii aceștia obținuseră încă din timpuri mai vechi așezămînt special pentru plata dărilor personale și ale celor pe avere. Domeniul acesta se compunea, după relatarea lui Ion Neculce, dintr-un mare număr de sate⁸⁰. La începutul anului 1710, boierii Sandu Sturdza vel logofăt și Toader Palade vel vistier, care — prin cumpărături⁸¹ și danie, stăpînind „giumătate de sat de Cîmpulung și din a patra parte de Putila și din a douăsprezece parte din Răstoace... moșii cu vecini” — pentru avantaje personale mai mari au încercat să modifice așezămîntul fiscal al locuitorilor de pe moșiile lor. Punînd pe vecini să facă jalbă împotriva vornicului, care le producea nedreptăți, boierii au arătat și ei domnului „că nici un folos nu au de la acei oameni di venitul moșii lor, fiind ei încurcați cu alți oameni de acolo”, adică amestecați la cîsla cu țărani liberi, cerînd încuviințarea să ia chestiunea dărilor asupra lor: „poftind acești boieri ca să le osăbească domnul pe vecinii di pi acele moșii, cu osăbit birul lor, să-i dea în sama dumilor sale să istovască dumnilor la cămară”. Pentru a nu da loc la nemulțumiri și tulburări cu stricarea cîslelor, Grigore Ghica n-a încuviințat cererea boierilor, așa cum o formulau ei: „am socotit domnia-sa că, a să osăbi într-acest chip numai pe oamenii dumilor sale nu va fi lucru de folos nici odihnit”⁸². Păstrînd așezămîntul neschimbat, domnia a încredințat menționatilor boieri autoritatea asupra întregului domeniu al Cîmpulungului, cu dreptul de a numi ei vornic pe cine vor crede și de a se face prin grija lor atît plata birului la cămară, cit și răspunderea gorștinei de oi în natură, care consta din trimiterea unui număr de berbeci la domnie⁸³. Cunoaștem așezarea fiscală a acestor locuitori din cartea pe care Grigore Ghica o dă la 1 octombrie 1746 „pentru cîmpulungenii de la Cîmpulung și Putila și Răstoacele, că iată, viînd ei înaintea domnii-mele, ni-au arătat carte... ce-au avut și mai înainte vreme de la alții domni... le-am întărit și le-am învoit și eu această carte a domnii mele ca să rămîie tot pe așezămîntul lor... Și le-am așăzat rupta lor 2250 lei noi... pe patru ciferturi”. La vremea gorștinii, vor da cîte 300 de berbeci” pe obiceiul ce-au avut”⁸⁴.

Deși totalul sumei a variat la fiecare înnoire, în funcție de numărul contribuabililor și interesul domniei, așezămîntul acesta convenea

⁸⁰ Ion Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei*, 1955, p. 108.

⁸¹ La 26 mai 1715, Petre Giurgiuan, „împreună cu soțul meu Maria, fiica lui Ion Tăutul de Ispas, facem știre cu acest zăpis al nostru, precum noi, de bunăvoia noastră am vindut a noastră dreaptă ocină și moșie, anume a opta parte din jumătate de sat din Cîmpulung, cu toate lazurile de pe ea, lui Sandul Sturdza mare logofăt și lui Toader Păladi mare vistiernic... care moșie cu vecini am primit-o de zestre de la părintele nostru Ioan Tăutul... ca să le fie lor, cu toți vecinii și toate lazurile, dreaptă ocină și moșie în veci” (T. Bălan, *Documente*, VI, p. 210).

⁸² Arh. St. Buc., Ms. 628, f. 341. Reprodus în *Documente privind relațiile agrare din veacul al XVIII-lea*, vol. II, București, 1966, p. 209—210, nr. 154.

⁸³ „Pe cine vor socoti să pue vornec, să poarte de grijă oamenilor și tot birul lor. Și berbecii cei obicinuiți ce-i dau pentru goștina lor, di la dumnilor să-i știe domnia. Și toate dădiile lor la vreme, dumnealor să istovască la cămara gospod” (ibidem).

⁸⁴ Acad. R. S. România, *Documente*, CCLVI—28.

locuitorilor mai mult decât reforma lui Constantin Mavrocordat, pe care n-au primit-o, fiind singurul ținut unde nu se poate ști precis dacă s-a putut aplica. Înștiințat de refuzul lor, domnul le trimite la 2 decembrie 1741 o proclamație specială, arătându-le binefacerile noii orînduirii fiscale pentru toată țara, prin care orice contribuabil are de dat vistieriei 10 lei și jumătate pe an în patru sferturi, fără celelalte obligații de pînă atunci, desființate pe tot cuprinsul țării. Pentru ei, care trăiesc la hotar, în condiții mai grele, domnul este dispus a le face reducere, scutindu-le și holteii complet de bir, cu condiția ca să primească peceti de la trimișii vistieriei. Îndemnul este însoțit de amenințarea că, „de vă veți sămeți și veți arăta vre o împotrivire..., nu numai cu slujitori de ai noștri, ci și cu oșteni împărătești vă vom pedepsi”⁸⁵. Rezistența a continuat și în 1742. La 13 februarie se anunța din Iași că „slujitorii s-au pornit de aici să ste acolo aproape”⁸⁶, spre a determina pe nesupuși să ia peceti. Domnia era dispusă și la tratative, dacă locuitorii ar fi consimțit să trimită din toate satele 20 de delegați. Dacă nu, „să iasă din țară”. Primind să ia peceti, domnul consimțea ca ei să le plătească simbolic, în raport cu obligația din așezămîntul lor de ruptă, la care nu renunțau: „Patru ciferturi câte o sută lei să dei”⁸⁷. Dacă nici așa nu ar primi, preferînd să fugă, domnia era hotărîtă să aducă, în locurile lăsate de ei, trei sute de oameni pentru pază, scutiți de bir și considerați slujitori⁸⁸. Mărturii documentare despre felul cum a evoluat conflictul acestor contribuabili cu vistieria Moldovei nu mai cunoaștem. Știm doar atîta că în vara anului 1743, după mazitarea lui Constantin Mavrocordat, fratele său Ioan, succedîndu-i la domnie, a reînnoit cîmpulungenilor vechiul așezămînt fiscal⁸⁹, potrivit căruia vecinii din această parte și-au plătit în continuare dările cu rupta pînă în momentul dezrobirii.

Din actele de cancelarie analizate pînă aici se vede clar că rumânii și vecinii aveau față de vistierie obligațiile locuitorilor din categoria birnicilor și că prezența unora dintre locuitorii dependenți, limitați ca număr, în categoria privilegiată a ruțașilor era un avantaj acordat de domnie stăpînilor, care aveau în schimb, de la ei, pentru plata mai redusă a dărilor, un surplus de muncă sau diferite alte servicii⁹⁰. Puținele izvoare narrative care se ocupă de această problemă, redactate confuz sau informate insuficient asupra faptelor, neconfirmînd prin relatările lor conținutul documentelor, creează în istoriografia noastră o stare de duplicitate, silind pe cercetători să tragă concluzii diferite, potrivit categoriei de surse avută în vedere. Scriind *Istoria Țării Românești* la 1775, fostul mare vistier, banul Mihai Cantacuzino afirma despre rumâni că „boierii și mănăstirile aveau sate întregi de sclavi... din în vechime erau fără dare”⁹¹. Afirmatia autorului trebuie explicată în sensul că

⁸⁵ Acad. R. S. România, Ms. rom. 237, f. 671—672.

⁸⁶ Ibidem, f. 709.

⁸⁷ Ibidem, f. 713.

⁸⁸ „Să să strîngă cini va vini să șază acolo la locurile acelea, pâr la 300 oameni și să-ș ia pecețile și banii lor să să rădice, ca să fie slujitori pentru pază” (ibidem).

⁸⁹ Acad. R. S. România, Documente, CCLVI 28.

⁹⁰ Pentru rupta acordată locuitorilor dependenți și oameni liberi din domeniul Cîmpulungului, stăpînul care le folosea serviciile era însăși domnia.

⁹¹ Mihai Cantacuzino, *Istoria Țării Românești*, 1862, p. 65.

domnii acordau scutirile de dări — care se reinnoiau sau se anulau de succesori — de la caz la caz, mai frecvent pentru satele mănăstirești⁹², și cu totul excepțional pentru oamenii de pe moșiile boieresti⁹³. Beneficiarii ai acestor forme de scutire din partea vistieriei pentru rumânii lor — deși atunci se ignora acolo, de către ocupanți, instituția rumâniei — se pare că au fost în mai mare măsură boierii olteni în timpul stăpînirii austriece. Un raport al Administrației Olteniei către comandantul militar al Transilvaniei de la 8 iunie 1728 dă următoarele detalii: „Starea boiarilor din această provincie avea și are, prin concesiunea predecesorilor domniei voastre, conții de Virmont și Königsegg, un număr oarecare de șerbi scutiți”⁹⁴. De regulă, satele cu oameni dependenți dădeau stăpînului un cquantum de muncă mai mare decît țărani liberi de pe aceleași moșii, iar vistieriei dările ca birnici. O altă categorie de rumâni, constatată de autor, era aceea care pînă la reforma lui Constantin Mavrocordat din 1741 plătea la dări mai puțin decît țărani liberi⁹⁵ și — am adăuga noi — mai puțin și decît masa mare a rumânilor. Aceștia nu puteau fi alții decît rumânii care plăteau cu rupta, cum s-a arătat. Darea ca ruptași, la Mihai Cantacuzino, se constată în precizarea că „unii domni făcuseră obiceiul să ia dare ... și de la sclavii boierilor [mănăstirilor]”⁹⁶. Afirmatia că stăpînii luau dări de la rumâni⁹⁷ trebuie raportată la situația ruptașilor de la care, în cazurile prevăzute de domnie, stăpînii ecleziastici luau dările pe avere în folosul mănăstirilor. Părerea că „moșnenii și ceilalți liberi plăteau dările cele mai grele, iar sclavii da prea puțin”⁹⁸, la încasările generale ale vistieriei, pentru a fi justă, trebuie luată cu înțelesul că faptul se petrecea în vremea de început a instituției rumâniei, cînd numărul țăranilor dependenți era redus. Mihai Cantacuzino merge și mai departe cu analiza situației rumânilor care, după dînsul, deși plăteau ceva dări la vistierie, ca și „boierilor”, „cu toate acestea ei, sub protecțiunea stăpînilor lor, aveau vite multe și trăiau mai bine decît cei liberi”⁹⁹. Dacă admitem că aceasta a fost realitatea, nu se pot înțelege frămîntările țăranilor dependenți și lupta lor, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea mai cu seamă, pentru desființarea rumâniei. Cu toate că el n-a vorbit decît de cazuri izolate, prezentîndu-le cu oarecare lipsă de claritate, autorii care au folosit relatările lui Mihai Cantacuzino ca izvor au reținut de preferință și au exploatat afirmația, generalizată de ei în mod forțat, că „rumânii la dări nu plăteau tot una cu cei liberi”, pînă în preajma

⁹² La 3 ianuarie 1723, Nicolae Mavrocordat întărea Mănăstirii Vieroșul scutirea locuitorilor satului Colibași de „toate dăjile și orînduielele cîte vor eși de la visteria domnii mele peste an, pre țară și pre siliști” (Acad. R. S. România, Documente, LXXXVIII—108). Alte cazuri de scutiri sînt menționate în volumele de documente referitoare la fiscalitatea din Țara Românească și Moldova în secolul al XVIII-lea, pe care le-am întocmit în cadrul Institutului de istorie „Nicolae Iorga”, folosind unele note extrase direct din arhive, pe măsura adunării materialului.

⁹³ La 25 noiembrie 1708, Constantin Brîncoveanu scutea lui Teleki Pal 30 de oameni, „ungureni rumâni de-ai dumisale”, de toate dările, aduși pe moșia sa din Țara Românească („Buletinul Comisiei istorice a României”, II, 1916, p. 260, nr. LXXIX).

⁹⁴ Arh. St. Sibiu, fond. Brukenthal, Ms. 27/356, f. 85—86.

⁹⁵ *Istoria Țării Românești*, p. 158.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 65.

⁹⁷ „Unii boieri făcuseră obiceiul să ceară dări, mai ușoare, și de la rumâni” (*ibidem*).

⁹⁸ *Ibidem*, p. 33.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 65.

reformei din 1741, când au fost puși cu toții la aceleași contribuții¹⁰⁰. Apropiat punctului de vedere exprimat de Mihai Cantacuzino, N. Bălcescu are, în privința obligației rumânilor către vistierie, două păreri: înainte de eliberare, „proprietarii cei mari dobîndiră de la domnii țării dreptul de scutire de dăjdii pentru satele lor”¹⁰¹, după desființarea rumâniei, „afară de greutățile proprietății, țărani au avut atunci a suferi și toată povara birurilor, de care mai înainte, ca robi, erau în *mare parte* scutiți”¹⁰². Mihai Cantacuzino este parafrazat de I. C. Filitti fără nici o atitudine critică¹⁰³ și urmat întocmai de P. P. Panaitescu: „În Țara Românească, la o dată apropiată de aceea a «constituției» din 1741, Constantin Mavrocordat a supus pe toți rumânii la același bir ca și oamenii liberi, în vreme ce pînă atunci ei plăteau un bir mai redus”¹⁰⁴.

Zadarnic ar căuta cineva acea „dată apropiată” ca să afle cînd s-a făcut unificarea birului rumânilor cu al țăranilor liberi. În afară de proporția neînsemnată a celor scutiți pentru poslușanie și a rușășilor, marea majoritate a rumânilor, ca și vecinii din Moldova, își plăteau dările ca birnici în sate formate numai de ei¹⁰⁵ sau amestecați cu țăranii liberi. Toate actele de cancelarie referitoare la adunarea dărilor se exprimă în acest sens. La 18 ianuarie 1710, Constantin Brîncoveanu delega un slujitor să adune rumânii Mănăstirii Cîmpulung „să-i ducă la urmă, să-și tragă dăjdile împreună cu ceilalți săteni”¹⁰⁶. O poruncă a lui Ștefan Cantacuzino din 13 ianuarie 1715 către zlotași vorbește de opt rumâni ai Mănăstirii Tismana de pe moșia Ploștina, care-și „dau dajdia la satul mănăstirii”¹⁰⁷. În anul următor, Nicolae Mavrocordat, vorbind în altă poruncă de același caz spune că „are sfînta mănăstire un sat ce se cheamă Tismana, tot rumân, și-și trage satul dăjdile aici la vistieria domnii mele”¹⁰⁸. Declarația scrisă a locuitorilor din Flămînzesti, semnată de rumâni și țăranii liberi, din 25 aprilie 1732, că nu au fost asupriți de egumenul Mănăstirii Argeș la repartizarea banilor pentru darea *hîrtilor*, spune că au cercetat împreună „socoteala tuturor foilor pe

¹⁰⁰ Dionisie Fotino reproduce întocmai părerea lui M. Cantacuzino: cu ocazia reformei, „pe țăranii care erau robi ai boierilor și ai mănăstirilor i-a supus pe toți la dare generală” (*Istoria Generală a Daciei*, III, p. 210).

¹⁰¹ N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, ed. 1953, p. 253. Pentru perioada de început a rumâniei, un document din 20 octombrie 1719 spune că unui locuitor, „din pricina contribuțiilor prea mari, ce li se cereau de către voievozii cîrmuitori, se obligau să fie primiți ca adevărați supuși (*Documente privind relațiile agrare* ..., vol. I, p. 286, nr. 98), din care nu reiese însă nici că nu plăteau dări în situația de rumâni, nici că le plăteau mai reduse. Pînă în secolul al XVII-lea, Constantin Giurescu, fără să menționeze izvorul, spune că, în raport cu țăranii slobozi, „birul lor ca rumâni era cu o treime mai mic” (*Studii de istorie socială*, p. 63). Aceeași părere o susține și C. C. Giurescu (*Istoria românilor*, III-2, p. 691). P. P. Panaitescu (*Obștea țărănească în Moldova și Țara Românească*, p. 253—254) spune, tot pentru perioada dinainte de 1600, că „în general birul și dările sătenilor aserviți, vecini, rumâni, erau mai mici ca ale oamenilor liberi, constituiți în obște”.

¹⁰² N. Bălcescu, *op. cit.*, p. 257.

¹⁰³ I. C. Filitti, *Despre reforma fiscală a lui Constantin Vodă Mavrocordat*, în „Analele economice și statistice”, XI, 1928, nr. 5—6, p. 80.

¹⁰⁴ *Istoria României*, vol. III, p. 438.

¹⁰⁵ În 1735, satul Costești (Vîlcea) avea 150 de familii de rumâni birnici (*Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I, p. 347, nr. 166).

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 234—235, nr. 50.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 275, nr. 84.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 281, nr. 92.

care s-au strâns banii la acea dajde și încă, la alte dăjdii”¹⁰⁹. Plata dărilor ca birnici fără nici o deosebire între rumâni și țărani liberi este arătată clar în documentele referitoare la reclamația egumenului de la Cimpulung pentru rumânii de la Izvorani ai Mănăstirii contra țăranilor liberi de la Ștefănești, cu care formau o singură cislă. La 22 ianuarie 1737, Constantin Mavrocordat încuviința numitului egumen „să ia în stăpînirea mănăstirii pe rumânii de la Izvorani”, care, „fiind șezători în satul Ștefăneștii, trăgîndu-și și birul lor la acest satu . . . , nu-i îngăduie sătenii să fie poslușnici sfintei mănăstiri”¹¹⁰. Domnul poruncește tot atunci marelui ban Grigore Greceanu, care îndeplinea slujba de vistier, să despartă pe acei rumâni de satul Ștefănești „cu birul lor” spre a se cislui separat¹¹¹. O nouă poruncă domnească de la 30 aprilie, determinată de altă plîngere a egumenului, precizează că pe rumânii din Izvorani „acei săteni din Ștefănești nu-i îngăduie nici să se supue poslușnici sfintei mănăstiri, nici să-i osăbiască cu dajdia lor”. Domnia hotărăște ca vistierul să se ducă personal spre partea Muscelului, la fața locului, să cheme înaintea lui, la judecată, „pe acei oameni din satul Ștefănești și pe acei rumâni din Izvorani”, împreună cu egumenul. De va constata că sînt rumâni dreptăi ai mănăstirii, să-i dea în stăpînirea egumenului, „osăbîndu-i cu dajdia lor de către oamenii din satul Ștefăneștii, ca nicidecum să n-aibă amestec cu dînșii”¹¹². Dar țăranii din Ștefănești nu s-au supus, ca să libereze din cislă lor pe rumânii mănăstirii, silindu-i, peste ordinele domnești, să plătească în continuare dările împreună cu dînșii. Satul Ștefănești, care era domnesc, a fost dat între timp boierului Neculai Știrbei. Acesta avea și mai mare interes ca să pună mîna pe rumânii din Izvorani. La plîngerile repetate ale egumenului, Mihai Racoviță poruncește la 15 ianuarie 1744 pîrcălabului de la Ștefănești: „pentru opt case de rumâni ai mănăstirii, să nu-i lase să se supue a-i lua la claca lui Neculai Știrbei. Iar pentru rîndul dăjdiilor, la toate sferturile „să se cisluiască cu satul Ștefănești, după cum s-au cisluit și mai înainte”¹¹³. Cazul acesta arată că, prin rezistența lor, țăranii din Ștefănești au putut impune vistieriei să le respecte cislă în forma în care erau obișnuiți să și-o facă, repartizîndu-și împreună cu rumânii partea cuvenită fiecărnui la toate dările. „Constituția” de la 1741 îi găsește pretutindeni în această formă de organizare, și Constantin Mavrocordat nu a avut de dat la dare decît pe ruptași și pe cei scutiți cu cărți speciale, în favoarea unora dintre stăpîni.

În ultimele decenii ale instituției locuitorilor dependenți din Moldova, poziția vecinilor față de vistierie era ca și a rumânilor. Cei care nu erau scutiți cu cărți domnești pentru poslușanie¹¹⁴ participau la

¹⁰⁹ Arh. St. Buc., Episcopia Argeș, LXIX—46.

¹¹⁰ *Documente privind relațiile agrare* . . . , vol. I, p. 366, nr. 188.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 366, nr. 188.

¹¹² *Ibidem*, p. 367—368, nr. 190 .

¹¹³ *Ibidem*, p. 419, nr. 260.

¹¹⁴ Pentru a face poslușanie la morile Mănăstirii Golia, Mihai Racoviță scutea, la 11 decembrie 1705, patru vecini, de toate dările (A. Sava, *Documente* . . . , București, 1944, p. 358, nr. 163).

toate dărilor obișnuite¹¹⁵, chiar cînd făceau muncă de poslușnici¹¹⁶. În așezămîntul fiscal al lui Constantin Mavrocordat din octombrie 1741 sînt menționați contribuabilii cărora li se tăiau scutirile și reducerile la plata dărilor: slujitori, păstori, argați, slugi boierești, mazili, negustori, curteni, căpitani, oameni străini așezați în țară cu rupta la vistierie, ruptașii cămării, vorniceii și vătămanii satelor¹¹⁷; nu sînt menționați însă vecinii. Apare deci curioasă afirmația autorului cronicii Ghiculeștilor, care — susținînd în altă formă o idee asemănătoare cu a lui Mihai Cantacuzino — spune că în vara anului 1741 „mai toate satele erau închinat la cîte un boier, iar fiecare sat, fiind apărut de boierul său, se bucura de iertare din partea vistieriei”¹¹⁸, fără să se întrebă de unde se mai adunau dărilor. Încetarea scutirilor pentru argații și slugile unor boieri nu putea să nu producă nemulțumiri. Un raport de capuchehaia din 12 ianuarie 1742 se face ecoul lor, spunînd cu exagerare că „acei care mai înainte aveau atîția și le lucrau, acum duc lipsă de oameni și plătesc totul cu bani”¹¹⁹, iar altul din 22 august același an arată că, în fond, privațiunile la care au fost supuși parte din boieri prin această măsură nu însemna mare lucru pentru vistierie¹²⁰. Însă Constantin Mavrocordat, poate și sub efectul presiunilor externe, nu a desființat, în Moldova, peste tot privilegiile fiscale, așa cum susține Mihai Cantacuzino că s-au petrecut lucrurile în Țara Românească. În instrucțiunile pentru aplicarea reformei spune că „satele cîte sînt a sfintelor mănăstiri a Ierusalimului, pe testamentul ce au...își vor da ruptoarea lor deosebi la vistierie, precum sînt tocmite”¹²¹. Ca și cîmpulungenii, care n-au putut fi constrînși să renunțe la vechiul așezămînt, vecinii mănăstirilor închinat Sfîntului Mormînt au continuat ca ruptași ai vistieriei pînă în momentul dezrobirii.

CONCLUZIE

Locuitorii dependenți, rumânii și vecinii, constituiau, începînd cu secolul al XVII-lea, o masă importantă în categoria contribuabililor birnicei din Principatele Române, îndatorați fiind, alături de țărani liberi, la toate obligațiile vistieriei, cîsluindu-și dărilor împreună cu ceilalți locuitori ai satelor pe criteriul puterii economice a fiecăruia. Unii stăpîni, în special mănăstirile, obțineau pentru supușii lor să plătească dărilor cu reducere, ca ruptași ai vistieriei sau ai cămării domnești, spre a avea de la ei un plus de muncă sau de servicii. Unii boieri aveau din partea domniei cărți de scutire, totală sau parțială, de dări, pentru rumânii sau

¹¹⁵ O judecată de la 4 august 1706 vorbește de un zălog pus de Anghelușa „pentru niște bani domnești, a vecinilor săi” (N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VII, p. 108).

¹¹⁶ Cartea lui Mihai Racoviță de la 13 iulie 1717 dată egumenului de la Tazlău să caute pe doi vecini pentru care „jelui egumenul cum au perit bucatele mănăstirești la rupta (birul) ce-au fost la domnia lui Neculai-Vodă și ei n-au stătut să-ș plătească cineș nevoia, fiind poslușnici mănăstirești, ei au fugit” (Arh. St. Buc., M-rea Sf. Sava—Iasi, XVIII-10).

¹¹⁷ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 215—216.

¹¹⁸ *Cronica Ghiculeștilor*, București, 1965, p. 531.

¹¹⁹ Acad. R.S.România, Ms. gr. 1 069, f. 59 v.

¹²⁰ Ibidem f. 264.

¹²¹ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 271, nr. 483.

vecinii lor, folosiți ca slugi sau argați. Domnia acorda plata dărilor cu rupta și oamenilor dependenți de la graniță, folosiți pentru paza potecilor, ca în cazul vecinilor din Cîmpulung.

În ultimele două secole ale instituției lor, rumânii și vecinii nu au avut dare deosebită de a țăranilor slobozi, cu care coexistau în sate, pentru situația lor de oameni dependenți. Afirmatiile izvoarelor narrative trebuie confruntate cu actele de cancelarie spre a evita concluzii eronate în această privință. Din cauză că rumânii și vecinii aveau față de vistierie aceleași obligații ca și ceilalți birnici, în vremea excesivei fiscalități din ultimul veac al existenței instituției, exploatarea domnească, absorbindu-le cea mai mare parte din forța lor de muncă, lăsa puțin loc exploatării feudale. Această situație specială a feudalismului de la noi explică de ce îndatoririle către stăpînii de moșii ale locuitorilor aserviți erau mai reduse în Principatele române comparativ cu statele înconjurătoare.

LES OBLIGATIONS DES HABITANTS ASSERVIS, LES *RUMÂNI* ET *VECINI*, FACE À LA TRÉSORERIE

RÉSUMÉ

Les habitants asservis des Principautés roumaines connus sous le nom de *rumâni* en Valachie et *vecini* en Moldavie constituaient, à partir du XVIIe siècle, où ils sont plus explicitement mentionnés dans les informations documentaires, une masse importante dans la catégorie des contribuables actifs, devant remplir, à côté des paysans libres, toutes les obligations envers la trésorerie, leurs impôts étant calculés, de même que ceux des autres habitants des villages, suivant la situation économique respective. Certains maîtres de domaines et surtout les monastères obtenaient de la part du prince des réductions d'impôts pour les paysans qui leur étaient asservis, en tant que *ruptași* de la trésorerie, en échange d'un surplus de travail ou de services. L'auteur examine tout le matériel connu jusqu'à ce jour, aboutissant à la conclusion qu'au cours des deux derniers siècles de leur existence, les *rumâni* et les *vecini* n'ont pas eu des obligations fiscales supplémentaires en tant que paysans asservis par rapport aux paysans libres — avec lesquels ils coexistaient dans les villages — contrairement aux affirmations de certains chercheurs qui se fondent seulement sur de sources narratives, non attestées par des actes de chancellerie.

Vu que les *rumâni* et les *vecini* avaient envers la trésorerie les mêmes obligations que les autres contribuables de la catégorie des gens tenus de payer l'impôt, durant l'excessive fiscalité du dernier siècle d'existence de l'institution mentionnée, l'exploitation princière, fiscale — absorbant la majeure partie de leur force de travail — laissait peu de place à l'exploitation féodale. Cette situation spécifique explique la réduction des obligations des habitants asservis envers les maîtres des domaines dans les Principautés roumaines par rapport à ceux des pays environnants.

PERIODICUL BUCUREȘTEAN „NAȚIONALUL” (1857—1861) ȘI PROBLEMELE TRANSILVANIEI

DE

GR. CHIRIȚĂ

Evenimentele legate de Unirea Principatelor în 1859 — moment crucial, cu multiple și adânci consecințe în istoria modernă a României — sînt astăzi binecunoscute datorită cercetărilor istoriografiei noastre din ultimele decenii. Printre lucrările apărute, un loc important îl ocupă studiile, elaborate în cea mai mare parte pe baza informațiilor din publicațiile periodice transilvane ale vremii, care, înfățișînd puternicul ecou al Unirii în Transilvania, au consemnat mărturii emoționante despre speranțele, nădejdlile tuturor celor ce trăiau și luptau cu gîndul la viitorul comun al poporului român. Din nefericire, aceste preocupări nu au depășit cadrul evenimentelor de la începutul anului 1859, rămînînd în afara cîmpului de investigație perioada istorică imediat următoare, ce oferă extrem de interesante dovezi privitoare la nevoia resimțită de transilvani pentru cunoașterea stărilor de lucruri existente în Principate, precum și opinii ce atestă fără echivoc unitatea de năzuințe, comunitatea de interese a maselor românești aflate de o parte sau alta a Carpaților. Pentru a da un singur exemplu, iată ce scria în martie 1863 în coloanele „Concordiei” Alexandru Roman, dînd la iveală un simțămînt ce stăpînea deopotrivă mințile și inimile transilvanilor: „Cunoașcem, fraților din România, cunoașcem starea voastră politică, cea morală și gradul culturai la care ați ajuns, pre cit se poate de bine după împrejurările noastre și stăruim a îndeplini astă cunoștința; luăm parte la bucuria și dorerile voastre; siențim fericirea sau nefericirea, onoarea sau desonoarea ce se revarsă preste voi, precum le siențiește înșivă inima voastră; siențim mișcarea electrică a vieții care pulsează în artierele voastre; cînd vă copleşiește vreo nepotenția, atunci scad și poterile noastre; ma, de ați mori, noi încă am mori dimpreună cu voi, căci sîntem mădularele aceluiași trup însuflețit prin unul și acelaș spirit vital”¹.

Astfel de materiale nu constituiau o raritate și nici nu erau izolate; ele se completau cu cele scrise și difuzate în Principatele Unite, marcînd

¹ „Concordia”, Pesta, an. III, nr. 16 (163), 24 februarie/8 martie 1863, p. 61.

— în condițiile ascensiunii capitalismului — deplina închegare a conștiinței naționale a poporului român. Alături de lucrări și broșuri larg răspândite în țară și în străinătate, scrise de Al. Papiu-Ilarian și de alți cărturari, în periodicele ce apăreau la București și Iași au fost inserate nenumărate articole, importante nu numai pentru că făceau cunoscută activitatea românilor de peste Carpați desfășurată în condiții extrem de grele împotriva asupririi naționale a Habsburgilor, ci și pentru încurajarea și sprijinul acordat celor care continuau lupta pregătind astfel, împreună cu cei de dincoace de Carpați, temeliile viitorului stat unitar. Încă de acum șapte decenii, A. D. Xenopol remarcase faptul că în anii domniei lui Al. I. Cuza, în coloanele periodicelor (până și în „Monitorul oficial”), au apărut un număr apreciabil de informații, articole, comentarii despre situația și lupta românilor din Transilvania, aspirațiile și ideile de care ei erau animați². În ele se reflecta preocuparea de a stabili — firește, în limitele permise de situația politică internă și mai ales internațională a Principatelor — locul și rolul pe care tinărul stat național urma să-l aibă în înmănuncherea tuturor energiilor pe calea desăvîșirii unității statale. Asemenea preocupări nu erau specifice numai românilor, care la mijlocul secolului al XIX-lea militau împotriva granițelor artificiale ce le fuseseră impuse prin vicisitudinile istoriei de beneficiari străini; ele se întâlneau pretutindeni acolo unde popoarele deșteptate la viața națională înfruntau imperiile multinaționale retrograde în baza principiului naționalităților, principiu ce deschidea perspectiva strîngerii aceluiași popor într-un singur organism național, eliberat de orice asuprire străină. Acestea sînt și semnificațiile ce se desprind din următoarele rînduri scrise ca introducere la o broșură editată în 1861 la București și care conținea cîteva scrieri mai vechi referitoare la situația românilor din Transilvania: „Chestiunea românilor de peste Carpați, deși ne interesează d-a dreptul, căci se atinge de viitorul României una și nedespărțită..., o socotirăm că e de mare trebuință a o poporarisa între românii de dincoace de munți, pentru că atunci cînd ziua luptei va veni, cînd stindardul naționalităților se va ridica în toată Europa, opiniunea publică din Principate să fie preparată. Pe lîngă aceasta, opera ce dăm astăzi publicului va arăta fraților de peste munți că românii de dincoace nu i-au uitat..., ci, din contra, că ei au lucrat și lucrează neîncetat pentru a face cunoscute Europei drepturile și adevărata istorie a românilor din toate părțile”³.

În lumina acestor sumare considerații, relevarea sensurilor și a semnificațiilor pe care le dezvăluie cercetarea atentă a mărturiilor cuprinse în publicațiile periodice din Transilvania și din Principatele Unite ce apăreau în anii luptei pentru consolidarea Unirii și a statului național, confruntate și completate cu alte informații documentare, va contribui, fără îndoială, la înțelegerea aprofundată a modului cum s-a manifestat public conștiința de sine a poporului român, cum s-a fundamentat teoretic dreptul său legitim de a se contopi într-un cadru statal unitar.

² A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza-Vodă*, vol. II, Iași, 1903, p. 149—155.

³ N. Coliniuanu, *Cestiunea românilor de peste Carpați. Transilvania în fața pretensiunilor Ungariei. Răspuns la scrisoarea generariului Klapka către generariul Garibaldi, de P ***. Precesă de două epistole adresate emigrațiunei ungare de Dumitru Brălianu*, traduse și editate de ..., București, Tip. Șt. Rassidescu, 1861, p. 3.

Un îndemn pentru efectuarea cât mai neîntârziată a acestor cercetări sperăm să-l constituie rindurile de față, care vor sublinia valoarea informațiilor și a comentariilor cuprinse în periodicul bucureștean „Naționalul” despre credința statcronică în rindurile maselor românești de pe ambele versante ale Carpaților că formează un popor cu aceeași viață și aceleași aspirații naționale, precum și sprijinul acordat de acesta transilvanilor pentru a depăși anumite dificultăți și a învinge unele adversități. Limitarea sferei de investigație la coloanele „Naționalului” s-a impus prin abundența — îndeosebi după 1859 — a materialelor semnificative înserate și prin nevoia redării unei viziuni unitare asupra convingerilor social-politice expuse de redactori și colaboratori cu o consecvență rar întâlnită în epocă. Or, în opinia noastră, aceste trăsături trebuie să-i asigure periodicului citat un loc de prim ordin în peisajul ziaristicii românești din acea vreme.

Periodicul „Naționalul” a apărut la București de două ori pe săptămână între 5 decembrie 1857 și 11 mai 1861. Profilul lui era completat prin subtitlul „Jurnal politic-comercial”, iar din 9 iunie 1858 și „literar”. Primul lui redactor responsabil a fost Vasile Boerescu până la 28 mai 1860, când, devenind ministru, conducerea a trecut asupra lui I. D. Bălășescu. Acestuia i-a urmat la conducere, de la 28 iulie 1860 și până la dispariție, Aristide Pascal⁴. Printre colaboratori au figurat personalități ale epocii ca scriitorul N. Filimon (care a semnat numeroase foiletoane interesante despre teatru, muzică, impresii de călătorie ș.a.), poezii C. Bolliac, G. Sion, prozatorul Pantazi Ghica, economiștii I. Strat, P. S. Aurelian ș.a.

Inițiatorul și spiritul director al „Naționalului” în tot timpul existenței lui a fost V. Boerescu. Deși tânăr (în 1857 avea doar 27 de ani) acesta acumulase deja experiență publicistică. Primul său articol apăruse încă din iulie 1848, în numărul 18 al „Pruncului român”, aflat sub conducerea lui C. A. Rosetti⁵. În anii 1854—1857, V. Boerescu, student în drept la Paris, unde și-a susținut și doctoratul în mod strălucit, se afirmase ca apărător al intereselor Principatelor și luptător energetic pentru Unire, scoțind sub propria-i semnătură în 1856 o broșură, publicând mai multe articole în diverse organe de presă apusene, întreținând relații cu cunoscuți publiciști din Italia și Franța⁶. Probabil că încă din ultimele luni ale șederii sale la Paris luase hotărârea înființării unui organ de presă, deoarece la puțin timp după înapoierea în patrie, la 19 octombrie 1857, a cerut autorităților Țării Românești consimțământul pentru publicarea unui periodic intitulat „Buciumul”, în care scop depusese și cauțiunea legală de 400 de galbeni⁷. La 24 octombrie

⁴ N. Hodoș și Al. Sadi Ionescu, *Publicațiunile periodice românești (ziare, gazete, reviste)*, *Descriere bibliografică de ...*, t. I, București, 1913, p. 446.

⁵ V. Boerescu, *Discursuri politice. 1859—1863*, vol. I, 1859—1873, București, 1910, p. II.

⁶ Cornelia C. Bodea, *Cîteva ecouri ale propagandei unioniste în Apus între 1856—1857, în Omagiu lui P. Constantinescu-Iași. Cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București, Edit. Aca-demiei, 1965, p. 496—503.

⁷ Biblioteca centrală de stat, fond. St. Georges, pachet. LXVIII, dos. 2 (arh. V. Boerescu, 1852—1864), f. 97.

1857, Secretariatul statului i-a făcut cunoscută în scris aprobarea, iar la 29 octombrie acordul cu schimbarea denumirii din „Buciumul” în „Naționalul”⁸.

Printre hiriile rămase de la V. Boerescu s-a păstrat un „Regulament pentru redacțiunea jurnalului «Naționalul»”, semnat de V. Boerescu, E. Angelescu și Al. Petrescu și datat 5 decembrie 1857. Acest regulament oferă informații despre modul cum înțelegeau să colaboreze fondatorii periodicului. După ce se stabilea într-o formulare generală că „principele după care va urma jurnalul vor fi acelea ce se vor crede de colaboratori ca cele mai conforme în interesul națiunii”⁹, la art. 3 se prevedea ca „jurnalul” să fie „cît mai moderat în formă”, evitînd „polemicile și atacurile pasionate”, ca și „orice idei ce ar fi inspirate de simpatii și antipatii personale, sau care ar da caracter de organ exclusiv al unei partide”¹⁰. În privința organizării activității interne, spre a se asigura „unitatea de opinie a jurnalului”, regulamentul preciza că, ori de cîte ori avea să se ivească un fapt ori un principiu politic nou, colaboratorii trebuiau să se adune pentru a se consulta și a-și forma o opinie care, odată adoptată de majoritate, impunea minorității obligația de a se abține să scrie în chestiunea respectivă¹¹. Aceste norme de conduită, aceste principii vor fi respectate întru totul în decursul anilor.

Într-adevăr, articolul-program apărut în primul număr, semnat de V. Boerescu, era o pledoarie pentru ralierea pe o platformă moderată a tuturor forțelor sociale în vederea organizării și susținerii luptei pentru Unirea Principatelor, înfăptuirea progresului social-politic pe calea unor reforme la care să-și aducă contribuția toate clasele și păturile sociale¹². Concretizînd aceste idei, A. Pascal scria în 1860 că chiar de la înființare principiile „Naționalului” au fost și vor fi „Unirea completă a Principatelor, dezvoltarea și întărirea naționalității române, dezvoltarea puterilor sale militare, răspîndirea instrucțiunii publice prin toate clasele, ameliorațiunea... stării precare a țăranului, întinderea votului electoral într-o măsură bine cumpănită, în fine conservarea libertăților publice”¹³. Și, lucrul demn de reținut, deoarece aducea o notă aparte în atmosfera generală a ziaristicii din acel timp, aceste idei au fost promovate de redactori și colaboratori printr-o atitudine moderată în fond și în formă, prin evitarea polemicilor, atacurilor personale, fără a neglija însă nici un moment să-și expună cu curaj și franchețe opiniile în chestiunile majore aflate la ordinea zilei. Privit prin această prismă, meritoriu rămîne faptul că „Naționalul” a luat o parte activă la pregătirea și înfăptuirea Unirii, a salutat cu căldură îndoita alegere a lui Al. I. Cuza ca domn al Țării Românești, a sprijinit ferm, consecvent acțiunile sale de guvernare.

Datorită acestor calități, „Naționalul” a devenit într-un timp scurt unul din cele mai răspîndite și citite periodice. La începutul lunii august 1858, după cum rezultă dintr-o scrisoare a lui V. Boerescu către

⁸ Ibidem, f. 98.

⁹ Ibidem, f. 99.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem.

¹² „Naționalul”, an. I, nr. 1, 5 decembrie 1857, p. 1.

¹³ Ibidem, an. III, nr. 101, 22 decembrie 1860, p. 402.

G. Barițiu, el avea deja 900 de abonați¹⁴, număr mare pentru acea epocă, știind că „Gazeta Transilvaniei” atinsese în anii 1861–1862 cifra record de 1 000–1 200 de abonați¹⁵, iar „Buciumul” lui C. Bolliac, care era subvenționat de stat, avea 1 116 abonați la finele anului 1863¹⁶. Ele erau difuzate nu numai în Principate, ci și peste hotare, ajungând pînă la Pesta, Leipzig și Paris. Într-o scrisoare adresată în 4 martie 1873 lui V. Boerescu, Al. Roman amintea că el fusese unul dintre primii abonați ai „Naționalului”, permițându-i-se abonarea „sub condițiunea ca să nu-l dau spre citire junimei române care studia la facultățile Universității din Pesta”¹⁷, condiție pe care el nu a respectat-o, fiindcă urmărea ca tinerii români aflați la studii acolo să-și perfecționeze cunoștințele de limba română citind periodicul bucureștean și să se împărtășească din ideile naționale cuprinse în paginile lui¹⁸. Interesul transilvanilor pentru acest periodic a sporit considerabil după 1859, cînd, pe de o parte, „Naționalul” a început să publice aproape în fiecare număr materiale, comentarii despre situația Transilvaniei, iar pe de altă parte „Steaua Dunării”, „Românul” și alte publicații erau oprite să intre în Transilvania. El se reflectă, între altele, și în anunțurile apărute în repetate rînduri în „Gazeta Transilvaniei”¹⁹ și în „Telegraful român”²⁰ despre modalitățile de abonare. La rîndul ei, administrația „Naționalului”, în dorința de a-și spori numărul abonaților și pentru a răspunde „trebuinței ce simt românii de peste Carpați de citirea scierilor românești”²¹, a făcut o seamă de înlesniri financiare pentru a ușura abonarea transilvanilor, care le erau aduse periodic la cunoștință²². Nu dispunem încă de informații privind exemplarele difuzate peste Carpați (frecvența anunțurilor de abonare ar putea constitui un indiciu că numărul era destul de mare) și nici care a fost circulația lor. Cunoaștem însă, după cum vom vedea în cele ce urmează, un lucru mult mai important, și anume ecoul stîrnit printre transilvani.

Materialele apărute în „Naționalul” ce înfățișau situația și lupta românilor de peste munți se pot împărți, în funcție de proveniența lor și de însemnătatea pe care o prezintă pentru cercetarea istorică actuală, în mai multe categorii. Mai întîi avem de-a face cu o serie de materiale

¹⁴ Biblioteca Academiei, Msse, mss. rom. 1 003, f. 72. Menționăm că o parte din hîrtia necesară imprimării periodicului era procurată prin intermediul lui G. Barițiu de la fabrica din Zărnești (ibidem, fond. Corespondență, inv. 24 198, 24 200).

¹⁵ [G. Barițiu], 12/24 mai 1812–1892. Foi comemorative la serbarea din 12/24 mai 1892, Sibiu, 1892, p. 34.

¹⁶ Biblioteca Academiei, Msse, Arhiva Cuza, pachet XV, f. 388–389.

¹⁷ B.C.S., fond. St. Georges (arh. V. Boerescu, 1870–1874), pachet. CXXVII, dos. 3 (1–5), f. 110.

¹⁸ Ibidem; vezi și Ilie Dinurseni [– Miron Cristea], *Alexandru Roman. 1826–1897. Material pentru biografia și activitatea lui*, Sibiu, 1897, p. 7. Ioan Maniu, care era student la Pesta, cerea în 1860 unchiului său, S. Bărnăuțiu, să-l aboneze la „Naționalul” (Coriolan Suciu, *Corespondența lui Ioan Maniu cu Simion Bărnăuțiu. 1851–1864*, Blaj, 1929, p. 258–261).

¹⁹ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 9, 1 martie 1860, p. 36; ibidem, nr. 33, 9 august 1860, p. 134; ibidem, nr. 2, 7 ianuarie 1861, p. 8 ș.a.

²⁰ Biblioteca Academiei, Msse, fond. Corespondență, inv. 24 205: scrisoarea lui Ion Rațiu, redactor la „Telegraful român”, din 10 22 octombrie 1860 către I. P. Valerian, redactor la „Naționalul”, care scria, printre altele, că publicarea anunțurilor de abonare este „în interesul și folosul nostru”.

²¹ „Naționalul”, an. III, nr. 56, 17 iulie 1860, p. 224.

²² Ibidem, nr. 66, 21 august 1860, p. 264; nr. 71, 8 septembrie 1860, p. 284. Acest ultim anunț era reproduș și în „Gazeta Transilvaniei”, nr. 42, 24 septembrie 1860, p. 172.

reproduse după periodicele românești din Transilvania, fără nici un fel de comentariu. Este vorba de cuvântări ale personalităților vieții politice și culturale transilvane rostite cu diverse prilejuri, de articole, precum și de memorandumuri, petiții ale românilor adresate autorităților habsburgice imperiale sau provinciale. Puține în primii doi ani ai apariției, ele sînt din ce în ce mai numeroase de pe la mijlocul anului 1860, pe măsură ce înseși periodicele transilvane căpătaseră învoirea de a reflecta amplu multitudinea problemelor cu care era confruntată Transilvania la începutul noii ere a regimului absolutist-liberal. Dintre cele mai importante reproduceri, reținem articolele *Limbile oficiale*²³, semnat de G. Barițiu, *Autonomia Transilvaniei*²⁴, *Programa națională*²⁵ — toate după „Gazeta Transilvaniei” —, precum și discursul pronunțat de Al. Sterca-Șuluțiu la conferința de la Alba-Iulia din 1 februarie 1861²⁶, protocolul conferinței de la Sibiu din 9—10/21—22 martie 1861 încheiat cu ocazia alcătuirii statutului Astrei²⁷, ambele după „Telegraful român”. De asemenea consemnăm retipărirea, tot după foile transilvane, a petiției din 18 decembrie 1860 a celor 12 000 de români bănățeni adresate împăratului în privința autonomiei Banatului²⁸, ca și a memorandumului senatorului Andrei de Mocioni dat împăratului Francisc Iosif în aceeași problemă²⁹.

Firește, pentru cercetătorii trecutului nostru aceste materiale sînt cunoscute din studierea periodicelor care le-au publicat prima dată, încît, din acest punct de vedere, nu mai prezintă nici o însemnătate. Însă nu trebuie desconsiderat faptul că prin asemenea retipăriri „Naționalul” pune la dispoziția opiniei publice de dincoace de Carpați doritoare să afle ce se întîmpla în Transilvania bogate și instructive informații provenite din surse competente românești. Ele erau cu atît mai oportune cu cît nu întotdeauna periodicele transilvane veneau regulat în Principatele Unite³⁰ și într-un număr de exemplare care să satisfacă toate solicitările. De aceea „Naționalul” își îndeplinea o „datorie a sa de român” nu numai prin republicări — practică înlînită frecvent în activitatea întregii noastre ziaristice din acei ani —, ci și prin îndemnul adresat cititorilor de a se abona la „Gazeta Transilvaniei”, ale cărei „principii de naționalitate ... au fost în tot timpul și chiar în cele mai grele evenimente susținute cu mult curagiu și căldură de către onorabili și inteligenții bărbați ce o redactează”³¹.

²³ „Naționalul”, an. III, nr. 73, 15 septembrie 1860, p. 291—292.

²⁴ Ibidem, nr. 89, 10 noiembrie 1860, p. 354—355.

²⁵ Ibidem, nr. 93, 24 noiembrie 1860, p. 370—371.

²⁶ Ibidem, an. IV, nr. 19, 5 martie 1861, p. 73; nr. 20, 9 martie 1861, p. 79—80; nr. 22, 16 martie 1861, p. 88; nr. 23, 19 martie 1861, p. 92.

²⁷ Ibidem, nr. 28, 6 aprilie 1861, p. 111.

²⁸ Ibidem, nr. 24, 23 martie 1861, p. 95—96.

²⁹ Ibidem, an. III, nr. 80, 9 octombrie 1860, p. 319—320; nr. 82, 16 octombrie 1860, p. 327—328.

³⁰ În primăvara anului 1861, Al. Papiu-Ilarian scria lui Iosif Hodoș, referindu-se la „Gazeta Transilvaniei”, că „Gazeta aduce foarte tirziu toate scirile din patrie” (Biblioteca

8 (24)

Academiei, Msse, S LXXXVI.

³¹ „Naționalul”, an IV, nr. 2, 5 ianuarie 1861, p. 7. În același anunț se scria că „cine stimă și voește a citi cite ceva sigur și sănătos, mai cu seamă despre românii transilvani și interesele generale românești” să vină în ajutorul „Gazetei Transilvaniei”, abonamentele putîndu-se face și la redacția „Naționalului”. La București, prin eforturile lui I. Maiorescu, în ianuarie 1861 se strîngeau din donații fonduri în sprijinul „Gazetei Transilvaniei” (Biblioteca Academiei, Msse, mss. rom. 997, f. 355).

De altfel, în paginile „Naționalului” se întâlnesc adeseori invitații stăruitoare la lectura foilor transilvane. De multe ori, republicarea unor articole din periodicele ce apăreau la Brașov și Sibiu era însoțită de comentarii rezumative ori de sublinierea anumitor principii politice, inserate întotdeauna în partea rezervată discutării evenimentelor *interne* din articolele editoriale, și nu în contextul știrilor externe, fapt extrem de semnificativ prin el însuși. Astfel, I. Bălășescu, la rubrica „Revista politică”, unde semnala atenției generale un articol reprodus în același număr după „Gazeta Transilvaniei” despre Conferința din ianuarie 1861 a reprezentanților români, maghiari și sași în problema reorganizării Transilvaniei, scria: „Am recomanda românilor avuți și țării întregi serioasa citire a foilor de peste Carpați, singurele care ne pot spune cu fidelitate tot ceea ce se petrece p-acolo ..., prin acele părți ale țării noastre”³². Veștejind o anume stare de indiferentism ce se manifesta din partea unor periodice românești, el adăuga: „Să nu uităm că cei de peste Carpați sînt de un neam și de un singe cu noi, să nu uităm — luîndu-ne de exemplu chiar pe noi — că înșiși străini alerg a da mîină de ajutor celui slab și debil; și căcu atît mai mult, românii transilvani merită și au dreptul la simpatiile și ajutorul fraților lor din toate colțurile țării”³³. În același spirit scria și un alt colaborator, care, trecînd în revistă luptele duse de românii transilvani în ultimile decenii și expunînd situația lor, cerea periodicelor din Principate — reluînd o idee care a mai fost vehiculată în anii anteriori în publicații, iar peste decenii N. Iorga o va consemna în a sa istorie a presei românești — „să se ocupe mai ales de cauza fraților noștri de peste Carpați și să ne dea mai adeseori relațiuni despre pozițiunea lor ... care credem că interesează și trebuie să intereseze pe tot românul bine simțitor mai mult decît relațiunile relative la cursul evenimentelor din Asia, America sau Africa, fiind acestea pentru noi de un interes numai secundar”³⁴.

Într-o altă categorie putem include acele materiale — puține la număr — trimise spre publicare de transilvani sau bănățeni și apărute ca atare. Dintre acestea, revelatoare prin conținutul de idei este scrisoarea către redacția „Naționalului” din București de la 1 septembrie 1859 a folcloristului și cărturarului bănățean At. M. Marienescu, ce însoțea două balade populare (*Ștefan-Vodă și Vlădica Ion și Mihai Viteazul și boierul Dobriceanu*) destinate publicării³⁵. În scrisoare, după ce At. M. Marienescu arăta că și-a împlinit dorința „de a vedea România și capitala româninei viitoare”, mărturisirea cu o emoție ce se transmiteși astăzi nealterată: „Cu anima duioasă am pășit pe pămîntul ei și am lăcremat la țermii Dunării cînd mi-am adus aminte de Dacia, și un suspin greu m-a cuprins cugetînd la ... acele mii de fatalități a căror plege și astăzi—și arată semnele lor în patria și națiunea română”. Cu toate acestea, continua el, „o speranță dulce m-a mîngîiat aflînd atîtea animi bune și sincere, atîta energie și fapte pentru renașterea patriei și a națiunei

³² „Naționalul”, an. IV, nr. 12, 9 februarie 1861, p. 45.

³³ Ibidem. Un apel cu un conținut similar îl găsim și într-un alt articol semnat de I. P. Valerian (ibidem, an. III, nr. 74, 18 septembrie 1860, p. 295).

³⁴ Ibidem, an. IV, nr. 3, 8 ianuarie 1861, p. 11.

³⁵ Ele au apărut, împreună cu scrisoarea (ibidem, an. II, nr. 76, 3 septembrie 1859, p. 302).

române”. În final, el făcea urarea ca să se înfrățească „toții fii româniei într-un cuget și iubire ... căci nimic nu e mai frumos de cât a locui frații împreună”³⁶. Mențiunea lapidară de la sfârșitul scrisorii: „Ca un bănațean, nu pot zice mai mult” întru totul de înțeles, nu l-a împiedicat totuși să dea glas într-o formă suficient de clară și coerentă sentimentelor sale vii de solidaritate națională³⁷.

Cele mai interesante opinii sînt cuprinse însă în comentariile pe marginea faptelor și a evenimentelor petrecute în Transilvania, în articolele proprii scrise de redactori sau colaboratori apropiați. În majoritatea cazurilor, ele atestă o bună cunoaștere a situațiilor din provincia de peste Carpați, care erau deosebit de complexe, greu de descifrat chiar și pentru transilvani. Asupra acestui aspect se cuvine a fi făcută sublinierea că informarea cititorilor cu știrile cele mai noi nu era ușor de realizat în condițiile de atunci, cînd activitatea agențiilor internaționale de informații, aflate la începuturile organizării lor moderne, era încă nesatisfăcătoare. Această deficiență era agravată de politica cercurilor conducătoare habsburgice, care, în special după revoluția din 1848—1849, temîndu-se de aspirațiile și lupta comună a poporului român, luaseră o seamă de măsuri pentru a izola Transilvania, a rupe legăturile ei tradiționale cu Principatele Române. Nu este lipsit de interes să notăm că redacția „Naționalului” resimțea din plin aceste dificultăți și era conștientă de gravitatea lor. Așa, bunăoară, răspunzînd unei scrisori primite de la „un frate român de dincolo de Carpați, de la Mureș”, care considera că în periodicele din Principate se publicau puține materiale despre ei, redacția „Naționalului” arăta că obiecția, justificată în fond, se explica prin faptul că „ne lipsesc dese comunicatii, jurnalele noastre nu pot avea știri destul de importante și eaca cauza acestei tăceri. Dar aci nu e tăcerea urei, nici a nepăsării — sublinia ea patetic; — e tăcerea unor frați care numai se privesc, fără a-și vorbi și ochii lor se înțeleg și inimile lor palpită tot într-un fel. Crede oare corespondentul nostru că noi nu cunoștem valoarea fraților noștri de peste Carpați? Noi îi cunoștem foarte bine ... Ne înțelegem dar și ne cunoaștem — conchidea redacția — și tăcerea noastră nu e de loc indiferență”³⁸.

În pofida acestor dificultăți, cele mai multe din articolele apărute în „Naționalul” se bazează pe o informație exactă, la zi, bogată în fapte semnificative. Ea era obținută, în primul rînd, din lectura periodicelor transilvane de limbă română, maghiară și germană, a celor editate în

³⁶ Ibidem. Într-un foileton despre „Jocul bănațean”, semnat N. — inițiala cu care N. Filimon semnase multe alte articole —, citim aceste rînduri înaripate: „Văzuta-ți Banatul! astă țară românească de dincolo de Carpați, unde totul în natură respiră poezie, amoare, patriotism? ... Aci naționalitatea și patriotismul nu este un nume, nici o vorbă de fanfaronadă, ci o luptă continuă ... de toate zilele” (ibidem, an. I, nr. 88, 12 octombrie 1858, p. 347).

³⁷ Reamintim că printre semnatarii scrisorii studenților transilvani de la Viena din 26 octombrie 1860 adresată lui M. Kogălniceanu ce exprima bucuria lor la aflarea știrii despre înființarea Universității din Iași și prin care, totodată, „venim a descrie bucuria noastră și către tot poporul român de dincolo de Carpați”, figura și At. M. Marienescu (M. Jemna, *Studenții transilvăneni către Mihail Kogălniceanu (O scrisoare inedită din 1860)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie » A. D. Xenopol «”, Iași, IV (1967), p. 215—218).

³⁸ „Naționalul”, an. III, nr. 44, 5 iunie 1860, p. 175. Acest răspuns, revelator pentru sentimentele de profund patriotism, grijă față de întreaga națiune română, a fost reprodus întocmai și în „Gazeta Transilvaniei”, nr. 26, 21 iunie 1860, p. 103.

Principate, ca și a revistelor și a ziarelor străine, îndeosebi austriace. Numărările referiri, întâlnite peste tot, confirmă acest lucru. Informații și lămuriri utile erau obținute apoi din contactul direct al redacției cu numeroși cărturari transilvani stabiliți în Principate (V. Boerescu avea strînse legături cu I. Maiorescu, Al. Papiu-Ilarian, A. T. Laurian ș.a.), care, urmărind cu încordare evenimentele ce se precipitau peste Carpați, întrețineau o întinsă corespondență cu cei rămași în locurile natale, îndemnându-i să le trimită știri ce erau cu atât mai prețioase cu cât le completau pe cele din periodicele aflate sub regimul necrutător al cenzurii austriace. În acest sens merită să fie reprodus un pasaj dintr-o scrisoare din primăvara anului 1861 în care Al. Papiu-Ilarian destăinuia lui I. Hodoș că era de acord „să se popularizeze cauza românilor de preste Carpați*. Această idee o avem și noi, cei de aici, îi simțim și noi trebuința. Vina nu este a noastră dacă nu se poate scrie mai mult decât se scrie. Vina este a noastră. Voi ați trebui să ne informați”³⁹. Nu trebuie uitat, de asemenea, că printre redactori ori colaboratori figurau transilvani și bănățeni ca I. D. Bălășescu, V. Maniu ș.a., care cunoșteau bine realitățile din Transilvania și aveau relații personale cu cercurile culturale și politice de acolo. O mențiune specială trebuie făcută în privința eforturilor redacției, încununate adeseori de succes, de a stabili legături directe cu publiciști transilvani de la care primeau informații prețioase. Printre aceștia se număra Alexandru Roman, care, în cunoscuta-i scrisoare din 4 decembrie 1860 adresată redacției „Naționalului”, ce înfățișa ecoul în Transilvania a îndoitei alegeri a lui Al. I. Cuza, după ce solicita să i se trimită, contra cost, în continuare periodicul, descria impresiile ce-i rămăseseră dintr-o călătorie de cinci săptămîni prin mai multe ținuturi locuite de români, relevînd situația politică din acel moment⁴⁰. Între G. Barițiu, de o parte, și V. Boerescu, I. P. Valerian ** (administratorul „Naționalului”), de alta, s-au schimbat în anii 1860—1861 mai multe scrisori, în care primul făcea adevărate expuneri despre esența principalelor evenimente politice din Transilvania, căuta să-i edifice asupra perspectivei luptelor viitoare, le înfățișa natura relațiilor dintre români și celelalte naționalități⁴¹. Mai mult chiar, se poate afirma că G. Barițiu, prin materialele trimise, a devenit un colaborator prețios și, totodată, un sfătuitor al „Naționalului” pentru problemele politice transilvane, deși în acest periodic nu a apărut nici un articol scris sau semnat de el (se înțelege, cu

* Necesitatea era evidentă și pentru unii tineri studioși români din Transilvania. Astfel, din Sibiu, la 2 decembrie 1860, mai mulți tineri juriști scriau lui G. Barițiu: „nu pentru noi numai”, rugîndu-l să-i edifice „despre pozițiunea noastră facia cu guvernul, facia cu ungurii și facia cu frații noștri de preste Carpați. Cît pentru cești din urmă, îndrăsnim a vă ruga ca să ne împărtășiți că încît sint ei informați despre starea noastră? șciu ei și prin ei ceilalți români din apus cîți și cine sîntem? și cît am putea spera de la ei ...?” (Biblioteca Academiei, Msse, mss. rom. 1 005, f. 104).

8 (24)

³⁹ Ibidem, S. LXXXVI.

⁴⁰ Ibidem, fond. Corespondență, inv. 24 208.

** Este mai mult ca probabil ca sub acest nume să se ascundă în realitate un transilvan (poate Al. Papiu-Ilarian?). Pentru această ipoteză pledează legăturile strînse, prietenești cu G. Barițiu și cu alți cărturari de peste Carpați, cunoașterea temeinică a situației Transilvaniei, cum reiese din articolele apărute ce purtau această semnătură, precum și faptul ca în anii următori încetării apariției „Naționalului” numele acestui publicist atît de bine informat și talentat dispărea brusc, nemaîntîlnindu-se în publicistica românească.

⁴¹ Ibidem, inv. 24 199, 24 200, 24 201, 24 203.

excepția retipăririlor de care am amintit mai sus) dintr-o prudență elementară căpătată în cele două decenii de activitate ziaristică. Afirmația aceasta este impusă de faptul că la o scrisoare din septembrie 1860, el anexa „un articol pe carele dacă îl aflați corespunzător pusețiunii jurnallui dv., mă rog ca să binevoiți a-l publica sub orice nume veți voi, numai să semene că este compus în București”⁴². La sfârșitul aceleiași scrisori, în care erau consemnate știri și comentarii referitoare la ultimele evenimente din Transilvania, adăuga: „Mă rog că, dacă vă vine la socoteală, să binevoiți a întocmi un alt articol în sensul ideilor mai sus atinse, tot sub alt nume”⁴³. Altă dată, la 15/27 octombrie 1860, el scria lui I.P. Valerian: „Am văzut ceea ce ai însemnat pe marginea « Naționalului ». Eată răspunsul pe scurt, pe carele mă rog ca să binevoiți a-l exploata în « Naționalul » în binele românilor transilvani”⁴⁴. În continuare, el proceda la o succintă trecere în revistă a stării de spirit din Transilvania după ce fusese emisă și cunoscută diploma imperială din 20 octombrie 1860, încheind cu rugămintea ca din cele comunicate săptămîna trecută „să binevoiți a publica cîte ceva în interesul românilor de aici”⁴⁵. Chiar dacă în „Naționalul” nu am putut identifica părți, fie și într-o formă prelucrată, din scrisorile lui G. Barițiu ce dezvoltau anume opinii politice destinate publicării, în schimb întîlnim în multe articole ideile, sfaturile lui. De altfel, este cunoscut faptul că în decursul timpului G. Barițiu a colaborat și la alte publicații românești („Românul” etc.), încît atitudinea lui față de „Naționalul” nu trebuie să surprindă. Sfera corespondenților redacției „Naționalului” nu se limita însă numai la G. Barițiu; ea era mult mai largă. Nu o dată întîlnim în paginile acestui periodic informații sau comentarii despre stările din Transilvania rezumate din corespondențe primite de peste Carpați⁴⁶, asupra autoilor lor redacția păstrînd deplină tăcere pentru a nu-i expune opresiunii oficialităților habsburgice. În sfîrșit, cunoaștem materiale documentare din care rezultă că redacția se preocupa de stabilirea unor legături permanente, durabile cu transilvani, prin recrutarea unor corespondenți de presă. Ion Rațiu, redactor la „Telegraful român”, care la 10 22 octombrie 1860 răspundea lui Valerian împărtășindu-i bucuria „că vă interesați atît de fierbinte de noi,” nota că, deși era foarte greu de găsit un corespondent însărcinat cu stringerea și trimiterea știrilor în Principate, cu toate acestea, „dacă știam că va putem face plăcere, s-ar fi aflat totuși unii, alții care v-ar fi scris și sper că pe viitor se va face. Eu îmi voi da toată silinția spre a-ți putea împlini și astă dorinție”⁴⁷. Grijă deosebită a redacției „Naționalului” pentru informarea corectă, promptă a cititorilor se înscris, așadar, prin exemplele evocate, ca o preocupare constantă de prim ordin.

Articolele și comentariile publicate în periodicul bucureștean care vizau probleme ale Transilvaniei, întemeiate pe știri provenite din iz-

⁴² Ibidem, inv. 24 203; anexa lipsește.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Ibidem, inv. 24 199.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ „Naționalul”, an. III, nr. 81, 13 octombrie 1860, p. 323; ibidem, an. IV, nr. 1, 1 ianuarie 1861, p. 2 ș.a.

⁴⁷ Biblioteca Academiei, Msse, fond. Corespondență, inv. 24 205.

voare sigure, sînt străbătute de o netăgăduită dorință de a contribui la edificarea opiniei publice — și nu numai a ei — asupra căilor desoluționare a chestiunilor social-politice, naționale, conform cu aspirațiile și interesele majore ale transilvanilor, ale întregului popor român. Ele sînt scrise — ca toate celelalte materiale — cu căldură, pe un ton moderat. Problematika lor, destul de variată, se aliniază, mai mult sau mai puțin, într-un fel sau altul, pe două linii fundamentale de cugetare și acțiune, care din totdeauna au frământat conștiința și au însuflețit lupta poporului nostru: dreptul de a se contopi într-un singur stat național și năzuința de a ajunge la o înțelegere, la o colaborare cu toate naționalitățile din Transilvania. Desigur, pe alocuri, în focul luptei, au mai răzbătut și unele idei naționaliste, judecăți pripite, favorizate îndeosebi de condiția socială a celor care scriau și într-un anume grad impuse de limitele ideologice ale epocii. Esențial este însă că multe din materialele apărute atunci cuprindeau o viziune clară a problemelor, ofereau soluții care vor fi validate de desfășurarea ulterioară a procesului istoric.

Firește, este imposibil ca în paginile articolului de față să aducem tot ce s-a scris mai important în problemele indicate; recomandînd celor interesați studierea lor în coloanele „Naționalului” (în special din 1860—1861), ne vom mărgini să reproducem aici doar cîteva citate ilustrative pentru fiecare din cele două direcții amintite, limitîndu-ne comentariile, intervențiile la minimum necesar.

Problemele cimentării legăturilor dintre românii aflați de o parte sau alta a Carpaților, consolidării tinărului stat național ca instrument capabil să organizeze poporul român în vederea luptelor viitoare, afirmarea necesității înfăptuirii idealului de unitate au fost expuse în mai multe rînduri cînd într-o formă clară, directă, cînd prin aluzii purtătoare totuși ale unor sensuri precise. Iată cîteva exemple. Într-un articol editorial — înregistrîndu-se cu vădită satisfacție faptul că la 9 iunie 1860 Adunarea deputaților Țării Românești recunoscuse principiul că românii născuți în Transilvania nu aveau nevoie de naturalizare, ci numai de o constatare, o recunoaștere a naționalității lor în baza unei cereri adresate Camerei sau guvernului —, se arată că hotărîrea adoptată era „un just omagiu și semn de amoare ce se dă fraților noștri de peste Carpați. Noi știm că acolo a luat naștere știința română; că de acolo s-a răspîndit peste toți românii sînteia adevărului și a naționalității noastre; că acea parte de români a produs însemnați bărbați; că acolo s-a conservat și se conservă cu religiositate toate tradițiunile și datinele române ... Știm simpatia și entuziasmul ce frații noștri de peste Carpați au pentru noi. Credem că sînt siguri că și noi le conservăm aceleași sentimente”⁴⁸.

Cînd, în vara anului 1859, o dată cu izbucnirea războiului din Italia, domnitorul Al. I. Cuza concentrase armata în tabăra de la Florești urmărind, printre altele, o eventuală participare alături de Franța, împotriva Austriei, la conflagrația europeană ce se profila, V. Boerescu — analizînd poziția statelor europene față de războiul desfășurat pentru renașterea națiunii italiene în numele principiului naționalităților —

⁴⁸ „Naționalul”, an. III, nr. 46, 12 iunie 1860, p. 181. Un rol important în luarea acestei hotărîri l-a avut V. Boerescu, care era ministru de justiție.

scria că „interesul natural al românilor” era de a se alătura și ei politicii puterilor occidentale, principiului pe care acestea îl susțineau. De aceea „românii câtă să cugete mai cu seamă la naționalitatea lor. Marele eveniment ce se petrec în Europa săle servească de anunț. Chestiunile de reforme și îmbunătățiri vor veni și ele încetul cu încetul. Momentul este ca să ne ocupăm, mai ales, de naționalitatea noastră; căci fără astă naționalitate asigurată și întărită, la ce să mai vorbim de reforme?” Insistînd asupra acestei idei, el sublinia că națiunea așteaptă de la guvern „să se ocupe de chestiunea naționalității în sensul politicii occidentului ... Să se ocupe de chestiunea cea mare, care este la ordinea zilei, chestiunea regenerării naționalității române, chestiune de care se ocupă Italia”. În încheiere, V. Boerescu îndemna pe domnitor „să se conducă pe acest drum de regenerare”, pentru că „numai astă politică este în acord cu cea națională”⁴⁹. În numărul următor al „Naționalului”, în sensul ideilor de mai sus, se cerea luarea unor măsuri energice pentru concentrarea și organizarea întregii oștiri, pentru formarea armatei neregulate sau a gărzilor civice⁵⁰.

Bănățeanul V. Maniu, participantul de odinioară prin faptă și scris la revoluția din 1848, stabilit între timp în Principate, a publicat mai multe articole, dintre care unul are o importanță particulară datorită modului cum a știut să sintetizeze cu curaj, într-o expunere limpede, plină de sinceritate, aspirațiile generale spre unitatea națională. De la început, el invoca axiomatic principiul potrivit căruia „statul, ce este capul și reprezentantele familiei naționale, trebuie să tindă la unitate”. Deoarece timpul iluziilor a trecut, făcînd loc faptelor, trebuie „să formăm un cor național pe mormintele diferențelor ce ne-au desbinat”, și atunci „virtutea română va eclata ca în timpii de glorie”. „Dificultatea cea mare la noi românii a fost a ne cunoaște unii pe alții, a cunoaște leagănul originii noastre, a cunoaște proprietățile poporului român ... Acum, odată deșteptați, stăpîni pe pasiunile noastre ceea ce am dovedit că sîntem, stăpîni pe poziția noastră, nu ne poate fi dificil a repara erorile din acel jalnic trecut și la această treabă să fim cît se poate de eșpedienți!” Avînd în vedere constatarea universal-valabilă: „este imperativ ca un popor să-și aibă idealul său”, V. Maniu se întreba: „ce facem pentru realizarea lui?”. După ce trecea în revistă intențiile expansioniste nutrite de cercurile conducătoare ale imperiilor austriac și țarist, el releva că noi, românii, „nu vom renunța la legitimitățile noastre speranțe și drepturi, vom lupta pentru patrie ... pentru unitate ..., că, în fine, nu putem ceda o palmă de loc din eritagiul străbun”. Pe un ton energic, V. Maniu scria mai departe: „Ceea ce este virtute și just pentru toate popoarele de rasă omogenă nu poate fi crimă și ultragiul pentru români! Dacă aplaudăm la toți populi fără distincțiune ideea și tendințele de unitate națională, dacă pentru realizarea unor asemenea tendințe am fi tentați sub certe circumstanțe, de spiritul conciliațiunii, a le da chiar și concursul nostru, cum am putea să negăm simpatiiile ce datorăm unor frați de sînge, limbă și nume, să detestăm simpatii înăscute? Cum am putea să renunțăm la o acțiune comună cînd pericolul

⁴⁹ Ibidem, an. II, nr. 48, 28 mai 1859, p. 190; sublinierea aparține periodicului.

⁵⁰ Ibidem, nr. 49, 31 mai 1859, p. 194.

ar amenința o parte din totalul nostru? Ne place viața de unitate națională sub ceriul patriilor străbune!”. Subliniind că aceste mărturisiri : „nu va să zică că spiritul nostru este inițiat pentru agresiuni ostile și ofensive”, fiindcă „prudența și forsele de care dispunem nu ne va permite să eșim din rolul unei legitime defensive”, V. Maniu lansa în încheiere o patetică chemare, un mobilizator îndemn pentru sprijinirea mai activă a românilor transilvani în scopul consolidării spiritului și voinței de unitate existent de o parte și de alta a Carpaților⁵¹. Deși la sfârșitul articolului — înserat, fără titlu, la partea consacrată evenimentelor interne — era menționat „va urma”, continuarea lui nu a mai apărut. Din câte cunoaștem, rîndurile de mai sus ale lui V. Maniu constituie expresia cea mai directă și mai clară din tot ce s-a scris și s-a tipărit în această problemă în primii ani de după Unirea Principatelor. Precizăm că idei asemănătoare găsim și în numeroase alte scrieri ale sale (articole, broșuri, lucrări de istorie) din anii următori.

În privința relațiilor dintre români și celelalte naționalități din Transilvania (în special cu maghiarii), „Naționalul” și-a făcut cunoscută poziția în repetate rînduri prin comentarii asupra unor evenimente, articole proprii scrise de redactorii sau colaboratorii apropiati. Reamintirea faptelor petrecute pe meleagurile Transilvaniei cu puține decenii în urmă, evidențierea învățămintelor ce se degajă din analiza lor lucidă constituie tema multor articole care condamnă vehement ideile, planurile cercurilor șoviniste burghezo-moșierești maghiare ce căutau să împiedice realizarea unei colaborări sincere, în folosul tuturor, între români, unguri și sași⁵². Într-unul dintre acestea, S. N. Șoimescu, pornind de la premisa că libertatea națională a unui popor fără asigurarea fermă a drepturilor naționalităților conlocuitoare este un nonsens, un anacronism dăunător, remarcă : „Poci zice că toți populi confrăți de dincolo de Carpați o recunosc și ard de dorința d-a o pune în lucrare”, numai reprezentanți ai claselor dominante maghiare „nu o recunoaște sau mai bine o recunoaște din buze, iar din inimă nu voiește a o pune în lucrare... Cînd români și celelalte naționalități vin cu inimă sinceră și frățească a le declara că doresc libertatea comună, că vor binele maghiarilor, numai și maghiarii să le respecte cu sinceritate limba și libertatea națională”, atunci cercurile șoviniste maghiare resping asemenea propuneri, invocînd drepturi pe care în realitate nu le-au avut niciodată⁵³. Reproducerea unei știri după „Telegraful român” despre manifestarea de înfrățire din 27 iulie 1860 de la Cluj dintre români și maghiari prilejuia redacției următoarele reflecții : „Noi ne felicităm de această înfrățire; nu ne putem însă depărta de reflecțiunile confratelui nostru de la «Telegraful român», care cere fapte și sinceritate. Unirea românilor cu maghiarii nu poate esista decît

⁵¹ Ibidem, an. IV, nr. 21, 12 martie 1861, p. 81—82.

⁵² Mai multe articole au fost semnate de I. P. Valerian : ibidem, an. III, nr. 74 din 18 septembrie 1860, p. 295, și nr. 75, din 22 septembrie 1860, p. 299, care au reținut și atenția consulului austriac la București, baronul Eder (R. V. Bossy, *L'Aulriche et les Principautés — Unies*, București, 1938, p. 165); în nr. 93 din 24 noiembrie 1860, p. 369—370; nr. 95, 1 decembrie 1860, p. 377—378; an. IV, nr. 18, 2 martie 1861, p. 70—71; nr. 22, 16 martie 1861, p. 86—87; nr. 24, 23 martie 1861, p. 94—95; vezi și articolul datorat poetului G. Sion, ibidem, nr. 16, 23 februarie 1861, p. 62, ca și altele.

⁵³ Ibidem, an. IV, nr. 234, 30 aprilie 1861, p. 135.

pe bazele respectului mutual al naționalității și a ecșistenței politice a fiecărui din acești doi popoli. Dacă acest respect ar fi ecșistat în cele din urmă tentative de independență, tragicele evenimente ce s-au întimplat nu ar fi putut avea loc și poate că independența maghiară s-ar fi ridicat împreună cu independența română. Urăm acestor doi popoli ca trecutul să le serve de lecțiune în viitor”⁵⁴. Definitorii pentru înțelegerea poziției „Naționalului” în această problemă sînt cele scrise în numărul din 5 iunie 1860, unde citim : „ Sîntem totdeauna de opinie ca să piară urile și rivalitățile între români și celelalte elemente străine ; căci civilizațiunea cere ca aste elemente să se ajute și să se suferă reciproc și interesul național chiar comandă unirea ; căci știm că din unire ese puterea”⁵⁵. Este de reținut faptul că un articol tratînd despre neîncrederea românilor față de planurile unor lideri naționaliști unguri, apărut la 4 august 1860 în „Naționalul” și retipărit fără comentarii de „Gazeta Transilvaniei”⁵⁶, a provocat o polemică între periodicul maghiar de la Cluj și cel românesc din Brașov. În două articole⁵⁷, G. Barițiu, explicînd cauzele care au determinat apariția acelui articol și luînd apărarea „Naționalului”, făcea, între altele, următoarea precizare, care, în linii mari, corespundea cu ideile susținute în periodicul de la București, deși acestea nu se cristalizaseră într-o formulare la fel de explicită : „ . . . noi mai scim să distingem acurat între poporul dv. și între capii de partite. Către popor suntem cum ne vedeți, sinceri și prietenoși ; către capi suntem reci, rezervatori din cauză că nu le cunoașcem programa de loc, ni se pare că . . . ei ar voi să ne ducă pe toți către un scop carele nu poate fi al nostru”⁵⁸.

De asemenea, „Naționalul” s-a pronunțat cu fermitate împotriva planurilor renăscute ale magnaților maghiari privind uniunea Transilvaniei cu Ungaria, arătînd că acest lucru nu era posibil. Într-un articol intitulat *Unirea românilor transilvani cu Ungaria*, I. Bălășescu teoretiza pe bună dreptate : „E permisă, posibilă și bună-n același timp unirea și chiar unificarea între două națiuni surori, două națiuni despărțite prin niscăi evenimente dureroase . . . E permisă zicem unirea și unificarea între doi popoli d-aceiași origine, nume, limbă, religiune, tradițiuni și suvenir. Da, înțelegem foarte lesne o asemenea unire și o dorim din toate puterile noastre”. Exemplificînd aceste idei, el arăta că s-a unit Țara Românească și Moldova, „pentru că între dîsele domnește aceeași limbă, aceeași religie, aceeași naționalitate, istorie și suvenir”. „Moldovenii și muntenii au fost uniți încă de la începutul vieții lor, au fost uniți zicem în fond, ceea ce este esențialul unei adevărate uniri”. O uniune însă între Transilvania și Ungaria nu se putea face niciodată, „căci este chiar în contra naturii”, neavînd nimic din condițiile cerute, ci, dimpotrivă, ecșistînd adînci diferențe de limbă, istorie, tradiții, credințe și altele⁵⁹.

⁵⁴ Ibidem, an. III, nr. 63, 11 august 1860, p. 250.

⁵⁵ Ibidem, nr. 44, 5 iunie 1860, p. 175.

⁵⁶ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 34, 16 august 1860, p. 138.

⁵⁷ Ibidem, nr. 37, 6 septembrie 1860, p. 149 ; nr. 39, 14 septembrie 1860, p. 157—158.

⁵⁸ Ibidem, nr. 39, 14 septembrie 1860, p. 158.

⁵⁹ „Naționalul”, an. III, nr. 102, 29 decembrie 1860, p. 407 ; vezi și ibidem, nr. 70, 4 septembrie 1860, p. 277.

Desigur, va fi ușor celor care cunosc istoria provinciei de peste Carpați să constate că unele opinii emise de „Naționalul” și reproduse mai sus în privința Transilvaniei nu poartă întotdeauna pecetea originalității, a lucrului spus pentru întâia oară. Gînditori și luptători transilvăni, sub presiunea cerințelor imperioase ale luptei aspre desfășurate de decenii, le exprimaseră citeodată mai clar, alteleori cu o mai adîncă înțelegere a situațiilor concrete. Cu toate acestea, remarcabil rămîne faptul că astfel de idei — dincolo de valoarea lor intrinsecă pentru cunoașterea istoriei — erau susținute și vehiculate de un periodic ce apărea în capitala tînărului stat național român, ceea ce semnifica interesul plener față de aspirațiile românilor transilvăni și evidenția solidaritatea activă a elementelor înaintate din Principatele Unite cu lupta lor.

În încheiere, subliniem că „Naționalul” se bucura de o primire favorabilă printre transilvăni, că articolele publicate erau citite, comentate cu un vădit interes, explicabil dacă avem în vedere prestigiul pe care și-l cîștigase cu fiecare număr ce abordase problemele majore, cotidiene ale românilor de peste Carpați. În scrisorile transilvănilor întîlnim cuvinte măgulitoare la adresa redacției, cum sînt, de pildă, acestea; „Bucurie mare sentîese toți românii de aici văzînd căldura cu care «Naționalul» a îmbrăcișat cauza noastră”, extrase dintr-o epistolă din 4 noiembrie 1860 a profesorului Ioan Moldovan de la Blaj⁶⁰. De fiecare dată, G. Barițiu consemna în scrisorile trimise la București și ecoul stîrnit de anume articole printre cei cu care venea în contact. Astfel, referindu-se la articolul lui I. P. Valerian apărut în nr. 74 și 75 din 1860 al „Naționalului”, care trata problema colaborării dintre români și unguri, el menționa că acesta „s-a citit aici cu nespus interes și plăcere”⁶¹. Altă dată, la 18/30 octombrie 1860, avînd în vedere un articol ce releva părțile pozitive, dar și limitele, inconsecvențele activității unor frunțași români ai vieții publice și politice transilvane, el scria: „Întîi vă mulțumim toți românii de aici pentru articolul din numărul 81 al «Naționalului», carele a fost în stare a rade solzii de pe ochii multora... și încă tocma acum în prezilele conferințelor noastre naționale”⁶². Dovada cea mai elocventă ne-o furnizează însă foaia germană din Sibiu, care, punînd simptomatic periodicul bucureștean alături de „Gazeta Transilvaniei” și „Telegraful român”, recunoștea despre toate trei că publică „mulți articoli scriși cu toată căldura unui deșteptat simț național” și că ele „numai aceea exprimă ce este dorința și convingerea totalității românilor transilvăni, a poporului”⁶³. Aceste recunoașteri venite din părți diferite atestă rolul important avut de „Naționalul” în dezbaterile problemelor ce frămîntau viața social-politică a provinciei de peste munți.

Într-o scrisoare din 2/14 decembrie 1861 Alexandru Hurmuzache, relevînd o necesitate evidentă de mult timp, îl întreba pe D. A. Sturdza dacă nu se putea scoate „un organ de publicitate mare, demn și serios, care să reprezinte interesele României întregi, să conducă, să lumineze toată națiunea, să fie... apărătorul, precum și legamentul lor, să reali-

⁶⁰ Biblioteca Academiei, Msse, fond. Corespondență, inv. 24 204.

⁶¹ Ibidem, inv. 24 203.

⁶² Ibidem, inv. 24 200.

⁶³ „Telegraful român”, Sibiu, an. IX, nr. 1, 5 ianuarie 1861, p. 2; citatele respective sînt reproduse în traducere după periodicul german.

zeze, cum a-și zice, unirea spirituală între ei”⁶⁴. Un asemenea obiectiv nu-și propusese „Naționalul” de la început, într-o manieră expresă. În practică însă, resimțind și el această necesitate, s-a înscris prin tot ceea ce a publicat (îndeosebi în anii 1860—1861) pe linia acestei cerințe, reflectând amplu aspirațiile și lupta poporului nostru de pe ambele versante ale Carpaților. El și-a adus astfel, într-o proporție incomparabil mai însemnată decît oricare alt periodic ce apărea în anii respectivi în Principatele Unite, contribuția la edificarea opiniei publice asupra idealului secular de unitate națională și a mijloacelor pentru atingerea lui.

LE PÉRIODIQUE BUCARESTOIS « NAȚIONALUL » (1857—1861) ET LES PROBLÈMES DE LA TRANSYLVANIE

RÉSUMÉ

L'article présente des matériaux extraits du périodique bucarestois « Naționalul » — dont le fondateur et animateur fut V. Boerescu — ainsi que d'autres informations inédites concernant l'unité d'aspirations, la communauté d'intérêts des masses roumaines habitant les régions des deux côtés des Carpates. Après avoir relevé les significations de la reprise par « Naționalul » de nombreux articles parus dans les publications transylvaines, l'auteur insiste sur les opinions exprimées dans maints articles insérés par le périodique bucarestois, notamment les problèmes touchant la nécessité du parachèvement de l'unité étatique de la Roumanie, les rapports existant entre les Roumains et les autres nationalités de Transylvanie. Le fait que ces matériaux étaient édités dans la capitale du jeune Etat national roumain, qu'ils étaient lus et commentés avec un réel intérêt par les Transylvains, témoigne de la solidarité active des éléments progressistes des Principautés avec la lutte des Roumains d'au-delà des montagnes, expression de la pleine formation de la conscience nationale du peuple roumain.

⁶⁴ Biblioteca Academiei, Msse, fond. Corespondență, inv. 125 618.

PRIMELE MĂSURI LEGISLATIVE PENTRU PROTEJAREA ȘI ÎNCURAJAREA INDUSTRIEI NAȚIONALE. LEGEA DIN 1887

DE

ANASTASIE IORDACHE

În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, trăsătura fundamentală a economiei românești era aceea a unei țări în curs de dezvoltare, cu un pronunțat caracter agrar. Eliberată de servituțile dependenței politice seculare, economia se dezvoltă într-un ritm sporit. Reforma agrară din 1864 netezea drumul noilor relații de producție. Revoluția tehnică avea consecințe favorabile pentru toate țările.

Industria se dezvoltă în condițiile unei aprige concurențe pe plan mondial. Fără o politică protecționistă judicioasă și fără sprijinul permanent al statului era greu de conceput o dezvoltare cât de cât a industriei naționale. De aceea oamenii de știință și oamenii politici ai vremii cu vederi înaintate, sub imboldul unui fierbinte patriotism, au militat consecvent pentru dezvoltarea economică a României.

Eforturile au fost mari, greul suportându-l întreg poporul român, dar mai cu seamă țărănimia, care reprezenta majoritatea absolută a populației, fiind în acel timp și principala clasă socială producătoare de bunuri.

Piedici numeroase stăteau în calea dezvoltării industriei românești. Cea mai importantă era lipsa de capitaluri, la aceasta adăugându-se lipsa de experiență, neconsolidarea burgheziei, greutatea în formarea unui proletariat de fabrică.

În România primei faze a dezvoltării capitalismului, întreprinzătorii capitaliști proveneau, mai ales, din rîndurile proprietarilor rurali ceea ce explică, în bună parte, de ce aceștia nu investeau capitaluri în întreprinderi ale căror rezultate erau mai îndepărtate, ci în realizarea lor imediată, cum ar fi: creditele funciare, societățile de transporturi, bănci etc., așadar în ramuri economice unde profiturile se realizau mai ușor fără prea mare concurență. Or, se știe că activitatea industrială presupune îndrăzneală și, prin urmare, riscuri, perseverență și profituri

mici la început. De aceea, în industria românească existau investiții numeroase de capital străin sub forma societăților anonime¹.

Industriei românești îi era caracteristică frecvența întreprinderilor prelucrătoare de materii prime provenite din ramurile de bază ale economiei: agricultura, pădurile și subsolul. Lipseau, sau erau în faze incipiente, ramuri ale construcției de mașini, mecanică de precizie etc. Era o industrie a unei țări în curs de dezvoltare, cu tendințe vădite spre împlinirea dezideratelor majore ale societății românești.

Burghezia română era în continuă ascensiune, fiind interesată direct în dezvoltarea forțelor de producție și în utilizarea rezultatelor științei și tehnicii în producție. Interesul ei era, în această etapă istorică, în concordanță cu necesitatea obiectivă a progresului economic și social. Marx și Engels, pornind de la analiza temeinică a rolului determinant al factorului economic, apreciau că „burghezia a avut în istorie un rol cât se poate de revoluționar” și că „nu poate să existe fără a revoluționa neîncetat uneltele de producție, deci relațiile de producție și prin urmare toate relațiile sociale. Pentru toate clasele industriale anterioare, dimpotrivă, prima condiție de existență era menținerea neschimbată a vechiului mod de producție. Revoluționarea neîncetată a producției, zdruncinarea neîntreruptă a tuturor relațiilor sociale, veșnica nesiguranță și agitație deosebesc epoca burgheză de toate epocile anterioare”².

Conștientă de necesitatea unui regim vamal protecționist și de măsuri pentru încurajarea industriei, burghezia liberală, aflată la putere în anii de după războiul de independență, a trecut la acțiuni menite să asigure o dezvoltare accentuată a industriei. În cercurile politice și economice exista în anii 1882—1883 un puternic curent pentru protejarea industriei naționale, potrivit convenției comerciale cu Austro-Ungaria. Noile condiții create de dobândirea independenței de stat au favorizat adoptarea unui nou principiu economic al clauzei limitate a națiunii celei mai favorizate³.

Prin expirarea convenției comerciale cu Austro-Ungaria în 1886, cele 600 de articole eliberate nu mai fuseseră angajate în celelalte convenții încheiate cu Germania și Anglia, care expirau în anul 1891. Austro-Ungaria n-a admis acest principiu, declanșându-se cunoscutul război vamal; Elveția, Franța și Rusia l-au admis în tratatele încheiate în anul 1886. 20 de articole rămânând României pentru protejarea industriei sale. Noua convenție cu Germania din 17 februarie 1887 a permis României să cîștige pentru regimul său protecționist câteva articole incluse în vechea convenție comercială încheiată în 1877. Prin acest tratat România a fost degajată de toate restricțiile privitoare la monopoluri. Convențiile încheiate în baza principiului națiunii celei mai favorizate cu Germania, Belgia, Franța, Anglia, Italia, Rusia, Elveția expirau la 28 iunie 1891, an în care s-a adoptat un nou tarif vamal⁴.

¹ Vezi N. P. Arcadian, *Industrializarea României. Studiu evolutiv, istoric, economic și juridic*, Teză ..., București, 1935, p. 132—136.

² K. Marx și F. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. 1, ed. a III-a, București, Edit. politică, 1967, p. 16, 17.

³ Vezi D. St. Emilian, *L'Industrie en Roumanie*, București, 1919, p. 6—7.

⁴ *Ibidem*, p. 8—9.

Toate aceste măsuri în relațiile comerciale cu alte țări au fost posibile ca urmare a adoptării legii pentru tariful general al drepturilor de vamă. Un proiect de lege a fost prezentat spre dezbatere Adunării deputaților și admis cu unanimitate de voturi la 9 mai 1886. În Senat, raportul comitetului de delegați ai secțiilor, prezentat de P. S. Aurelian, se referea, în general, la necesitatea adoptării unui tarif vamal. În condițiile existenței unor tratate comerciale cu alte state, tariful vamal urma să se aplice în aceste cazuri doar parțial, iar integral numai în cazul încheierii unor noi convenții comerciale. Proiectul de lege adoptat de Adunarea deputaților prevedea perceperea unui tarif vamal la articolele de import și export, la care se adăuga o suprataxă de pînă la 30% asupra valorii mărfurilor importate din statele care aplică astfel de suprataxe peste tariful general. După îndelungi dezbateri, Senatul adoptă legea în unanimitate⁵.

Ca urmare a adoptării legii tarifului vamal, parlamentul a votat un proiect de lege pentru autorizarea guvernului de a încheia convenții comerciale provizorii cu guvernele străine. Legea votată de Adunarea deputaților în ședința din 12 iunie 1886 prevedea autorizarea guvernului român de a încheia asemenea convenții comerciale provizorii cu guvernele statelor cu care tratativele erau deschise, avînd la bază tratatul încheiat cu Elveția la 26 mai 1886⁶, pînă la data de 1 ianuarie 1887. Legea a fost adoptată și de Senat în ședința din 14 iunie 1886⁷.

Pentru a stimula cu precădere utilizarea materiilor prime interne, parlamentul votează la 14 iunie 1886 o lege pentru acordarea unei prime de export numai fabricanților care vor întrebuița astfel de materii prime⁸.

Dificultățile deosebite în aplicarea sistemului protecționist implicau modificarea tratatelor sau stabilirea de noi convenții comerciale cu marile puteri, în plină expansiune economică în sud-estul european, important deosebit de dificile tratativele în acest sens. Mai greu de acceptat erau modificările unor tratate comerciale în vigoare cu două dintre marile puteri: Germania și Anglia. Anevoioase erau și negocierile pentru un aranjament comercial provizoriu cu Franța.

Guvernul român întreprinde prima măsură legislativă de modificare a tratatului comercial cu Anglia, care, deși mare putere, era mai îndepărtată geografic de România, aflată în sfera de influență a puterilor centrale. Un proiect de lege pentru aprobarea noului tratat comercial încheiat între România și Anglia la 14 26 noiembrie 1886 a fost votat în Adunarea deputaților la 15 decembrie 1886 cu 74 de voturi contra 14. În Senat, raportul comitetului de delegați ai secțiilor, prezentat de El. Vergatti, arată că, în urma încheierii tratatului comercial cu Elveția la 16 iunie 1886, se impun unele modificări și tratatelor mai vechi. În consecință, au fost introduse două modificări la tratatul comercial cu

⁵ *Dezbatările Senatului* (în continuare — D.S.), sesiunea 1885/1886, nr. 82, 83, ședințele din 15 și 16 mai 1886, p. 903—923.

⁶ Arh. Ist. Centr., fond. *Parlamentul*, dos. 849/1886, f. 320—344.

⁷ D.S., 1885—1886, nr. 95, ședința din 14 iunie 1886, p. 1 055.

⁸ *Ibidem*, p. 1 066.

Anglia încheiat la 24 martie 1880, constind în prelungirea duratei sale pînă la expirarea tratatului cu Germania în 1891 și sustragerea de la regimul convențional existent a unor articole de mare importanță pentru producția națională, spre a fi integrate regimului protecționist în schimbul unor concesiuni făcute Angliei referitoare la scăderea unor taxe vamale la produse ce nu prejudiciază producția națională. Legea a fost adoptată cu 96 de voturi contra 7⁹.

În spiritul noii doctrine economice se încheie un aranjament comercial provizoriu cu Franța la 24 noiembrie 1886¹⁰, prelungit la 25 martie 1887. În expunerea de motive se arată că, întrucît n-a fost posibilă încheierea unei înțelegeri definitive, negocierile fiind în curs, este necesară o prelungire a convenției pentru a nu se suspenda relațiile comerciale dintre cele două state pînă la viitoarea reuniune a Corpurilor legiuitoare. Comitetul de delegați ai secțiilor Camerei, în ședința din 28 martie 1887, a admis prelungirea aranjamentului comercial provizoriu cu Franța, însă a respins articolul II din proiect referitor la reglementarea aranjamentelor comerciale provizorii cu alte state¹¹.

Din expunerea de motive rezultă dificultatea încheierii unui tratat comercial cu Franța, în condițiile cînd alte mari puteri se bucurau de clauzele unor vechi tratate comerciale deosebit de avantajoase. Firește, se urmărea impunerea unor clauze similare, dăunătoare intereselor României, și aceasta după adoptarea unei legi a tarifului vamal general.

Inițiatorii noii politici economice reușesc să obțină modificări și în tratatul comercial cu Germania. Un proiect de lege este prezentat și adoptat de Adunarea deputaților la 6 martie 1887 cu unanimitate de voturi¹².

În Senat, raportul comitetului de delegați ai secțiilor prezentat de P. S. Aurelian amintea că, după încheierea convenției comerciale cu Austro-Ungaria, au fost încheiate convenții similare și cu alte puteri europene, printre care Germania, la 10 iulie 1881. Între timp s-au produs două evenimente: promulgarea tarifului autonom, prin care erau supuse protecției vamale toate mărfurile țărilor cu care România nu avea convenții comerciale, și expirarea convenției comerciale cu Austro-Ungaria în 1886, ceea ce permitea adoptarea unei noi politici economice. De spiritul acestei politici economice a fost călăuzit guvernul la încheierea unor convenții comerciale cu Elveția și Rusia și provizoriu cu Franța. Așadar, prin promulgarea tarifului autonom, România și-a rezervat toate articolele a căror fabricare intenționa s-o încurajeze, apoi o tabela A de articole, care au fost angajate prin tratate pînă în anul 1891 și care nu vor mai fi angajate în tratatele cu alte țări. Se crea totuși o situație excepțională unor țări. Era necesară eliberarea de angajamente a tuturor articolelor cuprinse în tabela A, pentru a fi incluse în tariful autonom. După îndelungate tratative cu Anglia și Germania, s-a reușit ca aceste țări să renunțe la unele articole din tabela A în schimbul unor concesiuni.

⁹ D.S., 1886/1887, nr. 19, ședința din 18 decembrie 1886, p. 140—145; Arh. Ist. Centr., fond. *Parlamentul*, dos. 858/1886, f. 328—399.

¹⁰ Arh. Ist. Centr., fond. *Parlamentul*, dos. 858—1886, f. 281—227.

¹¹ Ibidem, dos. 863/1887, f. 410—433.

¹² Ibidem, dos. 862/1887, f. 239—269; D.S., 1886—1887, nr. 52, ședința din 9 martie 1887, p. 457.

Proiectul de lege a fost adoptat de parlament cu majoritatea absolută de voturi¹³.

În pofida unor mari dificultăți, guvernul român a reușit să-și impună, în parte, punctele de vedere în obținerea unei independențe economice. Se dovedea o dată mai mult că numai independența economică dă certitudinea libertății reale unui popor, asigură independența politică. Eforturile poporului român erau călăuzite în permanență de cîștigarea libertății depline de acțiune în scopul îndeplinirii idealului său național — desăvîrșirea unității statale. Dar națiunea română nu se putea impune în concertul civilizației europene fără a devansa stadiul existent al unei economii agrare, cu o industrie incipientă. În condițiile istorice concrete, măsurile de protecție vamală erau deosebit de folositoare, dar nu erau suficiente. Se impuneau cu necesitate măsuri urgente și eficiente pentru încurajarea întreprinderilor industriale, a inițiativei particulare.

Pînă la 1887 activitatea industrială a fost redusă. O dezvoltare a industriei românești are loc numai după această dată. Cu toate impediamentele existente nu numai în afara, dar și în interiorul țării, în 1887 a fost adoptată în parlament prima lege de încurajare a industriei naționale.

În ședința Adunării deputaților din 10 iunie 1886 a fost expus de către Emil Costinescu raportul comitetului de delegați ai secțiilor. Acesta preciza că proiectul a fost prezentat prima dată Camerei în 1885, și, pînă la dezbaterea publică, a suferit modificări. Inițial se preconiza acordarea de avantaje întreprinderilor industriale cu un capital minim de 200 000 de lei. Sistemul de ajutorare era complet, încît nu mai era necesar să se recurgă la solicitări speciale de ajutor sau alte privilegii pentru un anumit fel de industrie. După consultarea unui mare număr de industriași, s-a ajuns la concluzia extinderii avantajelor de încurajare și asupra întreprinderilor mici, cu un capital minim la înființare de 50 000 de lei sau asupra acelor întreprinderi, care, neavînd acest capital, folosesc 20 de lucrători pe zi timp de cel puțin 8 luni pe an¹⁴.

Exista în acel timp, ca de altfel și mai tîrziu, o puternică opoziție a marilor moșieri grupați în partidul conservator, dacă nu progresului în genere al industriei românești, cel puțin limitării încurajării întreprinderilor industriale. Conștienți că greul industrializării, prin sistemul încurajării, era suportat de agricultură, principala ramură productivă a economiei naționale, marii proprietari rurali, neputîndu-se situa literalmente împotriva curentului nou economic, căutau prin diverse mijloace să determine o dezvoltare mai lentă, în așa fel încît să nu diminueze în prea mare măsură posibilitățile lor de cîștig rezultate din anumite categorii ale rentei funciare. Așa se explică de ce, în toate împrejurările de acest fel, ei se situau împotriva măsurilor liberale, căutînd și reușind de cele mai multe ori să le diminueze prin amendamente cu caracter restrictiv. În aceasta rezidă, în primul rînd, existența unui permanent antagonism între liberalism și conservatorism, și nu în lupta pentru putere, care e subordonată interesului economic. Lupta pentru putere nu era decît expresia

¹³ D. S., 1886—1887, nr. 52, ședința din 9 martie 1887, p. 457—459; vezi și D. St. Emilian, *op. cit.*, p. 6—7.

¹⁴ D.A.D., ses. 1885/1886, nr. 111, ședința din 10 iunie 1886, p. 1 831.

pe plan politic a antagonismului determinat de rațiuni economice. Așa se explică de ce, încă din timpul dezbaterii în secțiile Camerei și în comitetul de delegați ai secțiilor, proiectul de lege a încurajării industriei naționale, larg conceput de partidul liberal aflat la putere, a întâmpinat opoziția conservatoare. În schimbul extinderii avantajelor asupra întreprinderilor mici, cu un capital de fundare minim de 25 000 de lei sau, în lipsa acestuia, folosirea a 12 lucrători timp de 5 luni pe an a fost redus numărul avantajelor acordate inițial.

Intervenția deputaților conservatori, în majoritate mari moșieri, e evidentă, întrucât acordarea de teren industriașilor a devenit, din obligatorie, facultativă. Prin modificarea făcută în comitetul de delegați ai secțiilor, guvernul, comunele și domeniile Coroanei pot acorda sau nu teren la liberă apreciere¹⁵.

Această modificare, în sens restrictiv, a proiectului de lege era determinată de teama, devenită permanentă, a marilor moșieri de a nu se introduce prin lege, fie și indirect, principiul exproprierii silite, atingerea dreptului de proprietate consfințit prin Constituție. Fruntașii partidului conservator, și îndeosebi P. P. Carp, considerau că legea rurală din 1864 acordase pământ suficient nu pentru una, ci pentru mai multe generații.

Marii proprietari erau și ei interesați în procesul de industrializare, dar numai în măsura în care aceasta le asigura beneficii, prin folosirea cu precădere a materiilor prime din agricultură. În comitetul de delegați ai secțiilor Camerei se mai fac și alte modificări cu caracter restrictiv, una din acestea fiind în favoarea marilor moșieri. Astfel, scutirea de taxe vamale la materiile prime importate, inclusă inițial în proiect la cererea industriașilor, a fost înlăturată și înlocuită cu dispoziția prin care se acordă scutire de taxe vamale numai la materiile prime inexistente în țară sau existente în cantități insuficiente¹⁶.

Din proiectul inițial au fost suprimate orice fel de prime de fabricare sau de export. Opoziția la acordarea acestor prime a fost puternică, deși se cerea o primă doar de 4%, și aceasta numai pentru produsele textile și de tăbăcărie. Suma totală prevăzută pentru acordarea primelor era de 500 000 de lei anual. Emil Costinescu găsește inexplicabilă această suprimare, deoarece industria zahărului se bucura de o primă de fabricare de 20%, fără a se considera o măsură dăunătoare¹⁷.

În mod evident, avantajele de încurajare au fost simțitor diminuate în proiectul prezentat spre dezbateri, față de proiectul inițial. Printre altele, este considerată preferința pentru furniturile administrațiilor publice, chiar dacă produsele naționale ar fi mai scumpe cu 5%, decât cele străine. O dispoziție care a fost menținută consta în dreptul industriașilor de a se adresa Ministerului Domeniilor în scopul de a li se permite să dobândească materii prime de pe domeniile statului. Cererile industriașilor urmau să fie centralizate la minister, care trebuia să intervină pentru a impune arendașilor cultivarea unei anumite suprafețe cu plante industriale, spre a asigura necesarul de materii prime industriei¹⁸.

¹⁵ D.A.D., 1885/1886, nr. 111, ședința din 10 iunie 1886, p. 1 831.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, p. 1 832.

Dar, de bună seamă, această măsură nu mai leza direct interesul marilor proprietari pentru a fi motiv de opoziție la admiterea sa.

Emil Costinescu relevă în raportul prezentat și alte obiecții de principiu făcute proiectului de lege a încurajării industriei naționale. Împotriva acestor obiecții se aduc argumente dintre cele mai elocvente. Liber-schimbistii ar putea obiecta intervenției statului în favoarea dezvoltării economice, dar la ei nu se poate găsi nici o înțelegere. A rămâne dezarmați în mijlocul unei Europe cu un puternic sistem protecționist ar însemna a cadea într-o mare eroare. E. Costinescu expune principiile doctrinei economice liberale, susținând că prin proiectul de lege prezentat în parlament se realizează „numai un început de armare și o mică încercare de apărare”¹⁹, lăsând să se înțeleagă că trebuie încă foarte mult de făcut în această privință.

„Totuși — susține E. Costinescu în raport — pînă se va ajunge la convingerea asupra necesității sacrificiilor pentru încurajarea industriei, e bun și acest început. Piedicile sînt grele, dar nu de netrecut”. Cei mai puternici inamici ai dezvoltării noastre economice sînt, pe lîngă concurența produselor străine, și prejudecățile noastre proprii. „Unii suspină și cu drept cuvînt — după vechile noastre meserii naționale dispărute și visează renașterea și înflorirea lor. Aceștia nu-și dau însă seama că mijloacele de producere s-au schimbat cu totul în lume și că civilizațiunea ne depărtează din zi în zi mai mult de societatea patriarhală de odinioară, în mijlocul căreia înfloreau atîtea gingașe meserii”. În continuare, arăta că pe măsura înaintării în civilizație, spiritele se luminează, principiul diviziunii muncii își găsește o mare extindere. Industria înlocuiește meseriile, pentru că se bazează pe aplicarea pe scară mare a diviziunii muncii și folosirea mașinilor²⁰.

În acel timp, liberalismul era, desigur, ideologia cea mai înaintată a claselor conducătoare, tinzînd a deveni dominantă în societatea românească modernă. Contrar unor aserțiuni neîntemeiate și adeseori tendențioase, burghezia românească n-a urmărit să se izoleze. Dimpotrivă, cînta să se folosească intens de posibilitățile interne, după care să recurgă numai în cazuri de necesitate absolută la alte mijloace, cum ar fi cooperarea internațională. Raportul prezentat de E. Costinescu e elocvent în această privință: el sublinia cu claritate că întemeierea unei industrii nu era posibilă, prin izolare națională, ci prin cooperare. Susținea că trebuie combătută prejudecata periculoasă potrivit căreia industria națională să fie nu numai exclusiv românească, dar și realizată numai prin concepția și forța de muncă românească. O asemenea concepție, dacă ar fi legiferată, ar paraliza producția industrială a țării. Românii îi lipseau nu numai capitalurile, dar și specializarea și experiența forței de muncă proprii, fără de care nu era posibil un progres industrial. În acest scop, se impunea a recurge la cuceririle științei și la experiența celor ce au învățat în străinătate, pentru că altfel se va menține dependența față de țările dezvoltate. Pentru aceasta însă, „nimeni nu va veni din străinătate, spre a ne ajuta să înființăm industrii, dacă nu va fi atras de sistema de stat adoptată în acest scop în țara noastră. Nu este stat

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ D.A.D., 1885—1886, nr. 111, sedința din 10 iunie 1886, p. 1 832—1 833.

în lume, care să nu-și fi creat industria sa cu ajutorul capitalurilor și specialiștilor împrumutate de la țări mai înaintate decât dînsul în industrie". De altfel, precizează E. Costinescu, realizările de pînă atunci tot cu concursul străinilor s-au făcut, ca, de exemplu, căile ferate, fabricarea berii etc. De aceea proiectul de lege nu pune nici o stavilă străinilor în întemeierea de întreprinderi industriale. Măsurile preconizate acum, chiar imperfecte, vor fi de folos ²¹.

Raportul insista pe larg asupra necesității măsurilor de încurajare din cauza numeroaselor obiecții făcute deja proiectului de lege în comitetul de delegați ai secțiilor. Una din aceste obiecții pornea de la considerentul că măsurile de încurajare pot fi suplinite de taxe vamale mari impuse produselor străine. E. Costinescu constată că într-adevăr sistemul proteccionat e puternic și real, dar e costisitor pentru țară. Neavînd o industrie dezvoltată în interior, taxele vamale ridicate vor fi plătite de contribuabili prin scumpirea produselor importate în condițiile inexistenței certitudinii că asemenea măsură va determina fabricarea lor în țară. În cazul că ar putea fi fabricate astfel de produse, prețul lor va fi tot așa de mare sau apropiat de al celor străine pînă în momentul cînd concurența internă va determina scăderea prețului. Or, prin sistemul de încurajare și prin sistemul de prime, care a fost respins în mod nejustificat, sacrificiul contribuabililor e minim. În loc de a suporta toți apăsarea taxelor vamale, ridicate, se scutesc de impozite aceia care produc ²².

Pentru a nu da prilejul la interpretări eronate, raportorul precizează că nu trebuie renunțat la protecția pe calea urcării taxelor vamale: „Nu trebuie să lăsăm neîntrebuințat nici unul din mijloacele care ne-ar putea asigura ridicarea industriei manufacturate în țară. Spre a ajunge la acest scop nu va fi de prisos să combinăm într-un mod înțelept toate mijloacele ce ne-ar putea sta în mîră". În continuare, se precizează că există suficiente materii prime și brațe de muncă, dar lipsește inițiativa, care trebuie impulsionată printr-un sistem proteccionist și unul de încurajare. Primul pas începe a se face și trebuie sprijinit de toți ²³.

Inițiatorii proiectului de lege dispuneau de suficiente indicii pentru a fi convinși de dificultatea adoptării unui proiect de lege, chiar așa modificat cum fusese prezentat în Adunarea deputaților de către Emil Costinescu. Guvernul se aștepta, în mod firesc, după atîtea obiecții anterioare din partea opoziției conservatoare, la noi atacuri îndreptate contra proiectului de lege.

Într-adevăr, discuțiile generale au relevat existența unor concepții retrograde, dăunătoare progresului economic și social, generate de un mod de existență parazitar, fără legătură cu producția, al multora dintre marii proprietari rurali, inadaptabili spiritului nou, întreprinzător al vremii și, prin urmare, de loc dispuși a face concesii. Astfel, deputatul I. Agarici critică unele prevederi ale proiectului de lege; el consideră că trebuie să se facă deosebire din punctul de vedere al aptitudinilor dovedite între cei ce vor să înființeze o fabrică, fie români, fie străini. Se opune cedării

²¹ D.A.D., 1885—1886, nr. 111, ședința din 10 iunie 1886, p. 1 834—1 835.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

de teren în mod gratuit întreprinzătorilor industriali, cerînd să se facă precizările de rigoare în proiect pentru a nu da prilej la interpretări eronate. După părerea sa, nu e justă nici dispoziția de la art. 5 prin care se căuta a determina comunele să cumpere produsele fabricilor românești, chiar în cazul cînd sînt mai scumpe ca cele străine. Nu e de acord nici cu prevederea de la art. 6, potrivit căreia arendașii sînt obligați prin contracte să cultive o anumită suprafață cu plante industriale. E mai bine să se lase la libera apreciere a arendașilor foloasele cultivării unor asemenea plante. Declară că nu va vota proiectul de lege ²⁴.

V. Maniu se opune redactării proiectului prezentat spre dezbatere la fel cum s-a opus deja în ședințele comitetului de delegați ai secțiilor, intrucît contravine prevederilor constituției. Consideră că nu trebuie deschise porțile oricui, că și așa imunitățile sînt prea numeroase. Prin acestea, România se face tributară unor țări străine, care vor introduce întreprinzători industriali și mină de lucru. Este de părere să se dea de lucru numai cetățenilor țării și, dacă nu știu, să fie învățați a lucra. Se pronunță în favoarea încurajării îndeosebi a întreprinderilor care folosesc materii prime din agricultură ²⁵.

Interesul economic transpare din argumentele tuturor opozanților proiectului de lege. Unul dintre aceștia, I. Codrescu, se pronunță pentru un sistem vamal protecționist, dar împotriva încurajării industriei. După părerea sa, în viitor, accentul trebuie pus pe înființarea de către români a întreprinderilor industriale ale țării.

După intervenția lui I. Codrescu, se propune închiderea discuțiilor generale și votarea luării în considerație a proiectului de lege. Au votat pentru 70 de deputați și contra 10 ²⁶.

În continuarea dezbaterilor s-au făcut unele propuneri de modificare pe articole de către I. Codrescu, N. Ionescu și N. Romanescu, în sensul de a se acorda avantaje cu prioritate românilor. G. Pallade se pronunță pentru încurajarea cu precădere a industriei mici, caracteristică României. Cere ca proiectul de lege să fie retrimis comitetului de delegați ai secțiilor pentru a fi studiat și dezbătut cu mai multă seriozitate. Altminteri, se comite o greșeală ²⁷.

În apărarea proiectului de lege și a doctrinei liberale intervine însuși primul ministru și șeful partidului liberal, I. C. Brătianu, care combate părerile potrivnice ale unor deputați. Arată apoi că sub paravanul susținerii liberului-schimb și al liberatătii de acțiune în general se promovează teorii în discordanță cu realitatea. În toate țările care s-au industrializat, sacrificiile făcute au fost suportate de agricultură, pentru că era singura ramură productivă.

El susține că industria mare va înlătura incontestabil pe cea mică. Începutul e într-adevăr modest, ca în toate domeniile de activitate, dar va da rezultatele scontate. Consideră că ar trebui inclusă în proiect precizarea că avantajele nu se pot da oricui, ci numai acelor care se dovedeau capabili să înființeze o întreprindere industrială. Se pronunță pentru crearea de urgență a unei instituții de credit industrial, așa cum a

²⁴ D.A.D., 1885—1886, nr. 112, ședința din 10 iunie 1886, p. 1 839.

²⁵ *Ibidem*, p. 1 840.

²⁶ D.A.D., 1885, nr. 112, ședința din 10 iunie 1886, p. 1 840 și urm.

²⁷ *Ibidem*, nr. 113, p. 1 849.

fost creat cel funciar, comercial și agricol. Nu este de acord cu propunerile potrivnice acordării de avantaje străinilor, întrucât, chiar dacă vin în România, nu pot trăi decât în legătură cu românii, folosind mai întâi brațele și apoi și mintea lor ²⁸.

Șeful partidului liberal înțelegea să conceapă doctrina liberală la nivelul ei european, subordonând-o progresului în toate direcțiile, în conformitate cu interesele majore ale clasei pe care o reprezenta. Întreaga sa activitate politică a fost călăuzită de ideea formării burgheziei românești, prin crearea de întreprinderi economice și instituții corespunzătoare noii orînduiri.

Opoziția avea în șeful partidului liberal un adversar de temut. În urma discursului său, conservatorii devin și mai insistenți în obiecțiile făcute proiectului de lege, fiind determinați să-și expună deschis adevăratele intenții. Intrigat că nimeni din rîndurile majorității n-a căutat să lămurească natura proiectului de lege, după obiecțiile formulate de I. Agarici și V. Maniu, Al. Djuvara afirmă că prin măsurile propuse se urmărește încurajarea industriei și descurajarea agriculturii. După părerea sa, agricultura va plăti „acest lux de industrie națională”, precum și scumpirea produselor prin ridicarea taxelor vamale la import. Se pornește la acțiune fără capital și experiență. În acest caz se va produce scump și prost, în dauna cumpărătorilor. Nu trebuie expus bugetul statului la asemenea eforturi. Al. Djuvara consideră liber-schimbismul o doctrină sănătoasă, nefiind de acord cu interpretarea din proiect. Cere să se respecte „egalitatea înaintea legii și aplicarea principiului că nimeni nu datorește impozit decât statului”. El susține că e revoltător să impui la taxe pe întreprinzătorii din agricultură pentru a asigura un beneficiu fără risc industriaiilor. Întreprinderile particulare nu trebuie obișnuite „cu mila bănească a statului”, deoarece li se face un deserviciu. Adoptarea sistemului de încurajare conceput de E. Costinescu înseamnă „a crea o industrie anemică și fictivă, osîndită de la nașterea ei, chiar, și rezultatul acestei fantasii economice va fi sleirea bugetului țării” ²⁹.

În discuțiile pe articole se caută în continuare modificarea în sens restrictiv a prevederilor proiectului de lege. Astfel, la art. 3 deputații I. Agarici, I. Codrescu, N. R. Locusteanu, V. Maniu, Gr. Constantinescu, N. T. Pop, mari moșieri, cer să se introducă restricții la cedarea de teren, care trebuia făcută numai în condițiile prevăzute în constituție în conformitate cu prescripțiile legii comunale. N. Ionescu propune să se specifice că terenurile pot fi dobîndite printr-o lege specială în deplină proprietate sau în posesiune de 90 de ani pe proprietățile statului, după prețurile locale și cu plata imediată. Primul amendament e admis, al doilea, făcut de N. Ionescu, la care se raliază și N. T. Pop, e respins. Unele amendamente de importanță minoră sînt admise, altele respinse. Cu amendamentele făcute și admise, proiectul de lege a încurajării industriei naționale este adoptat de Adunarea deputaților cu 58 de voturi contra 14 ³⁰.

²⁸ D.A.D., 1885—1886, nr. 112, ședința din 10 iunie 1886, p. 1 844—1 846.

²⁹ D.A.D., 1885—1886, nr. 113, ședința din 10 iunie 1887, p. 417.

³⁰ Ibidem, p. 1 852—1 859.

Proiectul de lege admis în Cameră este supus dezbaterilor Senatului. Raportul comitetului de delegați ai secțiilor, prezentat de P. S. Aurelian, invoca cunoscutele argumente asupra necesității încurajării industriei naționale. Cu unele modificări, proiectul de lege a fost admis în comitetul de delegați ai secțiilor, așa cum a fost votat în Adunarea deputaților ³¹.

Discuțiile asupra raportului ridică obișnuitele obiecții, vizînd restricții impuse străinilor la înființarea de întreprinderi industriale. C. Nanu se pronunță contra modificării articolului 1, considerîndu-l bun așa cum fusese adoptat în Cameră. Modificarea e în sens restrictiv, întrucît se pun două condiții în loc de una. Senatorul El. Vergatti susține de asemenea această propunere, considerînd bună prevederea din proiectul votat de Adunarea deputaților de a se pune una din condiții: 50 000 de lei capital, sau 25 de lucrători. Supus votului, proiectul de lege este admis cu unanimitate de voturi, așa cum a fost prezentat, fără modificări ³².

Intervalul de timp dintre discutarea și admiterea proiectului de lege în Adunarea deputaților și dezbaterile și votarea lui în Senat e relativ mare, dovedind existența unei puternice opoziții. De altfel, modificarea făcută în comitetul de delegați ai secțiilor Senatului art. 1 nu era lipsită de semnificație, deoarece restrîngea numărul întreprinderilor ce urmau a fi încurajate prin punerea celor două condiții: capital de 50 000 de lei sau 25 de lucrători. Atît I. C. Brătianu, cît și P. S. Aurelian, promotorii noii politici economice, se văd nevoiți a accepta aceste modificări în dezbaterile din Senat pentru a nu periclita proiectul de lege în întregul său. P. S. Aurelian a propus ca legea să fie votată cu modificările făcute, lăsînd îmbunătățirile pe viitor, iar I. C. Brătianu preciza că deocîndată, e necesară o lege pentru industria mare și apoi se va face una și pentru industria mică ³³.

Burghesia românească era în curs de formare, liberalismul nu devenise ideologia dominantă, încît existau dificultăți reale, care puteau pune în primejdie aplicarea măsurilor preconizate de guvern. De aceea primul ministru și adepții săi se mulțumesc cu admiterea proiectului de lege cu unele modificări cu caracter restrictiv.

Comitetul de delegați ai secțiilor Adunării deputaților nu este însă de acord cu modificarea art. 1 din proiect. Întrunit la 26 martie 1887, hotărăște revenirea la formularea inițială ³⁴. În raportul prezentat deputaților în ședința din 31 martie 1887 se face constatarea că modificările introduse de Senat au dat un caracter mai strîmt, restrictiv, legii. Modificarea art. 1 e opusă cu totul spiritului care a inspirat Camera să-l voteze, încît nu se poate admite decît una din condițiile puse pentru acordarea avantajelor de încurajare. Senatul a mai făcut și alte modificări, dar, avînd în vedere că legea e mult așteptată și chiar cu astfel de modificări, va fi de folos, fiind preferabilă stării existente, se recomandă

³¹ D.S., 1886—1887, nr. 47, ședința din 27 februarie 1887, p. 417.

³² *Ibidem*, p. 419—422.

³³ *Ibidem*, p. 421—422.

³⁴ D. S., 1886—1887, nr. 47, ședința din 27 februarie 1887, p. 421—422.

aprobarea legii așa cum a fost votată de senatori, afară de art. 1, care trebuie să recapete redactarea anterioară ³⁵.

Discuțiile din Adunarea deputaților se caracterizează prin reacție față de modificările în sens restrictiv făcute proiectului de lege. D. C. Butculescu, delegat în comitetul secțiilor, susține punctul de vedere referitor la inadmisibilitatea modificării art. 1. Proiectul de lege așa cum a fost votat în Cameră era incontestabil mai bun, mai judicios și mai adecvat situației de atunci a României decât așa cum a fost trunchiat în Senat. G. D. Pallade susține și el că modificarea art. 1 de către Senat schimbă principiul încurajării industriei admis în Cameră, împiedicând progresul industrial, întrucât esențial pentru o industrie începătoare nu este felul mașinilor perfecționate, ci dacă folosește forța de muncă din țară ³⁶.

Primul ministru, care cunoștea cel mai bine natura obiecțiilor formulate și puterea politică a opozițiilor, caută să tempereze elanul adepților săi. În acest scop ia cuvântul în Cameră și precizează că în Senat proiectul de lege a fost dezbătut de oameni de știință ca P. S. Aurelian. Încurajarea se face pentru industria mare și mică. S-a făcut distincția între meserie și industrie și s-a ajuns la concluzia să se facă o lege separată pentru încurajarea meseriilor în viitoarea sesiune. Adunarea deputaților admite cu 68 de voturi contra 3 proiectul de lege cu modificările făcute în Senat, cu excepția art. 1, care recapătă vechea formulare ³⁷.

Conform uzanței parlamentare, proiectul de lege amendat în Cameră revine în dezbaterile Senatului spre a i se da aprobarea definitivă. Raportul comitetului de delegați ai secțiilor e prezentat de P. S. Aurelian. Delegații secțiilor au admis modificarea făcută în Cameră articolului 1: în locul cuvântului „și” să se pună cuvântul „sau”, iar la ultimul alineat, în locul cuvântului *cesionarului*, cuvântul *cedantelui*. Proiectul de lege, cu modificările menționate, e admis cu 57 de voturi contra 1 ³⁸.

Legea de măsuri generale spre a veni în ajutorul industriei naționale a fost promulgată și publicată în „Monitorul oficial” la 12 mai 1887 ³⁹.

Un regulament promulgat la 24 iulie 1887 și publicat la 29 iulie 1887 face precizări importante referitoare la aplicarea legii. Astfel, în art. 1 se stipulează că se va putea obține în proprietate deplină sau posesiune, în funcție de apartenența națională a proprietarului, de la 1 până la 5 ha de pământ pe orice proprietate a statului, a comunei sau domeniilor Coroanei. Se acordă scutiri de despăgubiri către stat, comună sau domeniul Coroanei pentru construirea mijloacelor de comunicație ale fabricii: șosele, drumuri, căi ferate etc. În regulament se fac și alte precizări sau chiar modificări. Astfel, termenul de 6 ani acordat pentru a se ajunge la două treimi lucrători români a fost redus la 5 ani. Se fac precizări în legătură cu procedura obținerii terenului, scutiri de vamă, pierderea avantajelor etc. În scopul aplicării regulamentului se

³⁵ D.A.D., 1886–1887, nr. 85, ședința din 31 martie 1887, p. 1 354–1 355.

³⁶ *Ibidem*, p. 1 356 și urm.

³⁷ D.A.D., 1886–1887, nr. 86, ședința din 31 martie 1887, p. 1 358.

³⁸ D.S., 1886–1887, nr. 64, ședința din 2 aprilie 1887, p. 628–629.

³⁹ Vezi Hamangiu, *Codul general al României*, vol. IV, ed. a 3-a, București, 1941, p. 445–447; D.A.D., 1886–1887, nr. 86, ședința din 31 martie 1887, p. 1 354–1 356.

preconizează înființarea unei comisii industriale alcătuite din 7 membri pe lângă Ministerul Industriei, sub președinția unui ministru ⁴⁰.

După cum se prevăzuse deja, sub binefacerile politicii protecționiste și de încurajare, industria românească se dezvoltă considerabil atât sub aspectul cantitativ, cât și calitativ. În 1887 îndeplineau condițiile legii 153 de fabrici, dintre care 70 erau mori, velnite și braserii, industria făinei, cea a alcoolului și a berii fiind exceptate de la încurajare. După aplicarea noului tarif general vamal, fără excepție, în 1893, se constată că au fost acordate avantaje la 146 de fabrici din alte ramuri industriale, reprezentând o medie de 24,3 pe an. La sfârșitul anului 1905 erau 281 de întreprinderi încurajate, în medie o creștere de 11,1 pe an, iar la sfârșitul lunii iunie 1909 erau 495, în medie 60 pe an, ceea ce înseamnă o impetuoasă dezvoltare, și aceasta cu atât mai mult cu cât prin aplicarea noului tarif vamal la 1 aprilie 1906, scutirile de vamă s-au acordat în număr redus și preferențial pentru anumite ramuri industriale. În același timp însă, regimul protecționist a asigurat industriei piața internă și un preț remunerator. Din cele 495 de fabrici încurajate, 42 nu mai erau în funcțiune ⁴¹.

De la 1887 pînă la 1912, numărul fabricilor protejate a crescut de la 30 la 769, dintre care : 330 de întreprinderi de construcții, 143 de textile și confecții, 158 de produse alimentare, 41 de hîrtie și celuloză, 95 de produse chimice, 2 de produse electrice ⁴².

Legea pentru încurajarea industriei naționale din 1887 avea, după cum fusese recunoscut în timpul dezbaterilor proiectului de lege în parlament, multe imperfecțiuni. Printre altele, termenul fix de 15 ani, în decursul timpului, crea o inegalitate între fabricile cărora termenul le expira și cele nou înființate, producîndu-se o concurență neloială. De aceea, începînd cu anul 1902, fabricilor cu termenul expirat li s-a prelungit prin lege termenul, ceea ce determina însă o stare de nesiguranță, o nouă lege impunîndu-se cu necesitate.

Măsurile pentru încurajarea industriei naționale au avut, incontestabil, urmări favorabile pentru economia românească. Evident, eforturile în aceasta direcție puteau fi cu mult mai mari, dar, în condițiile existenței unei puternice opoziții conservatoare, și ceea ce s-a realizat a rezultat dintr-o aprigă înfruntare de interese între marii proprietari rurali și marea burghezie, permanent interesată în perfecționarea mijloacelor de producție. Influența conservatorilor în viața politică se menținea încă puternică, întrucît agricultura, în forma existentă, era predominantă în ansamblul economiei. Latifundiile împiedicau, astfel, atât dezvoltarea unei agriculturi intensive, cât și a unei industrii mari. Abia după primul război mondial, întreaga economie românească va intra în ritmul de dezvoltare necesar depășirii stadiului unei industrii predominant prelucrătoare și al unei agriculturi grevate încă de servituți ale orînduirii sociale trecute.

⁴⁰ Regulament pentru aplicarea legii intitulată, „Măsuri generale pentru a veni în ajutorul industriei naționale”, în *Lege și regulament pentru încurajarea industriei naționale*, București, 1897, p. 11—21.

⁴¹ *Studiu și rapoarte asupra industriei mari încurajată de stat*, București, 1909, p. III—IV.

⁴² N. P. Arcadian, *op. cit.*, p. 138.

LES PREMIÈRES MESURES LÉGISLATIVES DE PROTECTION
ET ENCOURAGEMENT DE L'INDUSTRIE NATIONALE.
LA LOI DE 1887

RÉSUMÉ

Dans les nouvelles conditions créées après la guerre d'indépendance, l'économie roumaine a connu un développement accentué, ce qui a imposé l'adoption de mesures visant à la protection de celle-ci. La bourgeoisie, classe directement intéressée à l'essor de l'industrie et du commerce, a fourni des efforts soutenus en vue de protéger et d'encourager l'industrie.

Les mesures de protection prises pendant les années qui ont suivi la conquête de l'indépendance d'État ont consisté dans la modification de certaines conventions commerciales avec divers pays et la conclusion d'autres conventions dans l'esprit de la nouvelle doctrine économique.

En 1886 fut adoptée une nouvelle loi du tarif douanier et en 1887, à l'issue de débats contradictoires entre les libéraux et les conservateurs, le Parlement adopta *La loi des mesures générales visant à appuyer l'industrie nationale*.

Le conflit d'intérêts des deux classes dominantes se solda par un compromis : le projet initial présenté par le gouvernement libéral fut modifié dans le sens restrictif. Néanmoins, la loi adoptée en 1887 eut des conséquences favorables pour l'économie roumaine, contribuant à l'intensification du progrès social.

„NOTELE POLITICE” ALE LUI ION BIANU ȘI ÎNSEMNĂTATEA LOR

DE

MIRCEA IOSA

Ion Bianu, figură reprezentativă a culturii românești, înflăcărat luptător pentru progresul țării, a desfășurat, timp de peste o jumătate de veac, o activitate multilaterală. Profesor la Facultatea de litere și filozofie a Universității din București, Ion Bianu a sădit în sufletele a zeci de mii de tineri dragostea pentru literatura veche, pe care a predat-o ani de-a rindul. El a împletit această activitate cu aceea a cercetătorului pasionat și mai ales cu aceea a păstrătorului fondului nostru național de tipărituri și manuscrise ale Bibliotecii Academiei, al cărei director a fost mult timp.

Nu vom zăbovi asupra acestor laturi ale activității sale relevate la timpul cuvenit¹. Vrem însă să atragem atenția asupra preocupărilor lui pentru istorie² și, mai ales, pentru viața politică³, explicabile dacă avem în vedere faptul că Ion Bianu, în calitate de director al bibliotecii, a fost într-un contact permanent cu D. A. Sturdza, secretarul general al Academiei Române, mult timp președinte al Partidului Național Liberal. Aflindu-se în imediata apropiere a acestuia, Ion Bianu era la curent cu frământările din sinul partidelor și grupărilor politice, mai ales cu acelea din culisele Partidului Național Liberal. Recent, în urma investigațiilor noastre în arhiva personală a acestuia, printre numeroasele și importante piese care privesc diverse probleme cu caracter istoric am găsit un caiet intitulat *Note politice 1906 1914 iulie*. Evident, nu este

¹ Exceptând unele articole mai vechi asupra personalității lui Ion Bianu, consemnăm aici două studii de dată mai recentă reliefând activitatea neobosită a acestuia pentru organizarea științifică a colecțiilor Bibliotecii Academiei: George Baiculescu, *Ion Bianu — Scurtă prezentare — (1856—1935)*, în „Călușa bibliotecarului”, XVIII, nr. 2 1965, și G. Ștrempel, *Ion Bianu (1856—1935)*, comunicare la Sesiunea de bibliografie a Bibliotecii Academiei, București, 1957.

² Ion Bianu, *O comunicare obștească a condițiilor păcii de la Kuciuk-Kainargi (1774)*, București, 1938; idem, *Politica românilor din Ungaria. Trecut, prezent, viitor*. București, 1909.

³ Idem, *Note politice. 1906 1914*.

vorba de un jurnal de genul *Notelor politice* ale lui Alex. I. Marghiloman sau al jurnalului lui Titu Maiorescu *Însemnări zilnice* — unde sînt consemnate aproape zilnic fapte și evenimente politice — , ci de unele însemnări dispartate, privind activitatea politică în general, și, mai ales aceea desfășurată în sinul Partidului Național Liberal.

Data fiind importanța acestor însemnări, am găsit de cuviință să facem unele comentarii asupra lor, reliefind aspectele mai importante consemnate de autorul lor.

Notele politice ale lui Ion Bianu încep cu unele amănunte privind raporturile dintre P. P. Carp și Carol I de Hohenzollern. Este de menționat că, deși P. P. Carp era un admirator al dinastiei de Hohenzollern, totuși Carol I căuta să-l țină la distanță, fapt ieșit din comun, căci, dacă rezerva sa față de liderul junimist era explicabilă în perioada cînd acesta era prim-ministru (7 iulie 1900—12 februarie 1901) pentru faptul că în timpul călătoriei la Berlin — efectuată în scopul obținerii unui împrumut de capital în vederea redresării financiare a țării în anii crizei economice și financiare din 1900—1901 — îl criticase față de împăratul Germaniei⁴, Wilhelm al II-lea, pentru anii cînd P. P. Carp era secretar al Agenției Române la Paris⁵ este inexplicabilă. Ion Bianu nota în acest sens : „Carp, fiind secretar la Paris, a pețit pe o fată a marchizului Pepoli, înrudit cu Hohenzollernii. Carol s-a împotrivit și a plecat”. Era primul conflict ivit între grandomania lui P. P. Carp și Carol de Hohenzollern. În continuare sînt relevate și alte momente de altercație dintre aceștia, de data aceasta din perioada cînd liderul junimist era prim-ministru. Lui „Carp ca președinte al Consiliului de Miniștri — nota Ion Bianu —, ținîndu-se ședința sub președinția regelui, nu i-a plăcut cum merge discuția, s-a supărat și a declarat el (Carp. — n.n.) ședința ridicată sub nasul regelui. Acesta s-a împotrivit, zicînd că nu poate Carp ridica ședința prezidată de rege”⁶. Și mai departe : „Carp, fiind ministru de finanțe, a prezentat regelui un proiect de lege cu mesaj de înaintare la parlament. Regele a oprit proiectul să-l vadă; l-a citit și a găsit într-însul prăpăstii. La proxima întîlnire, regele a spus lui Carp ce-a găsit în proiect și l-a întrebat despre [acest] lucru. Carp s-a mirat și a răspuns că un prost de funcționar a pus acele prostii în proiect. Regele întrebîndu-l: dar nu l-ai citit? Carp i-a răspuns : « Eu niciodată nu citesc proiectele de legi pe care le prezint Camerelor »⁷. Este probabil că Ion Bianu deținea aceste amănunte privind raporturile dintre liderul junimist și Carol I de la D. A. Sturdza, cumnatul lui P. P. Carp, și, oricît de nesemnificative ar părea la prima vedere, ele explică, într-o anumită măsură, rezerva manifestată de Carol I față de P. P.

⁴ La 30 ianuarie/12 februarie, Titu Maiorescu nota că regele era iritat deoarece „Carp l-ar fi criticat la Berlin că este prea slab” (B.C.S., Msse, Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice*, jurnal, nr. 22/1901, nepaginat).

⁵ P. P. Carp a fost secretar al Agenției Române de la Paris între 26 mai 1866 și iunie 1867 (vezi G. Gane, *P. P. Carp și locul său în istoria politică a țării*, vol. I, ed. a II-a, București, 1937, p. 105).

⁶ B. A., Msse, Arhiva Ion Bianu, V, varia 6, nepaginat.

⁷ Ibidem.

Carp, pe care, de altfel, nu l-a însărcinat decît arareori cu formarea guvernului.

Mai importante decît acestea ni se par însă însemnările despre frământările din culisele Partidului Național Liberal, amplificate după decembrie 1904, cînd D. A. Sturdza, în urma demisiilor succesive ale membrilor guvernului, fusese obligat să se retragă de la conducerea țării. Imediat după demisia sa, D. A. Sturdza a intrat într-o perioadă de completă inactivitate, ceea ce a creat mari nemulțumiri în rîndul membrilor de vază ai Comitetului executiv al Partidului Național Liberal, cu atît mai mult cu cît guvernul conservator inaugura, prin Take Ionescu, ministrul finanțelor, un program economic, stîrnind invidia liberalilor trecuți în opoziție și cu puține șanse de a reveni la putere atîta timp cît șeful lor se complăcea în inactivitate. Sînt semnificative, în acest sens, însemnările din 24 ianuarie 1906 ale lui Ion Bianu : „S[aita] (un fruntaș liberal. — *n.n.*) spune că toți sînt nerăbdători de nelucrare... Costinescu (Emil Costinescu, alt fruntaș liberal. — *n.n.*) a fost dus la întrunirea publică cu junimiștii la Dacia (pentru) iluminat, care s-a făcut fără Sturdza. Lascăr (Vasile Lascăr. — *n.n.*) nu a mers și a certat pe Costinescu că a mers fără știrea șefului. « Partidul » = Carada : nevoie mare de agitație pe cestiunea economică”⁸. Știrile semnalate aci confirmă, pe de o parte, că D. A. Sturdza se menținea într-o stare de letargie, dezinteresîndu-se, cel puțin un timp, de orice acțiune — spre neliniștea fruntașilor, partidului, iar pe de alta că Eugeniu Carada — deși își dăduse, încă din 1904, demisia din Comitetul executiv al partidului⁹ — continua a fi, pentru partizanii „Ocultei”¹⁰, „eminența cenușie”¹¹ a partidului. De aceea, pentru mulți „ocultisti”, partidul era egal cu Carada. Așadar, în prim planul frământărilor din Partidul Național Liberal, după decembrie 1904, se situa problema atitudinii inactive a lui D. A. Sturdza. La 25 ianuarie 1906, Ion Bianu consemna în *Notele* sale : „Sturdza spune soției că este obosit și se retrage în bibliotecă ; vor veni niște inși — să le spună că astăzi nu poate sta de vorbă cu dîșii, dar să vină simbătă”. Cine erau cei care trebuiau să-l caute pe D. A. Sturdza în acea zi ? „Sosesc Pherekyde, Anton Carp, Ionel Brătianu (membrii de bază ai Oculței — *n.n.*) ;

⁸ Ibidem.

⁹ Eugeniu Carada își anunțase demisia încă din martie 1901, adică la o lună de zile de la venirea la conducere a Partidului Național Liberal — cînd D. A. Sturdza dăduse un ordin prin care interzicea ofițerilor să voteze —, considerînd măsura ca o „suspendare a exercitării unui drept prevăzut în Constituție” (vezi Mihail Gr. Romășeanu, *Eugeniu Carada, 1836—1910*, București, 1937, p. 340 ; M. Theodorian-Carada, *Eugeniu Carada. 1836—1910*, București, f. a. p. 98). Nu și-a dat însă atunci demisia, ci mai tîrziu, în 1904, cînd Vasile Lascăr, ministrul de interne, a prezentat Corpurilor legiuitoare proiectul de lege privind organizarea comuncilor rurale, proiect pe care Carada îl considera ca „neliberal”. În fapt, cauza demisiei era legată de ascensiunea lui Vasile Lascăr la șefia partidului, ceea ce periclita poziția lui I. I. C. Brătianu. De aici și demisia lui.

¹⁰ Grupare tainică a „tinerelor cadre” din sînul Partidului Național Liberal — avînd în frunte pe I. I. C. Brătianu —, cărora li se alăturaseră și foștii „generoși”, condusă de Eugeniu Carada, reprezentînd aripa burgheză din partid, și care urmărea acapărarea conducerii partidului pentru I. I. C. Brătianu.

¹¹ De altfel, după cum arăta Mariu Theodorian-Carada, nepotul lui Eugeniu Carada, acesta din urmă îi spusese înainte de a muri că în istorie „el va trece drept eminența cenușie a regimului brătienist (M. Theodorian-Carada, *Eugeniu Carada. 1836—1910*), București, f. a., p. 90.

apoi Vasile Lascăr, care sînt introduși în salon și li se comunică : astăzi nu — sîmbătă seara (s-a închis în bibliotecă cu șapte zăvoare)”¹².

Atitudinea lui D. A. Sturdza de a se ține inactiv, cît mai departe de treburile partidului, devenise neliniștitoare nu numai pentru membrii Oculte — care, deși la guvern nu-l aprobau, în opoziție îl doreau în fruntea lor —, dar chiar și pentru unii fruntași devotați lui. Printre aceștia din urmă se număra și Spiru Haret, fostul ministru al Instrucțiunii Publice, despre care Ion Bianu scria la 5 februarie 1906 : „I[aret] impacientat de tot de nelucrarea Sturdza, care ține partidul în loc și lasă pe conservatori să strice tot”¹³. Spiru Haret cerea lui Ion Bianu „să vorbească el (Bianu. — *n.n.*) cu Sturdza”.

Cel mai afectat însă de „nelucrarea” lui D. A. Sturdza, de lipsa de interes a acestuia pentru problemele partidului, era I. I. C. Brătianu, autorul moral al retragerii guvernului liberal de la putere în decembrie 1904. Pentru a-l determina pe Sturdza să-și reia activitatea, I. I. C. Brătianu avea să întreprindă o serie de vizite acasă la acesta, întreținându-se cu el asupra a numeroase probleme. „Ionel Brătianu — nota la 4 februarie 1906 Ion Bianu — a rămas singur în lungă convorbire cu Sturdza”. Acesta din urmă nu putea însă uita „cele ce i-au făcut ei (fruntașii Oculte. — *n.n.*) în 1904, cînd a fost silit să lase guvernul”. El nu putea uita faptul că, „silit de ei, el (Sturdza. *n.n.*) a ieșit micșorat în propriii săi ochi”, fapt care a dus la o „lipsă de încredere reciprocă a partidului în el și a lui în partid”. În continuare, Ion Bianu scria : „Brătianu mai stăruiește, face declarații de ascultare, la care D. A. Sturdza răspunde : « V-am spus că sufletul și onoarea nu vi le dau — nu se poate »”¹⁴.

Pasajele citate reliefează cu pregnanță insistențele făcute pe lângă D. A. Sturdza în scopul de a-și relua activitatea atît din partea unor partizani, cît mai ales a lui Ionel Brătianu. Deoarece această problemă preocupa în cel mai înalt grad pe Ionel Brătianu, Ion Bianu zăbovește mai mult asupra demersurilor întreprinse de acesta pe lângă D. A. Sturdza. Între altele, autorul *Notelor politice* consemnează primirea de către Sturdza a unei delegații a țirgoviștenilor, care au cerut acestuia „să reia conducerea partidului și să scape țara de guvernul conservator, delegație pe care „a primit-o f.f. bine”¹⁵. Bineînțeles, manifestația era pusă la cale de Ionel Brătianu, Ion Bianu notînd : „Demonstrație ticluitoare de Brătianu prin Nicolaescu, secretarul general al partidului, și Costescu”.

Este probabil că delegația țirgoviștenilor l-a impresionat cît de cît pe D. A. Sturdza, l-a „scos”, pentru moment, din letargia în care părușe că se complăcea, dovadă că la 7 februarie 1906 el anunța în Senat o interpelare asupra politicii economice și financiare a guvernului.

A doua zi însă, la 8 februarie 1906, la întrunirea Comitetului executiv al Partidului Național Liberal, care s-a ținut acasă la Mihail Pherekyde, D. A. Sturdza avea să revină asupra celor petrecute în decembrie 1904, arătînd că „nu mai au fruntașii partidului încredere într-insul, din

¹² B. A., Msse, Arhiva Ion Bianu, V, varia 6, nepaginat.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem.

care cauză a trebuit să demisioneze, ceea ce l-a micșorat în sine”. „Neîncrederea dovedită în partid prin fapte în șef — nota I. Bianu, rezumînd intervenția lui D. A. Sturdza — l-a făcut și pe acesta (pe D. A. Sturdza. — *n.n.*) să nu [mai] aibă încredere în sine și în partid”¹⁶.

În continuare sînt consemnate intervențiile lui Mihail Pherekyde și ale lui Ionel Brătianu, acesta din urmă vorbind chiar de o „împăcare a tuturor nuanțelor la lucrare comună” (aluzie la Eugeniu Carada. — *n.n.*) pe care autorul *Notelor politice* le redă în cuvinte ca „ascultare”, „credință”; de asemenea sînt expuse ideile lui D. A. Sturdza privind atitudinea pe care trebuiau s-o aibă membrii Partidului Național Liberal față de rege, față de stat etc. D. A. Sturdza avea să reafirme la această întrunire vechile lui teorii privind rolul monarhiei, căreia toți trebuiau să-i dea ascultare, teorii pe care șeful liberalilor le vehicula în mai toate întrunirile, în scopul de a cîștiga bunăvoința regelui și a obține, în ultimă instanță, puterea. Și de data aceasta, el accentua faptul că „statul este stăpîn al tuturor, iar partidele numai instrumente de lucru pentru stat”, cerînd cu insistență de la toți membrii partidului „ascultare și respect pentru rege”, căci „altfel nu va sta cu nimeni de vorbă”¹⁷.

În cadrul întrunirii, dialogul Sturdza — Ocultă a crescut în intensitate. Pentru a reda tabloul viu al acestui dialog, reproducem întocmai pasajul din notele lui Ion Bianu.

„*Morțun* : Iar cu declarații — să miște țara. Sturdza să se pună în frunte, să alunge pe conservatori.

Sturdza, se supără : « Iar vrei să mă luați în sulici ca la Club în ziua înmormîntării lui Stătescu ? (aluzie la cele făcute atunci de Diamandy). De aceea m-ați adus aici ? »

Morțun — mai declamator — ca un actor prost. « Noi vrem să te încălzim, să iei steagul, să ne conduci ».

Sturdza : « Nu am trebuință să fiu încălzit. Eu în trebile țării sînt cald cînd trebuie ; calm cînd trebuie. Dl. *Morțun*, ca să-mi dea mie lecții, să mai lucreze pentru țară. Mă înclin D-voastră și pleacă — mare consternare ».

Brătianu cu pumnii ridicați aleargă ca să-l oprescă, strigînd : « D-le Sturdza, d-le Sturdza ! ».

Sturdza se întoarce către el și-i strigă : « iar mă ameninți ? Nu primesc să fiu amenințat ; m-ai luat în sulici. Eu îmi știu datorile mele ». S-a oprit a fost impresionat și a stat de vorbă. S-a liniștit. *Brătianu* ședea pe un scaun cu fața în amîndouă mîinile.

Sturdza îi zice : « Ce stai așa ? » *Brătianu*, aproape plîngînd, îi zice : « Să-mi spui d-ta că te ameninți !!! »”.

S-a liniștit totul și s-a decis ședința de comitet duminică (12 februarie), Ion Bianu adăugînd : „Ei voiau să ia pe St(urdza) cu asalt și să-i impună a face chiar acum duminică întrunire publică — agitație —, campanie de răsturnare. Dar starea regelui — starea din vecini ? Nimic. Răsturnare, să venim la putere — portofolii —”¹⁸. Cele reproduse aici

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem.

sînt concludente pentru atmosfera aprinsă din cadrul Comitetului executiv al Partidului Național Liberal, unde, înfruntarea dintre D. A. Sturdza, pe de o parte, și I. I. C. Brătianu, alături de care se aflau și foștii „generoși”, pe de altă parte, trezește un deosebit interes pentru toți acei dornici de a cunoaște frământările din culisele Partidului Național Liberal. Principalul obiectiv urmărit de partizanii Oculței în cadrul întrunirii era, așa cum arătam mai sus, o „activizare” a lui D. A. Sturdza, care să tragă după el tot partidul în scopul înlăturării de la conducerea țării a conservatorilor și al facilitării venirii la putere a liberalilor. Oculțiștii, dîndu-și seama că în condițiile de atunci D. A. Sturdza se bucura încă de mare credit din partea regelui, făceau totul pentru a-l determina să-și reia activitatea, oferind, în acest fel, regelui prilejul de a chema la guvern partidul liberal.

Bineînțeles, nehotărît cum era, D. A. Sturdza avea să facă jocul Oculței admițînd să-și reia activitatea. În acest sens este de semnalat faptul că el avea să participe la 14 februarie 1906 la festivitățile de la Legația germană, unde după cum nota Ion Bianu, prezența lui a produs „mare impresie, căci de mult nu mai luase parte la nici o manifestație : Kiderlen, ministrul Germaniei la București — notează el în continuare —, l-a primit foarte bine și i-a cerut ca « relațiile să fie ca înainte »”¹⁹.

După reluarea activității, D. A. Sturdza intensifică convorbirile cu I. I. C. Brătianu asupra măsurilor ce se impuneau în vederea înlăturării guvernului conservator de la cîrma țării. „Eri—nota la 12 aprilie 1906 Ion Bianu — convorbire între St[urdza] și Brătianu Ionel. St[urdza] a adus vorba despre ticăloșia guvernului actual (a guvernului conservator. — *n.n.*) și despre posibilitatea ca regele să se desfacă de el”. Și în continuare : „Trebuie să ne pregătim bine din vreme, să nu fim surprinși de evenimente. Cred necesar să ne sfătuim și să ne lămurim de ce avem să facem și cum avem să apucăm lucrurile spre a readuce țara în situația ei normală, ca stat, căci este tare zdruncinată”²⁰. Ceea ce îi frămînta pe liberali, aflați în opoziție, era creșterea prestigiului partidului conservator, ca urmare a măsurilor inițiate de Take Ionescu în preajma apropiatului jubileu regal, măsuri care, oricum, erau de natură să-i ridice pe conservatori, și mai ales pe Take Ionescu. I. I. C. Brătianu, care aproba dorința de acțiune a lui D. A. Sturdza, îi cerea ca „lucrarea ce intenționa să facă să nu o facă singur, fără consfătuire”; la care D. A. Sturdza avea să răspundă : „Eu doresc consfătuire, dar discretă și serioasă și cu puțini de tot, căci, îndată ce vor fi mulți, eu nu deschid gura. Cu d-ta, noi amîndoi să ne înțelegem despre toate și să vorbim”²¹. Socotim că nu e cazul a mai insista asupra a ceea ce înțelegea D. A. Sturdza prin consfătuire; este de ajuns să spunem că în fapt aceasta se reducea la un dialog între el și I. I. C. Brătianu, lucru care de fapt nu displăcea nici acestuia din urmă, de vreme ce I. Bianu a găsit de cuviință să noteze : „Brătianu, foarte mișcat, a primit propunerea și a mulțumit de această invitare”.

¹⁹ Ibidem.²⁰ Ibidem.²¹ Ibidem.

Între aprilie și noiembrie 1906, *Notele politice* ale lui Ion Bianu nu consemnează nici un fapt. În noiembrie 1906 ele dau informații privind călătoria lui D. A. Sturdza la Constantinopol, călătorie despre care se menționează că a fost înștiințat și Gh. Gr. Cantacuzino (Nababul), șeful grupării conservatoare și prim-ministru în acea perioadă. *Notele* nu dau nici o relație în legătură cu această călătorie, menționând doar faptul că la înapoierea în țară D. A. Sturdza a trimis a scrisoare lui Nicolae Gh. Cantacuzino (fiul primului-ministru), pe care mai târziu avea să-l pună în fruntea Creditului agricol. Apropierea dintre D. A. Sturdza și Gh. Gr. Cantacuzino nu era pe placul lui I. I. C. Brătianu, dovadă că un anumit timp el avea să folosească orice prilej pentru a crea dificultăți membrilor devotați lui Sturdza. Printre altele, este de menționat că el „a chemat pe Simionescu, administratorul clubului, pus de Sturdza, și i-a spus că nu-i plătește cotizația, pentru că este numit fără comitet”. Era, desigur, unul din pretextele animozității dintre D. A. Sturdza și I. I. C. Brătianu, căci, în fond, disensiunile dintre cei doi erau mult mai adânci, ele datorându-se, pe de o parte, luptei pentru șefia partidului, iar pe de altă parte opticii diferite prin care fiecare dintre cei doi vedeau mersul înainte al partidului. Astfel, în timp ce aripa burgheză, reprezentată de membrii familiei Brătianu, sprijiniți de foștii „generoși” — și care câștiga teren în dauna celeilalte —, era interesată în promovarea unor reforme cu caracter social-economic menite să consolideze poziția Partidului Național Liberal, să-l apropie cât de cât de mase, aripa moșierească, reprezentată de D. A. Sturdza, era refractară oricăror măsuri care ar fi contribuit la diminuarea rolului ei în viața politică a țării. N. Dimancea, unul din membrii influenți ai partidului, șef al organizației liberale județene Argeș, referindu-se la starea de lucruri din sinul partidului liberal — stare generată tocmai de lupta surdă care se ducea între cei doi reprezentanți —, dezvăluia planurile Brătienilor în legătură cu D. A. Sturdza. „Brătienii — spunea el — erau dispuși să dea lui Sturdza tot ce o cere; la formarea guvernului (în care erau în cel mai înalt grad interesați. — *n.n.*) vor cere trei sau patru portofolii. Dacă nu li se dă, vor cere absolut internele pentru Ionel (Brătianu. — *n.n.*) sau Pherekyde. Refuzându-li-se, declară ruptura și trec în opoziție. Ei cred că Sturdza nu va îndrăzni să facă minister fără ei. Dacă nu li se vor da internele, vor numi prefecți ocultiști fără să consulte pe nimeni. După alegeri, Ionel sau Pherekyde demisionează din guvern, și Ionel, președinte la Cameră, Pherekyde la Senat, se duc la rege și cer guvernul, iar d-lui Sturdza îi dau președinția Senatului; dacă nu primește — la plimbare!”²².

De aceste planuri nu era străin nici Eugeniu Carada, care, supărat că D. A. Sturdza se abătea de la „principiile și tradițiile” partidului, își dăduse ostentativ demisia din comitetul executiv al partidului încă din 1904, când liberalii se aflau la conducerea țării.

Între 3 și 5 decembrie 1906 a avut loc Congresul Partidului Național Liberal, unde a fost adoptat un nou program de guvernare, care completa pe acela din 1892, mai ales în problema țărănească și în pro-

²² Ibidem.

blema electorală. Era, în fapt, vorba, în problema agrară, de instituția Casei rurale — socotită drept „un supliment necesar al Creditului financiar rural, al Creditului urban și al Băncii Naționale” —, care, în concepția liberalilor, era sortită „să pună capăt exploatării țărănimii”; pentru aceasta ei au cerut ca „băncile populare și tovărășiile economice să fie ocrotite, încurajate și întărite”, în scopul „de a preîntîmpina și învinge furtunile viitoare”. În problema electorală se avea în vedere o anumită lărgire a dreptului de vot.

În ziua deschiderii congresului, I. I. C. Brătianu a venit mai „tîrziu și posomorît”, ceea ce a făcut pe unii să presupună că el a întîrziat în mod demonstrativ, intenționat. În realitate, nota Ion Bianu, cauza întîrzierii era alta: I. I. C. Brătianu întîrziase fiind însărcinat de D. A. Sturdza să meargă la Eugeniu Carada pentru a-l invita la congres. Eugeniu Carada a refuzat însă invitația de aici și întîrzierea și totodată și mîhnirea lui I. I. C. Brătianu ²³.

După „subscrierea programului — notează în continuare Ion Bianu — Ion I. C. Brătianu, vorbind după Vasile Lascăr, a repetat cele spuse în broșura și articolul lui Vintilă ²⁴ despre partide în stat”. În legătură cu cele cuprinse în această broșură, Ion Bianu consemna că „ideile lui Carada, adept al lui V. Brătianu (erau. — *n.n.*) opuse ideilor lui Sturdza”. „Carada — arăta el mai departe — ca păstrător al doctrinei partidului liberal — vedea în Sturdza un apostol al ideilor de monarhie absolută — sub fascinația regelui. De aceea Sturdza vrea (zice Carada) să frîgă partidul liberal și să-l supună regelui, iar Carada vrea ca partidul și țara să stea în fața regelui și să-i impună voința sa și a țării” ²⁵.

De aici și disensiunile dintre Eugeniu Carada și D.A. Sturdza, care contribuiau la menținerea unei stări continue de frămîntare în partid.

Piatra de încercare a împăcării în Partidul Național Liberal în această perioadă o constituia postul de subdirector de la Creditul rural „loc atît de grav murdărit de Protopopescu și de Carada”, care devenise vacant în urma demisiei lui Dumitru Protopopescu. Pentru ocuparea acestui post, D. A. Sturdza cerea să fie numit un anume Cudalbu, președintele Tribunalului comercial, pe care-l caracteriza drept „foarte activ, bun legist”, Eugeniu Carada însă, prin Ionel Brătianu, nu era de acord cu propunerea lui D. A. Sturdza, motiv pentru care numirea noului subdirector a fost cîteva luni amînată. În tot acest timp, nota Ion Bianu, „s-a tractat discret și pe de lături (prin mine cu Alimănișteanu), ca unul să cedeze: sau Sturdza, *punînd pe oricine din partid*, sau Brătianu — Carada primind pe Cudalbu. Nimenea nu a cedat” ²⁶.

După Congresul din 3-5 decembrie, Sturdza a făcut o nouă încercare pentru a impune pe Cudalbu la Credit. La 14 decembrie (1906), comitetul restrîns al partidului întrunindu-se pentru „a organiza ședința comitetului nou ales de congres”, Sturdza a adus în discuție și chestiunea subdirectorului Creditului, zicînd că, fără acest ajutor, „tot timpul lui este prins la Credit și nu se poate ocupa de cele politice ale partidului

²³ Ibidem.

²⁴ V. Brătianu, *Menirea Partidului Național Liberal*, București, 1906.

²⁵ B. A., Msse, Arhiva Ion Bianu, V, varia 6.

²⁶ Ibidem.

și cerînd, delicat, să se supuie ceilalți primind pe Cudalbu”. Cum era de așteptat I. I. C. Brătianu a refuzat și de astă dată, spunîndu-i lui Sturdza: „De ce te ții de persoana aceasta? De ce nu indici altă persoană? Ce te-ai face dacă Cudalbu ar fi murit sau ar muri? Sturdza a răspuns: «Brătianu, cu asemenea absurdități nu discut. Nu vrei să vă fie de bine, eu la Credit voi duce singur lucrările, cit voi avea putere!»”²⁷. Totuși, la 4 martie 1907 s-a ținut adunarea de la Credit, fiind aleși, după largi dezbateri, doi subdirectori: Nicolae Gh. Cantacuzino, fiul Nababului, și Vasile Missir, amîndoi devotați lui D. A. Sturdza. Cu acest prilej, partizanii lui I. I. C. Brătianu s-au dat la atacuri violente împotriva lui Sturdza.

Discuțiile aprinse și invectivele adresate șefului partidului au produs nemulțumiri chiar și printre unii fruntași apropiați de I. I. C. Brătianu, ca C. Alimănișteanu, cumnatul lui, G. Diamandy, dr. Radovici foști „socialiști” etc. C. Alimănișteanu, arăta Ion Bianu, la 9 martie 1907, a venit la el în vederea organizării unor consfătuiri cu Sturdza, care „să-i asculte, să-i spună părerile și păsurile, apoi el să facă ce va ști și cum va socoti”²⁸. Ion Bianu consemnează, în *Notele* sale, pas cu pas, evoluția raporturilor dintre D. A. Sturdza și I. I. C. Brătianu. Din analiza acestor *Note* se desprinde cu claritate dorința lui I. I. C. Brătianu de a deține primul rol în Partidul Național Liberal, dorința de a înlătura de la șefia acestuia pe D. A. Sturdza. Între altele, Ion Bianu notează faptul că I. I. C. Brătianu, apreciind, probabil, că împrejurările nu-i permiteau să-și realizeze planul de a relua șefia partidului, după ce stăruise atîta pe lîngă Sturdza să-și reia activitatea și luptă împotriva partidului conservator, considera, în decembrie 1906, că nu era încă momentul pentru venirea la putere a Partidului Național Liberal. „Brătianu a spus lui Sturdza — nota la 19 decembrie 1906 Ion Bianu — că dînsul crede că nu ar fi bine să vină acum partidul liberal la guvern. Mai bine ar fi să vină junimiștii (impăcați cu conservatorii). El nu vrea acum venirea la guvern”²⁹.

Această părere a lui I. I. C. Brătianu a avut darul să-l supere într-atîta pe D. A. Sturdza, încît a amenințat cu demisia de la șefia partidului. În acest scop, el și-a făcut și un plan de felul cum avea să procedeze pentru a se retrage din partid: „La adunarea cea mare, decisă pentru 14 ianuarie 1907, D. A. Sturdza avea să țină un discurs despre poziția statului, progresul făcut, primejdiile și problemele viitoare. Apoi va încheia zicînd că, fiind bătrîn, se retrage și lasă loc tinerilor să ducă înainte lucrarea. Va indica ca viitor conducător pe fiul lui Brătianu”. În vederea traducerii în fapte a hotărîrii sale de a se retrage din partid, el cerea lui Ion Bianu „să se gîndească în cel mai mare secret la această ieșire din activitate”³⁰.

D. A. Sturdza era însă un om extrem de nehotărît. De altminteri, el mai amenințase cu demisia și în alte rînduri, în scopul tocmai de a determina pe cei din jurul său la ascultare, la supunere. În consecință,

²⁷ Ibidem.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Ibidem.

el n-avea de gînd nici de data aceasta să-și pună planul în aplicare. Era interesat totuși să cunoască felul cum aveau să reacționeze cei pe care-i conducea. Și, cum Ion Bianu era cel mai apropiat și oarecum și cel mai dezinteresat, în mod firesc D. A. Sturdza avea să-l solicite, citeva zile mai târziu, asupra modului cum să procedeze.

Reflectînd asupra problemei care-l frămînta pe liderul liberal, Ion Bianu i-a dat un răspuns la care, poate, D. A. Sturdza nici nu se aștepta precizîndu-i : „În fond hotărîrea ³¹ (demisia de la șefia partidului.—*n.n.*) este bună de tot, dar forma cu acea lovitură de teatru într-o întrunire publică nu-i place, este în contra întreg modului de a fi al lui St[urdza]. Trebuie altă modalitate”. Dar, în problema hotărîrii luate, D. A. Sturdza era preocupat nu atît de formă, cît mai ales de fondul chestiunii : simțise, în ultimul timp, o anumită indiferență față de persoana lui nu numai din partea celor de la centru, dar și a celor din provincie. Destăinuindu-se lui Ion Bianu, el îi spusese acestuia la 28 decembrie 1906 : „Soluțiunea se impune : programele trimise în provincie spre a fi subscrise (hotărîrile adoptate de Congresul partidului din 3—5 decembrie 1906.—*n.n.*) s-au întors numai din citeva județe ; din cele mai multe nu”. De aici trăgea concluzia că „este evident că se face o acțiune de la centru spre a le opri, spre a împiedica orice acțiune”. De această acțiune, care se făcea în umbră, D. A. Sturdza lega și persoana regelui, Ion Bianu notînd : „Încît despre rege este trebuință ca și el să fie scuturat, căci ceea ce s-a petrecut la Berlin ³² nu poate trece așa. Este o mișelie aranjată de excrocul de aici (I. I. C. Brătianu.—*n.n.*) cu cel de acolo (Al. Beldiman, ministrul României la Berlin.—*n.n.*), și regele trebuia să împiedice, căci altfel se zăpăcește lumea, nemaiputînd face deosebire între bine și rău” ! Interesant este de reținut că, de data aceasta, referindu-se la modalitatea cum avea să procedeze la întrunirea din 14 ianuarie 1907, cînd intenționa să anunțe retragerea din partid pe motiv de bătrînețe, D. A. Sturdza nu mai indica nici o persoană care să-i urmeze la conducerea partidului.

O săptămînă mai târziu, la 4 ianuarie 1907, Ion Bianu nota că D. A. Sturdza revenise asupra hotărîrii luate de a demisiona : „St[urdza] s-a răzgîndit ; revine asupra ideii de retragere”, invocînd ca argument „scrisorile călduroase primite de sărbători de la cei mai buni din provincie : Poni (președintele Partidului Național Liberal județean Iași.—*n.n.*) etc. etc. Toți arată că voiesc să fie conduși de St[urdza]. Toți au speranțe, pe care nu le poate dezamăgi. Toți pot zice : « Dacă voiai să ne lași, de ce ne-ai mai chemat la lucru ; dacă te retragi, ne retragem și noi. Și atunci să se ducă toate peste cap. Nu poate lua Sturdza răspunderea unui asemenea dezastru » ³³. La acestea adăuga telegramele sosită de la Berlin și Viena din care rezulta că se așteaptă ca „St[urdza]

³¹ Între altele, este de menționat că D. A. Sturdza intenționa să se retragă din viața politică, inclusiv de la șefia partidului, și pentru faptul că I. I. C. Brătianu îi ascundea unele probleme. De pildă, la 26 decembrie 1906 Ion Bianu consemna faptul că I.I.C. Brătianu trebuia să se căsătorească la Berlin cu Eliza Știrbei, fostă Marghiloman, fără a-i spune ceva lui D. A. Sturdza, de unde acesta din urmă trăgea concluzia că „nu este tractat ca prieten” (Ion Bianu, *Note politice*, V, varia 6).

³² Aluzie la căsătoria lui I. I. C. Brătianu cu Eliza Știrbei, căsătorie aranjată de Al. Beldiman.

³³ B. A., Msse, Arhiva Ion Bianu, V, varia 6.

să mai conducă țara și să îndrepte situația actuală. Mai ales Mühlberg, subsecretar de stat și « stăpinul » Ministerului Afacerilor Străine, — nota I. Bianu în continuare — nu numai că a răspuns la telegrama lui St[urdza] de Anul nou în stil nou, dar a trimis o prea caldă telegramă de Anul nou stil vechi, al cărei sens era : « Noi știm cine ești și ce ești, d-ta ești temeiul și nădejdea ; nu te impresiona de comedile de aici » (primirea caldă ce-i fusese făcută lui Take Ionescu de către Wilhelm al II-lea și de cercurile politice berlineze. — *n.n.*). De asemenea — nota Ion Bianu —, Aerenthal a trimis o telegramă de Anul nou stil vechi foarte caldă și caracteristică în același sens³⁴.

Este de presupus că D. A. Sturdza, îndată ce a simțit acțiunile ostile ce se puneau la cale împotriva-i, înștiințase, în telegramele adresate cu prilejul sărbătorilor de iarnă, pe diferiții reprezentanți ai cercurilor politice berlineze și vieneze despre situația ce i se pregătea ; aceștia, știind cu cit devotament slujea el interesele lor, n-aveau să ezite o clipă pentru a-i cere să rămână la postul său, să nu părăsească șefia partidului. De aceea, avînd în vedere încurajările acestor cercuri, spunea lui Ion Bianu : „Nu se poate răspunde la aceste manifestări : eu mă dau la o parte ! Mai este regele, care poate zice iar : « nu mă poți lăsa în greutate. Ești dator — cit poți — să stai la muncă și să dai ajutor ». Va căuta să aibă cu Ionel Brătianu o explicare verde și lămurită și va încerca a-l sili să meargă pe calea bună și dreaptă. Apoi se va vedea ce va fi de făcut”³⁵. *Notele* lui Ion Bianu se referă, în continuare, la situația creată, la începutul anului 1907, în guvernul conservator ca urmare a disensiunilor dintre Gh. Gr. Cantacuzino și Take Ionescu, primul încercînd — pentru apărarea pozițiilor moșierimii, amenințate de acțiunile de subminare întreprinse de reprezentanții aripii burgheze din partid, în frunte cu Take Ionescu — o înțelegere cu P. P. Carp, cunoscut susținător al intereselor moșierimii, în vederea constituirii unui guvern Cantacuzino — Carp. Tratatările dintre cei doi lideri ai conservatorilor erau ca și încheiate, iar înțelegerea de colaborare perfectată.

Fără a fi cituși de puțin surprins de apropierea dintre Carp și Cantacuzino, D. A. Sturdza lăsa să se înțeleagă, cel puțin aparent, că aprobă pasul făcut, spunîndu-i la 9 ianuarie 1907 lui Ion Bianu : „Natural și logic să facă regele așa ; cum să meargă țara cu un partid conservator ca acesta care e acum la guvern. Nu poate să meargă. De aceea (e) necesar să facă un partid conservator serios. Așa cum este partidul conservator îi este inamic regelui — cu gîrgăuni, cu visuri de răsturnare și alte prostii. Și apoi partidul liberal — partea Ocultei cu Carada în cap — este tot inamic regelui. Sunt republicani (?) sau nu ? dar voiesc să supui pe rege sub puterea lor, nu să-l ajute. Necesară este deci să lucreze ca să facă un partid conservator mai cu rost !”³⁶.

Consemnînd în *Notele* sale mai mult sau mai puțin numai informații privind frămîntările din sînul Partidului Național Liberal în general, relațiile dintre I. I. C. Brătianu și D. A. Sturdza în special, Ion Bianu a ignorat marile evenimente sociale de la începutul secolului nostru.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Ibidem.

Aşa, de pildă, despre marea răscoală a țăranilor din februarie-martie 1907 el scrie doar două rînduri: „Mișcarea țărănească cea groaznică din martie 1907 Sturdza zice că este operă organizată de « Internaționala »”³⁷. În continuare, fără a mai da vreun detaliu în legătură cu venirea liberalilor la conducerea țării și cu înăbușirea în sînge a luptei țăranilor, Ion Bianu urmărește atent manifestările din viața lui D. A. Sturdza. La 20 martie, el nota: „St[urdza] în voie rea; se vede că are greutate cu Brătianu; zice « ar trebui să fie luați toți potemkiniștii și dați Rusiei. Dar nu voiesc ceilalți (Brătianu?) pentru teorii franțuzești. Dacă « salus reipublicae suprema lex » este adevărat, atunci și la noi trebuie aplicată”³⁸. Reacționarismul lui D. A. Sturdza ieșea tot mai mult în evidență, întrecînd cu mult, în această perioadă, pe acela al conservatorilor, care, temîndu-se de manifestările de simpatie ale opiniei publice față de potemkiniști, luaseră hotărîrea de a nu-i preda ohranei țariste.

În sfîrșit, un ultim amănunt în legătură cu D. A. Sturdza este consemnarea retragerii acestuia de la șefia partidului și din partid, la 27 decembrie 1908, ca urmare a agravării bolii lui — și felul cum s-a făcut aceasta. „După plecarea lui St[urdza] în concediu — nota Ion Bianu — fără să se aștepte expirarea concediului, I. I. C. Brătianu a luat șefia”; „s-a cerut — arăta el în continuare — și s-a luat... un fel de demisie de la bolnav spre a se face formele (vezi în ziare nostimadela teatrală!)”³⁹. Cu alte cuvinte, I. I. C. Brătianu a luat șefia partidului fără a aștepta un deznodămînt concret din partea lui Sturdza.

După decembrie 1908, *Notele politice* ale lui Ion Bianu conțin doar vagi știri referitoare la retragerea guvernului Brătianu și la venirea la cîrma țării a lui P. P. Carp, la alianța electorală dintre I. I. C. Brătianu și Take Ionescu, la „chestia și procesul tramvaielor bucureștene”, unde se pare că și regele avea acțiuni, la relațiile intime dintre Take Ionescu și C. Mille, directorul ziarului „Adevărul”, — ziar pe care Take Ionescu avea să-l folosească din plin în atacarea lui Brătianu și a regelui, pentru că nu era chemat să formeze guvernul, deși ieșea victorios în alegeri, pentru a se opri mai pe larg asupra evenimentelor politice prilejuite de izbucnirea războiului mondial imperialist din iulie 1914. El analizează pe larg poziția guvernului Brătianu față de război, duplicitatea acestuia (spunînd unora că merge cu Austro-Ungaria, iar altora cu Rusia).

Și pentru că Ion Bianu era neutru — fiind în afara oricărui partid politic, bineînțeles, exceptînd larga lui simpatie pentru liberali — nu este lipsit de importanță să ne oprim și asupra felului cum caracteriza el fiecare stat înregimentat într-una sau în alta dintre taberele vrăjmașe din timpul primului război mondial, ce urmărea fiecare dintre ele, precum și poziția lui față de aceste evenimente. „Omenirea vechii Europe din toate țările și neamurile « civilizate » — nota el la 26 iulie 8 august 1914 — stă încremenită în fața războiului declarat de cîteva zile de *Austria* asupra *Serbiei*, care fermentează de ani de zile agitații pentru dezmembrarea celei dintii și ai cărei fii au ucis la Sarajevo pe pere-

³⁷ Ibidem.

³⁸ Ibidem.

³⁹ Ibidem.

chea arhiducelui Frantz Ferdinand, moștenitorul tronului habsburgic; de Germania în contra Rusiei, pentru că aceasta a declarat că nu poate admite ca Austria să umilească « un stat slav » pe Serbia, nici să o micșoreze; de Franța în contra Germaniei, fiindcă este aliata Rusiei și are în sufllet la revanche de la 1870; de Anglia asupra Germaniei, pentru că are « înțelegere cordială » cu Franța și cu Rusia și pe motivul că Germania, spre a-și înlesni drumul de atac contra Franței, a călcat neutralitatea Belgiei, pe care Anglia este datoare (dece?) să o apere. La aceasta, Germania răspunde: « Avem dovezi la mână că Belgia are convenție cu Franța ca, la caz de război cu Germania, să lase pe Franța să treacă peste teritoriul ei „neutru” ». Germania zice: deci trec eu întâi peste acest teritoriu pseudoneutru; Italia stă la o parte, zicînd: « cu aliații mei, Germania și Austria, am legătură numai defensivă — să sar cînd vor fi atacați, dar acum ei atacă. Și această acțiune este începută fără înțelegere sau înștiințare prealabilă cu mine — deci eu stau, nu merg »...⁴⁰

Reflectînd profund asupra scopului urmărit de fiecare dintre statele angajate în luptă, ca și asupra consecințelor decurgînd din încheștarea lor, Ion Bianu nota: „În fața întregii stări de lucruri cred probabil sau cel puțin posibil ca să se oprească lumea la această grozavă arătare de pumni, fără să se încaiere în luptele mari, cari înspăimîntă Europa întreagă”. Și, mai departe, avînd în vedere victoriile Germaniei de la începutul războiului, precum și amînările celorlalte țări care nu intraseră încă în vîltoarea războiului, trăgea concluzia că pacea putea fi realizată: „De aici poate pacea, adică punerea puștilor pe umăr, a cartușelor în geantă, a săbiilor în teacă”⁴¹.

Tot atît de importantă ni se pare — de aceea și o semnalăm — și poziția pe care a avut-o presa din România de la începutul războiului, așa cum a consemnat-o Bianu: „Presa guvernamentală, liberală; « Viitorul », « Românul », rezervate, dar francofile și antigermane, arătînd simțămintele cercurilor din care sînt inspirate prin felul cum publică știrile de la două grupări în război. În « L'indépendance roumaine », nota francofilă e mult mai transparentă, fără notă antigermană.

Presa conservatoare (Marghiloman), ziarele « La Politique », « Înainte », « Conservatorul » (închis și înlocuit apoi în noiembrie) cu « Steagul », deschisă, cu simpatii germano-austriece.

Presa tachistă: « La Roumanie », « Acțiunea », dimpreună cu ziarele de mare răspîndire cîștigate sau avute la dispoziție de mai înainte, au evoluat repede de la neutralitate sinceră și definitivă la vrăjmășia acută împotriva Germaniei și a Austriei și la o dragoste înflăcărată pentru Tripla Înțelegere. « La Roumanie » publică aproape zilnic articole scrise de șeful partidului, Take Ionescu, « Adevărul », de mult la dispoziția lui, și « Universul », cîștigat numai cu ocazia acestor evenimente, susțin campania aceasta cu un brio rar în presa noastră. Scopul direct este să intre România grabnic, îndată în război împotriva Austriei”⁴².

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Ibidem.

În continuare se dau informații asupra acțiunilor întreprinse de cercurile antantofile pe lângă guvernul Brătianu de a se intra în război de partea puterilor Antantei, se explică modul cum a fost constituită „Acțiunea națională”, avînd în frunte pe Nicolae Filipescu, Nicolae Fleva, Const. Mille etc. Se fac, de asemenea, mențiuni despre „atacurile asupra legațiilor Austriei și Germaniei”, precizîndu-se că acestea erau apărute de o pază extraordinară polițienească și de o gardă de 25—30 soldați”⁴³.

În sfîrșit, *Notele* lui Ion Bianu fac și unele referiri — este drept pe baza celor apărute în presa din România — la situația românilor din monarhia Austro-Ungară.

Notele politice ale lui Ion Bianu sînt un prețios izvor pentru cunoașterea activității de culise din sinul Partidului Național Liberal (cînd acesta era în opoziție) în special, a vieții politice în general, precum și a unor personalități cu rol important în viața politică. Deși autorul lor pune accentul mai ales pe latura disensiunilor din sinul Partidului Național Liberal, ignorînd faptul că în fond acestea nu afectau cu nimic politica generală a acestui partid, politică defavorabilă maselor populare, totuși prin informațiile ce conțin, ele întregesc tabloul vieții politice a României la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.

LES « NOTES POLITIQUES » DE ION BIANU ET LEUR IMPORTANCE

RÉSUMÉ

L'article relève l'importance des « Notes politiques » de Ion Bianu — intime collaborateur de D. A. Sturdza —, l'auteur analysant sur cette base les remous enregistrés dans les coulisses du parti national-libéral, les pressions exercées par les membres de « l'Occulte » sur D. A. Sturdza après le mois de décembre 1904 — où celui-ci avait été obligé de se retirer du gouvernement —, après quoi il a repris son activité politique, les menaces de ce dernier de démissionner de la direction du parti. On insiste également sur les rapports entre D. A. Sturdza et I. C. Brătianu, futur chef des libéraux, étant relevée en même temps la position de Ion Bianu face aux événements provoqués par le déclenchement de la guerre mondiale impérialiste de l'été 1914.

On souligne en conclusion le fait que les « Notes politiques » de Bianu constituent une précieuse source pour l'étude de la vie politique de la première décennie de notre siècle.

⁴³ Ibidem.

DOCUMENTAR

UN ILUMINIST NECUNOSCUȚ DIN EPOCA DE LA 1821: STOLNICUL VOINESCU

DE

N. ISAR

Există printre piesele care alcătuiesc corespondența lui Eufrosin Poteca, profesorul de filozofie de la Colegiul național „Sf. Sava”¹, o foarte interesantă scrisoare adresată în anul 1827 unui boier din Iași². Este un răspuns pe care Poteca îl trimite aceluia pe care-l numește „prea dorite mie compatriot arhon stolnice”.

El îi scrie „compatriotului” din Iași că nu-i poate satisface rugămintea de a-i trimite producțiile sale tipărite, pentru că acestea, „nici nu s-au împlinit, nici nu s-au tipărit”³. Nu reușise pînă la acea dată, menționează el, decît să traducă o parte din lucrarea solicitată: „Numai *Elementuri*, după care am făcut lecțiile mele de filosofie și de logică⁴ și oareșice iarăși elementuri de metafizică prea pe scurt”. Lucrarea lui Heineke, *Elemente de filosofie*, pe care i-o ceruse boierul de la Iași, îi recomandă Poteca, se poate citi, deocamdată, în limba greacă, limbă

¹ Reîntors în patrie, după 5 ani de studii la Pisa și Paris, Eufrosin Poteca, își începe, la 1 octombrie 1825, cursul său de filozofie de la Colegiul național „Sf. Sava”, pe care îl va întrerupe după 3 ani, în 1828, o dată cu închiderea școlii, datorită izbucnirii războiului ruso-turc. Vezi despre E. Poteca lucrarea mai veche, rămasă pînă astăzi cea mai amplă, aparținînd lui G. Dem. Teodorescu, *Viața și opera lui Eufrosin Poteca*, București, 1883. Dintre lucrările recente, vezi, mai ales, Gh. I. Moisescu, *O sută de ani de la moartea arhimandritului Eufrosin Poteca, egumenul mănăstirii Gura-Motruului*, în „Mitropolia Olteniei”, an. X, 1958, nr. 11–12, p. 767–779, precum și Ilie Popescu-Teiușan, *Eufrosin Poteca*, în *Din istoria pedagogiei românești*, vol. III, București, Edit. didactică și pedagogică, 1967, p. 66–83.

² Vezi textul acestei scrisori la Gh. I. Moisescu, *Din corespondența arhimandritului Eufrosin Poteca*, în „Mitropolia Olteniei”, an. X, 1958, nr. 11–12, p. 810–811.

³ *Ibidem*, p. 810.

⁴ Pentru o confruntare, vezi la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România (în continuare — Bibl. Acad.), Serv. Mss., mss. rom. 1 173, 58 de file, la sfîrșit cu indicația: „În București, în Școala Sf. Sava, 1826, iunie 14”.

pe care, se subînțelege, stolnicul o cunoștea⁵; la Iași, din câte era informat Poteca, lucrarea fusese introdusă de dascălul grec D. Gobdelas⁶ „și în școala de acolo”. Oricum, traducerea parțială în limba română, pe care el o făcuse, îi scria corespondentului din Moldova, nu putea să fie decât de puțin folos „la unul ce n-au ascultat lecțiile” sale⁷.

Dacă nu-i poate trimite lucrările cerute, în schimb, E. Poteca îi face „compatriotului” de la Iași o schiță a programului său de reforme: „că fără dreptate și economie societatea politică nu poate sta”; „că tot boierul care primește nume de rumân, e dator să contribuiască din veniturile sale la trebuințele statului”; „că cine contribuiaște mai mult, acela e mai nobil și mai cinstit”; „că a mai ținea robi, aceasta e împotriva firii”; „că preoții trebuie să fi învățat sfințita teologie și filozofie și să aibă plata pe an, pentru ca să se poată îndeletnici spre învățătura norodului și a fiilor norodului”⁸.

Se putea ușor deduce din datele acestei scrisori că stolnicul de la Iași, atît de mult doritor să cunoască lucrările și ideile filozofului de la București, trebuia să fi fost el însuși un iluminist. Trei scrisori aparținînd stolnicului Voinescu de la Iași — pe care l-am identificat cu destinatarul scrisorii lui Eufrosin Poteca, la care ne-am referit —, adresate, la rîndul lor, profesorului de la „Sf. Sava”⁹, ne oferă o serie de date interesante asupra iluministului de la Iași și în general asupra mișcării culturale din Principatele Române în epoca de la 1821. Încălînd doar, cel mult, „Voinescu stolnic”, identificarea totală a acestui adept al „luminilor” — și deci întregirea numelui său — comportă, desigur, o discuție care ar însemna ea însăși o cercetare aparte. Deocamdată, nu putem face altceva în această privință decît se enunțăm o ipoteză.

Voineștii sînt numeroși în epoca de la 1821. Nu este exclus ca cel la care ne referim noi să fie Răducanu Voinescu. Dintr-o scrisoare adresată din București la data de 12 iunie 1812 reiese că acest Răducanu trimitea „cărți către ispravnic și către sameș”, pentru ca zapcii să nu mai „supere” pe sătenii din Seciul; dacă zapcii „nu le vor da pace” țăranilor, el cerea să fie încunoștințat, „căci vremea să prefacă și oameni(i) să schimbă”¹⁰. Într-o altă scrisoare din 15 decembrie 1813, adresată tot egumenului Mănăstirii Cotroceni, Răducanu Voinescu, refe-

⁵ Traducerea integrală a lucrării în limba română s-a concretizat în anul 1829, cînd Poteca a tipărit această lucrare, la Buda, sub titlul *Filosofia cuvîntului și a naravurilor, adică loghica și itica elementare, carora se pune înainte istoria filosoficească*. Tipărită în latinește de I. G. Heineke la Amsterdam în 1729 sub titlul *Elementa Philosophiae rationabilis et moralis*, această lucrare fusese tradusă mai întîi în grecește de banul Grigore Brîncoveanu și tipărită de Neofit Duca la Viena în 1808; după această variantă s-a făcut apoi traducerea în limba română de către dascălul de la „Sf. Sava”.

⁶ Acesta fusese directorul Academiei de limbă greacă de la Iași în ultimii ani de existență. După cum se știe, plasîndu-se pe o poziție cu totul potrivnică curentului pentru promovarea limbii naționale în învățămînt, el a intrat în conflict cu promotorii acestui curent, cauza lui și a școlii grecești fiind în cele din urmă pierdută (vezi Gh. Asachi, *Chestia învățămîntului public în Principatul Moldovei*, Iași, 1858, p. 10).

⁷ Gh. I. Moisesescu, *op. cit.*, p. 810.

⁸ *Ibidem*, p. 811.

⁹ Bibl. Acad., Msse, Coresp. inv., nr. 89 104, 89 105, 89 106. Dintre ele numai una este datată, 24 mai 1826 (89 104). Pentru celelalte două, o indicație pentru datare o pot constitui în primul rînd referințele la primele discursuri ale lui E. Poteca; le putem încadra deci în jurul aceleiași date (la sfîrșitul anului 1825 sau în cursul anului 1826).

¹⁰ Arh. St. Buc., fond Moșteniri, nr. 101, pach. CXI, doc. 33.

rindu-se la comportarea necinstită în treburile bănești a unui Iane, notează: „și m-am mirat foarte de neomenia lui”¹¹. Spiritul unor asemenea formulări coincide, cum vom vedea, cu referințele din cuprinsul celor trei scrisori ale „stolnicului”¹². În lucrările Voineștilor de la 1848 sau în documentele despre activitatea lor nu am găsit date satisfăcătoare în direcția identificării pe care o încercăm¹³. Până la o eventuală revenire a noastră asupra acestei identificări, în orice caz, îl vom desemna pe iluministul de care ne ocupăm numai cu numele autograf consemnat la sfârșitul scrisorilor adresate lui Eufrosin Poteca: „stolnicul Voinescu”.

Figura în sine a iluministului reiese clar din aceste scrisori, adevărate pagini de literatură iluministă. Autorul lor, stolnicul Voinescu, nu este un om obișnuit, ci un „om în sine”, unul din aceia care exprimă într-un mod tipic spiritul nou al vremii. Se găsea în 1826 în Moldova, dar era originar din Țara Românească: „Cînd mă aflu acoale scrie el lui E. Poteca la 24 mai 1826, nu era sistemul cea părintească de acum”¹⁴. Cele mai multe din paginile acestor scrisori cuprind, într-adevăr, referiri la situația din Țara Românească din perioada cînd se aflase acolo, precum și la împrejurările speciale care îl țineau surghiunit departe de „drăgălașa patrie”.

Se nașcuse, se pare, într-un mediu de oameni săraci: „Sărăcia scutecelor, în care m-am născut, de la o vreme, prin toate neînlesnirile, au pus stavilă pașilor miei; au timpit dorințele mele și au poruncit a sta pe loc, și-a nu merge mai înainte; însă n-au putut a-mi stinge și focul cel din lăuntru; n-au zidit hotar priceaperii mele; am citit, am vorbit cu oameni învățați ce am găsit”¹⁵. Nu a urmat, foarte probabil, studii superioare, dar, așa cum ne spune el însuși, a citit mult singur. A ocupat, în orice caz, în perioada de sfîrșit a regimului fanariot, unele funcții în administrație, care i-au permis să cunoască caracterul negativ al acestui regim și, adesea, să săvîrșească fapte de bine despre care își amintește cu conștiința împăcată.

Într-o perioadă cînd „streinii ținea(u) schiptru de her “—referire la fanarioti—, cînd „cruzimea împărătea”, el, așa cum își amintește ani de zile mai tîrziu, sfătuia binele „cu îndrăzneală” și hulea răul „cu sfială”. Înțelegea, se pare, soarta grea a poporului, gemînd sub abuzurile unei administrații corupte și ale unei fiscalități apăsătoare. „Plugarul — spune el — era jertva cea nevinovată ce să ajungă la jărtvealnicul lăcomiei tuturor tirănașilor”¹⁶.

A avut o funcție, printre altele, în județul Gorj, căci notează: „Gorjul va fi multă vreme marturul dreptăților mele”¹⁷. Arată că a cunoscut și el, în timpul slujbelor, din „ispită”: „că a fi cineva drept între strîmbi iaste întocma(i) a să mărturisii dușman obșteșc”¹⁸. Dar o situație materială

¹¹ Ibidem, doc. 50.

¹² Vezi pentru Răducanu Voinescu și o a treia scrisoare cu data de 4 august 1812 adresată aceluiași egumen (ibidem, doc. 34).

¹³ Mențiunea lui Răducanu Voinescu despre „copiii” săi (ibidem, doc. 33) este prețioasă, dacă ipoteza acestei identificări s-ar dovedi justă. Relația cu Voineștii de la 1848 nu ar fi greu de presupus.

¹⁴ Bibl. Acad. Msse., Coresp. inv. nr. 89 104.

¹⁵ Ibidem, nr. 89 106.

¹⁶ Ibidem, nr. 89 105.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem.

în timpul acesta nu și-a făcut : „Mai mare mărturie a nevinovăției mele nu poate fi alta — notează el — decât sărăcia cu care m-am ales”¹⁹. Binele a fost rațiunea lui, căci spre deosebire de ceilalți dregători el se socotea un „om în sine” : „. . . la mulți după puțința sfearii mele, am făcut și bine, iar la răsplătiri m-am ferit ca de foc. M-am silit a fi om în mine, iar alții cum vor întru sine”²⁰. Faptele lui de bine, recunoaște el, s-au redus mai degrabă la îndemnuri : „Putința mea pînă la cuvînt au fost, iar fapta în mina celor puternici”²¹.

Dintre cei care l-ar fi cunoscut mai bine, el indică numele fostului mitropolit al Țării Românești, Dionisie Lupu²², pe care îl ia, de asemenea, ca martor al „dreptăților” sale : „Și dragostea patriei, și rîvna cea spre binele ei ce am avut au cunoscut-o cu întregime prea sfințitul mitropolit Dionisie, cu carele în toată vremea am vorbit, am îndemnat, și instrucții în scris am dat”²³. Neîndoielnic, așa cum arată această mărturie, precum și referințele sale la contribuția lui Constantin Bălăceanu la întemeierea învățămîntului superior în limba națională²⁴, slujbele pe care stolnicul Voinescu le-a îndeplinit au fost, foarte probabil, legate, în bună parte, de problemele școlare. El cunoaște, în orice caz, așa cum vom vedea și mai departe, semnificația momentului întemeierii învățămîntului superior în limba națională.

Fără îndoială, „faptele de bine” i-au adus în cele din urmă stolnicului Voinescu alungarea din Țara Românească : „Ajutînd opinea — scrie el —, am întărit ceacșirii cei de samur. S-au oțărît de moarte, căci am despăgubit pe săraci. Zis-au : să-l pierdem pre dînsul, pe măsura faptelor noastre. *De aici îmi curge tot răul cel mare*”²⁵. Nemulțumit de relele urmări ale diferiților „tirănași”, stolnicul Voinescu, dacă putea, oprea „pre răi de la rău” : „Aceasta drept fiind — notează el — s-au tilmăcit rău, și huetul au rămas așa la cei ce nu m-au cunoscut de aproape”²⁶.

De fapt, motivul alungării sale din țară, motiv al cărui cadru l-au constituit faptele sale de bine, este cit se poate de concret : „Sînt mulțumit în aceia — scrie el lui E. Poteca — că a mea mare învinovățire ar fi, căci am zis : să lipsească tirănașii”²⁷, glas cu care se potriveau, după el, „și Scripturile și toate duhurile legiuitorilor veacurilor”. Prin urmare,

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem.

²² Devenit mitropolit în 1819, el va sprijini curentul pentru școală și cultură în limba națională. În 1821, datorită evenimentelor, se refugiază la Brașov, de unde se va întoarce în Țara Românească cîțiva ani mai tîrziu. Între timp, în 1823, scaunul mitropolitan fiind ocupat de Grigore Dascălul. Despre activitatea lui Dionisie Lupu, vezi două studii relativ recente : R. Mihail, *Dionisie Lupu*, în „Mitropolia Olteniei”, an. XI, 1959, nr. 5—6, și I. Corfus, *Știri noi din timpul pribegiei mitropolitului Dionisie Lupu (1821—1825)*, în „Mitropolia Olteniei”, an. X, 1958, nr. 3—4.

²³ Bibl. Acad. Msse., Coresp., inv. nr. 89 105.

²⁴ Despre rolul acestuia în cadrul Eforiei școalelor din Țara Românească dinainte de 1821, Voinescu scrie : „O norocită epohă a să da epitropia școalelor de la epitropi iubitori de greci la patriot neaș, marele și nemuritorul Bălăcean” (ibidem, nr. 89 106). În altă parte, despre același notează : „Marele Bălăcean cit au îndatorit patria sa, de aș avea multe limbi, nu voiu fi destoinic a-i împleti cununile laudelor” (ibidem, nr. 89 104).

²⁵ Ibidem, nr. 89 105.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Ibidem, nr. 89 104.

o luare de poziție cu iz revoluționar, care considerată în ansamblul faptelor sale de bine, a atras după sine imediata alungare din țară²⁸.

Interesant este faptul că, la mai mulți ani după împrejurarea care îi impusese plecarea din patrie, îl vedem pe Voinescu acuzînd cu insistență — adesea cu un ton vehement — neînțelegerea cu care noua conducere a Țării Românești trata „cazul” său. Regimul lui Grigore D. Ghica, acel „prea filotimos domn pămîntean”, i se pare a fi surghiunitului din Moldova expresia năzuințelor sale patriotice. Referindu-se la vorbele care i-au adus nenorocirea, „să lipsească tirănașii”, el știe, din cele auzite, că acestora din urmă, „tirănașilor”, „le-au stins sămînța dreapta stăpînire și le-au ciuntat minile dela răpiri”²⁹. De aceea, situația lui de surghiunit pentru asemenea vorbe i se pare de-a dreptul paradoxală: „Lucru ce ca pre un rău l-au ars ca niște Iraclei iroii patrii, acela mie să lipește (sic!) ca o vinovăție: numai căci le-am grăit. Curios lucru!”³⁰.

În Moldova aflîndu-se, lui Voinescu i se pare că în Țara Românească „dreptatea stă pe scaunul stăpînirii”, că sosise „vremea cea dorită și potrivită cu firea” sa³¹. Ceea ce îl îndurează este numai gîndul că el e osîndit „a auzi, iar nu a și vedea slava neamului” său, că el „supt nume urît” era prigonit de „frații” săi³², că se vedea mărginit „a privi cu jale din depărtare” înnoirile din patria sa³³. Patria mea, notează el, „după ce s-au miluit de prouie cu soarta ocîrmuirii”, trebuia, „ca o cloșcă, să-ș cheme puișorii săi de la merginile lumii, . . . să-i încălzească, iar nu să-i prigonească”³⁴. Cu regret el constată că, deși „întrînsa toate s-au înnoit, toate spre bine s-au făcut, numai amnistia nu să cinstească”³⁵.

Sentimentul patriotic capătă sub pana lui Voinescu expresii dintre cele mai sincere din literatura epocii: „Închipueaște-ți — scrie el profesorului de la București — cită bucurie saltă în sufletul meu auzind isprăvită dorința mea în draga mea patrie!”³⁶. Oare nu jărtvirea viații mele ar răsplăti mulțămirea mea? Nicidecum. Ci și decît viața, de aș avea ceva mai mult, aș da, și iarăși n-aș ajunge măsura”³⁷. Dragostea de patrie îi apare lui Voinescu desfăcută de orice ambiții sau interese materiale: „Sînt departe de acestea — notează el —, însă după datorie îmi iubesc pe maica patrie, o laud, mă bucur de binele ei, mă supui și slăvesc pe patrichiei(i) ei și o doresc, căci într-însa, după a mea păreare, are oarece osebit, ce nu să află într-alte locuri, și numai cei de departe o cunosc. Însuși sînt aproape a întări cea zisă: Dimbovița apă dulce”³⁸. Obligat „a să îndulci de patrie, vorbind prin glăsuitorul scris cu doi-trei frați” — între care și Eufrosin Poteca —, el așteaptă de la aceștia cele mai bune vești despre compatrioții săi: „auzînd binile lor, să mă veselesc

²⁸ Faptul a avut loc în perioada anilor premergători evenimentelor de la 1821 sau chiar în scurta perioadă a ocupației trupelor turcești, 1821—1822.

²⁹ Bibl. Acad., Mssc., Coresp. inv. nr. 89 104.

³⁰ Ibidem.

³¹ Ibidem., nr. 89 105.

³² Ibidem.

³³ Ibidem.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Face aluzie la dezvoltarea școlii naționale de la „Sf. Sava”, aflată în acești ani sub influența lui Eufrosin Poteca.

³⁷ Bibl. Acad. Mssc., Coresp. inv., nr. 89 106.

³⁸ Ibidem, nr. 89 104.

și să-mi răcoresc pojarul cel mare ce mă topește neconținut prin acele simțitoare gânduri, că cu nevrednicie sînt despărțit de raiul desfătării, de dragălașa patrie, cea mai veselitoare sufletului meu, decît toate feașile pămîntului lumei”³⁹.

Fără îndoială, „răceala” cîrmuirii din Țara Românească este semnificativă în privința caracterului înaintat al ideilor stolnicului Voinescu. Gîndirea lui nu se limitează, de altfel așa cum reiese din aceste scrisori, numai la apologia „patriei” sau a „luminătorilor” — E. Poteca, C. Bălăceanu ș. a. — și nici la critica adresată „vechiului regim”. El admiră plin de entuziasm actul instaurării domniei pămîntene⁴⁰, dar știe — și „pîrjolul cel mare” al său era o dovadă — că se mai găsesc în patrie „mulți cu năravuri de Iscarioși, pre carii luxul, pricinuindu-le neajungere și strîmbătorii ascunse, îi face zavistnici, intriganți, vînzători nădăjduind că prin surparea fraților s-ar noroci ei”⁴¹.

Este vădită la Voinescu nota de critică la adresa marilor boieri în spiritul acelei concepții care îi acuză pe „cei mari” de lipsă de unire și patriotism⁴². Cu firea sa „cea iubitoare de dreptate și de omenire”, el condamnase, încă din vremea ultimilor domni fanarioți, „neunirea” boierilor pămînteni cu poporul, din pricina căreia „prigonirile glăsuite de răpitori” îi loviseră și pe ei înșiși⁴³.

Viciile celor mari care provocau „neunirea” neamului rămîneau, în esență — așa cum arată și critica lui Voinescu —, aceleași și sub noul regim. „Ne mindrim — scrie el, referindu-se la boieri — fără a socoti că a să mindri omul, a cărui natură este una și aceeași, este cea mai mare nebulie”⁴⁴. În acest sens, Voinescu condamnă, în spiritul pamfletelor din anii 1821–1822⁴⁵, mentalitatea privilegiilor „blagorodiei”: „Vechimea familiei ne umflă, încît vedem cu batjocură pre cei de cinste, fără a judeca că moralul cel bun, iar nu slava celor îngropați, aduce blagorodia”⁴⁶.

³⁹ Ibidem, nr. 89 105.

⁴⁰ Instaurarea domniei pămîntene în urma revoluției de la 1821 a stîrnit într-adevăr mari speranțe în rîndurile ilumiștilor români. Entuziasmul s-a potolit însă după cîțiva ani. Eufrosin Poteca, printre alții, din Pisa, unde se afla la studii, saluta cu entuziasm, la 30 august 1822, instaurarea domnitorului Grigore Ghica (vezi I. Bîanu, *Întăii bursieri români la studii în străinătate. Scrisori ale lui Eufrosin Poteca. 1822–1825*, în „Revista nouă”, I, 1888, p. 424); peste numai 2 ani, la 13 decembrie 1824, el se referea la „jugul varvariceștii tiranii” în care se afla patria sa (*ibidem*, p. 430), iar la sfîrșitul domniei lui Grigore Ghica, în 1828, referindu-se la fuga acestuia o dată cu izbucnirea războiului, nota: „Așa precum fuge Voievodul, așa să fugă toți asupritorii de cătră fața românilor” (vezi C. Rădulescu-Motru, *Din autobiografia lui Eufrosin Poteca*, în „Analele Academiei Române”, Msse. Sect. lit., seria a III-a, t. XII, 1943, p. 23).

⁴¹ Bibl. Acad. Msse, Coresp. inv. nr. 89 105.

⁴² Cea mai aspră acuzație adusă boierilor în acest sens fusese formulată, precum se știe, de însuși Tudor Vladimirescu, conducătorul revoluției de la 1821.

⁴³ Bibl. Acad. Msse, Coresp. inv. nr. 89 105.

⁴⁴ Ibidem, nr. 89 106.

⁴⁵ Găsim în aceste apeluri un spirit asemănător cu cel din scrisorile lui Voinescu, uneori chiar formulări izbitor de apropiate. Nu este exclus, de altfel, ca Voinescu să fie autorul unora dintre aceste apeluri anonime în bună parte și păstrate sub formă de copii (vezi, E. Virtosu, 1821. *Date și fapte noi*, București, 1932; mai ales, „Pentru unirea blagorodnicilor” (p. 161–166), „Cugetul adevăratului Român către frații săi Români” (p. 197–202), „Ithicon, adevărat moral” (p. 202–205), „Înscrisul propus de boierii mici pentru unirea spre binele țării” (p. 205–210); de asemenea, scrisoarea unui român aflat în Transilvania către episcopii Romanului și Hușilor, cu data de 25 mai 1822 (p. 158–160), precum și alte documente).

⁴⁶ Bibl. Acad., Msse, Coresp. inv. nr. 89 106.

Ca și Barbu Paris Mumuleanu⁴⁷, nobilei de „neam” sau bogăției, Voinescu opune, într-o viziune tipic iluministă, ideea de învățătură. „De sint bogați — notează el — să arată ca niște păuni, dar învățătura le-ar smulge peanile, ca să-și cunoască slujenia picioarelor”⁴⁸. Apelul lui la învățătură, care i se pare a fi nădejdea patriei, este însoțit de obicei de o aspră condamnare a „celor mari”, vinovați de „acele ticăloase sălbăticiii care oboară pre săraca omenire în toate prăpastiile nerinduealii”⁴⁹. El își exprimă speranța că aceștia „poate prin învățături să vor dumentici a pofți binele, iar nu răul, la toată lumea; a socoti pre sărac ca pre un lucru sfânt și cu ochi lăcrimați a iscăli de nevoe osîndirea aproapelui”⁵⁰.

Bun cunoscător al moravurilor celor mari din Țara Românească, Voinescu mărturisește că ar avea „lungi cuvinte a întinde asupra vrednicilor de osîndă năravuri ale noastre”⁵¹. Pornirea lui în demascarea acestor „năravuri”, precum ne mărturisește, nu se află în „patima grăirii de rău”, căci el nu cugetă „a prinde locul celor mari”, ci în „poftirea inimii” sale, „de a driage luminători, iar nu întunecători slavii strămoșesti”⁵². Cu dezamăgire trebuie să constate însă că cei aleși ai neamului resping îndemnul lui: „ii doare a auzi adevărul și vor să sfîșie pre un patriot rîvnitor ce îndrăznește, nu spre prihănire, ci spre îndreptare, a mărturisi vătămătoarele patimi”⁵³.

Așa cum constatăm, de altfel, cu privire la ideologia iluministă a epocii de la 1821 în ansamblul ei, critica pe care stolnicul de la Iași o adresează marilor boieri — de pe poziția boierimii mici și mijlcii sau a elementelor burgheziei în formare — este pusă de acord cu dogmele religiei creștine. După cum este știut, în ideologia epocii, Eufrosin Poteca, corespondentul și prietenul lui Voinescu, s-a făcut prin opera sa reprezentant cel mai de seamă al tendinței de adaptare a dogmelor religiei creștine la ideile dreptului naturii⁵⁴. Poate, în această privință, găsim, ca și în cazul altor iluminiști contemporani, influența lui E. Poteca. „Nu au citit să veade — scrie Voinescu, referindu-se la atitudinea căpeteniilor din Țara Românească față de el — că bunătatea, iar nu răutatea, să laudă în cer și pre pămint! N-au cunoscut dascălia Evangheliei și a Scrip-turilor, că a erta, nu a răsplăti (a se răzbuna) să fericăste!”⁵⁵.

Fără îndoială, stolnicul Voinescu este un scriitor în înțelesul adevărat al cuvîntului⁵⁶. Speranța lui pentru a-și potoli „pojarul cel mare” se

⁴⁷ Vezi, în acest sens, N. Isar, *Note despre concepția iluministă a lui Barbu Paris Mumuleanu*, în „Revista de filozofie”, t. 17, 1970, nr. 9, p. 1 085—1 090.

⁴⁸ Bibl. Acad. Msse, Coresp. inv., nr. 89 106.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Ibidem.

⁵² Ibidem.

⁵³ Ibidem. Se resemnează la un moment dat cu soarta sa: Mă las, scrie el, „în mila pronieii să lumineze pre stăpînii și mai marii miei a-și prefăce ura în iubire, ... că nici slujbă, nici chiverniseală nu cer, pricinii care întrarmează spre intrigi, zavistii și dușmăniile pre cei asemenea mie” (ibidem, nr. 89 104).

⁵⁴ Vezi, în acest sens, N. Isar, *Concepția iluministă a lui Eufrosin Poteca în baza analizei discursurilor sale din anii 1825—1827*, în „Revista de filozofie”, t. 12, 1965, nr. 12, p. 1 640—1 641.

⁵⁵ Bibl. Acad. Msse, Coresp. inv., nr. 89 105.

⁵⁶ Valoarea literară a textelor sale este incontestabilă. Citatele pe care le dăm în cuprinsul acestui articol sînt revelatoare în acest sens, după părerea noastră.

îndreaptă, în cele din urmă, spre forța scrisului. Referindu-se la interdicția de reîntoarcere în Țara Românească el scrie lui Poteca : „Dar un prieten ca Sfinția ta poate judeca că eu trebui să am niște cuvinte atât de temeinice, încît să mă pot îndrepta, în ochii lumii orișicînd. Însă încă rabd. Și cînd mă voi deznădăjdui de patrie (așteptînd), atunci prin *tipărirea celor ce am*⁵⁷, lăudînd după cuviință pre făcătorii binelui patriei, mă voi destăinui curat și cătră urmașii miei⁵⁸, ca să nu moriu osîndit supt grămada năpăștilor”⁵⁹.

În afara notelor de critică socială adresată „celor mari”, în spiritul unor sentimente de sinceră compătimire față de soarta celor de jos, într-o manieră comparabilă cu cea a lui B. P. Mumuleanu, istoria gîndirii social-politice poate să rețină în cazul stolnicului Voinescu, poate în primul rînd, concepția acestuia privitoare la rolul învățaturii în transformarea societății. Implicînd întreaga lui gîndire iluministă, ideea de „învățătură” ne apare la Voinescu ca exprimînd o soluție generală de transformare a societății : „Fericirea unui norod — se adresează el lui Poteca — cu adevărat o pricinuesc meșteșugurile, negoțul, îmbilsugarea rodurilor, buna pază a pravililor, dar mai cu osebire învățătura științelor”⁶⁰. Numai aceasta poate să șteargă „nălucirile” care aduc „ticăloșia omului”; „precum a cuvîntului podoabă iaste adevărul și a trupului frumusețea” scrie el — așa a sufletului strălucire iaste învățătura”⁶¹.

Ideea de învățătură la Voinescu indică, printre altele, interesul său pentru problemele școlare. Întemeierea învățămîntului național în Țara Românească — operă pe care o simboliza la acea dată în cel mai înalt grad școala de la „Sf. Sava”, condusă de Eufrosin Poteca — fusese una din dorințele sale cele mai fierbinți⁶².

Obligat de împrejurările arătate să se stabilească în Moldova, îl găsim aici în cercul prelatului moldovean Veniamin Costachi, un animator al mișcării pentru școală și cultură națională din Moldova din primele decenii ale secolului al XIX-lea⁶³. Prezența lui Voinescu în acest cerc a prilejuit sau a stimulat în orice caz, așa cum indică unele date, anumite legături între prelatul moldovean și profesorul de filozofie de la București, legături semnificative pentru mișcarea iluministă din deceniul al III-lea al secolului al XIX-lea⁶⁴. Școala de la „Sf. Sava”, devenită, mai ales după reîntoarcerea lui Eufrosin Poteca de la studii în Occident, în 1825, un adevărat „focar de lumină”, era cunoscută la Iași. Mulți tineri

⁵⁷ Această informație poate constitui, ca atîtea altele, un punct de plecare pentru noi lămuriri asupra autorului.

⁵⁸ Să fie vorba de „urmași” în sens generic, sau de fii? În a doua variantă ar trebui să ne gîndim la frații Voinești de la 1848, al căror părinte ar putea fi. Vezi, în ultimul sens, și referirea de la nota 13.

⁵⁹ Bibl. Acad., Msse., Coresp. inv. nr. 89 105.

⁶⁰ Ibidem, nr. 89 106.

⁶¹ Ibidem.

⁶² Ibidem.

⁶³ Vezi cu privire la ideile acestuia, N. Isar, *Trăsături iluministe în gîndirea și activitatea lui Veniamin Costachi*, în „Revista de filozofie”, t. 15, 1968, nr. 4, 445—452.

⁶⁴ „Cu bucurie neasemănată — scrie Voinescu lui E. Poteca — am primit doritul și neprețuitul răspuns ce mi-ai trimis, împreună cu cel cătră spre sfințitul mitropolit, pre care dîndu-l i-au primit veasel și cu dragoste părintească”. (Bibl. Acad., Msse., Coresp. inv. nr. 89 105). În altă scrisoare către E. Poteca, Voinescu adaugă la sfîrșit: „Primeaste nepețeluită (scrisoarea) pre cea am pusă pre sfințitul mitropolit” (ibidem, nr. 89 106).

moldoveni, după cum ne informează Voinescu, auzind de „învățații dascăli” de la „Sf. Sava”, își exprimau dorința să vină să studieze la București. Voinescu credea că în puțină vreme tinerii moldoveni aveau să vină „în ceate” la București, „la laptele cel hrănitor al muselor de acolo”, mai ales auzind că patronii școlii îi primesc „ca pre niște frați, fii ai Moldaviei numindu-i”⁶⁵. Pentru a le încuraja zelul, Voinescu sugera conducătorului școlii de la București „o chipzuire mai usebită pentru dinșii”, întrucât, notează el, „slava românilor (muntenilor) și aceasta este: a să face părinți și moldoveanilor”⁶⁶.

Părerile stolnicului Voinescu despre E. Poteca și ceilalți dascăli de la București este tipică pentru concepția unui iluminist. Pe acești dascăli el îi salută „ca pe niște organe de folosul omenirii”⁶⁷, ca pe niște „făclii ce luminează școalele, pornite spre lățirea binelui”⁶⁸. El se simte dator a aduce dascăliilor cel mai adânc respect pentru opera de luminare a tineretului, pentru „dieamanturile ceale neprețuite, lumina științelor, tilmăcirile muselor”⁶⁹.

În spiritul concepției sale despre rolul învățăturii în societate, pe E. Poteca Voinescu îl privește „ca pe un Socrat al românilor”, pentru că, adaugă el, „acea iticească filosofie făgăduiești prin cuvîntul glăsuat a da iubiților patrioți”⁷⁰. El știe că E. Poteca va îndreptăți multe speranțe, întrucât făcuse studii în Italia și Franța, „în patriile filosofilor”⁷¹. Ca și Veniamin Costachi, prelatul luminat din Moldova, Voinescu vede în filozoful de la București o „pricină a luminării și a binelui neamului nostru”⁷². Speranțele pe care Voinescu și le pune în școala de la Sf. Sava sînt mari; el speră că tinerii, dar și adulții, vor alerga la aceasta ca la „un izvod curat, de la care curg toate bunătățile, să bea, să speale picla necunoștinții, să se lumineze, să înțeleagă ce sînt”⁷³.

În concepția lui Voinescu, școala publică de limbă națională avea menirea, printre altele, să pună capăt practicilor vechi de educație a copiilor în familie „cu doicile, cu ciocoi și cu țigani”, care nu dădeau copiilor decît „niște idei proaste”⁷⁴. Pledînd pentru o educație patriotică unitară în școlile publice de limba națională, el pune pe seama „celor mari” obligația de a sprijini aceste școli. Deși constată că „miierea cea dulce ce o nasc musele . . . n-au îndulcit încă gitlejul aceloră căroră cerul le-au incredințat soarta patriei”, el speră că totuși aceștia nu se găsesc „în gradul acei(i) nesimțire”, încît să nu vadă „folosul cel mare al învățăturilor”, și a nu contribui, ca atare, la dezvoltarea lor. Mai mult, speră într-o emulație. „Eu nădăjduiesc — notează el — că în puțină vreme văzînd rodul

⁶⁵ Ibidem, nr. 89 105.

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ Ibidem, nr. 89 104.

⁶⁸ Ibidem

⁶⁹ Ibidem, nr. 89 106.

⁷⁰ Bibl. Acad. Msse, Coresp. inv. nr. 89 106. Este vorba de aceeași lucrare a lui Heineke, *Filosofia cuvîntului și a năravurilor*, Buda, 1829, a cărui traducere și prelucrare fusese anunțată de E. Poteca încă de la 1 octombrie 1825, în lecția inaugurală a cursului de filozofie (vezi *Cuvîntle panighirice și moralnice*, București, 1826, p. 28—29).

⁷¹ Bibl. Acad. Msse Coresp. inv. nr. 89 106.

⁷² Ibidem, nr. 89 105.

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ Ibidem, nr. 89 106.

să vor ațîta spre întărirea binelui. Interesul spre luminarea fiilor, nepoților, rudelor, neamului îi va îndemna”⁷⁵.

Zelul lui Voinescu în privința luminării prin școală, așa cum reiese din scrisorile sale, pare a avea o nuanță unică în epocă. „Mă crede — scrie el lui Poteca — că de s-ar putea n-aș mai lăsa afară din școală nici un român. Și tineri, și bătrîni, și bărbați, și femei, i-aș băga într-însa, să mănînce hrană sufletească!”⁷⁶. Entuziasmat, el speră să vadă ieșind în curînd din școala de la „Sf. Sava” Platoni, Aristoteli, Xenofoni⁷⁷.

Rîvna patriotică generală iluministului o vede întinzîndu-se în măsura în care tot mai mulți locuitori „să vor înduleci din idei”⁷⁸.

Filozofia „cu nectar prea dulce”, cum se exprimă Voinescu, va contribui, printre alte discipline școlare, la destrămarea vechilor „principii” ale regimului feudal: „va face pe tineri cunoscători că bunătățile numai, iar nu dregătoriile, cinstesc pre omul cel desăvîrșit”⁷⁹. Ea va face cîndva, speră Voinescu, să vedem, printre altele, „pre scaunele judecătorești filosofi patrioți”⁸⁰.

Zelul lui Voinescu în privința „învățăturilor” era, după cum ne asigură el, mai vechi, din perioada cînd, aflat în Țara Românească, în „patrie”, cuprins de „un cuptor babilonesc”, el îndemna pe oameni, vorbea și scria cunoscuților, că „a ne îndrepta limba, a ne arăta nație pe fața pămîntului nu să poate fără numai îmbrăcînd musele și pre cinstita filosofie în veșmîntul graiului rumînesc, și prin aceasta vor veni apoi la noi toate fericirile”⁸¹.

Fără îndoială, după lectura scrisorilor aparținînd lui Voinescu, imaginea pe care ne-o lăsa curioasa scrisoare a lui Eufrosin Poteca, la care ne-am referit la început, despre „boierul” de la Iași, poate fi întregită. Nu este vorba, cum lăsa să se întrevadă scrisoarea lui Poteca, de un neinițiat în ideile de „luminare”, ci, dimpotrivă. Interesul stolnicului Voinescu de la Iași pentru cursul de filozofie ținut de E. Poteca la „Sf. Sava” este astfel lesne de înțeles. El comentează liber discursurile lui Poteca și face aprecieri care aparțin unui om familiarizat cu mișcarea de idei a epocii. Despre discursul din decembrie 1825, el notează: „Cuprinde diamanturile învățăturilor ce duc la nemurire pre ocîrmuitorul de la va urma și pre supuși printr-însul la fericire”⁸². Și, în continuare, despre același discurs, el scrie: „Chemarea ce-i face (cîrmuitorului) cei mari bărbați ai veacurilor trecute spre asemănare și povestirea pre ce temeieri razimă împărații Evropii fericirea obștii”⁸³ sînt îndemnurile spre acele sfîrșituri, la care totdeauna privește filosoful-om”⁸⁴. Nu numai că citește, admiră și comentează discursurile lui Poteca, dar le transmite și altora, făcînd astfel operă de propagandă culturală: „Cuvîntul pomenit (cel din decembrie 1825) l-am

⁷⁵ Ibidem, nr. 89 104.

⁷⁶ Ibidem, nr. 89 106.

⁷⁷ Ibidem.

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ Ibidem.

⁸¹ Ibidem.

⁸² Ibidem, nr. 89 105.

⁸³ Se poate face o comparație cu textul propriu-zis al discursului lui E. Poteca (vezi *Cuvinte panighirice și moralnice*, p. 20—22, unde Poteca indică căile care fac „slava împăraților europeni în zioa de astăzi”).

⁸⁴ Bibl. Acad., Msse, Coresp. inv. nr. 89 105. Este remarcabilă această expresie: „filosoful-om”.

cetit la mulți ; păstorii (mitropolitul și episcopii) și patrichii(i) țării aceștia laudă pe cel ce vorbește printr-însul”⁸⁵. Broșura tipărită de Eufrosin Poteca la București în 1826, *Cuvinte panighirice și moralnice*, cuprinzând primele trei discursuri ale sale, îi parvine lui Voinescu în același an. Arătînd că aceste „cuvinte” sînt „pline de minte și de îndemnări”, ține să-l informeze pe dascălul de la București : „Mi le-au luat persoane alese să le cetească”⁸⁶. Opera lui Eufrosin Poteca găsise într-adevăr în persoana compatriotului de la Iași nu numai un cititor ales, ci și un propagator zelos.

Creator de idei el însuși, numele stolnicului Voinescu poate să figureze în același grup din care fac parte Eufrosin Poteca, „maestrul” său, B. P. Mumuleanu, sau Dinicu Golescu. Elementele pe care le-am semnalat cu privire la concepțiile lui reprezintă, în orice caz, contribuții la ideologia iluministă a epocii, pe care istoria gîndirii social-politice le poate reține. Viitoare cercetări vor aduce, fără îndoială, și mai multă lumină asupra rolului pe care l-a avut acest iluminist în mișcarea de idei a epocii de la 1821.

⁸⁵ Ibidem.

⁸⁶ Ibidem.

ASEMĂNĂRI ȘI DEOSEBIRI ÎNTRE „SLOBOZIILE” ȘI SATELE DE COLONIZARE DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA

DE

MATEI D. VLAD

Multe documente din secolele XVII—XVIII, și chiar de mai înainte, privitoare la colonizarea rurală numesc deseori satele nou întemeiate „slobozii”. Deoarece situațiile în care se atribuie sau nu se atribuie această denumire sînt diferite, considerăm necesar să stăruim asupra actelor referitoare la „scutiri” pentru a vedea în ce măsură satele numite „slobozii” se pot ori nu identifica întotdeauna cu satele create prin colonizare. Această cu atît mai mult cu cît, în epoca respectivă, în actele de cancelarie sînt amintite foarte multe așezări rurale denumite „slobozii”, fără însă ca ele să fi fost întemeiate ori repopulate vreodată cu elemente umane aduse din țară sau de peste hotare. Sau, invers, există multe sate nou întemeiate sau repopulate fără a fi numite slobozii. După cum, de asemenea, sînt sate care nu sînt numite niciodată în documente slobozii, și nici nu avem indicii că ar fi fost create sau repopulate prin colonizare, și totuși se bucură de un regim asemănător cu al acestora.

Deschiderea discuției asupra acestei probleme este îndrituită și de faptul că cercetările de istorie socială românească, mai veci și mai noi, n-au reușit să desprindă întotdeauna sensurile cele mai exacte pe care scriitorii actelor le-au dat, în diverse împrejurări, termenului „slobozie”. Cîteva exemple în această privință. Astfel, Papadopol-Calimah consideră că sloboziile erau totuna cu satele de colonizare, afirmînd că „domnii învoiau a se aduce coloniști de peste hotare, adică a se așeza slobozii în țară”¹. V. A. Urechia leagă, în mod exclusiv, numele sloboziilor de procesul colonizării rurale, subliniind că „acest nume, care a rămas pînă astăzi la mai multe localități din țară, ne amintește un vechi sistem de împoporare a țării”². A. V. Gidei opina, ca și predecesorii săi, că toate

¹ Alexandru Papadopol-Calimah, *Sloboziile în România*, în „Convorbiri literare”, XVII, nr. 12, 1 martie 1884, p. 447.

² V. A. Urechia, *Notițe despre slobozii*, în „Analele Academiei Române”, seria a II-a, t. IX, Mem. Secț. ist., București, 1888, p. 1.

sloboziile erau identice cu satele de colonizare, susținând că „domnii ei înșiși căutau și aduceau de peste hotar oameni străini de colonizau acele locuri, făcând slobozii”³. Aceeași opinie se întâlnește și la Radu Rosetti, care identifică sloboziile cu satele de colonizare, subliniind că „asemenea slobozii s-au înființat încă de la începuturile domniei moldovenești”⁴. Afirmatia este, desigur, numai parțial justă, în sensul că s-au înființat sate, dar nu slobozii în adevăratul sens al cuvântului, care apar ceva mai târziu. Grigore Tocilescu definește slobozia ca un sat „slobod de sarcini, și slobod orșicine a se stabili întrînsul, fără deosebire de naționalitate”⁵. G. N. Leon afirmă că „sloboziile erau considerate ca o chestiune de stat, întrucît alcătuiau mijlocul principal de colonizare a țărilor depopulate”⁶. A. D. Xenopol vorbea, la rîndul său, de „înmulțirea poporației țării prin înființare de așa-numite slobozii”⁷. C. C. Giurescu a fost primul dintre cercetători care a văzut în slobozii niște așezări rurale aparte, „care se bucură de scutire generală sau parțială pe un timp limitat sau cînd proprietarii intervin la domn să le scutească satele de anumite obligațiuni fiscale sau să le acorde o ușurare a lor”⁸. Consecvent acestei opinii, 15 ani mai târziu, C. C. Giurescu avea să spună că „sloboziile sînt satele întemeiate cu coloniști veniți — cei mai mulți — din afara hotarelor”⁹, fără a pierde deci din vedere faptul că existau și slobozii de localnici. După I. C. Filitti, sloboziile erau sate care se bucurau de avantaje fiscale „acordate coloniștilor străini aduși pe moșii domnești, mănăstirești sau particulare”¹⁰. I. Iavorschi considera că politica celor două state feudale în materie de colonizare rurală a fost una și aceeași cu cea privind organizarea sloboziilor, afirmînd că acestea din urmă erau sate alcătuite „de foarte multe ori cu muncitori ai pămîntului fugiți peste hotare” ori „cu oameni din țară sau chiar cu elemente de origine străină”¹¹. După părerea Valeriei Costăchel, slobozia era un sat care se bucura de privilegiul de imunitate¹². Zece ani mai târziu, într-o altă lucrare, aceeași autoare definește slobozia drept „un sat întemeiat pe loc pustiu sau refăcut, o seliște, unde se aduc săteni noi”¹³. În sfîrșit, Iorgu Iordan afirmă că sloboziile s-au creat pentru „aducerea în țară a bejenarilor” și că „locuitorii unei slobozii erau scutiți

³ A. V. Gidei, *Contribuțiuni pentru istoria socială a țăranimii noastre și pentru istoria raporturilor economice dintre țărani și proprietari pînă la 1864*, București, 1904, p. 7.

⁴ Radu Rosetti, *Pămîntul, sătenii și stăpîinii în Moldova*, t. I, București, 1907, p. 293.

⁵ Grigore G. Tocilescu, *Studiu istoric despre țăranul român*, la Bibl. Acad., ms. 5 150, f. 36.

⁶ G. N. Leon, *Istoria economiei publice la români*, București, 1924, p. 128.

⁷ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a 3-a, I. Vlădescu, vol. VI, București, 1927, p. 98.

⁸ C. C. Giurescu, *Organizarea financiară a Țării Românești în epoca lui Mircea cel Bătrîn*, București, 1927, p. 54.

⁹ Idem, *Istoria românilor*, vol. III, partea I, București, 1942, p. 338.

¹⁰ I. C. Filitti, *Considerații generale despre vechea organizare fiscală a principatelor române pînă la Regulamentul organic*, București, 1935, p. 34—35.

¹¹ Ioan Iavorschi, *Colonizarea în România*, Iași, 1937, p. 9—10.

¹² V. Costăchel, *Les immunités dans les principautés roumaines aux XIV-ème et XV-ème siècles*, București, 1947, p. 33.

¹³ V. Costăchel, P. P. Panaitescu și A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și în Moldova (secolele XIV—XVII)*, București, 1957, p. 240.

(liberi, adică în limba epocii « slobozi ») de orice obligații către stat în ce privește plata impozitelor și judecarea delictelor săvârșite de ei înșiși”¹⁴.

Avînd în vedere asemenea opinii și mai ales tendința de a identifica, în toate cazurile, sloboziile cu satele de colonizare, ni se pare potrivit să stăruim asupra acelor documente care ar putea să ne apropie mai mult de sensul pe care diferiți grămătici l-au dat termenului slobozie.

Etimologic, cuvîntul „slobozie” își are originea în slavonescul „слобода”, care înseamnă slobozie, scutire, libertate, verbul la infinitiv fiind: a slobozi, de unde „слободѣ” se traduce prin slobozesc¹⁵. Documentele de cancelarie ne indică același sens de scutire, libertate. Astfel, la 3 septembrie 1585, Petru Șchiopul voievod întărește lui Bucium, pîrcălab, „un loc întreg, ce se numește Lunca Mare, . . . care să-și întemeieze acolo sat” cu oameni „din altă țară”. Domnia îi acordă „slobozie pe cinci ani”¹⁶. În cazul de față avem de-a face cu un sat de colonizare pentru că se întemeiază cu elemente străine, dar și cu un sat-slobozie, ca urmare a scutirilor acordate. Un sat de colonizare-slobozie este și cel întemeiat de Șeptilici, pe „o siliște de loc pustiu”, la Fintina Caplei, în baza unui hrisov, emis de același domn, la 3 ianuarie 1588¹⁷. De altfel, într-un act moldovenesc din 1 mai 1661 privind înlesnirile oferite coloniștilor stabiliți în siliștea Lăzești, ținutul Bacăului, se precizează cu multă claritate că „slobozie” înseamnă scutire de dări. În document se spune: „Slobodzia lor, scutirea de dări, va dura patru ani”¹⁸. De aici rezultă că diecii actelor au înțeles prin „slobozie” regimul coloniștilor, care trebuia să fie scutiți de toate muncile și dările. El s-a extins și asupra altor sate, fără ca ele să fie create prin colonizare.

Numeroase documente din veacul al XVII-lea ne dovedesc însă că satele de colonizare erau totdeauna sate-slobozii. Tocmai acordarea regimului de „slobozie” a făcut ca ele să capete și denumirea de slobozii. Astfel, la 17 aprilie 1602, Gligorie, mare stolnic, avea dreptul „să cheme oameni din alte țări în slobozie, în satul Vertiporoh”. Așezarea respectivă este numită în act „slobozie” tocmai pentru că obținuse o scutire, „o slobozie pe trei ani acel sat”¹⁹. Satul Nou (Novo Selo), fundat cu elemente din afară, este denumit, de asemenea, în actele din 25 noiembrie 1616²⁰ și 15 iunie 1626²¹, „sat-slobozie”.

Unele documente privitoare la fundarea satelor, ca, de exemplu, cel din 2 aprilie 1617, arată că Mănăstirea Stelea din Țirgovîște era autorizată de Alexandru Iliș „să-și strîngă oameni streini din altă țară” în siliștea Severinu, cu care „să facă satu di milă, slobozie”²². Șase zile mai tîrziu, la 8 aprilie 1617, Mănăstirea lui Andronie, vistier din Buzău, obține

¹⁴ Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 199–200.

¹⁵ Mardarie Cozianul, *Lexiconul slavo-romănesc din 1649*, ed. Gr. Crețu, București, 1900, p. 231; cf. și dr. H. Tiktin, *Dicționar român-german*, vol. II, București, 1903, p. 1 440–1 441; cf. și *Dicționarul limbii române moderne*, București, Edit. Academiei, 1958, p. 777.

¹⁶ *Documente privind istoria României*, A, veac. XVI, vol. III (1571–1590), p. 288.

¹⁷ *Ibidem*, p. 370.

¹⁸ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 34–35.

¹⁹ *Documente privind istoria României*, A, veac. XVII, vol. V (1601–1605), p. 39.

²⁰ *Documente privind istoria României*, B, veac. XVII, vol. III (1616–1620), p. 54.

²¹ *Documenta Romaniae Historica*, B, vol. XXI (1626–1627), p. 183.

²² *Documente privind istoria României*, B, veac. XVII, vol. III (1616–1620), p. 112.

dreptul „să adune oameni străini din altă țară” pe ocinile Albești și Maxinu, ca „să facă sat de milă și slobozie”²³. Un hrisov al lui Gavril Movilă din 11 septembrie 1618 ne relevă faptul că, în timpul domniei lui Radu Șerban, la siliștea Cuciul de la palanga Gherghiței se „strînseseră oameni străini de altă țară” care „ș-au făcut slobozie pre acea ocină”²⁴. La 27 mai 1621, Antonie cămăraș obține dreptul „să strîngă oameni streini” pe moșia sa Groșani de pe Călmățui, pentru ca „să-și facă slobozie și sate de milă”²⁵. La 10 mai 1623, boierul Dumitrache Cantacuzino era liber „să adune oameni străini” în siliștea Frăsinetului din județul Ilfov, ca „să-și facă slobozie și sat de milă”²⁶. La 12 octombrie 1623, Mănăstirea Tutana obține dreptul „să-și facă sat de slobozie”²⁷ la siliștea Văleni. De altfel, o carte a lui Leon Tomșa din 30 mai 1631 confirmă faptul că „satul Tutana fost-au slobozie încă mai denainte vreme, de în zilele Radului voievodi, iar cînd au fost acum, în zilele domnii mele, ei s-au răsipit”. Spargerea satului l-a determinat pe Leon Tomșa să-i recheme și să-i ierte „ca să fie iar slobozie, cum au fost și mai denainte vreme”²⁸.

La 2 septembrie 1626, Alexandru Coconul voievod împuternicește pe episcopul Serghie, nastavnic al Mănăstirii Tismana, „să-și strîngă oameni striinni” la siliștea Călugăreni, ca „să-și facă sat de milă și slobozie”²⁹. Satul Cernețul din Mehedinți este împuternicit, la 29 mai 1628, „să strîngă oameni striini” cu care „să facă sat, să fie slobozie”³⁰.

Exemple similare se întîlnesc și în a doua jumătate a veacului al XVII-lea. Astfel, la 5 iunie 1658, Mihnea al III-lea Radu, domnul Țării Românești, îngăduie Mănăstirii Molomoc să-și adune „oameni striini” pe una din moșiile sale ca „să-și facă slobozie”³¹. La 10 ianuarie 1662, Eustratie Dabija încuviința Mănăstirii Neamțului dreptul de a-și strînge oameni dintr-alte țări, pe care „să-i așiază acolia la acea slobozie”, adică în siliștea Oglindești din ținutul Neamțului³². În sfîrșit, siliștea Șendreni de pe Birlad, ținutul Covurluiului, a fost destinată, prin cartea lui Ștefan Petriceicu din 4 martie 1673, să fie colonizată cu elemente străine, cărora domnia le acorda „slobozie în 10 ani”³³. Și în acest ultim caz, slobozia se identifică cu satul de colonizare.

În veacul al XVIII-lea se întîlnesc, de asemenea, multe documente care vorbesc de sate create prin colonizare, numite în același timp slobozii din cauza regimului fiscal, juridic și administrativ obținut de la domnie. După cum se știe, colonizatorul unei siliști trebuia să obțină mai întîi o carte de slobozie și după aceea să treacă la întemeierea sau repopularea satului respectiv. În această privință, un hrisov al lui Scarlat Ghica din 25 iulie 1758 vine cu următoarea precizare: „Ni-au rugat svinția-sa ca să-i facem carte domnească de slobozie, cu care să strîngă oameni streini

²³ *Ibidem*, p. 114.

²⁴ *Ibidem*, p. 245.

²⁵ *Ibidem*, vol. IV (1621–1625), p. 31.

²⁶ *Ibidem*, p. 271.

²⁷ *Documente privind istoria României*, B, veac, XVII, vol. IV (1621–1625), p. 339.

²⁸ *Documenta Romaniae Historica*, B, vol. XXIII (1630–1632), p. 392.

²⁹ *Ibidem*, vol. XXI (1626–1627), p. 256.

³⁰ *Ibidem*, vol. XXII (1628–1629), p. 203.

³¹ Arh. St. Buc., fond Mitropolia Țării Românești, XXX 13; cf. și actul din 3 iunie 1662, *ibidem*, XXX 16; cf. și actul din 11 iunie 1676, *ibidem*, XXX/18.

³² Arh. St. Buc., fond. M-rea Neamț, CXXXII/16.

³³ V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 16.

de pintr-alte țări” pe moșia Sănești (ținutul Cîrligătura), moșie ce era „lipsită de oameni de slujbă”³⁴. În cadrul procesului de colonizare rurală, cărțile de slobozie serveau, între altele, drept mijloc de ademenire și de strângere a elementelor străine. Astfel, frații Vasile și Ioniță Coruiiu, în baza cărții domnești din 12 octombrie 1782, erau liberi „a faci slobozie pi moșia lor Cornești” (ținutul Tutovei). Aici este vorba de slobozie, dar și de un sat de colonizare ce se întemeiază cu „oricât de mulți oameni streini vor pute găsi să-i aducă și să-i așăzi pe numita moșie”³⁵. La rîndul ei, „slobozia Băbenilor” (județul Vilcea), pomenită în actul din 24 iunie 1791, locuită de „sătenii ungureni”³⁶, era nu numai slobozie, dar și sat de colonizare. În sfîrșit, toate satele ce urmau să ia ființă, în baza hrisovului lui Mihai Suțu, din 25 noiembrie 1783, cu „norod de oameni ce vor veni aici în pămîntul țării” urmau „să se cheme slobozii domnești”³⁷.

Analiza actelor de pînă aici ne duce la concluzia certă că toate satele de colonizare, prin regimul lor juridic, fiscal și administrativ, regim redat în mod concis prin termenul de „slobozie”, erau totodată și slobozii. De altfel, nici nu se poate concepe existența satelor de colonizare, fără a nu admite faptul că ele deveneau în mod automat sate-slobozii. Regimul de „slobozie” s-a născut concomitent cu satele create prin colonizare, chiar dacă documentele nu-l pomenesc întotdeauna. Acest regim („slobozia”) a avut drept scop principal, încă de la început, să atragă și să lege cît mai mult pe coloniști de așezarea respectivă și să contribuie la consolidarea ei din punct de vedere demografic. De altfel, satele de colonizare s-au „spart” ori „pustiit” numai atunci cînd, dacă n-au fost alte cauze externe, au fost nesocotite, pînă la desființare, toate acele avantaje ce decurgeau din acordarea dreptului de „slobozie”.

Am precizat însă la începutul acestui articol că nu toate sloboziile amintite în documente se pot identifica cu satele de colonizare. Într-adevăr, există unele sate de localnici care au un regim fiscal, juridic și administrativ de „slobozie”, deci apropiat de cel al satelor de colonizare, fără însă a se confunda cu ele. Astfel, un hrisov din 31 august 1458 arată că domnitorul Ștefan cel Mare „a dat slobozie satului mănăstirii, anume Borninești”³⁸, cu alte cuvinte l-a scutit de dări și slujbe. Prin asemenea scutiri este un sat-slobozie, dar nu unul de colonizare, deoarece nu există nici un fel de indicii că ar fi fost creat cu elemente aduse din altă parte. La 21 aprilie 1670, Antonie Vodă din Popești acordă unei slobozii a Mănăstirii Tismana tot felul de scutiri de dări și slujbe, precizîndu-se în document că „slobozianii” fuseseră „ertați și de alți domni mai dinainte vrăame”³⁹. Nu poate fi însă vorba, nici în acest caz, de un sat creat prin colonizare, deoarece „slobozianii” sînt băștinași. Tot așa, la 14 mai 1672, Grigore Ghica întărește „mitropoliei slobozia care iaste lîngă sfînta mitropolie”⁴⁰.

³⁴ Arh. St. Buc., ms. 522, f. 19–20v.

³⁵ *Bibl. Acad. R. S România*, DCCLXXXVII/23.

³⁶ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I, Țara Românească, p. 776.

³⁷ *Ibidem*, p. 694.

³⁸ *Documente privind istoria României*, A, veac XIV–XV, vol. I (1384–1475), p. 297.

³⁹ Arh. St. Buc., fond M-reia Tismana, XCIII 45; cf și actul din 24 aprilie 1672, *ibidem*. XCI 20.

⁴⁰ Arh. St. Buc., fond Mitropolia Țării Românești, CDLXXII/2.

Este un sat „slobozie”, dar nu de colonizare. În sfârșit, la 13 iunie 1679, Șerban Cantacuzino scutește slobozia Ciinești (Vilcea) a Mănăstirii Dintr-un Lemn de toate dările și slujbele, pe motivul că, „neputindu mai birui sărăci slobozianii aceste”⁴¹, s-au plîns domniei. Avem din nou de-a face cu un sat slobozie, fără a fi creat prin colonizare. Exemple în această privință putem cita oricît de multe.

Există și sate care, la început apar doar ca simple slobozii. Ulterior, chiar după sute de ani, le reîntîlnim în situația unor sate care, între timp din cauza nerespectării, probabil, a privilegiului de slobozie, „se spărseseră”. Pentru a fi repopulate se face apel nu numai la elemente băstinașe, dar și străine. Este cazul, de pildă, al satului Cărăreni, județul Ialomița, slobozie a Mănăstirii Cozia, pomenit încă din 1404–1418, deci din vremea lui Mircea cel Bătrîn⁴². În timpul lui Constantin Brîncoveanu, conform cărții din 10 ianuarie 1695, se insistă ca „toți rumânii cărîi vor fi fugiți și răsi-piți” din Cărăreni, precum „și alți oameni streini”, să vină și „să se așeze acolo pre acea moșie”⁴³, beneficiind, desigur, de toate avantajele ce decurgeau din dreptul de slobozie.

Deosebirea dintre satele de colonizare-slobozii, create cu elemente străine, și sloboziile simple, de localnici, o fac, uneori, chiar diecii care redactează actele. Astfel, într-un hrisov al lui Alexandru Coconul din 16 octombrie 1625, prin care el scutește satul Dobrușești (Ilfov) al Mănăstirii Snagov, se arată că domnia l-a iertat „pentru că acest sat nu este ca alte slobozii ce este un sat miluit de domnia mea”⁴⁴. De aici rezultă că diecii simțeau nevoia să distingă sloboziile de tipul satului Dobrușești, adică sloboziile de localnici, de „alte slobozii”, prin acestea din urmă subînțelegîndu-se, desigur, satele create prin colonizare. Actul sinodal din 26 aprilie 1626, redactat în limba greacă, vorbește și el, pe de o parte, de unele slobozii ce aparțin boierilor și mănăstirilor, iar pe de altă parte de sloboziile străinilor. De altfel, din cele șase slobozii pentru care se hotăra „să rămîie nevătămate”, numai trei (Călinești, Segarcea și Vaideei) fuseseră întemeiate cu elemente din afară, erau deci sate de colonizare, spre deosebire de Căpreni, Stănești și Putineiu, care erau slobozii de localnici, beneficiind de aceleași avantaje⁴⁵.

În temeiul documentelor analizate în cadrul acestui articol, conchidem că sloboziile nu se pot identifica în toate împrejurările cu satele de colonizare. Multe dintre ele erau sate obișnuite de pămînteni, dar numite slobozii, deoarece prin regimul lor juridic, fiscal și administrativ, se apropiau de satele-colonie. Deosebirea fundamentală dintre acestea din urmă și slobozii consta în faptul că sloboziile existau deja ca sate, poate chiar de sute de ani, în momentul obținerii privilegiilor domnești. Ca atare, unele sate obișnuite, de pămînteni, ajungeau relativ ușor în situația de slobozii prin simple acte administrative, acte de „scutire”, emise în favoarea lor de cancelaria domnească. În schimb, satele de colonizare trebuiau mai întîi fondate ori repopulate cu oameni aduși din alte părți, din interior sau de peste hotare. Întemeierea lor era un proces relativ complicat.

⁴¹ Arh. St. Buc., fond M-rea Dintr-un Lemn, XLV/13.

⁴² *Documenta Romaniae Historica*, B, vol. I (1247–1500), p. 66.

⁴³ Arh. St. Buc., fond M-rea Cozia, ms. 209, f. 246.

⁴⁴ *Documente privind istoria României*, B, vol. IV (1621–1625), p. 569.

⁴⁵ *Documenta Romaniae Historica*, B, vol. I (1626–1627), p. 98.

El presupunea obținerea dreptului de fundare a satului, alegerea locului (în cazul cînd nu se întemeia pe o veche siliște), strîngerea sau aducerea coloniștilor, construirea caselor etc. Deci pentru ca un sat de colonizare să devină slobozie, trebuia să se formeze, altfel spus să se constituie într-o comunitate demografică, adică într-o așezare rurală de muncă și de existență. După fundare, urma punerea în aplicare a prevederilor cuprinse în hrisovul inițial de întemeiere, prevederi care, în totalitatea lor, formau așa-numitul regim de slobozie. De altfel, ceea ce apropia sloboziile de localnici de cele create prin colonizare era tocmai acest regim juridic, fiscal și administrativ de care beneficiau, cu unele excepții, atît unele, cît și altele.

CONTRIBUȚII PRIVIND APARIȚIA REVISTEI „MAGAZIN ISTORIC PENTRU DACIA”

DE

DUMITRU P. IONESCU

Anul 1845, cînd Nicolae Bălcescu și profesorul transilvănean August Treboniu Laurian au început publicarea revistei „Magazin istoric pentru Dacia”, reprezintă un moment important în dezvoltarea culturii naționale românești. Prin conținut și prin titlul său evocator, noul periodic justifică dorința de unitate a poporului român și dezvăluia sentimentul patriotic al dublei și simbolicei redacții.

Publicațiile periodice românești editate de Nerva Hodoș și Alexandru Sadi Ionescu, *Bibliografia română-ungară* a lui Andrei Veress, enciclopediile și dicționarele istorice, toate istoriile literaturii române, precum și noile studii istorice¹ menționează că revista „Magazin istoric pentru Dacia” a apărut din iulie 1845 pînă în aprilie 1848 în cinci tomuri : tomul I în 1845, tomul II în 1846, tomul III în 1846, tomul IV în 1847, tomul V, nr. 1—3 în 1847, nr. 4—6 în 1848.

În realitate au apărut șapte tomuri din revista „Magazin istoric pentru Dacia”, cum sesizează istoricul Gh. Zane². Este drept că în aprilie 1848 a încetat redactarea „Magazinului” și colaborarea dintre cei doi istorici, deoarece Bălcescu lipsea din țară, iar Laurian a plecat în Transilvania³, de unde nu s-a mai întors, dar după înăbușirea revoluției din 1848—1849 Laurian a continuat să scoată singur „Magazin istoric pentru Dacia”.

În noua serie a „Magazinului”, care a apărut într-o formă schimbată și cu un conținut diferit de planul proiectat în 1845, Nicolae Bălcescu nu mai este anunțat ca redactor. Din noul „Magazin” au apărut tomul VI și fascicula 1 din tomul VII. Exemplarele sînt însă foarte rare. Pînă în prezent, nici o bibliotecă nu posedă tomul VI, deși el a apărut sigur,

¹ Horia Nestorescu, *Știri inedite privind tipărirea și răspîndirea „Magazinului istoric pentru Dacia” în țările române*, în *Studii și articole de istorie*, XI (1968), p. 45—73 ; Dan Berindei, „*Magazin istoric pentru Dacia*”, în „*Magazin istoric*”, nr. 5/1969, p. 58—64.

² N. Bălcescu, *Opere* ; t. I, partea a 2-a, *Scriseri istorice, politice și economice*, ediție critică adnotată cu o introducere de G. Zane, București, 1940, p. 188.

³ *Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente*, t. III, 1848 iulie 28—1848 august 30, București, 1902, p. 389.

sprijinindu-ne afirmația pe următoarele argumente: 1) Ultima copertă a nr. 6 din tomul al V-lea anunța: „Tomulu VI este suptu tipariu; ellu coprinde întâmplările anniloru 1848 și 1849”⁴; 2) Nu avea nici un rost ca Laurian să tipărească fascicula 1 din tomul VII dacă tomul VI nu apăruse; 3) La 7 19 decembrie 1851, Constantin Hurmuzaki scria lui Gheorghe Bariț să-i trimită trei exemplare din tomul al VI-lea din „Magazinul istoric pentru Dacia”⁴, probabil pentru a-și completa colecția; 4) Istoricul G. Bogdan-Duică arată că, „în volumul VI, care a apărut în 1850, Laurian a publicat marele discurs al lui Bărnăuțiu de la 2 14 mai”⁵.

Dacă din tomul VI nu avem nimic concret, în schimb la Biblioteca Academiei și la Biblioteca Institutului de lingvistică se află inventariată fascicula 1 din tomul al VII-lea, apărută cu titlul următor: „Magazinul istoric pentru Dacia”, publicatu de A. Treb. Laurian, Tomulu VII. Făscioara 1. Vienna, 1851, 116 p., asupra căreia ne permitem — date fiind, pe de o parte, conținutul ei extrem de interesant, iar pe de altă parte raritatea ei — să ne oprim puțin.

Fascicula a apărut la Viena, deoarece, în perioada 1 ianuarie 1849 — 17 aprilie 1852, August Treboniu Laurian a stat la Viena, unde a desfășurat o intensă activitate politică⁶, și cuprinde 27 de petiții⁷ ale națiunii române din Transilvania, redactate în perioada 13 februarie 1849—19 februarie 1851 și prezentate prin delegații lui Francisc Iosif I și guvernului de la Viena, care reliefează lungul șir de apăsări și suferințe îndurate de poporul român din Transilvania.

⁴ N. Bănescu, *Corespondența familiei Hurmuzaki cu Gherghie Bariț*, Vălenii de Munte, 1911, p. 103.

⁵ Bărnăuțiu Simion, *Românii și ungurii*. Discurs rostit în catedrala Blajului 2 14 mai 1848. Cu introducere și comentariu de G. Bogdan-Duică, Cluj, 1924, p. 5.

⁶ Vasile Netea, *Însemnările de la Viena ale lui A. T. Laurian (14 ianuarie 1849—17 aprilie 1852)*, în „Studii”, revistă de istorie, nr. 3 1970, p. 521—541.

⁷ Iată cuprinsul fasciculei:

- I Petitione generale. Olmutiu 13 25 februarie 1849.
- II Memorandu cōtra ministeriu. Olmutiu 5 martiu 1849.
- III Plānsoria dupa essirea constituionei. Olmutiu 12 martiu 1849.
- IV Dislucire contra ministeriu. Vienna 23 martiu 1849.
- V Protestu incontra demarginării voivodatului serbescu. Vienna, 15 aprilie 1849.
- VI. Representationea omeniloru de incredere ai natiōei romane. Vienna, 14 26 iuniu 1849.
- VII. Repetirea petitionei deputationei romane. Vienna, 6 18 iuliu 1849.
- VIII. Reflexioni asupra respunsului ministeriului. Vienna, 18 30 iuliu 1849.
- IX. Supplica contra ministerului cultului în lucrurile scolastice. Vienna, 1 septembrie 1849.
- X. Supplica pentru reocuparea diecesei Versetiului. Vienna, 20 iuliu 1849.
- XI. Supplica pentru despartirea ierarchiei romane de cea serbēscă, și pentru tinearea unui sinodu romanu general. Vienna. 12 24 octobre 1849.
- XII. Omagiulu si petitionea romaniloru din diecesea Aradului. Vienna, 15 nouembre 1849.
- XIII. Plānsoria romaniloru din Banatulu Temisianu...decembre 1849.
- XIV. Petitionea romaniloru din diecesea Urbei-mari, ianuariu 1850.
- XV. Representatione despre starea presente a natiōei romane contra ministeriu. Vienna 10 ianuariu 1850.
- XVI. Protestu incontra cocluseloru facute de universitatea natiōei sassesci in cestiōnea teritoriale. Vienna, 25 februaru 1850.
- XVII. Repetirea petitionei generale și ursoriu pentru deslcgarea ei. Vienna. 11 martiu 1850.
- XVIII. Supplica in cauza tramitterii unui commissariu ministerial in lucrurile scolastice in Transilvania.

Într-una din aceste petiții, redactată la 13 26 februarie 1849⁸, subliniindu-se că „națiunea română din Transilvania, Banat, Crișana și Bucovina este cea mai veche între celelalte națiuni și cea mai numeroasă în ținutul locuit de dînsa” — fiindcă numără trei milioane și jumătate și care de sute de ani a fost scoasă din toate drepturile cuvenite unei națiuni —, se cerea :

1) Unirea tuturor românilor din statul austriac într-o singură națiune de sine stătătoare ;

2) Administrație națională ;

3) Constituirea cît mai curînd a unui congres național care să aleagă : a) „un cap național” recunoscut de împărat ; b) un consiliu administrativ național sub numele de senat român ; c) un cap ecleziastic de sine stătător ; d) să organizeze administrația în comunitățile române ; e) să organizeze școlile și să hotărască ridicarea institutelor necesare de învățătură ;

4) Introducerea limbii române în toate lucrurile ce ating pe români ;

5) În fiecare an să aibă loc o adunare a națiunii care să dezbată interesele naționale ce le va cere timpul ;

6) Reprezentare proporțională cu numărul populației în dieta imperiului ;

7) Un reprezentant al națiunii române pe lingă guvernul imperial ;

8) Împăratul să poarte și „titlul de mare duce al românilor”⁹.

Cererea deputăției române din 13 25 februarie 1849 era în conformitate cu planurile unor conducători cehi, slovaci, sirbi de a împărți monarhia în unități formate pe baze etnice, transformînd Austria într-o federație de state naționale, unite sub sceptrul Habsburgilor. Și, era pentru prima dată cînd se cerea unirea tuturor românilor din monarhie într-o singură națiune de sine stătătoare, cu administrație națională sub „un cap național”, ales de națiune și recunoscut de împărat. Spre a înlătura orice interpretare răuvoitoare se menționa că prin „cap național”, românii în-

XIX. Supplica pentru stipendie pentru junimea romana stuioasa.

XX. Supplica pentru conchiinarea unui sinodu completu spre allegerea episcopului unitu din Transilvania. Vienna, 5 septembrie 1850.

XXI. Protestu Incontra mestecării prinatului Ungariei in lucrurile bisericii romane. Vienna, 19 septembrie 1850.

XXII. Supplica contra domnului ministru allu cultului și invetiamîntului pentru redicarea unei facultăti filosofico-juridice pentru romani. Vienna, 29 decembre 1850.

XXIII. Plânsoria asupra proiectatei despartiri si subordinări a nationei romane. Vienna, 30 decembre 1850.

XXIV. Plânsoria asupra organisationei judiciarie cellei stricatiose pentru nationea romana. Vienna, 31 decembre 1850.

XXV. Supplica pentru adjutorarea romaniloru lipsiti prin resbellu si pentru unu împrumutu din tesaurulu statului. Vienna, 31 decembre 1850.

XXVI. Supplica pentru unitatea organisationei si adiministrationei scolastice pentru toti romani din monarchia austriaca si pentru redicarea unei universități romane. Vienna, 16 ianuaru 1851.

XXVII. Petitionea romaniloru din Banatulu Temisianu pentru realisarea drepturilor nationali promise prin constitutione si pentru restaurarea mitropoliei romane. Vienna, 19 februaru 1851.

⁸ „Magazin istoric pentru Dacia”, t. VII, fasc. I, petiția I, p. 1—4.

⁹ Ibidem, p. 3. O parte din aceste cereri fuseseră formulate și de Adunarea de la Blaj din mai 1848 și prezentate fostului împărat Ferdinand I la Innsbruck, unde se refugiasse de teama revoluției, care însă le-a respins (*ibidem*, p. 7—9).

țelegeau ceea ce este *banul* pentru croați, *voievodul* pentru sârbi, comitele pentru sași.

Importantă ni se pare din această fasciculă și petiția din 10 ianuarie 1850¹⁰, semnată de Ioan Popasu, Petru Mocioni, August Treboniu Laurian dr. Ioan Dobranu, Petre Cermena, dr. Constantin Pomuțiu, Grigore Popovici, Vincențiu Babeș, Alexandru Atanasievici, Ioan Popovici, Constantin Udrea, prin care se cereau :

1. Îndreptarea împărțirii teritoriului locuit de români ;
2. Dreptul românilor de a ocupa dregătorii publice în raport cu numărul populației ;
3. Limba română în toate raporturile vieții publice și civile ;
4. Conducătorii poporului român să nu mai fie persecutați, arestați și torturați ;
5. Acordarea unui ajutor românilor, conform pagubelor suferite, așa cum s-a acordat și sașilor ;
6. Înființarea unei universități românești.

În speranța unei rezolvări juste a revendicărilor formulate, deputații națiunii române au continuat să adreseze pînă la sfîrșitul anului 1850, guvernului imperial, petiții după petiții, dar fără rezultat.

În sfîrșit, ni se pare demn de semnalat pentru importanța lor : „Plînsoria asupra proiectatei despartiri si subordinări a nației romane” din 30 decembrie 1850, „Plînsoria asupra organisationei judiciare celei stricatioase pentru naționea romana” din 31 decembrie, „Supplica pentru adjutorarea romaniloru lipsiti prin resbellu si pentru unu împrumutu din tesaurulu statului” din 31 decembrie 1850, precum și „Supplica pentru unitatea organisationei si administrationei scolastice pentru toți romani din monarchia austriaca, si pentru redicarea unei universități romane” din 16 ianuarie 1851¹¹.

Împăratul promitea, iar națiunea română se hrănea cu speranța că va beneficia de prevederile prealăudatei construcții din materie 1849.

Prin caracterul lor protestatar, prin argumentarea logică și istorică, cele 27 de petiții atrag atenția cercetătorului profund și analiza lor științifică întregeste documentarea necesară privind lupta de eliberare a poporului român din Transilvania la jumătatea secolului al XIX-lea.

¹⁰ „Magazin istoric pentru Dacia”, t. VII, fasc. 1, petiția 16, p. 71—73.

¹¹ „Magazin istoric pentru Dacia”, t. VII, fasc. I, petițiile 27, p. 112—115 ; 23, p. 96—102 ; 24, p. 103—106 ; 25, p. 107—108.

DOUĂ DOCUMENTE NECUNOSCUTE PRIVIND EVENIMENTELE DE LA 1848—1849 ÎN BANAT

DE

GH. COTOȘMAN

În lucrarea sa *Revoluția de la 1848—1849 în Banat*, I. D. Suciu, sprijinit pe izvoare editate și inedite, aduce o nouă lumină asupra fenomenului revoluționar din această provincie românească. Între timp am ajuns în posesiunea unor documente inedite care vin să confirme și să întregască datele și concluziile privitoare la revoluția de la 1848—1849 din Banat.

Primul document, emanat de cancelaria companiei militare imperiale din Făget, se referă la ridicarea gloatelor române din regiunea Făgetului. Este singurul document cunoscut din timpul revoluției care atestă folosirea limbii române pentru ridicarea armatei țărănești, ce va avea un rol important în timpul revoluției. Trimis sub formă de circulară, adresată „chinejilor” și „cumeților” — primarilor și consilierilor comunali ai satelor din comunele aparținătoare districtului Făget —, documentul zugrăvește nu numai situația dificilă în care se aflau imperialii, ci și metodele de care uzau spre a face față atacurilor forțelor revoluționare.

FĂGET 9 NOIEMBRIE 1848. LOCOTENENTUL PERVULOVICI CĂTRE PRIMARI
DIN DISTRICTUL FĂGET

„Prănălțat General Comando o poruncit ca să să scole satele nu cum am poruncit nainte, numai dă loc¹, ca să zgornim năpriatinu din Banat.

Așa dară capătă chinejii și cumeții aspră poruncă, dă loc cum căpătați porunca aceasta, tot satul să sculați și oameni cu furci, furceri, coase, lance, săpi, să-i armați și cu bucate pă patru zile grijiți, aicea la Făget să-i trimeceți până mine, adecă vineri la amizăzi, fiind care sat până

¹ Imediat.

mine aicea nu vo fi, acela după manifăstul împărătesc aspru pedepsiți vor fi.

Priiotei domni au cu stagu bisăricii a veni și chinejii trebue cu oameni să vină. Veniți în cocie ², o călări, că mai în grabă aicea veți fi.

Împăretesc militar comando (ss) *Perrulovici*
ștat Laitinant''

Al doilea document se referă la starea de spirit creată în Banat după alungarea revoluționarilor kossuthiști. Este vorba de o scrisoare oficială, redactată de administrația satului *Sărăzani*, tot din districtul Făget, prin care alegătorii retrag mandatul de deputat acordat tânărului meseriaș *Dionisie Ciolocaș*, motivind că, după dizolvarea Dietei, nu mai puteau accepta participarea la o adunare ilegală.

Sărăzani, 12 ianuarie 1849. Comunitatea satului Sărăzani către deputatul Dionisie Ciolocaș

„Noi Comunitatu satului S a r a z a n, prin aceasta scrisoare rechemăm de la Dieta ungurească pre Deputatul nostru Dionesie Ciolocaș, că nu vrem ca să fim reprezentați la așa Adunare Țării care prin majestatia sa îi declarată neleguită a fi.

ss. *Madas Zsigmond* hites Jegyző³, ss. *Grozeszku Thomas* Lelekész Hal⁴. ss. *Gheorghe Caprar* chinez; ss. *Ioan Lărinț* juiat; + *Ianoș Olaru*; + *Alexandru Caprar*; + *Dumitru Ioanescu*; + *Pahomie Olaru*; + *Dorotei Sutușesco*; + *Nicolae Hațegan*; + *Dionisie Fărcaș*; + *Gavrilă Ioanescu*; + *Nicolae Olaru*. În numele obștii''.

² Trăsuri.

³ Jurat notar.

⁴ Administrator parohial.

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

ISTORIOGRAFIA EVULUI MEDIU TIMPURIU

Istoriografia europeană și-a aflat, după cum se știe, istoricul în persoana savantului elvețian Eduard Fueter (1878–1928). În masiva sa *Geschichte der modernen Historiographie*, tipărită la Zürich în 1911 și răspîdită și în traducerea franceză a lui Emile Jeanmaire (1914), Fueter a urmărit evoluția școlilor istorice, a mentalităților și temperamentelor istoricilor europeni și americani, de la Petrarca și istoriografia Renașterii pînă la concepțiile istorice ale lui Jakob Burckhardt, Taine și Renan. În 1936 a apărut, postum, lucrarea lui Fueter intitulată *Geschichte der neuen Historiographie* în care sînt abordate concepțiile istoriografiei primelor decenii ale secolului nostru, în speță, istorismul și școlile pozitivistice.

Lucrări de ansamblu asupra istoriografiei europene au mai scris de altfel și Ludwig Wachler (1812–1820), Leopold von Ranke (1874), Friedrich Jodl (1878), Robert Flint (1895), Ernst Schaumkell (1905), G. P. Gooch (1913) și, mai recent, Georges Lefebvre. Cunoscutul istoric al Revoluției Franceze și imperiului a ținut, într-adevăr, la Sorbona, în anul școlar 1945–1946, un curs care a fost tipărit și, recent, republicat, sub titlul de *La naissance de l'historiographie moderne* (ed. a 2 a, 1971).

Toate aceste lucrări, începînd cu aceea a lui Fueter și sfîrșind cu aceea a lui Lefebvre, privesc însă exclusiv istoriografia modernă, începînd, în cel mai bun caz, investigațiile lor de la Renaștere. Și astfel, de la ultimele lucrări ale istoricilor greci și romani, pentru care există multiple exegeze moderne, și pînă în zorii timpurilor moderne, pînă în secolele XV–XVII, se întind aproape o mie de ani pentru care nu exista încă o lucrare cu caracter general și comparativ privind istoriografia Europei centrale și occidentale.

Există, este adevărat, lucrarea lui F. Ch. Baur, *Die Epochen der kirchlichen Geschichtsschreibung*, dar, pe lângă faptul că datează din 1852, lucrarea lui Baur este concepută într-o perspectivă unilaterală care o face greu accesibilă mentalității contemporane.

Societatea de studii a istoriei evului mediu timpuriu, cu sediul la Spoleto, s-a însărcinat să supleze lacuna semnalată. Ea a organizat, în săptămîna cuprinsă între 10–16 aprilie 1969, o tematică de studiu pe tema *La Storiografia Altomedievale*. Ca și în ceilalți ani, *settimana* de la Spoleto s-a bucurat de prezența unui mare număr de savanți și cercetători, italieni și străini în frunte cu istorici de renume mondială, ca François-Louis Ganshof, de la Universitatea din Gand, Henri Irénée Marrou, de la Universitatea din Paris, Gina Fasoli, de la Universitatea din Bologna și Arnaldo Momigliano, de la Universitatea din Londra. Cele douăzeci și două de comunicări dezvoltate, precum și discuțiile adesea deosebit de importante prilejuite de comunicări, au fost publicate, după obicei, în două volume, însumînd 965 de pagini, tipărite în 1970.

Istoria celor o mie de ani care s-au scurs de la căderea Romei pînă la zorii Renașterii este o istorie de mentalitate precumpănitor fideistă. Dar omenirea are multe de învățat și din erorile pe care le-au săvîrșit strămoșii noștri. Istoriografia medievală își are astfel importanța ei.

Se știe că Benedetto Croce, într-o serie de studii asupra structurii și tematicii istoriei, începînd cu celebrui *Intorno alla Storia della Storiografia* publicat în *Critica* (mai 1913) formulase necesitatea deosebirii dintre *Storia* și *Storiografia*, cea dintîi tratînd seria evenimentelor, în coordonatele spațio-temporale, cea de-a doua fiind *mărturia experienței umane* teoretizate în urma trăirii evenimentelor, deci în perspectivă istorică. Istoricii germani au acceptat în general formula lui Croce și au început și ei să distingă între *Geschichte* (*Storia*) și *Historie* (*Storiografia*) în vreme ce unii istorici francezi au procedat la un simplu joc de majuscule și minuscule, scriind astfel *Histoire* (*storia*) și *histoire* (*storiografia*).

Comunicările dezvoltate la Spoleto s-au ocupat, în general, de ambele aspecte ale cercetării istorice, accentuînd însă, în majoritatea cazurilor, esențialul noii perspective a istoriografiei europene medievale, așa cum aceasta s-a degajat în provinciile fostului Imperiu roman de apus încă din secolele V și VI și cum a evoluat pînă la marea Renaștere medievală din secolul al XII-lea, cînd perspectiva istorică începe să se modifice tot mai accentuat.

Cinci comunicări au fost consacrate mentalității specifice a istoricilor evului mediu timpuriu¹, alte cincisprezece au tratat probleme specifice istoriografiei naționale între secolele V și XII, în : Anglia (două comunicări²), Spania (două comunicări³), Italia (șase comunicări⁴), Franța (trei comunicări⁵) și Germania (două comunicări⁶). Au mai fost două panegrice⁷ inițiale, iar concluziile au fost trase de profesorul Raoul Manselli de la Universitatea din Roma, unul dintre organizatorii colocviului.

Ceea ce s-a degajat mai ales, din ansamblul coordonat al comunicărilor, a fost o esențială experiență culturală și psihologică, desfășurată pe o perioadă de aproape o mie de ani de istorie europeană și comportînd învățăminte fundamentale. Deviînd în mod deliberat de la structurile mentale și politice ale antichității greco-romane, căutînd, în exegeza biblică, noi izvoare de inspirație considerate perene, istoriografia evului mediu timpuriu va degaja o serie de concepții, de metode de transcriere a evenimentelor și de criterii de interpretare a lor, care vor stărui vreme de peste un mileniu în unele regiuni mai puțin favorizate de avîntul inteligenței iscoditoare. Și se vor aplica, de la țară la țară, după aceleași structuri ideologice, dar cu modalități diferențiate

¹ Gustavo Vinay, *Otlone di Sant 'Emmeran overro l'autobiografia di un neurotico* (p. 13—38); H. I. Marrou, *Saint Augustin, Orose et l'Augustianisme historique* (p. 59—88); Arnaldo Momigliano, *L'età del trepasso fra storiografia antica e storiografia medievale* (p. 89—118); Michelangelo Cagiano de Azevedo, *Storiografia per immagini* (p. 119—138); Baudouin de Gaiffier, *Hagiographie et Historiographie* (p. 139—166).

² N. L. Christopher Brooke, *Historical Writing in England between 850 and 1150* (p. 223—248), și Peter Hunter Blair, *The historical Writings of Bede* (p. 197—222).

³ J. N. Hilgarth, *Historiography in Visigothic Spain* (p. 261—312) și Manuel C. Diaz y Diaz, *La historiografia hispana desde la invasión araba hasta al año 1000* (p. 313—314).

⁴ Ernesto Sestan, *La storiografia dell'Italia longobarda*: Paolo Diacono (p. 357—386); Ottorino Bertolini, *Il „Liber Pontificalis”* (p. 387—456); Gina Fasoli, *Rileggendo il „Liber Pontificalis” di Agnello Ravennate* (p. 457—496); Girolamo Arnaldi, *Liutprando e la storiografia contemporanea nell'Italia centro-settentrionale* (p. 497—520); Nina Cilento, *La storiografia nell'Italia meridionale* (p. 521—556); Ovidio Capitani, *Storiografia e riforma della Chiesa in Italia* (p. 557—630).

⁵ Fr. L. Ganshof, *L'historiographie dans la monarchie franque sous les Mérovingiens et les Carolingiens* (p. 631—686); Edmond-René Labande, *L'historiographie de la France de l'ouest aux X-e et XI-e siècles* (p. 751—792), și Robert-Henri Bautier, *L'historiographie en France, régions du nord et de l'est, aux X-e et XI-e siècles* (p. 793—850).

⁶ Helmut Beuman, *Historiographische Konzeption und politische Ziele Widukinds von Corvey* (p. 857—894), și Rudolf Buchner, *Die Frühsalische Geschichtsschreibung in Deutschland* (p. 895—916).

⁷ Mario Salmi, *Ricordo di Edoardo Arslan* (1899—1968), p. 39—48, și Gisberto Martelli, *Ricordo di Fausto Franco* (1899—1968), p. 49—58.

după specificul național și după conjunctura geografică și politică deosebită. Scrutînd și interpretînd aceste identități și aceste modalități, asistăm la un proces milenar al inteligenței omenești, căutînd să capete o perspectivă rodnică asupra evenimentelor, dar străduindu-se în același timp să rămînă credincioasă unui mănunchi de dogme elaborate în secolele IV—VI e. n. Și abia după ce dogmatismul augustiniano-orosian se va dovedi incapabil să îngăduie minții omenești avîntul spre nou și spre progres, vremile vor fi prielnice renașterii mentalității antice în toată splendoarea și libertatea ei. Pentru ca endemicul spirit augustinian, degajîndu-se, în sfîrșit, de scorile minore ale concepției orosiene, să caute să-și revașa împotriva Renașterii și a umanismului, sub formele noi ale luteranismului, calvinismului și jansenismului.

Istoriografia evului mediu timpuriu se desfășoară la anumite nivele, în funcție de straturile diferențiate cărora li se putea adresa. Regresul considerabil al culturii mediteraneene nu așteptase receptarea oficială a creștinismului pentru a-și învedera consecințele în istoriografie. La nivelul superior, Augustin se va strădui să formuleze ceea ce profesorul Henri Irénée Marrou a definit, ca titlu al unei ultime lucrări apărute în 1968. *La Théologie de l'histoire*, formulă a cărei paternitate înțelege s-o recunoască romanistului milanez N. A. Padovani, care o folosisese în 1931 într-o analiză a fundamentalei lucrări augustinene, *De Civitate Dei*.

Se știe că, în polemica sa cu nostalgia păgînismului, care făceau creștinismul răspunzător de toate relele care au pricinuit în cele din urmă destrămarea societății antice, Augustin a formulat așa-numita *teorie catastrofică a istoriei*, catastrofa, destrămarea, fiind de esența tuturor civilizațiilor, într-o formulă pe care o va relua, dincolo de Bossuet, Arnold Toynbee, în zilele noastre. În concepția augustiniană, catastrofa este o consecință a unei carențe morale, care atrage asupra societății în culpă acea „obliqua misericordia”, pedepsind ceea ce „aut manifesta peccata sunt, aut occultae punitiones”⁸. Dar în concepția augustiniană, jocul providenței, planul cetății divine, *nu coincide* — și, de altfel, nici nu trebuie să coincidă — cu planul material al cetății terestre. Un asemenea paralelism filozofico-sociologic nu a putut fi înțeles de discipolii lui Augustin, și în primul rînd de istoricul spaniol *Paulus Orosius*. Opera acestuia, *Origines*, concepută și redactată între anii 416 și 417 sub influența nemijlocită a gîndirii augustinene, învederează o alunecare — de factură tipic prehegeliană — a gîndirii istorice de pe planul supranatural pe planul terestru. De la Orosius începe deci năzuința — caracteristică aproape întregii gîndiri istorico-politice medievale — de a exploata confuzia voită între cetatea ideală și divină și cetatea creștină terestră. Năzuință care ia aspectul tendinței de a integra totul bisericii. Promotor al augustinismului *istoric*, Paulus Orosius rămîne deci un adevărat „teolog al creștinătății sociale”. Și, în virtutea acestui dogmatism deviat de la esențele gîndirii augustinene, el a fost, așa cum îl numește istoricul englez E. K. Rand, unul dintre marii „Founders of the Middle Ages”.

Contribuția augustiniană la formularea schematismului istoriografiei medievale nu se reduce însă la nucleul dogmatic interpretat deviat de Orosius și de toți succesorii săi. Augustin este, alături de Eusebius și de traducătorul acestuia în limba latină, sf. Ieronim, cel care s-a priceput să sintetizeze și să transmită evului mediu tradiția istoriografiei antice, și, în același timp, să creeze cadrul integrării istoriei în programul culturii și învățămîntului medieval. Paralel cu considerarea păcatului ca motor al istoriei, Augustin a preluat din *Biblie*, în speță din cartea lui Daniel, schema desfășurării istoriei omenirii pe șase epoci și, pe plan stilistic, a transmis posterității preferința lui pentru antiteză, pentru contraste. Astfel ar fi, de pildă, după părerea sa, contrastul dintre Babilon și Roma, ca puncte de vedere antagonice majore ale cristalizării istoriei egipteană, durînd fiecare circa 1400 de ani și cuprinzînd alte patru civilizații : cea medo-persă, cea egipteană, cea greco-macedoneană și cea cartagineză, limitate în timp de circa 700 de ani (în afara celei egiptene).

Pentru profesorul Arnaldo Momigliano, istoriografia medievală timpurie abordează în genere trei teme majore : tema, de tensiune morală, a coruperii și decadenței guvernului imperial

⁸ Este ceea ce exprimă poetic un proverb portughez folosit de Paul Claudel ca epigraf la drama sa *Le Soulier de Satin* : „Dieu écrit par lignes torses”.

roman ; tema moralei și a politicii specifice creștine ; cercetarea etnografică a popoarelor năvălitoare. Formal se elaborează o nouă cronologie a istoriei omenirii, ajunsă stereotipă, pornindu-se de la cronologia și datele biblice în jurul cărora se caută sincronisme cât mai vaste. Ca genuri istorice încep să prolifereze *hagiografiile*, al căror model rămîne viața sf. Antoniu, scrisă de sf. Atanasie, și, pentru o bună bucată de vreme, *autobiografiile*, fie ca o simplu itinerar spiritual (sf. Grigorie din Nazianz), fie ca o autentică și simplă confesiune (Augustin), în vreme ce sf. Ieronim inițiază specializarea istoriei în domeniul ecleziastic.

Radicala modificare de perspectivă istorico-politică a mentalității antice a schimbat și canonul reprezentărilor vizuale artistic elaborate. Templul, coloana și, mai ales, *portretul* își pierd sensul și normele antichității mediteraneene. Intenția fiziognomică realistă, urmărită atâtea veacuri de pictorii și sculptorii antichității clasice, nu mai este validată. Arta tinde acum să zugrăvească *sufletele*, adică, etimologic, *haractires* (J. Kollwitz). sau, mai ales, să înfățișeze *tipologii*, lipsite intenționat de personalitate și transcendind concretul, individualul, pentru a se înălța într-o sferă abstractă, slujind la legitimarea unei *concepții* sau a unor *suverani*. Experimentat mai întâi la Bizanț, ai cărui bazele, provenind din toate provinciile imperiului și din toate clasele sociale, aveau nevoie să-și legitimeze puterea uzurpată prin hipostazierea lor după tipicul predecesorilor, procedeul portretului tipologic cu atribute specifice s-a generalizat în întreaga Europă neislamică (în cea islamică veghea interdicția coranică a chipului cioplit), ca mijloc politic de afirmare și legitimare a unei poziții supreme, prin portrete cu atipicitate fizionomică. Picturile de împărați antici de pe zidurile Palatului carolingian de la Ingelheim sau miniaturile din *Codex Vigillianus*, cu efigii ale suveranilor regatului iberic al Léonului, sînt analizate în acest sens de profesorul Cagiano de Azevedo.

Raporturile dintre hagiografie și istoriografie, astfel cum le analizează profesorul Baudouin de Gaiffier (Bruxelles), sînt specifice mentalității medievale. Hagiografia evoluează în funcție de evoluția tipurilor considerate ca valori unane supreme în societate, prin identificarea „curăteniei vieții” și a forțelor energetice acumulate prin rugăciune (și degajate spre anumite țeluri evolutive), cu valorile supreme. Într-o primă fază, dominată de imaginea martirilor primelor secole, vor prolifera viețile acestora. Urmează faza cenobiților, modelul genului fiind sf. Antoniu, a cărui biografie a rămas modelul tuturor hagiografiilor medievale. Apoi viețile martirilor fără sînge ai secezei încep să fie depășite de viețile marilor misionari, ale prelaților întemeietori de biserici și de episcopate, ale suveranilor care și-au convertit popoarele sau au dus o viață conformă cu preceptele bisericii. Biserica avea astfel să dirijeze, printr-o abila propagandă istorică-literară, conștiințele și mentalitățile spre idealurile cruciadelor și cavalerismelor sau să controleze morala publică prin cataloage de virtuți și de vicii, cu exemple de rigoare.

Confuzia specifică a valorilor morale cu cele teologice și mai ales cu cele politice conferă însă acestor hagiografii, frecvent interpolate și deviate de la realitate, o valoare foarte îndoielnică ca izvoare istorice de prima mînă. Aceași confuzie face suspecte un mare număr de izvoare, ridicîndu-se pînă la vestitul „*Liber Pontificalis*” — serie istorică fundamentală totuși pentru istoria catolicismului și a Italiei în evul mediu timpuriu — și la lucrările propagandistice tinzînd la justificarea celebrei formule „*translatio imperii*”, a donațiunii lui Pepin cel Scurt, a relațiilor dintre papi și împărații bizantini, carolingieni, ottonieni, salieni și staufeni etc.

A existat însă o alternativă față de fideismul dogmatic în decursul evului mediu ? O alternativă îngăduită intelectualului medieval, multă vreme aproape în exclusivitate clerice ? Evident că o asemenea alternativă nu putea fi găsită decît în cultura clasică greco-romană, astfel cum această cultură fusese transmisă Occidentului printr-o serie de texte conservate prin mănăstiri. Conștient de virulența și nocivitatea acestei culturi antice, dogmatismul fideist a făcut eforturi dacă nu s-o înăbușe sau s-o discrediteze total, cel puțin să și-o înfeudeze prin intermediul alegoriei. Dar aceste eforturi erau sortite să se dovedească, în cele din urmă, zadarnice. Și profesorul Gustavo Vinay de la Universitatea din Roma analizează cauzele acestui eșec.

În contrast cu vocația de cultură angajată a culturii fideiste medievale, cultura greco-romană se caracteriza printr-o *totală disponibilitate de opțiuni*. Ea consta într-un receptacul de opinii individuale. Și, prin aceasta, își opunea relativismul dogmatismului medieval cu năzuințe spre absolut, subordonat constant aprehensiunii harului. Ca orice dogmă revelată, dogmatismul fideist medieval mărginește gândirea și-i drămuiește cu stringență avinturile. În concepția monoteistă medievală, în cadrul căreia orice dialog și orice controversă se soluționau prin arbitrajul suprem al unui „giudice del campo” situat în cer, opțiunile erau strict îngrădite și aspru penalizate. În consecință, istoriografia medievală, dominată de dogmatism, nu se putea desfășura decât ca o simplă serie evenimențială cu misiunea edificatoare, evoluind între doi poli temporali precizați o dată pentru totdeauna în contextul cărților sfinte : polul genezei și polul apocaliptic al judecății de apoi. În aceasta constă, după savantul istoric italian, dilema fundamentală a intelectualului medieval, dilemă care, numai parțial soluționată de Renaștere, a impus istoriografiei medievale, evoluind între polul intelectual clasic și polul intelectual fideist, stringențe multă vreme fără ieșire.

Odată fixat cadrul intelectual în care va evolua istoriografia medievală vreme de peste o mie de ani, este pasionant să urmărim, în comunicările consacrate istoriografiilor naționale, modul cum aceste structuri se diferențiază în funcție de conjuncturile specifice spațiotemporale.

Țelul educativ, pe plan moral și politic, îl găsim accentuat în istoriografia anglo-saxonă (Bede Venerabilis și Eadmon) și anglonormandă (William de Malmesbury și Geoffrey de Monmouth), care pare a tinde în permanență să justifice formula lui Bede și țelul istoriei, care este, după acest călugăr anglo-saxon, „ad instructionem posteritatis”. În Spania vizigotă, unde primii istorici și învățați și-au făcut ucenicia la Bizanț (Juan de Biclar și episcopul Leandro al Sevillei), istoria politică, reprezentată, în afara acestora, mai ales de episcopul Isidor al Sevillei și de Julian de Toledo, militează, propagandistic, în favoarea unității religioase ortodoxe și a dinastiei regale vizigote (concepută, după monarhia bazileilor, ale căror pretenții de universalitate sînt tagaduite). Marea ruptură pricinuită prin invazia arabă din 711 schimbă cu totul perspectivele culturale, ducînd inițial la proliferarea unei culturi eclectice mozarabe, căreia i se datoresc *Cronica Bizantino-Arabigo* (741) și *cronica pseudoisidoriană* (751). Ulterior, în nord, se scrie o serie de *Anales locale* (în Asturii și León), dilatate, pe măsura progreselor Reconquestei, într-un mare număr de *crónicas* sau de *genealogias locale* (leoneză, castiliană, aragoneză, navareză), coexistînd cu lucrări hagiografice (*Notitia Martyrum*), după modelul sf. Ieronim, al lui Eusebiu din Cezareea și al altă răspînditei vieți a sf. Antoniu.

Eusebiu, sf. Ieronim și, ulterior, însuși Isidor din Sevilla au influențat istoriografia francă inițială, astfel cum o analizează cu mare competență profesorul Fr. L. Ganshof. Mărginirea la cadrul cronologic biblic este depășită abia de istoricii Renașterii carolingiene (Eginhard. Astronomus, Nithard, Abbon, Hincmar), care adoptă modelul biografic al lui Suetonius, pentru ea, paralel cu cronicile universale continuate de un istoric după altul, să înceapă redactarea unor istorii locale, tip *Annales* (dezvoltate din *Annales pascales*), pe provincii, pe dinastii, pe mănăstiri sau pe episcopate. O serie de asemenea anale constituie izvoare esențiale pentru istoria și mentalitatea medievală, cum ar fi cele din Normandia (Dudon de St. Quentin, Guillaume de Jumièges, Guillaume de Poitiers), din Poitou (Adémar de Chabannes) sau din Reims (Flodoard).

În Germania imperială, coordonarea politică-militară realizată de dinastia ottoniană și apoi de cea saliană impune istoriografiei, oficializată oarecum, adoptarea și difuzarea idealurilor politicii imperiale împotriva monarhiilor concurente (Bizanțul, Franța) și, mai ales, față de formațiunile politice noi, proliferînd la granițele de nord și de est ale imperiului : regatele Danemaricii, Poloniei, Boemiei și Ungariei. De asemenea, în jurul controverselor investiturilor, aflată în germene în organizarea administrativă a bisericii germane de către împăratul Otto I, istoriografia germană a secolului al XI-lea a prefigurat unele poziții care vor evolua pe anumite linii caracteristice în secolul al XII-lea și mai ales în secolul al XIII-lea.

Sintetizând rezultatele colocviului, astfel cum ele s-au putut degaja din comunicările susținute și din numeroasele intervenții pe marginea lor, profesorul Raoul Manselli a subliniat importanța și noutatea temei tratate și a comunicărilor. Acestea constituie un tablou complex și inedit al evoluției, corelate și divergente, a istoriografiei Europei occidentale și centrale, între secolul al IV-lea și secolul al XIII-lea e. n.

Pornind de la modele comune, stereotipe chiar, cum ar fi opera istorică și filozofică a lui Augustin, Orosius, Ieronim, pe bază de exegeză biblică, și folosind, îndeobște, același vehicul universal de transmitere a rezultatelor gândirii medievale, limba latină, istoricii medievali italieni, spanioli, francezi, englezi, belgieni și germani, paralel cu redarea specificului geografic, național și ideologic al popoarelor respective, au contribuit să constituie o viziune în cele din urmă integratoare a istoriografiei evului mediu timpuriu.

Prin aceasta, indiferent de erorile fideiste la care erau expuși în mod firesc, ei au îngăduit degajarea, pe anumite linii de tensiune, a năzuințelor și a vocațiilor, în același timp specific naționale și tinzând spre unitate, ale unei Europe multă vreme integrate cultural pe un ansamblu de idei și, mai ales, unificate prin caracterul universal al limbii latine folosite în marea majoritate a scrierilor.

Colocviul din 1969, ca și cele anterioare, aduce o importantă și originală contribuție la evoluția istoriografiei europene.

Dan A. Lăzărescu

SESIUNEA CONSACRATĂ ÎMPLINIRII A 450 DE ANI DE LA MOARTEA LUI NEAGOE BASARAB

Secția de istorie și arheologie a Academiei de Științe Sociale și Politice a organizat o sesiune științifică consacrată Împlinirii a 450 de ani de la moartea lui Neagoe Basarab. Sesiunea s-a desfășurat la Institutul de istorie „N. Iorga”, în dimineața zilei de 27 septembrie a.c. Au fost prezentate trei comunicări. În cea dintâi, Virgil Cândea a dezbătut problema *locului* pe care Neagoe Basarab îl ocupă în istoria ideilor românești medievale, stăruiind și asupra problemei paternității *Învățăturilor*. Cea de-a doua comunicare, a lui N. Stoicescu, a prezentat *Activitatea politică a lui Neagoe Basarab și „Învățăturile” către fiul său Teodosie*, demonstrând corelarea dintre tezele *Învățăturilor* și practica politică a domnitorului, pentru ca în ultima comunicare, a lui Manole Neagoe, să se stăruie asupra *Politicii externe a Țării Românești în timpul lui Neagoe Basarab*.

Au avut loc discuții la care au luat parte Dan Zamfirescu, cercetătorul grec L. Vranousis, Damaschin Mioc și Dan Lăzărescu. Cel dintâi a prezentat noi dovezi în sprijinul tezei existenței inițiale a unui prototip slavon al *Învățăturilor*, arătând că textele din versiunea greacă au fost retraduse din slavonă și nu luate din originale grecești. De asemenea, a mai arătat că circa 2/3 din *Învățături* sînt reprezentate de texte preluate, iar 1/3 din original, pe care-l putem atribui lui Neagoe. L. Vranousis a luat cuvîntul și a arătat că e mulțumit de a fi contribuit la precizarea perioadei cînd lucrarea a fost scrisă și a declarat că așteaptă cu mult interes să vadă tipărită întreaga nouă argumentație a lui D. Zamfirescu. D. Mioc a subliniat faptul că Neagoe Basarab s-a înscris pe o linie tradițională în ceea ce privește ctitoriile în afară de hotare, el continuînd în această privință pe Vlad Călugărul și Radu cel Mare. În ceea ce privește *Învățăturile*, a subliniat faptul că esențial nu este cine le-a scris cu mîna sa — Neagoe poate nici nu știa să scrie —, ci, cine le-a patronat și inspirat; or, în această privință este certă paternitatea lui Neagoe. De asemenea, D. Mioc a arătat că necesitățile din vremea sa impuneau domnitorului scrierea inițială a *Învățăturilor* în slavonă, limba oficială a cancelariei.

D. Lăzărescu a atins problema încadrării lui Neagoe Basarab în tipologia monarhului medieval și cea a situației internaționale din vremea sa. Au răspuns autorii comunicărilor, aducînd noi precizuni. În încheiere, în absența prof. dr. Ștefan Ștefănescu, directorul institutului, aflat într-o călătorie peste hotare, a luat cuvîntul D. Berindei, vicepreședinte al consiliului științific al Institutului „N. Iorga”, care a subliniat faptul că atît comunicările, cit și dezbaterile au fost de un deosebit interes. În legătură cu personalitatea lui Neagoe Basarab a arătat că acesta n-a însemnat numai *Învățăturile* și splendida biserică episcopală de la Argeș, monumente nepieritoare, ci omul care a știut să conducă cu destoinicie Țara Românească în împrejurări deosebit de grele, dacă ținem seama de faptul că Soliman Magnificul a ocupat sultanatul în 1520

un an înaintea morții sale, că în 1521 Belgradul a căzut și că în 1526, cinci ani după moartea domnitorului, a avut loc dezastruoasa bătălie de la Mohács. El a menținut liniștea, cum spunea Iorga „înăuntrul și în afară”, impunându-și autoritatea față de boieri, dovedind însușiri militare — evidențiate mai ales în 1510 — purtând o abilitate politică externă „cu toți vecinii au fost împăcați” se scria într-o cronică — și ducând totodată o politică culturală menită a ridica prestigiul său și al țării în întreg Orientul creștin supus puterii otomane.

Sesiunea a contribuit în ansamblu la punerea în lumină a personalității marcante a lui Neagoe Basarab și a frământatei perioade a istoriei României căreia el i-a aparținut.

Dan Berindei

REUNIUNEA DE LUCRU A COMISIEI MIXTE DE ISTORICI ROMÂNI ȘI MAGHIARI. BUDAPESTA

În zilele de 1 — 4 iunie 1971 s-a desfășurat la Budapesta prima reuniune de lucru a comisiei mixte de istorici români și maghiari, comisie constituită în luna iunie 1970. Delegația română a avut următoarea componență : Canil Mureșan, decanul Facultății de istorie din Cluj, conducătorul delegației; Augustin Deac, director adjunct la Institutul de studii istorice și social politice de pe lingă C. C. al P. C. R.; Dan Berindei, șef de departament la Institutul de istorie „N. Iorga” și secretar al părții române a comisiei mixte, Ludovic Demény, șef de sector la Institutul de istorie „N. Iorga” și Radu Popa, cercetător științific principal la Institutul de arheologie din București. Din partea maghiară au participat la lucrări următorii : Elekes Lajos, președintele părții maghiare a comisiei mixte; Pach Zsigmond Pál, directorul Institutului de istorie al Academiei de Științe Maghiare; Vass Henrik, directorul Institutului de istorie a partidului de pe lingă C. C. al P. M. S. U.; Ránki György, director adjunct al Institutului de istorie al Academiei de Științe; Csátári Dániel, secretarul părții maghiare a comisiei mixte; Mócsi András, Szábo Agnes, șefi de secție la Institutul de istorie a partidului, Gáldi L., Kovács Endre, Dolmányos Istvan, Tamás Lajos, Trocsányi și alții.

În zilele de 2 și 3 iunie, cele două delegații și-au prezentat reciproc rapoarte privind dezvoltarea istoriografiei române, respectiv maghiare, în cursul ultimului deceniu, raportorul părții maghiare fiind prof. Pach, iar raportul părții române fiind prezentat de prof. C. Muresan. Ambele rapoarte au servit ca bază de discuție sinceră și prietenească, desfășurată la un înalt nivel științific. În ziua de 4 iunie a avut loc o ședință de lucru a comisiei în cadrul căreia a fost încheiat un protocol referitor la viitoarea ei activitate, preconizându-se ca următoarea reuniune să aibă loc la București, având ca temă dezbateră problemelor istoriei agrare a celor două țări.

În timpul șederii ei în capitala Ungariei, delegația română s-a bucurat de o deosebită atenție atât din partea forurilor academice, cât și din partea celor de partid. Reuniunea desfășurată la începutul lunii iunie a constituit un nou pas pe calea conlucrării pe tărîm istoriografic a celor două țări socialiste și frățești.

Dan Berindei

O CĂLĂTORIE DE STUDII ÎN R. S. CECOSLOVACĂ

Între 29 septembrie și 13 octombrie 1971, în cadrul acordului de colaborare științifică dintre România și Cehoslovacia, am făcut o deplasare în R.S.C. pentru a culege o serie de informații documentare privind relațiile româno-cehoslovace în anii 1939—1945.

Prin concursul dat de institutele de istorie de la Praga și Bratislava, ca și prin amabilitatea serviciilor arhivelor statului de la Praga și Bratislava, am putut efectua cercetarea unor interesante fonduri de arhivă privind perioada și tema cercetată. Astfel, la Arhivele statului din Praga am putut consulta fondul arhivistic al fostului guvern emigrant de la Londra pe anii 1940—1945 (mai puțin arhiva personală a fostului președinte Beneš, care este, de altfel, încorporată în cadrul fondurilor de arhivă aparținând Institutului de istorie a partidului din R.S.C.). Acestea conțin, în principal, stenogramele ședințelor plenare ale comitetului politic, Consiliului de Stat, Consiliului apărării (privind participarea unor unități militare cehoslovace pe diferite fronturi ale războiului antihitlerist), ca și unele corespondențe și alte acte oficiale. Studiarea acestui fond permite cunoașterea în linii mari a unor importante aspecte și laturi ale activității emigrației cehoslovace la Londra între anii 1939 și 1945. Se găsesc în acest fond și unele luări de poziție sau aprecieri privind România, asupra cărora, evident, mi-am concentrat în special atenția.

Într-o altă secțiune a Arhivelor statului din Praga (la Loreta) am avut posibilitatea să cercetez fondul documentar de propagandă din cadrul arhivei Ministerului de Externe Cehoslovac (A.M.Z.V.), care cuprinde atât decupaje din presa internațională privind Cehoslovacia și vecinii săi, inclusiv România, cât și broșuri, cărți, precum și alte materiale de propagandă externă, care oferă o serie de informații cu referire directă sau indirectă la România în ajunul și în timpul celui de-al doilea război mondial.

La Bratislava, mi-am concentrat atenția asupra cercetării fondului fostului Minister al Afacerilor Străine al Slovaciei pe anii 1939—1944, la care am avut acces, extrăgând o seamă de informații prețioase privind atât relațiile româno-slovace în acea perioadă, cât și situația internă și internațională a României văzute prin prismă slovacă (o serie de relatări interesante se găsesc, în acest sens, mai ales în rapoartele pe care reprezentanții diplomației ai Slovaciei la București le trimit acasă în anii 1940—1944).

În depistarea și consultarea fondurilor de arhivă ne-am bucurat de concursul prețios al colegelor Lukešova (de la Institutul ceho-sovietic din Praga) și Pixova (de la Institutul de istorie din Bratislava), ambele bune cunoscătoare ale limbii române. De altfel, dat fiind timpul extrem de limitat avut la dispoziție și dificultatea necunoașterii limbilor cehă și slovacă, am recurs la metoda comandării unui număr de peste 600 de poziții (pagini) microfilm privind tema cercetată, care sperăm că vor fi trimise la București.

Am consultat, de asemenea, fișierele și o serie de lucrări legate de preocupările noastre la bibliotecile universitare de la Praga și Bratislava. Am constatat, cu regret, mai ales la Praga, lipsa unui însemnat număr de lucrări ale istoriografiei marxiste românești apărute după 23 August 1944, rezultat al unor mai vechi carențe în difuzarea literaturii științifice românești peste graniță.

În afara activității propriu-zise de cercetare, am fost primit de conducerea Institutului de istorie din Praga și de directorul Institutului ceho-sovietic de la Praga, dr. V. Kral. De asemenea, am avut convorbiri cu o serie de cercetători, printre care M. Tejchman, specialist

În problema relațiilor cehoslovace-române în perioada contemporană, și V. Lacina, specialist în istoria relațiilor agrare în perioada contemporană.

Făcînd un prim bilanț al deplasării efectuate în R. S. Cehoslovacă, considerăm că vizita întreprinsă a fost utilă, permițînd o cunoaștere mai aprofundată, mai nuanțată și completă a informațiilor privitoare la relațiile româno-cehoslovace în anii celui de-al doilea război mondial. Ea a prilejuit și unele schimburi de vederi cu specialiști cehoslovaci cu preocupări similare din țara vecină și prietenă.

Tr. Udrea

SIMPOZIONUL „ȘASE SUTE DE ANI DE LA ÎNTEMEIEREA ORAȘULUI KRUŠEVAC” (R. S. F. IUGOSLAVIA)

Între 4 și 9 octombrie 1971, în localitatea iugoslavă Kruševac a avut loc un simpozion consacrat sărbătoririi a șase veacuri de existență a orașului, fostă capitală a cneazului srb Lazăr, eroul de la Kossovo (1389).

Simpozionul a fost organizat de instituții fruntașe ale științei istorice iugoslave, și anume: facultățile de filozofie și filologie ale Universității din Belgrad, institutele de istorie și bizantinologie din Belgrad, Institutul de arheologie al Serbiei, Biblioteca națională din Belgrad și Muzeul popular al orașului Kruševac.

Un comitet special, în fruntea căruia s-au aflat prof. univ. Ivan Božić de la Universitatea din Belgrad, și prof. Slobodan Jovanović, primarul orașului sărbătorit, a stabilit ca lucrările simpozionului să se desfășoare în două secții: prima a avut ca tema principală „Kruševac-ul de-a lungul veacurilor”, cu comunicări care să servească la o viitoare istorie a orașului, iar cea de-a doua „Despre cneazul Lazăr, întemeietorul orașului”. La simpozion au participat istorici, istorici de artă și ai literaturii, arheologi, lingviști din principalele centre de cultură iugoslave (Belgrad, Zagreb, Sarajevo, Dubrovnik, Novi Sad ș.a.), precum și invitați străini, specialiști din Austria, Franța, Republica Federală a Germaniei, Grecia, Italia, Republica Socialistă România și Ungaria.

Au fost programate 49 de comunicări, 19 la secția I și 30 la secția a II-a; comunicările s-au ținut în limba srbocroată și în limba franceză, limbi în care s-au purtat și discuțiile. Ședințele au fost prezidate de reprezentanți de frunte ai culturii iugoslave, ca G. Ostrogorski, S. Radojčić, I. Božić, V. Djurić, D. Medaković ș.a.

La secția I au fost cîteva comunicări legate fie de probleme social-economice, fie politice din viața orașului organizator al simpozionului, interesante prin ineditul lor, bazate îndeosebi pe material de arhivă puțin cunoscut. Remarcăm comunicarea prof. univ. M. Vasić de la Universitatea din Sarajevo, *Populația regiunii Kruševac și structura ei socială în secolul al XVI-lea*, cea a cercetătorului științific M. Blagojević de la Institutul de istorie din Belgrad, intitulată *Domeniile mănăstirești din regiunea Kruševac-ului în evul mediu*, ca și cea a prof. univ. V. Marjanović, directorul Muzeului de farmacie și medicină din Belgrad, *Cultura medicală a Kruševac-ului în secolul la XIX-lea*.

La secția a II-a, poate din cauza tematicii mai variate, cu o mai largă sferă de preocupări și cu un număr mai mare de comunicări, asistența a fost numeroasă, iar discuțiile

vli și interesante. Cele mai multe din comunicări s-au axat pe probleme de istoria culturii și artei medievale sirbești sau pe probleme de ideologie feudală; unele au fost de diplomatică sau alte discipline auxiliare istoriei și altele de istorie politică.

Problemelor de istorie politică, mai dezbătute în trecut și, în consecință, mai cunoscute, le-au fost consacrate mai puține subiecte. Au reținut atenția comunicarea prof. univ. acad. G. Ostrogorski, *Serbia medievală și ierarhia bizantină de stat*, și cea a prof. univ. Ivan Božić, *Trădarea lui Vuk Branković*, care s-au remarcat printr-un bogat conținut de idei, cu prețioase precizări de detalii și cu date noi, menite să schimbe unele opinii deja formate în istoriografia iugoslavă.

În probleme de ideologie a clasei stăpînitoare, a concepțiilor medievale despre șeful statului, despre conducătorii săi politici au ținut comunicări interesante prof. univ. S. Radojčić de la Universitatea din Belgrad (*Orașul ideal*), prof. univ. F. Barišić de la aceeași universitate (*Cneazul Lazăr în viziunea urmașilor*) și prof. univ. B. Ferjančić, tot de acolo (*Ideologia conducerii politice în diplomația srbescă după prăbușirea țaratului*). Analiza documentelor de cancelarie, îndeosebi a conținutului *arengilor*, i-a dus pe autori la concluzii care au fost viu discutate de numeroși participanți.

Ajutorul dat de disciplinele auxiliare științei istorice (diplomatică, heraldică, sigilografie, numismatică) în lămurirea unor probleme legate de cneazul Lazăr și epoca sa s-a evidențiat mai ales prin comunicările prof. univ. V. Mošin de la Universitatea din Zagreb (*Ideologia conducătorului de stat în legende peceților cneazului Lazăr*), prof. G. Babić (*Insemnele de conducător de stat ale cneazului Lazăr*) și prof. S. Dimitrijević (*Monedele cneazului Lazăr în legătură cu monedele domnilor vecini*). Toate comunicările de mai sus, ca și altele, au precizat cu minuțiozitate ce este original și ce este imitație în aceste însemne, ce se ascunde sub aceste forme exterioare de reprezentare, insigne ale puterii domnitoare în vremea lui Lazăr și a înaintașilor săi, în ce măsură sînt ele pentru Lazăr încercări de a-și legitima luarea puterii.

În domeniul istoriei culturii și artei s-au impus, prin originalitatea lor, comunicările prof. univ. V. Djurić de la Universitatea din Belgrad (*Adunările de stări ale statului srbesc din 1374 și 1375 și arta*) și cea a prof. univ. D. Medaković de la aceeași universitate (*Cultul cneazului Lazăr în secolul al XVIII-lea*). Pentru noi, românii, interesantă a fost și comunicarea lui S. Petković (*Tradiția cneazului Lazăr în Rusia și în Țara Românească*).

Comunicările istoricilor de peste hotare, concentrate mai ales în ultima ședință, de sîmbătă 9 octombrie, prezidată de G. Ostrogorski, au avut un conținut divers, unele legate mai mult de tematica simpozionului, altele mai puțin. Prof. univ. L. Hafner de la Universitatea din Graz a dezvoltat subiectul *Ideologia nemaniidă și cneazul Lazăr*; prof. F. Kämpfer de la Universitatea din Heidelberg a susținut comunicarea *Începuturile cultului cneazului Lazăr*; prof. A. E. Tachiaos de la Universitatea din Salonic s-a ocupat de *Isihasm în epoca cneazului Lazăr*; prof. G. Duby de la Universitatea din Aix-en-Provence a vorbit despre *Modelul prințului în secolul al XI-lea în Franța*; prof. M. Muraro, directorul Muzeului de Artă din Veneția, a prezentat comunicarea *Iconografia dogilor venețieni*; prof. G. Kristo de la Universitatea din Seghedin a trimis comunicarea *Regii sfinți ai dinastiei arpadiene și legendele lor*, ținută de un coleg; D. Mioc de la Institutul de istorie „Nicolae Iorga” din București a dezvoltat comunicarea *Relații culturale între Țara Românească și Serbia în secolele XIV și XV*. Și aceste comunicări au trezit discuții asupra unor probleme de conținut (fapte materiale sau interpretare) sau asupra unor analogii ce s-au făcut sau se pot face între situațiile din Serbia epocii lui Lazăr și cele din alte părți.

Toate comunicările urmează să apară într-un volum.

În concluzie, prof. G. Ostrogorski a relevat nivelul înalt al comunicărilor și al discuțiilor, rodnicia în rezultate pentru știința istorică iugoslavă a simpozionului de la Krusevac; a apreciat de asemenea superioritatea colocviilor și a simpozioanelor mai restrinse față de congresele mari în domeniul istoriei.

D. Mitoc

SESIUNE ȘTIINȚIFICĂ ORGANIZATĂ ÎN S.U.A. DE ARHIVELE NAȚIONALE ȘI COMITETUL AMERICAN DE ISTORIE A CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

Ținută la Washington între 14 și 16 iunie 1971, această întâlnire a unor specialiști ai istoriei contemporane își avea precizate astfel țelurile în programul întocmit de organizatori: „Aceasta este a opta dintr-o serie de sesiuni inițiate de Arhivele naționale și Serviciul documentelor oficiale avînd ca scop să extindă legăturile dintre specialiștii arhivelor și lumea universitarilor... Scopul concret al acestei sesiuni... este acela de a investiga situația actuală a cercetării întreprinse asupra unor diferite aspecte ale istoriei celui de al doilea război mondial, de a corela această cercetare cu fondurile de care dispun Arhivele naționale și Serviciul de documente oficiale și de a conchide asupra modului în care au fost utilizate aceste fonduri în trecut și pot fi ele folosite cu mai mare eficiență în viitor”.

Au fost prezenți circa 200 de specialiști americani și un număr redus de invitați din 12 țări: Austria, Belgia, Canada, Franța, Republica Federală a Germaniei, Israel, Italia, Marea Britanie, Olanda, Polonia, România și U.R.S.S.

Comunicările și expunerile manifestării au avut un profil variat (istorice, istoriografice, bibliografice, arhivistice etc.). Titlurile și autorii permit să se facă o imagine de ansamblu asupra conținutului tematic al reuniunii și oamenilor de știință care au avut principalul rol în desfășurarea lucrărilor: „Mesajul Keynote” — L. Morton de la Dartmouth College; „F. Roosevelt și problema Palestinei în 1941—1945” — Selig Adler de la Universitatea statului New York din Buffalo; „Politica americană față de Indochina în cursul celui de-al doilea război mondial: cîteva concluzii preliminare” — Russell Fifield de la Universitatea Michigan; „Izvoare și probleme în scrierea biografiei generalului Stilwell” — Barbara Tuchman; „MacArthur 1939—1945: cîteva probleme în cercetarea documentară” — D. Clayton James de la Universitatea statului Mississippi; „Documente militare asupra celui de-al doilea război mondial aflate în Arhivele naționale” — Robert Krauskopf de la Arhivele naționale; „Fonduri ale bibliotecilor — fundații ale foștilor președinți privind istoria celui de-al doilea război mondial” — Benedict Zobrist de la Biblioteca-fundație Harry Truman. Pe tema accesului avut la izvoare: „Punctul de vedere al autorității de stat” — R. Winnacker de la Direcția Secretarului apărării; „Punctul de vedere al arhivistului” — James O'Neill de la Biblioteca-fundație „Franklin D. Roosevelt” și Arhivele naționale; „Punctul de vedere al istoricului” — Lloyd Gardner de la Rutgers University; „Alternative ale politicii urmate în domeniul științei în cel de-al doilea război mondial” — Carroll Pursell de la Universitatea California; „Prezențe arhivistice privind cercetarea științifică și aplicațiile ei din perioada celui de-al

doilea război mondial” — Meyer Fishbein de la Arhivele naționale ; „Mobilizarea oamenilor și a tehnicii” — Albert Blum de la Universitatea statului Michigan ; „Documentele instituției Controlul federal civil extraordinar” — Joseph Howerton de la Arhivele naționale ; „Pregătind istoria armatei de uscat din perioada celui de-al doilea război mondial” — Stetson Conn de la Direcția generală de istorie militară a armatei de uscat ; „Cercetarea istorică și politica arhivelor : citeva reflecții” — Noble Frankland de la Imperial War Museum Londra.

Dacă pe ultimul îl considerăm un obișnuit al cercurilor istorice de specialitate din S.U.A., practic unicii străini incluși în programul pregătit din vreme de organizatori au fost Henri Michel, a cărui prezență a decurs însă îndeosebi din calitatea sa de președinte al Comitetului internațional de istorie a celui de-al doilea război mondial (totuși comunicarea lui a vizat exclusiv țara de origine — „Arhive ale rezistenței franceze — metode de colectare și rezultate”), și generalul sovietic P. Jilin — „Cercetări efectuate în Uniunea Sovietică asupra celui de-al doilea război mondial”.

La solicitările unor oaspeți de peste hotare, organizatorii americani au acceptat ca în dimineața următoare închiderii programate a sesiunii (16 iunie), în fața acelei părți din asistenta americană care a putut rămâne la lucrări în Washington, invitații străini să prezinte comunicări asupra cercetărilor privind istoria celui de-al doilea război mondial întreprinse în țările respective. În acest cadru am făcut o expunere asupra principalelor direcții și realizări ale istoricilor români.

Limba de lucru a sesiunii a fost exclusiv engleza (americană). Probabil datorită bugetului de timp, în cea mai mare parte lucrările au fost ocupate de expunerea rapoartelor.

După cum s-a văzut din enunțarea temelor, comunicările specialiștilor americani au vizat exclusiv aspecte ale istoriei țării proprii, implicațiile internaționale rezultând doar din rolul pe care și l-au asumat pe plan mondial S.U.A. în perioada dată.

Orientarea metodologică a totalității expunerilor istoricilor americani a fost în concordanță cu opțiunile dominante în istoriografia americană actuală. Puncte de vedere marxiste au fost exprimate aproape exclusiv în expunerile făcute de invitați din țări socialiste.

Lucrările au vădit totodată competența profesională certă a participanților, utilizarea aprofundată a imenselor surse în materie de care se dispune în S.U.A. — au fost inventariate circa 200 de milioane de documente privind războiul din 1939—1945, din care Departamentul apărării a categorisit ca secrete 20 de milioane, iar Arhivele naționale 8 milioane ; alte zeci de milioane de documente se găsesc în arhivele unor instituții și fundații publice sau private, precum și la diverse persoane. De remarcat că în S.U.A. se găsește aproape în întregime arhiva Wehrmachtului german (inclusiv hărțile de comandament de la instanța supremă până la eșaloanele inferioare).

Nu numai în cadrul rapoartelor special consacrate accesului avut la arhive, ci și pe timpul dezbaterilor deseori cercetători americani au apreciat negativ modalitățile de consultare și utilizare a documentelor aflate în fondurile oficiale (după cum se știe, între timp a intervenit în S.U.A. o hotărâre la cel mai înalt nivel, al cărei țel oficial proclamat ar fi acela de a da circulației publice o mare masă a documentelor aflate până acum sub regim restrictiv).

Expunerile, ca și dezbaterile au relevat că specialiștii în materie urmează exclusiv tehnicile și modalitățile de cercetare consacrate, în mare parte tradiționale — astfel nu s-au făcut auzite interpretările psihologizante, deși de departe ele păreau să aibă o pondere mai mare în cimpul preocupărilor istorice din țara-gazdă.

S-a mai vădit că în S.U.A. cercetarea celui de-al doilea război mondial este una din ramurile prioritare ale contemporaneității. Cadrele științifice specializate pe acest tărâm au apartenențe instituționale diverse : universitari (majoritatea), militari sau civili lucrând în instituții militare, istorici de la arhive, fundații etc. În general există o lucrare sistematică între aceste „filioane” diferite sub aspectul originii „administrative”.

În ansamblu, inclusiv dincolo de lucrările oficiale, sesiunea a prilejuit contacte fructuoase, schimburi de păreri, schimb de literatură științifică, informare reciprocă.

Organizatorii s-au străduit să asigure condiții favorabile de participare invitaților de peste hotare (se pare că a fost prima reuniune de acest gen având participare internațională la care Comitetul american de istorie a celui de-al doilea război mondial a făcut oficiul de gazdă). Diligențe deosebite au depus în acest sens d-nii Forrest Pogue, președinte al Comitetului american de istorie a celui de-al doilea război mondial, director executiv al Fundației Marshall, și profesorul Arthur Funck, de la Universitatea Florida, secretarul general al Comitetului american de istorie a celui de-al doilea război mondial.

Eugen Bantea

TEZE DE DOCTORAT

În ziua de 3 iulie 1971, în fața Comisiei de doctorat a Facultății de istorie-filozofie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași, a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Reforma agrară din 1921 în România. Consecințele aplicării ei*, elaborată de D. Șandru.

Lucrarea cuprinde trei capitole: cap. I — „Legiferarea reformei agrare din 1921”; cap. II — „Aplicarea reformei agrare”; cap. III — „Consecințele reformei agrare”. În afară de capitolele menționate, teza mai cuprinde „Introducere”, „Încheiere” și „Bibliografie”.

Comisia de doctorat a fost formată din: prof. univ. dr. C. Cihodaru, președinte, prof. univ. dr. Aurel Loghin, conducător științific; prof. univ. dr. Mihai Todossia, dr. Nichita Adăniloae și dr. Vasile Arimia.

Comisia de doctorat a hotărât în unanimitate să acorde lui D. Șandru titlul științific de doctor în istorie.

În ziua de 18 septembrie 1971, în fața Comisiei de doctorat a Facultății de istorie-filozofie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași, a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *România și trusturile petroliere internaționale până la 1929*, elaborată de Gh. Buzatu.

Lucrarea cuprinde șase capitole: cap. I — „Problema mondială a petrolului la sfârșitul secolului al XIX-lea și în primele trei decenii ale secolului al XX-lea”; cap. II — „Problema petrolului în România până la 1918”; cap. III — „Imperativele unei politici naționale a petrolului în România după primul război mondial”; cap. IV — „Politica României și asaltul trusturilor internaționale pentru acapararea resurselor naționale de țiței (1918—1921)”; cap. V — „Înfăptuiri în domeniul politicii naționale a petrolului”; cap. VI — „Trusturile petroliere internaționale și legea minelor din 1924”. În afară de capitolele menționate, teza mai cuprinde „Introducere”, „Încheiere” și „Bibliografie”.

Comisia de doctorat a fost formată din: prof. univ. dr. C. Cihodaru, președinte; prof. univ. dr. Aurel Loghin, conducător științific; prof. univ. dr. docent Constantin C. Giurescu; prof. univ. dr. Aron Petric; conf. univ. dr. N. Z. Lupu.

Comisia de doctorat a hotărât în unanimitate să acorde lui Gh. Buzatu titlul științific de doctor în istorie.

VASILE MACIU, *Mouvements nationaux et sociaux roumains au XIXe siècle*, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1971, 334 p.

Profesorul Vasile Maciu, titularul catedrei de istoria modernă a României de la Universitatea din București, a grupat în acest volum unele studii ce reprezintă rezultatul unor îndelungate cercetări și observații asupra istoriei moderne a poporului român.

Avînd o îndelungată activitate științifică care s-a manifestat pregnant încă din anii 1934—1939 în revistele democratice „Gîndul vremii” și „Însemnări iesene” cu eseuri de ideologie și istorie a căror retipărire ar face cinste oricărei edituri de azi, prin viziunea democratică, progresistă și militant antifascistă care îmbogățește și completează gîndirea românească dintre cele două războaie, profesorul Vasile Maciu are meritul unei atitudini constante încă de la primele manifestări publice. Bun cunoscător, nu numai al propriei specialități, ci și al istoriei universale moderne, cît și al literaturii franceze asupra căreia s-a pronunțat în numeroase articole apărute în revista „Gîndul vremii”, autorul tratează problemele ce-l preocupă pe plan european, prin optica istoriei universale, încadrînd istoria modernă a românilor în complexul marilor evenimente contemporane și prin aceasta ajungînd la interpretări și concluzii care îmbogățesc orientarea și viziunea istorică.

Iată de ce, putem afirma fără riscul de a fi contrazis și fără a face un act de polițe, că fiecare dintre studiile publicate în acest volum aduc, fie o nouă interpretare a istoriei moderne a românilor, fie o nouă contribuție documentară.

În ultimii ani, datorită avîntului cultural din țara noastră s-a publicat mult, chiar foarte mult, în toate domeniile de activitate, s-a publicat atît de mult încît chiar unui specialist îi e greu să urmărească tot ce apare în domeniul disciplinei respective. Dar nu e totul a publica, ci ceea ce este important este de a aduce contribuții noi, de a face ca opera respectivă să lărgască orizontul, să deschidă noi drumuri de cercetare și noi viziuni. Întotdeauna și la toate popoarele și în toate domeniile, dar mai ales în istorie, au fost autori prolifici care au scris numeroase cărți, mai mari sau mai mici, unele în mai multe tomuri chiar, dar care se uită o dată cu apariția, pentru că autorii lor nu au venit cu noi viziuni sau noi contribuții documentare care să ducă știința istorică cu un pas mai departe.

Deși volumul de care ne ocupăm abordează probleme și perioade diferite din istoria modernă a României, totuși el se caracterizează printr-o concepție unitară, prin metoda marxistă de interpretare a evenimen-

telor și avînd la bază acest mod de cercetare autorul ajunge la concluzii interesante.

De fapt, în afară de studiul introductiv în care autorul tratează problema de mare actualitate, aceea a formării națiunii române, toate studiile din acest volum se axează pe trei teme: Revoluția de la 1818—1819, Războiul de independență din 1877 și premise ale unificării statale din 1918.

În ultima vreme, procesul formării națiunii române constituie o preocupare de seamă a istoricilor români și de aceea profesorul Maciu a ținut, poate, ca în capitolul introductiv al cărții sale să-și expună părerea asupra acestei teme.

În etnogeneza poporului român au intrat dacii, apoi coloniștii romani peste care în secolele VII—IX au venit slavii. În secolele X—XIV societatea română se stratifică în clasa dominantă, alcătuită din boieri, în orășeni formați din neguțători și meseriași, țărani liberi și șerbi. După încercările neizbutite din Transilvania și Dobrogea de a se forma state feudale încă din secolele IX—XI, în prima jumătate a secolului al XIV-lea apar statele feudale, din Țara Românească și Moldova.

Noua etapă în procesul de formare a națiunii române apare în secolele XV—XVI, cînd se ivește conștiința unității etnice și a originii comune romane. Limba română începe a fi folosită în traduceri, corespondențe și în cancelariile domnești. Ștefan cel Mare — sub forma medievală a vasalității — face prima încercare de unificare statală, care e realizată pentru un scurt timp de Mihai Viteazul (p. 11).

Conștiința unității etnice se manifestă puternic încă de la apariția primelor documente și în acest sens trebuie să amintim numeroasele cazuri de refugiu al cnezilor din Banat și Transilvania la curțile domnilor români în veacurile XIV și XV pe de o parte, iar pe de altă intervenția domnilor și populației din Principatele Române în toate răscoalele antifeudale ale românilor din Banat și Transilvania în secolele XIV—XV (I. D. Suciu, *Aspecte ale unității poporului român în secolele XIV—XV*, „Studii”, 1969, t. 22, nr. 6, p. 1065—1076).

Cronicarii din secolul al XVII-lea, care au luat contact cu literatura istorică apuseană, dezvoltă conștiința unității etnice și a originii comune romane (p. 11—15). Dacoromânismul — principala ideologie a mișcărilor naționale române din secolul al XIX-lea — apare încă din secolul al XVIII-lea începînd cu Dimitrie Cantemir și episcopul Ion Inochentie Micu (p. 15—17).

Organizarea feudală din principate, ca și dominațiile habsburgică și otomană, ultima exercitată prin regimul fanariot, au constituit principalele obstacole în procesul de formare a națiunii române. Dar o dată cu dezvoltarea capitalismului și apariția burgheziei care urmărea crearea unei piețe comune, conștiința națională se dezvoltă și ea generează mișcarea națională ce va constitui ultima manifestare în procesul de constituire a națiunii române (p. 18). Pe tot pămîntul locuit de români apar tendințele de reformă a limbii, iar istoricii folosesc istoria ca o armă de luptă, demonstrînd originea română și continuitatea poporului român. Dezvoltarea burgheziei accentuează și în Transilvania criza feudalismului prin ceea ce afirmare din 1791 cunoscută în istorie sub denumirea de „Supplex libellus Valachorum” cu un pronunțat caracter național, dar și social. Paul Iorgovici din Banat participă la revoluția burgheză din Franța (p. 21—22). Cosmopolitismul creștinismului ortodox e atacat din două părți: prin dascălii școlii transilvane veniți în principate, dar și prin ideile marii revoluții burgheze din Franța. Mișcările naționale din Serbia, cit și ridicarea societății grecești „Eteria” au creat condițiile externe pentru mișcarea revoluționară din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu (p. 24).

După această dată, mișcarea națională se afirmă cu vigoare în Principate. Atît tratatul de la Adrianopol, cit și Regulamentul Organic contribuie la întărirea mișcării naționale concretizată prin mișcarea liberală condusă de Ion Cîmpineanu, apoi mișcarea revoluționară din 1810 condusă de Eftimie Murgu și Dimitrie Filipescu și continuată prin societatea „Frăția” din 1843 (p. 30).

Tendința de unitate a poporului român e exprimată atât de Dinicu Golescu care cerea o „Dacie Mare”, cât și în memoriul din 1828 prin care se propunea Unirea Principatelor (p. 30).

În ceea ce privește Unirea Principatelor adăugăm faptul că, după ce profesorul Maciu și-a încheiat studiul, a fost descoperit un memoriu din 1772 adresat delegatului Austriei la Congresul de la Focșani care cerea unificarea politică a Moldovei și Țării Românești încă de la acea dată (Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines*, București, 1970, p. 37–38).

Apar societăți secrete ca cea de la Lugoj (1830) sau cea româno-polonă de la Sibiu care răspundeau ideile burgheziei în ascensiune și ale unității. Ziarele ce apar la București, Iași și Brașov contribuie la întărirea unității de acțiune, iar studenții români, la stăruința lui C. A. Rosetti, înființează Societatea studenților români din Paris, iar la București în 1846 ia ființă Asociația literară la care participau membri din toate provinciile române.

Toate aceste manifestări nu erau decât premise ale revoluției burgheze de la 1848–1849, când procesul formării națiunii române se încheie deoarece — după cum pe bună dreptate arată autorul — la baza luptei revoluționare era ideea dacoromanismului adică a unificării statale a poporului român (p. 39).

Acest lucru este demonstrat într-un alt studiu, deosebit de interesant prin interpretarea nouă ce o aduce (*Le caractère unitaire de la Révolution de 1848 dans les pays roumains*, p. 71–101). Încă din 1964 autorul dovedea că deși revoluția de la 1848–1849 s-a produs în trei țări diferite, totuși trebuie considerată prin țelurile sale principale ca o singură revoluție: revoluția română (p. 75). Ea este în toate țările române opera poporului român conștient că formează o națiune distinctă de alte națiuni, are la bază același program social și economic, determinat de criza feudalismului și ascensiunea burgheziei, și, fapt deosebit de important, toți fruntașii revoluționari din Mol-

dova, Transilvania, Țara Românească și Banat au urmărit înlăturarea oprimării străine și unificarea poporului român într-un stat național, independent și democrat (p. 77).

Din analiza, atât a programului revoluției române, cât și a legăturilor permanente ce au existat în tot timpul evenimentelor între revoluționarii români, autorul demonstrează unitatea revoluției române din 1848–1849 a cărei ideologie își are originea încă la corifeii școlii ardelen de la mijlocul veacului al XVIII-lea prin operele lui Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior (p. 77).

Revoluționarii români au început lupta aproape simultan, în a doua decadă a lunii martie 1848, prin reuniuni și manifeste. Peste tot, în fruntea acțiunilor revoluționare erau intelectualii. În toate țările române, țărani au sprijinit revoluția, considerând-o drept propria lor cauză. Burghezia a fost prezentă fiind susținută de nobilimea liberală și de orășeni (p. 83–84).

În programul de revendicări al adunărilor din toate țările figurează în primul rând revendicări de ordin național, dar și cu conținut revoluționar burghez (p. 85). Ceea ce trebuie menționat este faptul că încă din primul număr al ziarului „Pruncul român” se cerea Unirea Principatelor (p. 93). Cit despre tendința lui Eftimie Murgu de realizare a unității statale, pe lângă raportul lui Jakabffy Kristof, menționat de autor, adăugăm și raportul lui Iorgovan către Szemere, ministrul de interne, și afirmațiile unor străini ca Vukovics Sebbo, comisarul guvernului maghiar pentru Banat sau episcopul Pantelimon Jivcović.

Dacă revoluția de la 1848 nu a reușit, din cauza intervenției puterilor străine, să realizeze unitatea poporului român, ea a avut aceeași bază națională, socială și politică și o singură ideologie, întărind în conștiința românilor dorința de unire într-un singur stat.

Un rol deosebit în pregătirea revoluției de la 1848–1849 l-a avut *Societatea studenților români din Paris* (p. 41–70). Deoarece acest „centru revoluționar român” din anii premergători revoluției a fost studiat mai puțin, autorul urmărește activitatea membrilor so-

cietății, care mai tirziu vor fi în fruntea revoluției de la 1848.

Mișcarea revoluționară din 1821 întărește acțiunea antifeudală încet, în 1840, criza feudalismului creează o situație revoluționară (p. 43). Deși mișcarea revoluționară din 1840 a fost înfrântă, Ion Ghica, Christian Tell și N. Bălcescu pun bazele societății secrete „Frăția” ce urmărea colaborarea cu organizațiile revoluționare ale altor popoare în vederea emancipării sociale și naționale (p. 44).

Contactul apropiat între românii din Paris și organizațiile democratice și burgheze exista încă din 1843, când C. A. Rosetti, Scarlat Virnav și Dumitru Brătianu încearcă să organizeze o asociație română în Paris (p. 47). Dar abia la 2/14 decembrie 1845 la insistența lui C. A. Rosetti ia ființă Societatea studenților români (p. 48). Membrii societății erau nu numai studenții români din Franța, ci și oameni formați ca Ion Ghica, Scarlat Virnav, M. Kogălniceanu, A. G. Golescu și alții (p. 48). Societatea susține insurecția polonă din Cracovia (1846) și C. A. Rosetti, pe lângă contribuții bănești, procură și pașapoarte revoluționarilor polonezi care mergeau să lupte pentru libertatea țării lor (p. 49—50). Stimulați de sacrificiile materiale ale lui Scarlat Virnav, membrii societății hotărâse să mărească contribuțiile spre a ajuta să vină la Paris și studenți săraci ca N. Ionescu și Al. Zane (p. 50). Președinte al societății a fost ales Ion Ghica, secretar C. A. Rosetti, iar casier Scarlat Virnav (p. 51). Societatea avea un caracter „panromân”, dar și revoluționar, republican și democrat, după cum rezultă din legăturile cu Lamartine, care a acceptat s-o patroneze, Edgar Quinet, Jules Michelet și alți militanți progresiști francezi (p. 51—52).

În 1846, N. Bălcescu, sosind la Paris, activează în cadrul societății, ale cărei ședințe din vara anului 1846 se transformă în conciliabule politice la care participă M. Kogălniceanu, Ion Ionescu de la Brad și alții (p. 56—57). În urma discuțiilor din vara anului 1846, Scarlat Virnav înființează o bibliotecă cu un cabinet de studii, urmărind să înființeze în inima Parisului „un mic centru

de românism” (p. 63). După izbucnirea revoluției din Franța și proclamarea republicii, membrii societății, purtând drapelul român, s-au prezentat la Primăria din Paris spre a-și exprima adeziunea față de guvernul provizoriu și au participat la acțiunile revoluționare de la Paris. Izbucnind revoluția la Viena, Bălcescu convoacă o reuniune a românilor din Paris spre a trece la acțiunea revoluționară pe plan național. La această reuniune s-a stabilit programul politic al revoluției române, hotărându-se în proprietărea țăranilor după sistemul preconizat în mișcarea revoluționară din 1840. La puțin timp după aceea, atât Bălcescu, cât și A. G. Golescu, Scarlat Virnav și alți revoluționari vor părăsi Parisul și societatea își va înceta activitatea (p. 69).

Cuceririi independenței de stat, cu toate condițiile istorice, atât interne, cât și externe, îi este afectată o mare parte a cărții (p. 161—311). Autorul se bazează pe o vastă documentație edită și inedită și în cele cinci studii consacrate războiului de independență aduce noi interpretări și noi informații, care prezintă într-o lumină obiectivă efortul făcut de poporul român pentru cucerirea independenței.

Proclamarea independenței de stat din 9/21 mai 1877 nu poate fi considerată ca un act de bunăvoință a marilor puteri europene, care nu au făcut acest gest nici în 1856 și nici în 1858. Ea este rezultatul stăruințelor interne ce încep încă din timpul războiului ruso-turc din 1769—1774, când purtătorii de cuvânt ai Principatelor Române cer abolirea suzeranității otomane, iar prin tratatul de la Kuciuk-Kainargi se prevăd și unele clauze prietenoase la principate (p. 162—163). Dorința înlăturării dominației otomane a stat și la baza mișcării revoluționare din 1821 și prin numirea domnilor pământeni se va lărgi autonomia Principatelor (p. 165). Ascensiunea capitalismului de după revoluția din 1821 și îndeosebi tratatul de la Adrianopol din 1829 vor constitui noi etape în drumul spre independență. După această dată apar ideologii independenței române: Mihail Kogălniceanu, Nicolae Bălcescu, C. A. Rosetti, Felix Colson ș.a. În timpul revolu-

ției de la 1818—1849, C. A. Rosetti cerea prin ziarul „Pruncul român” în mod deschis independența, iar organul emigrației, „Republica română” milita pentru cucerirea independenței pe cale revoluționară (p. 175). În timpul Congresului de la Paris, numeroase memorii adresate atât lui Napoleon al III-lea, cât și Congresului cerau Unirea Principatelor și independența (p. 178—179).

Alegerea lui Alexandru Ion Cuza și recunoașterea unirii administrative în 1861 constituie noi etape spre independență. Legăturile diplomatice, prin înființarea de agenții române la Paris și Belgrad, cât și Convențiile internaționale ca cea de la Timișoara din 1862, cea din 1865 cu Austria, sau înființarea Băncii României, cu baterea monedei naționale constituiau manifestări de independență (p. 184—185). La acestea trebuie să adăugăm și acțiunea diplomatică dusă de guvernele din timpul lui Cuza ca exequaturul sau beratul pentru consuliile puterilor străine în Principatele Unite, urmînd să nu mai fie date de Poartă, ci de domnitorul Cuza (I. D. Suciu, *The echo in Romania of the U.S.A. Civil War*, „Revue Roumaine d'Histoire”, 1965, nr. 4, p. 757—759).

După abdicarea lui Cuza, politica de cucerire treptată a independenței este continuată prin înmulțirea agențiilor diplomatice, prin legile de organizare a armatei și de batere a monedei naționale. România ajută pe revoluționarii bulgari, strînge legăturile cu grecii și sîrbii, iar Carol I de Hohenzollern încearcă în 1870 și 1873 să proclame independența, dar se izbește de obstrucția lui Bismarck (p. 190—191). După Conferința de la Constantinopol din 1876—1877, opinia publică română își întărește convingerea că independența nu va putea fi cucerită decît prin români și pe calea armelor. Acest moment se ivește în 1877.

Condițiile istorice, atât externe, cât și interne, în care poporul român și-a cucerit independența sînt studiate de profesorul Maciu în trei capitole (*La Roumanie et la réouverture de la question d'Orient, La Roumanie et la Conférence de Constantinople de décembre 1876—janvier 1877* și *Les Partis*

et groupements politiques de Roumanie et leur attitude dans le problème de l'indépendance, p. 261—262).

Deși după Congresul de la Paris chestiunea Orientului putea fi considerată ca închisă și chiar mulți credeau acest lucru, pe măsură ce capitalismul se dezvoltă și burghezia se întărește, ea suporta tot mai greu regimul feudal din Imperiul otoman (p. 205). Numeroase popoare din cadrul Imperiului otoman nu se mai mulțumeau nici măcar cu reforme în cadrul imperiului, ele urmîrind independența politică. În iulie 1875 se produce marea răscoală din Herțegovina și Bosnia și tot în același an, Hristo Botev organizează o revoltă în sud-estul Bulgariei, care e reprimată în mod sîngeros. Criza din Balcani se accentuează în 1876, cînd Serbia și Muntenegru declară război Turciei, cu scopul de a ajuta cele două provincii răscolite. Serbia căuta să atragă în război și România. Dar în urma tatonărilor diplomatice, România știa că nimeni nu o va ajuta. De aceea s-a menținut pe poziție de neutralitate, căutînd să neutralizeze zona dintre Timoc și Vîrcioara și trimițînd un corp de observație la Grui. Dar, în ascuns, guvernul ajută pe revoluționarii bulgari și admitea recrutarea de voluntari pe teritoriul României, ceea ce va face pe guvernatorul turc al vilaietului dunărean să protesteze. M. Kogălniceanu trimite lui Savfet Pașa o notă însoțită de un memoriu cu revendicările guvernului român cuprinse în 7 puncte, care dacă ar fi fost acceptate de guvernul turc ar fi constituit un act de independență, deoarece se cerea între altele recunoașterea individualității statului român, admiterea reprezentantului român în corpul diplomatic, încheierea unor convenții și stabilirea frontierei între România și Turcia la gurile Dunării, luînd drept criteriu partea navigabilă a fluviului (p. 224). La 1 august 1876 Kogălniceanu trimite un nou memoriu agenților români din străinătate, cerînd sprijinul guvernelor pentru rezolvarea revendicărilor cuprinse în cele șapte puncte și neutralizarea țării.

Criza balcanică se încearcă a fi rezolvată prin Conferința de la Constantinopol (decem-

brie 1876—ianuarie 1877) la care participau reprezentanții celor șapte puteri. Guvernul român, în speranța de a obține ceva, trimite în misiune specială, pe lângă conferință, pe Dumitru Brătianu, șeful aripii drepte a majorității liberale din Camera deputaților. Obiectivul principal al misiunii lui D. Brătianu era de a obține din partea marilor puteri o declarație prin care se asigura neutralitatea României în eventualitatea unui conflict armat (p. 243). Neajungându-se la vreo înțelegere conferința își încheie lucrările în luna ianuarie 1877. Dar încă de la deschiderea Conferinței, guvernul turc octroiază o nouă Constituție, prin care Principatele Unite erau considerate ca făcând parte integrantă din Imperiul otoman, ceea ce va produce nemulțumiri atât în Parlamentul român, cât și în rândul guvernului, care își va manifesta dezaprobarea printr-un protest viguros. Deci, la începutul anului 1877, situația politică era următoarea: încercarea lui Mihail Kogălniceanu de a separa România de Imperiul otoman pe cale pașnică, prin recunoașterea celor șapte puncte ale memorandumului din 1876, a eșuat, iar în noua Constituție otomană Principatele Unite erau considerate ca provincii turcești. Opinia publică română devine tot mai convinsă că pe cale pașnică nu-și va putea cuceri independența, ci numai pe calea armelor.

Atitudinea partidelor și grupările politice în problema independenței este examinată într-un capitol aparte (p. 262—284). Toate forțele sociale și politice din România doreau independența de stat, dar nu toate preconizau aceleași mijloace pentru atingerea acestui scop (p. 263—264). Partidul Conservator, exponentul marilor proprietari funciari, începuse să se descompună în fracțiuni cu interese divergente. Grupul condus de V. Boerescu urmărea să obțină independența prin intermediul marilor puteri garante. Grupul conservator condus de Christian Tell și Cezar Bolliac considera proclamarea independenței ca fiind periculoasă pentru țară în acel moment politic (p. 267). Și Partidul Liberal, exponent al burgheziei, era împărțit în mai multe grupe, dintre care cele mai importante erau liberalii radi-

cali, polarizați în jurul lui C. A. Rosetti și I. C. Brătianu, apoi liberalii moderați, conduși de Ion Ghica și D. A. Sturdza și un alt grup, în frunte cu Mihail Kogălniceanu (p. 266). Ion Ghica era pentru o neutralitate absolută, atât față de Rusia, cât și față de Turcia, Al. G. Goleșcu avea de asemenea o atitudine ambiguă. În schimb, grupul condus de C. A. Rosetti era ferm pentru intervenție (p. 278). Mișcarea socialistă înființată în 1875 și-a precizat atitudinea în ziarul „Socialistul”, considerând ca just războiul pentru cucerirea independenței, deși stigmatiza războaiele regilor sau ale fanaticilor religioși (p. 284).

Revenind în fruntea Ministerului de Externe, Mihail Kogălniceanu a încheiat Convenția de la 4/16 aprilie 1877 care permitea trecerea armatelor rusești, dar s-a declarat ostil unei acțiuni militare, așteptând să vadă reacția marilor puteri față de Convenția încheiată.

În urma unei noi campanii de presă, dezlănțuită de C. A. Rosetti, corpurile legislative votează la 9/21 mai moțiunea de „independență absolută” a României (p. 298). Din cauza unor contradicții asupra felului în care poporul român și-a cucerit independența, autorul ține să restabilească adevărul istoric, bazându-se pe izvoare contemporane de prim rang.

În octombrie, comandamentul ruso-român încercuiește Plevna și, spre a împiedica pe Osman Pașa să spargă încercuirea, trupele române ajutate de cele rusești ocupă citadela Rahova. Lipsit de provizii, Osman Pașa, la 28 noiembrie/10 decembrie 1877 declanșează o puternică ofensivă spre a ieși din încercuire. Dar românii, în urma unor lupte crâncene, ocupă reduta Opanez unde capturează peste 7 000 de turci, ceea ce le va facilita cucerirea Plevnei, făcându-l prizonier pe însuși Osman Pașa (p. 304). După căderea Plevnei un corp de operațiune român condus de generalul N. Hristianovici pornește să ocupe orașele și satele fortificate de turci în vestul Bulgariei, încercuind orașele din Vidin și Belogradic. Asaltul Smirdanului de lângă Vidin, puternic fortificat de turci a rămas

celebru prin luptele la baionetă (p. 304).

Încheierea armistițiului din 19/31 ianuarie 1878 a pus capăt războiului. Guvernul român a trimis un delegat să-l reprezinte la negocierile armistițiului, dar contele Nelidow, reprezentantul comandamentului rus din Balcani, nu a acceptat prezența delegatului român la tratative (p. 305). Relevind aportul de sînge adus de poporul român, profesorul Maciure stabilește adevărul istoric, cit și faptul, deosebit de important, că acest act — unul dintre cele mai hotărîtoare din istoria modernă a României — a fost cîștigat prin efortul întregului popor român, iar nu prin bunăvoința marilor puteri garante.

Tendențele de unitate politică care au premers marelui act politic din 1918 sînt studiate de autor în două capitole, care evident că nu se ocupă decît de unele aspecte, dar aduc lumină în unele probleme mai puțin studiate în istoriografia română. În primul, autorul urmărește atitudinea României față de pactul dualist din 1867 care constituie unul din aspectele luptei poporului român pentru realizarea unității politice (p. 103).

De comun acord cu celelalte naționalități istorice, slovacii, sîrbii, croații și rutenii, poporul român s-a opus aristocrației maghiare, care prin politica de deznaționalizare urmărea să constituie o națiune maghiară în frontierele vechii Ungarii feudale.

Încheierea pactului din 1867 în detrimentul naționalităților din monarhia austro-ungară a trezit vii proteste în opinia publică din România. După Unirea Principatelor și înfrîngerea Austriei în Italia, mai ales în urma tratativilor dintre Alexandru Ion Cuza și unii fruntași ai emigrației maghiare, oamenii politici români cereau ca principiul autodeterminării națiunilor să fie extins de puterile europene și asupra popoarelor din sud-estul Europei (p. 110). Încă din timpul tratativilor în vederea încheierii pactului dualist, românii din Principatele Unite răspund prin înființarea, în luna martie 1866, a Societății literare, care constituia un „parlament”

cultural al întregului popor român, deoarece din totalul de 21 membri ai înaltului for, 11 erau recrutați dintre oamenii de cultură din afara hotarelor de atunci ale țării (p. 114). După încheierea pactului, ziarele „Reforma”, „Tribuna română”, „Românul” și „Perseverența” au denunțat conținutul reacționar al pactului dualist (p. 115). Telegrama de felicitare adresată de Ion Ghica contelui Andrassy Gyula a stîrnit proteste și interpelarea lui Mihail Kogălniceanu (p. 118-121). Mai mult chiar, la București se înființează societatea „Transilvania” care urmărea apărarea autonomiei Transilvaniei și susținerea culturală a românilor de peste munți (p. 123). Alexandru Papiu Ilarian scrie *Independența constituțională a Transilvaniei*, carte care se tipărește și în limba franceză pentru marele public european, iar Vasile Maniu, istoric bănățean stabilit la București, pe lângă articolul menționat de autor (p. 121) scrie două cărți prin care era condamnat dualismul: *Unitatea latină sau cauza română în procesul naționalităților din punct de vedere istoric, juridic și politic*, București, 1867 și *La mission de l'Occident latin dans l'orient de l'Europe*, Paris, 1869.

Spre a se convinge la fața locului asupra situației din Transilvania pleacă acolo Bogdan Petriceicu Hasdeu, dr. Carol Davila, Alexandru Candiano și Ioan Geanoglu (p. 124). Guvernul român pornește o vastă acțiune diplomatică spre a cîștiga bunăvoința marilor puteri. Sînt trimise misiuni la Paris și Petersburg spre a se cîștiga bunăvoința guvernelor respective, dar apropierea lui Carol de Prusia va mări nemulțumirea lui Napoleon al III-lea, care la întrevvedere de la Salzburg oferă ocuparea Principatelor Române cu scopul de a atrage Austro-Ungaria în alianța împotriva Prusiei (p. 127). Apropierea ce se face între Austro-Ungaria și Prusia va determina pe Bismarck să impună guvernului român a renunța la politica de eliberare a Transilvaniei și de proclamare a independenței (p. 134). Deși, oficial, guvernul din București ducea o politică de colaborare cu Austro-Ungaria, masele române vor susține și mai departe lupta de eliberare, mai

ales după 1891, când se înființează „Liga pentru unitatea culturală a poporului român” (p. 136–137).

Tot în legătură cu unitatea politică a românilor, profesorul Maciu urmărește activitatea în acest sens a celui mai strălucit istoric român din secolul al XIX-lea, B. P. Hasdeu. O monografie completă a vieții și activității lui Hasdeu nu avem. Din această cauză activitatea lui politică a fost neglijată și mai mult chiar, Nicolae Iorga l-a considerat ca pe un „izolat” care nu a participat la frământările politice ale vremii lui. Studiul profesorului Maciu dovedește însă că Hasdeu, prin scris și acțiuni concrete, a fost un militant al ideii dacoromanismului. La Iași el a fost influențat de ideologia lui Simion Bărnuțiu, deși la începuturile activității lui științifice a luat atitudine împotriva exagerărilor școlii latiniste în articolul *Perit-au Dacii*. Căsătorindu-se în 1865 cu o ardeleană, Iulia Faliciu, sora unui revoluționar mort în timpul luptelor din 1848, Hasdeu face două călătorii în Transilvania și prin articolele publicate în ziarele „Perseverența” și „Românul” el aprofundează ideea dacoromanismului. Înființându-se la 3/15 mai 1867 societatea „Transilvania” Hasdeu este ales în comitetul de direcție, iar adunarea

generală a „Astrei” din 1868 îl alege pe el și pe alt istoric de seamă, V. A. Urechia ca membri de onoare (p. 158). Când în 1869 Hasdeu înființează ziarul lui propriu, el îl va intitula „Traian”, apoi „Columna lui Traian”, ceea ce simboliza idealul dacoroman, care îngloba și Transilvania (p. 159).

Interesantele contribuții aduse de profesorul Maciu pentru cunoașterea activității politice a lui Hasdeu pot fi completate și cu acel studiu despre *Dicționarul valacolatium*, prima operă lexicografică română, din secolul al XVII-lea, descoperit și studiat de el, în care are pagini demne de antologie, pentru cultura poporului român supus monarhiei austro-ungare.

Cartea profesorului Maciu aduce interpretări noi, bazate pe o documentație bogată. În unele momente de semnificație majoră din istoria modernă a României. Fiecare dintre studiile acestui volum constituie pentru viitoarele cercetări în acest domeniu veritabile directive și în același timp contribuții și concluzii, rezultate în urma unor îndelungate cercetări, ale unei vieți închinată științei.

I. D. Suciu

N. GRIGORAȘ, *Instituții feudale în Moldova. I Organizarea de stat până la mijlocul sec. al XVIII-lea*, Edit. Academiei, București, 1971, 475 p.

1. Istoria instituțiilor pasionează în ultimul timp pe istoricii de pretutindeni. Ea preocupă de multă vreme și pe autorul lucrării de față. Prin pregătirea sa juridică și prin studiile publicate până acum, N. Grigoraș era indicat să ne dea o lucrare de

ansamblu asupra tuturor instituțiilor feudale din Moldova.

Autorul nu urmărește să trateze exhaustiv toate aspectele și implicațiile instituțiilor cercetate. El omite intenționat unele din aspectele care au făcut obiectul unor cercetări

recente. Astfel, el nu se ocupă de originea, evoluția și funcția politică a domniei cu motivarea că au fost studiate pe larg în tratatul de *Istoria României*. Era de dorit ca lucrarea să imbrățișeze întreaga problemă a domniei, făcând posibilă o luare de poziție a autorului față de problema centrală a instituției — funcția ei politică și căutînd să lumineze mai bine instituția prin evocarea originilor ei.

Lucrarea tratează în acest prim volum instituțiile în perioada de la întemeiere pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea, rămînînd să trateze în al doilea volum perioada pînă la Regulamentul organic (1832). Lucrarea studiază în partea I instituțiile centrale: domnia, sfatul domnesc, marca adunare a țării, sfatul de obște, marii dregători; în partea a II-a, instituțiile locale: ținutul, orasul, satul. Sînt folosite foarte multe documente, dintre care unele, destul de numeroase, nepublicate și depistate în arhive de către autor. Lucrarea se sprijină, de asemenea, pe izvoare narative, pe inscripții, călători străini, precum și pe lucrări de istoriografie, dintre care unele sînt omise neintenționat de autor, care se scuză în această privință (p. 6).

Lucrarea reprezintă o muncă îndelungată de adunare și sistematizare a unui vast material documentar. Ea aduce un aport important în cercetarea instituțiilor feudale moldovenești.

Cu toată aglomerarea de material, care-i dă un caracter de erudiție, iar expunerii un stil baroc, făcînd-o uneori greu de urmărit, în ansamblu, lucrarea lui N. Grigoraș prezintă o certă valoare pozitivă pentru istoriografie.

Este însă firesc ca o lucrare atît de voluminoasă și tratînd o materie atît de gîngasă să prezînte și puncte discutabile sau chiar criticabile. În cele ce urmează voi expune unele din aceste puncte.

2. În capitolul privitor la domnie, autorul tratează problema lui *dominium eminens* și domeniul public, precum și funcțiile domnului în materie judecătorească, fiscală, militară.

Înainte de a intra în materie, în introducerea lucrării, autorul expune unele considerații generale asupra domniei, care țin loc

oarecum de paragraf introductiv la însuși capitolul domniei. În acest text, autorul scrie: „Deci, în fapt și în drept (subl. ns.) puterea domnească era fără limită” (p. 6). Această afirmație a autorului este fundamental greșită față de stadiul actual al istoriografiei noastre și față de teoria juridică asupra monarhiei. Încă din perioada interbelică, C. C. Giurescu, în *Istoria românilor*, vol. II, ed. 4, arătase că puterea domnească, mai ales în materie judecătorească, avea limita în obiceiul pămîntului, în pravile, în nomocanoane. De asemenea, tratatul *Istoria României* (vol. III, p. 79) a admis aceeași teză. Greșala semnalată este serioasă, deoarece, dintr-o trăsătură de condei, statele feudale românești, care au fost monarhii absolute, sînt trecute în categoria monarhiilor despotice, de tip asiatic. În teoria juridică a monarhiei se face deosebirea netă între monarhia absolută, care implică puterea deplină a monarhului, fără control juridic, dar nu fără limită, și monarhia despotică, echivalentă cu tirania care în adevăr înseamnă putere nelimitată nici în fapt, nici în drept. Faptul că domnii moldoveni, ca și cei din Țara Românească, cu puterea lor, călcau (uneori, nu totdeauna) limitele cuprinse în dreptul nescris (obiceiul pămîntului) sau în cel scris (pravile) demonstrează că ei săvîrșeau un abuz: exercitau o putere de fapt, nesocotind limitele de drept ale acestei puteri. De altfel, însuși autorul, în altă parte, arată că domnii, deși fiecare putea judeca cum voia, în mod obișnuit, „căutau să respecte obiceiul pămîntului” (p. 95).

3. Paragraful despre *dominium eminens* și domeniul domnesc (public) cuprinde unele puncte obscure, dar și o luminoasă expunere asupra proprietății boierești.

Terminologia adoptată este neclară în enunțarea titlului acestui paragraf: *dominium eminens* fiind prin definiție un drept domnesc, nu se înțelege ce rost are să fie opus în paralelă domeniului domnesc (public). Și ce sens are ca domeniul domnesc să fie redus la domeniul public?

Ne-am fi așteptat ca, în acest paragraf, autorul să cerceteze originea domeniului dom-

nese, atât de discutată în istoriografie și repusă recent în discuție de H. H. Stahl în *Contraverse de istorie socială românească* (București, 1969). Autorul se raliază tacit la concepția suveranității, ca origine a lui *dominium emnens*. El arată că domnul era socotit ca proprietarul întregii țări, că, încă de la întemeiere, proprietatea funciară din Moldova a avut un caracter condiționat și că nerespectarea condiției de credință din partea proprietarului funciar da dreptul domnului să-l pedepsească pentru „hiclenie” cu moartea și cu confiscarea (p. 40). Lucrarea descrie pe larg lupta boierimii contra caracterului condiționat al proprietății boieresti prin desființarea dreptului domnesc de confiscare și reușita ei din secolul al XVII-lea de a restringe practica confiscării.

Lucrarea constată 3 forme de proprietate funciară: a) domeniul public aflat la dispoziția domnului; b) proprietatea funciară urbană; c) proprietatea boierească și ecleziastică. După enumerarea care părea exhaustivă, autorul amintește ca o categorie separată: proprietatea personală a domnului (moștenită sau cumpărată), dar omite cu desăvârșire proprietatea răzească, adică a țăranilor liberi, care nu era nici domnească, nici boierească, nici mănăstirească.

4. Autorul cercetează pe larg ocoalele cetăților, ale curților domnești, ocoalele de târg, de orașe, de mori domnești, stabilind just că ocoalele de cetăți au fost administrate de plrălabi, ocoalele de târg de ureadnici (vornici), iar cele ale curților domnești de către vornici. El susține că satele cuprinse în ocoale erau sate aparținând domeniului public al domnului, nu celui privat, cum a susținut A. V. Sava în lucrarea *Tîrguri, ocoale domnești și vornici în Moldova* (1952). Lucrarea propune ca pentru timpul plnă la mijlocul secolului al XVI-lea să nu se mai spună „ocoale de târg”, ci ocoale cu centrul administrativ în orașe sau tîrguri. Ea contrazice, în această privință, părerea lui C. C. Giurescu (*Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene*), care a demonstrat că termenul „ocoale de tîrguri” are sprijin în documentele din secolul al XV-lea, care pomenesc textual de tîrguri (Birlad,

Tecuci) „cu ocoalele lor” (1435, septembrie 1, M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 681).

Lucrarea insistă prea mult asupra deosebirii dintre domeniul public și privat, deosebire care în timpul feudalismului nu era atât de limpede ca în dreptul modern. Și, invers, nu lămurește rostul pe care l-au avut ocoalele la constituirea lor. Sforțarea autorului de a dovedi că satele din ocoalele domnești erau de domeniu public nu reușește să convingă, deoarece în spiritul nostru e mereu prezentă întrebarea: dacă satele din ocoalele domnești aduceau domnului venituri publice (nu private) ca și satele (boierești sau mănăstirești) din ținuturi și dacă obligațiile locuitorilor din ocoale și ținuturi erau aproape similare, atunci ce rost mai aveau ocoalele? În orice caz, în această problemă era firesc ca lucrarea să facă legătura cu contopirea dintre vistietie și cămară, care a dăinuit plnă la mijlocul secolului al XVII-lea.

5. În capitolul despre funcția judecătorească, lucrarea expune pe larg toată gama proceselor pe care era chemat să le judece domnul, singur sau împreună cu sfatul domnesc. Ea insistă asupra proceselor de hiclenie și citează destule documente asupra proceselor străinilor, care erau în atenția deosebită a domnilor, din care trage concluzii juste. De asemenea, constată, pe drept, că în dreptul penal se aplică principiul răspunderii personale, nu familiale, consacrat de pravila, dar că, în cazurile de hiclenie, domnii încalcau principiul din cauza pasiunii politice.

În cuprinsul acestui paragraf, autorului îi scapă unele afirmații și o omisiune, care reclamă puneri la punct:

a) El scrie (p. 43) că, „În materie judecătorească, cel puțin plnă în secolul al XVII-lea, nu se constată existența vreunei norme de organizare a instanțelor”. Adevărul este că nici chiar în secolul al XVIII-lea plnă la constituirea departamentelor divanului, nu se putea vorbi de instanțe judecătorești. Dar organele de judecată (dregătorii care îndeplineau sarcini administrative și judecătorești) nu erau lipsite de norme de organizare și de competență. Însuși autorul constată mai departe ca

„funcționarea acestora era indicată de tradiție sau după cum hotăra domnul”. Or, atît tradiția (obiceiul pămîntului), cit și porunca domnească cuprindeau norme de organizare și funcționare a justiției.

b) În partea privitoare la procesele cu turcii, autorul scrie că „orice demnitar turec trimis în țară cu o anumită misiune se putea transforma în judecător” (p. 55). Această afirmație, care contrazice teza autonomiei judiciare a țărilor române, atît de importantă pentru istoriografia juridică, e prilejuită de venirea unui agă turec trimis în 1709 la Iași sa cerceteze dacă domnul mazil Mihail Racoviță strinsese birul din țară. Acest agă, serie mai departe autorul, a strîns boierii și mazilii de la țară, „fiind de față și cadiul de Brăila”, și s-a ajuns la concluzia că Mihail Racoviță încasase birul și nu-l vărsase vistieriei otomane. Deci, aga cercetase în țară, în prezența unui judecător turec (cadiu), o reclamație privind linamentele turcești în care cel reclamat era un domn român mazil, închis la Constantinopol. Aga nu facuse nici un act de jurisdicție, iar afirmația de mai sus este greșit formulată.

c) În legătură cu procesele dintre turci și pămînteni, autorul arată că domnul era competent să le judece și în fapt le acorda o deosebită atenție (p. 47). Lucrarea amintește că au fost cazuri în care domnii au dat hotărîri în favoarea pămîntenilor, împotriva turcilor (p. 48).

Lucrarea omite însă să arate că în secolul al XVIII-lea în Moldova se stabilise o regulă de drept consuetudinar după care un dregător sui-generis de la curte, secretarul de limbă turcă al domnului, numit divan-effendi, avea sarcina să mijlocească rezolvarea pașnică a pricinilor dintre turci și pămînteni sau să participe la judecarea lor de către domn. Existența acestui dregător este atestată de izvoare încă din secolul al XVII-lea, dar însemnătatea lui crește în secolele XVIII și XIX. Rolul lui în procesele dintre turci și pămînteni e confirmat de călători, de cronică și de numeroase documente (secolele XVIII—XIX). Astfel, în 1728, turcul Murtaza, învinuit de complicitate la hainie cu boierul Lupu Drăgușescu, a fost judecat „la divan,

cu divan-effendi de față, cu mulți negustori turci așezați în Iași” (*Cronica Ghiculeștilor*, p. 287). Acest dregător a făcut obiectul unui studiu recent (P. Strihan, *Divan-Effendi în Țara Românească și Moldova în sec. XVII—XIX*, în „Studii”, nr. 4/1968), care-i lămurește profilul, atribuțiile și evoluția de la origini pînă la desființare.

6. În capitolul despre funcția fiscală a domniei, lucrarea consacră un paragraf vistieriei domnești, lăsînd unele nedumeriri, care trebuie lămurite.

a) În primul rînd, autorul vorbește de „puterea discreționară a domnului în materie de impunere și percepere a dărilor” (p. 107), contrazicînd cele spuse just în altă parte că domnul la impunerea de dări noi consulta sfatul (p. 212) sau chiar Marea Adunare a țărilor (p. 237).

b) Fără să arate data apariției vistieriei în viața de stat a Moldovei (care trebuie să fi existat de la întemeiere), nici data primei mențiuni în documente, autorul subliniază că în secolul al XVI-lea, vistieria era „a domniei”, nu a țării, ceea ce însemna că era o totală confuzie între veniturile țării și cele personale ale domnului. Mai departe arată însă că în secolul al XVII-lea (deceniul 4) exista și camera domnească (doc. din 1 aprilie 1631). Or, existența camării e mult mai veche: C. C. Giurescu a arătat că un document din 1413 menționează pe cămăraș, ceea ce presupune existența camării ca un compartiment al vistieriei. Problema este însă alta: despărțirea camării, cu destinația de a colecta veniturile personale ale domnului, de vistierie, care colecta fondurile destinate țării. Această problemă a fost cercetată de C. C. Giurescu (*Organizarea financiară a Țării Românești în epoca lui Mircea cel Bătrîn*) și de P. P. Panaitescu (*Tezaur domnesc*, în „Studii”, 1961, nr. 1), care se referă în special la Moldova. Acest autor a susținut că în ultimul sfert al secolului al XVII-lea s-a realizat despărțirea dintre vistieria țării și camera domnească.

Documentul din 1 aprilie 1631, descoperit de N. Grigoraș, are o semnificație mai importantă decît aceea a existenței camării. El poate avea — și după părerea mea are —

sensul că la data lui se realizase despărțirea dintre vistierie și câmara domnească, ceea ce constituie un progres în istoriografie, deoarece împinge cu o jumătate de secol în trecut vechimea acestui fapt, datat de P. P. Panaitescu în ultimul sfert al secolului al XVIII-lea. Concluzia care se desprinde din acest document corespunde și cu rezultatul cercetărilor mele întreprinse la Institutul de istorie „N. Iorga” asupra marilor dregători din Moldova în secolele XVII—XIX.

Cercetările mele m-au dus la concluzia că despărțirea câmării de vistierie a avut loc o dată cu crearea dregătoriei de mare cămăraș și că această dregătorie exista în timpul domniei lui Vasile Lupu de vreme ce Duca-Vodă înainte de a ajunge domn fusese mare cămăraș al lui Vasile Lupu (I. Neculce). Acest fapt este confirmat și de Bandini și de Evlia Celebi (1659), care menționează distinct pe vistiernic și pe marele cămăraș.

În lucrarea sa, N. Grigoraș, care trece sub tăcere studiul lui P. P. Panaitescu, după ce anunță la capitolul marii dregători că va adînci cercetarea asupra atribuțiilor marilor dregători, pînă acum insuficient tratate (p. 244), omite complet pe marele cămăraș, deși acest dregător a existat de la mijlocul secolului al XVII-lea și cu toate că o cercetare asupra atribuțiilor lui ar fi prilejuit autorului o adîncire a studiului despre vistierie și despre raporturile ei cu câmara.

c) Cu privire la cămară și la vistierie, lucrarea cuprinde o afirmație care de asemenea reclamă lămuriri. După ce arată că domnul Constantin Mavrocordat a dispus de veniturile vistieriei pentru interese personale, autorul scrie: „Totodată, el a desființat, în anul 1739, câmara domnească, dispunînd ca toate dările, vămile, taxele și celelalte să se strîngă la un loc” (p. 108). Ca temei al acestei afirmații, el face trimitere la lucrarea lui I. Minea, *Despre reforma lui Constantin Mavrocordat* (în „Cercetări istorice”, an. II—III, p. 235).

Dar afirmația lui N. Grigoraș că, în 1739, C. Mavrocordat ar fi făcut o contopire a câmării cu vistieria nu poate fi întemeiată, deoarece în 1739 C. Mavrocordat nu domnea în Moldova, ci domnea Grigore Ghica voievod,

care în 1741, printr-un hrisov domnesc, fixa un salariu de 30 de lei pe lună „de la vistieria domniei-mele și cîte un postav subțire de paști de la Cămera gospod din an în an”, (*Uric.*, V), ceea ce dovedește că nu se desființase câmara și nici nu se contopise cu vistieria.

7. Sfatul domnesc este prezentat ca organul auxiliar cel mai important al domniei. Fără să se mai preocupe de numărul membrilor, problemă tratată în lucrări recente, autorul studiază componența sfatului domnesc. El constată că aceasta depindea în cea mai mare măsură de voința domnului și a boierilor care-l susțineau; intrau în sfat rudele domnului, mari proprietari sau mari dregători care se bucurau de încrederea domnului; de la mijlocul secolului al XV-lea, mitropolitul și episcopii au devenit membri de drept ai sfatului domnesc.

Autorul prezintă sfatul domnesc, organ consultativ obișnuit al domnului, după care, în paragrafe deosebite, tratează marea adunare a țării (adunarea stărilor) și organul intermediar sfatul de obște (divanul lărgit). În linii mari, sînt de acord cu tezele autorului. Semnalez numai unele puncte discutabile.

a) Autorul constată că nu se știe dacă membrii sfatului depuneau jurămînt la intrarea în funcțiune, dar crede că se practica. Intuiția autorului ni se pare justă. În orice caz, ea e întărită de practica din Țara Românească, atestată în două cazuri în care boierii au jurat credință domnului: o dată către Matei Basarab (V. Motogna, în „Cercetări istorice”, Iași, 1940, nr. 1—2, p. 498; altă dată către Antonie din Popești (*Letopiseșul Cantacuzinesc*, ed. cit., 1960, p. 160).

b) Lucrarea arată că, la judecarea proceselor „de către sfatul domnesc”, domnul conducea dezbaterile. Implicit, se afirmă că sfatul judeca. Lucrul este numai în parte adevărat: sfatul, obișnuit, participa la judecată; propriu-zis, domnul judeca împreună cu sfatul. Domnul se consulta cu sfatul, dar hotărîrea o da el. Afirmația că sfatul domnesc era „instanța supremă de judecată a țării” (p. 216) sau că sfatul avea „rolul unei curți supreme de justiție” (p. 217) nu este științificește exactă. În lucrarea *Organizarea jude-*

cătoarească din Țara Românească și Moldova în sec. XVII—XIX (în: curs de apariție), și anume în capitolul „Domnul și divanul”, autorii (Val. Al. Georgescu și Petre Strihan) au demonstrat pe larg că domnul era judecătorul suprem, iar sfatul domnesc, în perioada sec. XVII— mijlocul sec. XVIII, nu era decât un organ consultativ al domnului, nicidecum o instanță judecătorească a cărei hotărâre se pronunță cu o majoritate de voturi, președintele putînd rămîne în minoritate.

c) Lucrarea arată că nu sînt indicații că ședințele de judecată ale sfatului domnesc ar fi fost secrete. Și, în sensul publicității debaterilor, amintește că uneori ședințele se țineau în aer liber. Relația lui François de Pavie (1585), citită cu atenție, îndreptățește interpretarea contrară. Tot astfel și *Descrierea Moldovei* lasă să se presupună că numai împricinății puteau pătrunde la divan. Sînt însă izvoare care arată că debaterile erau publice, ca Weismantel *Jurnal de campanie*, trad. la Institutul de istorie „N. Iorga”, *Călători străini*, sec. XVIII, Carra, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, Iassy, 1777, F. W. Bauer, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*, Frankfurt-Leipzig, 1778 etc. Publicitatea ședințelor judiciare era în tradiția feudală (Fustel de Coulanges, *La monarchie franque*, Le pouvoir judiciaire, p. 329). Dar ea avea semnificația de ostentație și de intimidare, nu aceea modernă, de control al opiniei publice asupra justiției. Dovada în acest sens este că un domn învățat ca Al. Ipsilanti, într-o legiuire evoluată ca Pravilniceasca Condică (1780), interzicea accesul publicului la judecata departamentului divanului (*Prav. Cond.*, II, 2).

8. Capitolul despre dregători este mai restrîns din cauză că marile dregătorii au fost studiate în lucrări recente. Lipsește din lucrare un paragraf care să cuprindă norme generale, comune tuturor dregătorilor. În acest paragraf și-ar fi găsit locul chestiuni importante tocmai prin generalitatea lor, precum :

a) Pregătirea dregătorilor uneori atît de redusă, încît erau unii ca postelnicul Costin total analfabeți (1630, Hîrlău, Acad. R.S.R., CLXIV/191).

b) Incapacități speciale. Astfel, fiii domnului nu puteau ocupa dregătorii în stat. În acest sens, un document moldovenesc din 1782 arată că „este știut că pre fiii domnilor, nici înălțimea stării, nici obiceiul nu-i lasă a se împărtăși cu cinuri de dregătorii sau cu alte chivernisele...” (N. Iorga, *Studii și documente*, VII, p. 79).

c) Cînd domnii delegau unul sau mai mulți dregători cu o problemă, aveau ca criteriu competența dregătoriei lor sau cunoștințele lor personale asupra problemei. Astfel, cînd au fost în discuție niște țigani ai Episcopiei Roman, domnul a rînduit să rezolve pricina mitropolitul (șeful ierarhic al episcopului) și hatmanul (competent în probleme de țigani).

d) Lucrarea n-a adîncit studiul asupra marelui spătar, ale cărui atribuții recunoaște că „sînt prea puțin cunoscute”. Pînă acum, în istoriografie, marcele spătar apare ca un dregător decorativ, cu atribuții protocolare : de a purta, la ceremonii, spada și buzduganul domnului. Sînt singurul cercetător, care a crezut că acest dregător a trebuit să aibă și atribuții militare. Am formulat această convingere, sprijinit pe unele izvoare, în recenzia apărută în „Studii” 1969, nr. 5, p. 1 007. Păstrez această convingere și astăzi chiar, după replica autorului lucrării recenzate, și cred că viitoare cercetări vor confirma că marele spătar a avut cel puțin la curtea domnească, comandă militară efectivă.

9. În legătură cu hatmanul, este de subliniat — ceea ce lucrarea nu scoate în evidență — că atribuțiile sale referitoare la țigani au fost limitate numai la țiganii domnești, ceilalți (țiganii mănăstirești și boierești), rămînînd sub jurisdicția stăpînilor lor. Dintre documentele care au reamînit această limită și au interzis hatmanilor și subalternilor lor să judece pe ceilalți țigani, cel mai important este hrisovul normativ din 1627 al lui Miron Barnovski voievod, care, interzicînd judecarea și globirea țiganilor mănăstirești, hotăra : „Iară hatmanul numai ca să aibă treabă cu dreptii robi țigani gospod” (4 mai 1627, Arh. St. Buc., ms. 628, copie la Institutul de istorie „N. Iorga” București).

Tot în legătură cu atribuțiile hatmanului, recenzînd lucrarea lui N. Stoicescu, *Sfatul*

*domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova în sec. XIV—XVII („Studii” 1969, nr. 5) am observat pentru prima dată, în istoriografia instituțiilor, că în secolulul al XVIII-lea și, poate, și în secolul al XVII-lea hatmanul avea printre atribuțiile sale și *supravegherea menzilor, adică a poștelor*. Această atribuție am surprins-o în unele documente de la mijlocul secolului al XVIII-lea, ca hrisovul lui Matei Ghica din 1754, care interzicea hatmanului să supere cu dări „pe satele care poartă menzilul” (*Uricariul*, II, ed. 2, și N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 270), sau Condica de venituri ale dregătorilor din 1 septembrie 1775, care arată printre veniturile hătmăniei sumele percepute de hatman de la căpitanii de menzil. În sfârșit, un document din 1818 e probant și pentru secolul al XVIII-lea deoarece arată că „de în vechime menzilirile în pământul acesta au fost sub supravegherea celui după vreme hatman” (*Uricariul*, I, ed. 2, p. 250). Autorul recenzat, în replica dată recenziei, deși polemizează cu mine asupra altor puncte, a recunoscut valabilitatea observației mele. Se cuvine deci ca printre atribuțiile hatmanului, cunoscute până acum în istoriografie, să fie consemnată și aceasta.*

Petre Strihan

CAMILO RIAÑO, *La Campaña Libertadora de 1819*, Bogotá (Colombia), Editorial Andes, 1969, 312 p. cu ilustr. + 19 f. + 7 f.h. (Sesquicentenario de la Campaña Libertadora de 1819)

Analiza din punct de vedere militar a acestei campanii a fost făcută cu multă măiestrie de către autor, care are gradul de locotenent colonel și este membru al Academiei Columbiene de Istorie. Volumul cuprinde: un prolog semnat de Fr. Alberto Lee López, un sumar, o listă de izvoare, o bibliografie, 13 capitole și doi indici (onomastic și geografic).

Lucrarea putea obține rezultate mai bune dacă autorul ar fi căutat să țină seama și de lucrările recente ale altor cercetători. Scuza pe care o adresează acestora nu-i înlătură răspunderea, deoarece nu e în discuție o chestiune de raporturi între persoane, ci de metodă, în munca științifică. Necoordonarea lucrării cu cercetările recente a expus și va mai expune pe autor la critici îndreptățite. Iată, de exemplu, lucrarea tratând (p. 384—5) despre pivnicer arată că primul pivnicer din Cetatea Sucevei este amintit la 28 mai 1601, lăsând cititorului impresia că înainte de această dată n-au existat pivniceri. Dar N. Stoicescu, în *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova în sec. XIV—XVII*, a stabilit pentru pivnicer ca primă mențiune, documentul din 16 aprilie 1441 (p. 279). Dacă autorul, tratând despre pivnicer, ar fi folosit și lucrarea lui N. Stoicescu, n-ar fi ajuns la rezultatul de mai sus.

Independent de obiecțiile și criticile de mai sus, lucrarea, prin materialul documentar bogat și prin expunerea sistematică a lui în cadrul unui plan judicios, reprezintă o contribuție valoroasă la istoria instituțiilor.

În această amplă monografie — fruct a zece ani de cercetare —, noile materiale utilizate de autor permit o înțelegere mai justă a desfășurării campaniei din anul 1819, care constituie unul dintre evenimentele decisive ale luptei de eliberare a coloniilor spaniole din partea de miazănoapte a Americii de Sud.

Originile campaniei eliberatoare din 1819 au fost concepute de Liberatorul Simón

Bolívar în luna iulie 1817, care, după sosirea sa în Guayana, plănuia să elibereze Nueva Granada (vechea denumire a Columbiei coloniale) și apoi de acolo să alunge pe inamici din restul Venezuelei pentru a constitui Republica Marii Columbiei.

Capitolul I, „Organizarea militară a lui Santander în Llanos (cîmpii) în 1818 și 1819”, se referă la sosirea acestuia în provincia Casanare din sud-estul Columbiei de azi, unde a făcut pregătiri pentru un război care avea scop să-l pună pe Morillo, comandantul corpului expedițional spaniol, în alternativă sau să evacueze Venezuela pentru a merge spre Regatul Noii Grenade, sau să-l vadă pierdut pe acesta și să piară de foame în fortărețe unde urma să se refugieze, sau să caute pe revoluționari în Llanos, unde urmau să fie distruși în mod inevitabil (p. 27–28). Santander, cu armamentul trimis pe râul Meta de către Bolívar, a început activitatea sa prin atragerea locuitorilor acestei provincii ca să se înroleze în rîndurile armatei independenților și s-a mai ocupat cu pregătirea apărării aceleiași provincii împotriva forțelor regaliste. În provincia Casanare, Santander, în calitate sa de trimis al lui Bolívar, s-a preocupat de legalizarea și conservarea independenței provinciei, unica care reprezenta atunci toată Noua Grenadă.

Cel de-al II-lea capitol, intitulat „Intenția de invazie a lui Barreiro în Llanos de Casanare”, cuprinde antecedente cu referire la organizarea de „guerrillas” (partizani), care urmau să acționeze în cîmpie împotriva armatei invadatoare și, în caz de nevoie, să se retragă pe malul drept al râului Meta, adică în Venezuela, la sud-est de provincia Casanare. Acest gen de tactică este specific formațiilor de partizani călări, compuse din Llaneros, ce nu pot acționa decît la cîmpie și pe care o folosisc Paéz, generalul venezolan, supranumit „Leul din Apure”. Eficacitatea ei este maximă în terenuri foarte întinse și cu populație rară. Disciplinei trupelor spaniole s-au opus patriotismul și valoarea fiecărui combatant. Formidabila lance manevrată de llanero a rupt careurile batalioanelor de infanterie spaniolă.

Planul lui Barreiro, comandantul Diviziei a III-a spaniole, care apăra Regatul Noii Grenade, consta în aceea de a forma cu divizia sa o bază de operații, compusă din detașamente situate în diferite puncte ale Munților Cordillieri și dintr-o unitate mobilă pentru a opera după nevoi. Ulterior el a renunțat la acest plan, aflînd că Santander dispunea în Casanare de forțe patriotice bine organizate și disciplinate.

La rîndul său, Santander aplică cu multă abilitate tactica „guerrillera” (= lupta de partizani), prin care forțele patriotice au demoralizat unitățile regaliste ce invadaseră cîmpia din Casanare. Principiul luptei partizanilor, care recomanda fuga cînd inamicul atacă și atacul cînd inamicul fuge, a fost aplicat în mod magistral de trupele granadine ale patrioților (p. 53). Tactica adoptată de partizani pentru a menține în continuă alarmă forțele regaliste a contribuit și mai mult la demoralizarea acestora din urmă (p. 55–56). Consecințele acestui fel de luptă au constituit pentru Bolívar dovada posibilităților unei campanii victorioase asupra Noii Grenade.

Santander — ca bun strateg —, folosi această demoralizare, precum și retragerea trupelor regaliste în interiorul regatului pentru a declanșa contraofensiva patriotică. Printr-o acțiune de surpriză a ocupat localitatea La Salina, unde o parte din garnizoană a trecut de partea forțelor independente, fapt care a deschis o breșă în sistemul de apărare a zonei muntoase.

În capitolul al III-lea cu titlul „Concepția strategică a lui Bolívar”, autorul analizează planul strategic inițiat de Liberator, care consta în schimbarea radicală a efortului principal, fapt ce implica schimbarea frontului armatei venezolane, manevră în care ariergarda rămînea expusă avangărzii inamice și unei urmăriri cu consecințe fatale (p. 72). Prin această acțiune, care trebuia să se execute cu multă rapiditate, Morillo nu avea timp să atace pe patrioți din spate, iar ulterior acștia din urmă puteau să-i atace cu forțe dublate sau triplate aduse din Noua Grenadă. Rapiditatea și secretul constituiau cei doi factori importanți ai planului alcătuit de Liberator, care consta într-un atac principal și unul

secundar. Ulterior, acest plan a fost modificat, însă Bolívar și-a continuat ideea de manevră, numai cu schimbarea direcției efortului principal (p. 77–78).

Cel de-al IV-lea capitol care poartă titlul „Concepția strategică a lui Morillo” arată în ce consta concepția strategică a lui Morillo cu privire la întărirea apărării Regatului Noii Grenade cu o nouă divizie, care trebuia să întărească pe cea existentă acolo. Cu aceste forțe voia să deruteze pe Bolívar, făcându-l să se retragă dincolo de munți, și apoi în coordonare să-l atace din spate dinspre Venezuela. Morillo a apreciat just genialitatea lui Bolívar în cîmpul strategic, de aceea a numit pe cel mai bun ofițer al său pentru a preveni dezastrul care ar fi putut fi cauzat armatei sale de către acțiunea Armatei Liberatoare (p. 87).

Capitolul al V-lea cuprinde „Concepții strategice ale lui Sámano și ale lui Barreiro”, care se reliefează din corespondența dintre cei doi șefi regalști, din care rezultă că ultimul era un individ lipsit de inițiativă și de spirit ofensiv, fără nici o dorință de a căuta pe inamic pentru a-l învinge. Cedarea cu ușurință a provinciei Tunja și în special a capitalei sale, ai căror locuitori erau de partea patrioților și totodată constituia și principala bază de aprovizionare a diviziei regaliste, a fost cauza dezastrului lui Barreiro.

Autorul, în capitolul al VI-lea, intitulat „Aprecierea situației și a deciziei Liberatorului din satul Setenta. Marșul armatei plină la Tame”, analizează în primul rînd ideea lui Bolívar de a concentra toate forțele în Casanare pentru a bate fiecare din unitățile inamice într-o manevră pe linii interioare. În acest scop, el a venit cu o parte din armată în ajutorul lui Santander. În localitatea Montecal, la 24 aprilie 1819, Liberatorul a aflat că armata spaniolă din Noua Grenadă începuse o operație care se conjuga cu cea a lui Morillo ca să bată armata patriotică, aflată atunci în Llanos de Casanare. În fața acestei situații, ideea lui Bolívar a fost să-și concentreze imediat forțele pentru a bate armatele inamice printr-o manevră pe linii interioare cu ajutorul lui Páez, care pe atunci supraveghea mișcările lui Morillo (p. 103–104). Ulte-

rrior, la 23 mai 1819, în satul Setenta, Bolívar a propus în adunare generală un nou plan prin care urma să surprindă pe inamicul ce se îndrepta asupra Noii Granade, prin executarea unei invazii pe drumul de la Cúcuta cu forțele aduse de Bolívar din Venezuela, în timp ce Santander urma să facă o diversivă prin Casanare. În cele din urmă s-a hotărît ca efortul principal să fie făcut prin Casanare; iar Páez cu cavaleria llanero să înainteze singur spre Cúcuta. Executarea ultimului plan a început peste cîteva zile, însă el a fost îngreunat de ploii torențiale și inundații. Trupele independenților au mers zile în șir cu apă plină la centură și au poposit numai în locuri mai înalte. Soldatul proteja cu grijă pușca și munițiile cu sărăcăcioasa lui înbrăcămintă. La 12 iunie Bolívar sosi la cartierul general al lui Santander din provincia Casanare, care, între timp, pentru a evita invazia lui Barreiro, se mutase de la Pore la Tame.

Capitolul al VII-lea, „Noua apreciere a situației și organizării Armatei Liberatoare”, arată că înțîlnirea lui Bolívar cu Santander a fost definitivă pentru consolidarea planului de campanie. S-a ales cel mai oșitor drum care era și mai puțin păzit, pentru a pătrunde peste Munții Cordillieri în Noua Grenadă. În acest scop, după recomandările lui Santander, s-a hotărît trecerea prin pustiu la Pisba, care era păzit de un mic detașament spaniol aflat la satul Paya. După aceea s-a procedat la organizarea Armatei Liberatoare în două divizii: divizia de avangardă (Santander) și divizia de ariergardă (Anzoátegui), ambele sub comanda lui Bolívar, cu un efectiv total de 2 280 de infanteriști și 1 880 de cavaleriști (p. 120). În componerea acestei armate au intrat: llaneros granadini și venezolani, indieni din Llano, granadini locuitori din interior și din regat, mercenari englezi și oameni de culoare recrutați din Antile (p. 129). Acești luptători, mai puțin experimentați decît spaniolii, au căutat în strategie și tactică modul de a echilibra capacitatea de război a adversarului (p. 129).

În capitolul al VIII-lea intitulat „Marșul Armatei Liberatoare de la Tame la Morcote”, se menționează că marșul a început la 17 iunie

pe un drum paralel cu Munții de la Tame prin Pore la Morcote.

Capitolul al IX-lea, „Lupta de la Paya”, relatează despre lupta de la Paya, ce a avut loc în ziua de 27 iunie 1819. În această luptă printr-o manevră secretă de încercuire, a fost atacat prin surprindere detașamentul spaniol, care apăra acest punct de mare importanță strategică. Acest succes al avangărzii granadino entuziasmă dorința de eliberare a patriei în rândurile trupelor, care așteptaseră mult timp în Llano momentul pentru a demonstra capacitatea combativă și dragostea pentru pământul înaintașilor lor. Acest prim succes a înflăcărat și pe soldații venezueleni din divizia de ariergardă (p. 144–145).

Cel de-al X-lea capitol, „Junta de război din Llano de Miguel”, arată că în această localitate a avut loc o junță ca urmare greutăților înlămpinate de trupele venezuelene, neobișnuite cu ascensiunile în munți și cu clima aspră a iernii la mari altitudini. Cu tot exemplul personal al lui Bolívar, soldații și șefii venezolani pentru motivele expuse mai înainte — nu doreau să continue această campanie. Viziunea strategică și capacitatea politică a lui Bolívar l-au determinat să convoace o junță a șefilor, în localitatea Llano de Miguel, între Morcote și Paya, pentru a se decide dacă să se continue sau nu campania în acel sezon. Cu această ocazie, Santander — după ce consultase pe comandanții unităților sale — a impus punctul de vedere al granadinilor, care doreau să înainteze cu orice risc în Noua Grenadă, unde li așteptau resurse importante în oameni și subzistență. Ultimul știa că o înaintare rapidă în inima Noii Grenade nu dădea timp diviziei spaniole să-și concentreze forțele și să primească alte ajutoare. Neclintita rezistență a lui Santander și a comandanților granadini a influențat pozitiv pe Libertator și pe comandanții venezolani. Bolívar a decis continuarea campaniei. „Junta de război din Llano de Miguel spune autorul — va rămâne în istoria militară a Columbiei ca momentul culminant care decise Campania Libertatoare din 1819” (p. 153).

În cel de-al XI-lea capitol, „Traversarea pustiului Pisba din Munții Anzi” se arată că a fost foarte obositoare traversarea pustiului

în special pentru forțele patriotice venite din cîmpiile Venezuelei. Oamenii s-au văzut obligați să meargă în șir indian pe potecile dificile ale pustiului. În această situație grea ar fi fost suficienți o sută de oameni pentru a distruge armata patriotică pe timpul traversării pustiului înghețat (p. 163).

Următorul capitol, cel de-al XII-lea, intitulat „Sprijinul satelor granadiene acordat Armatei Libertatoare,” relevă valoarea acțiunilor partizanilor, fapt ce a entuziasmat și a dat speranță în victorie forțelor libertatoare. Populația din provinciile Socorro și Tunja au ajutat în mod substanțial forțele independenților, aducându-le alimente, îmbrăcăminte și cai. Țăranii au ajutat trupele casă adune pe soldații bolnavi, bagaje și armamentul abandonat în pustiul Pisba. S-au creat noi corpuri de voluntari și s-a lărgit legătura cu forțele partizanilor, care acționau nu numai în preajma Armatei Libertatoare, ci și în provincii mai îndepărtate.

Capitolul al XIII-lea „Operațiuni inițiale în altiplano din Boyacá. Luptele de la Corrales și Gámeza” indică operațiile din 9 și, respectiv, 11 iulie 1819. Cu prilejul acestor lupte, armata patriotică a demonstrat capacitatea sa ofensivă. Barreiro — comandantul diviziei regaliste —, din acest moment și-a dat seama că trebuie să renunțe la o bătălie decisivă. Această atitudine a păstrat-o tot timpul campaniei, fără a căuta să-și elimine adversarul printr-o acțiune decisivă de masă.

În schimb forțele independenților au resimțit lipsa cavaleriei, care nu a putut interveni în luptă din cauză că majoritatea cailor lor fuseseră pierduți în munți și nu mai putuseră fi înlocuiți.

În capitolul al XIV-lea, „Mișcarea de flanc prin valea Cerinza”, se arată că Libertatorul a decis să realizeze o mișcare strategică de flanc, evitînd atacul frontal al inamicului. Autorul afirmă: „Pentru comandantul regalist fiecare minut care trecea fără a reuși să distrugă pe inamicul său era defavorabil, deoarece marea posibilitățile armatei patriotice, la a căror forțe se încorporau locuitorii satelor, componenții mișcării de partizani, personalul rămas în urmă în pustiul și convalescenții spitalelor. Afară de aceasta permitea republica-

nilor să-și refacă cavaleria și să se aprovizioneze cu tot ce le era necesar" (p. 195). S-a acordat o mare importanță organizării logistice și administrative a bazei de operație.

În capitolul al XV-lea, intitulat „Dispozițiile viceregelui în zona din interior”, autorul relevă că, din pricina entuziasmului locuitorilor din noua Grenadă pentru cauza patriotică, acțiunile de guerilă au luat o formă deosebit de activă prin interceptarea comunicațiilor și încorporarea lor în armata patriotică. Mișcarea partizanilor a dat lovituri posturilor militare și diferitelor sate, fapt ce împiedica întărirea diviziei spaniole conduse de Barreiro. Autorul face o amplă expunere a diferitelor acțiuni de partizani, precum și a contramăsurilor luate de viceregele Sámamo.

Alt capitol, al XVI-lea, cu titlul „Lupta de la Pantano de Vargas”, relevă importanța acestei acțiuni, care a avut loc în ziua de 25 iulie 1819, și face o amănunțită analiză a acestui fapt de arme, la care au luat parte toate trupele teatrului de operații. Armata patrioților era compusă din 2 000 de infanteriști și 400 de cavaleriști, iar divizia spaniolă din 1 300 de infanteriști și 500 de cavaleriști. Autorul ajunge la concluzia că acțiunea a fost un eveniment războinic, care în mod logic trebuia să fie cîștigat de către trupele regaliste și în care, Armata Liberatoare a putut să stăvilească elanul adversarilor. Acolo a fost o bătălie singeroasă, în care ambii adversari au fost aproape epuizați, în special cel spaniol. Rezultatul acestor lupte a schimbat total opinia lui Barreiro cu referire la calitatea Armatei Liberatoare. Cu prilejul luptei s-a remarcat superioritatea cavaleriei independenților; factorul surpriză însă nu a putut fi realizat dintr-o eroare tactică.

După această luptă, acțiunea lui Bolívar din punct de vedere strategic a fost admirabilă. El s-a gândit să acționeze rapid printr-o mișcare în care să-l oblige pe adversarul spaniol să-și schimbe pozițiile și să-l silească să lupte, cu scopul de a termina cât mai repede campania.

Capitolul al XVII-lea „Manevra strategică a lui Bolívar și ocuparea localității Tunja” datată la 5 august 1819, a constituit o acțiune

importantă a Liberatorului, care contribuie la tăierea comunicațiilor diviziei spaniole cu capitala Santa Fé de Bogotá (Bogotá de azi). După un marș de 45 km — executat în două zile —, Bolívar a ocupat Tunja, care constituia un important centru politic și de aprovizionare a diviziei spaniole. În acest oraș, ai cărui locuitori erau de partea patrioților, Armata Liberatoare s-a aprovizionat cu tot ce a avut nevoie din magazinele spaniolilor și și-a mărit efectivele cu noi contingente de soldați din rindurile populației locale.

În acest timp, divizia spaniolă se retragea spre capitala viceregalului pe un drum ocolit și dificil, fiind nevoită să facă față atacurilor partizanilor în condițiile lipsei munițiilor de rezervă, care, după cum am văzut, căzuseră în mîinile independenților.

Cel mai important capitol este cel de-al XVIII-lea, intitulat „Bătălia de la Boyacá”. Aici se arată că acest eveniment a avut loc în ziua de 7 august 1819, lângă podul cu același nume, pe drumul dintre Tunja și Santa Fé de Bogotá; podul de la Boyacá era unicul pod peste nicul rlu. ce purta numele de Teatinos sau Boyacá și care avea maluri foarte prăpăstioase, constituind însă un punct obligatoriu de trecere. La această luptă decisivă pentru obținerea independenței Columbiei au participat următoarele forțe: Armata Liberatoare (infanterie — 2 350, cavalerie = 500) și Armata regalistă (infanterie — 2 300, artilerie = 20 — cu 2 obuziere și un tun — și cavalerie — 350). Acțiunea, care a durat numai 2 ore și jumătate, s-a desfășurat în felul următor: avangarda regaliștilor a apucat să treacă podul peste rluul Boyacá, însă avangarda independenților a reușit să intercepteze grosul forțelor inamice. Acțiunea de la Boyacá constă în două lupte simultane: cea a avangărzilor și cea a grosurilor armatelor; numai că cele două forțe care compuneau divizia spaniolă, fiind separate de o prăpastie, nu au putut să se sprijine reciproc, așa cum au procedat patrioții.

Autorul arată că, în bătălia de la Boyacá, Liberatorul a întrebunțat toate mijloacele pentru a cunoaște direcția de marș a armatei regaliste și pentru a pregăti o luptă de înfrîngere după o rapidă mișcare dinspre Tunja;

în schimb, comandantul spaniol, după ce a scăpat din mîinile sale triumful în lupta de la Vargas și în special după ocuparea bazei sale de operații de la Tunja, a reușit să demoralizeze complet armata, care și-a văzut comunicațiile tăiate în direcția Santa Fé, de Bogotá.

Armata patriotă posedă un excelent moral ofensiv și o unitate perfectă de comandament, factor care lipsea în armata regalistă la începutul bătăliei. Surpriza provocată de mișcarea rapidă a Armatei Liberatoare a înclinat decisiv capacitatea de luptă în favoarea lui Bolívar, care și-a păstrat total libertatea de acțiune, ca urmare a magistralei manevre de ocupare a localității Tunja (p. 282–283).

Urmează capitolul al XIX-lea, cu titlul „Ocuparea capitalei Santa Fé. Panica vicerege-lui Sámano și soarta trupelor celei de-a II-a divizii”. După victoria decisivă de la Boyacá, Liberatorul Bolívar a mers foarte repede spre capitală, unde, în ziua de 10 august, a intrat aproape fără escortă, fiind urmat a doua zi de Santander. Cu această intrare victorioasă s-a încheiat campania pe care o inițiasă cu 75 de zile înainte la Montecal.

Vestea dezastrului diviziei spaniole l-a determinat pe viceregele Sámano să părăsească în mare grabă capitala în noaptea de 8 spre 9 august. Fuga sa precipitată l-a făcut să uite mai mult de jumătate de milion de pesos în metal, sumă cu care ar fi putut să înarmeze și să echipeze complet o nouă armată. Această campanie a demonstrat importanța tăierii liniilor de operații și de comunicații, precum și influența în operațiile militare a guerille-lor patriotice.

Penultimul capitol, cel de-al XX-lea, al lucrării de față este intitulat „Consecințele bătăliei de la Boyacá din punct de vedere politic și militar”. Aici este relatată magistrala manevră strategică a lui Bolívar asupra localității Tunja, care a decis succesul armatei eliberatoare, fapt ce a provocat o derută generală a forțelor regaliste.

Cu triumful de la Boyacá, Liberatorul a atins două obiective : cel politic, cu răsturnarea guvernului existent și crearea unei republici, și cel strategic, cu captura viceregalului Noii Grenade ca bază a viitoarelor operații pe care le-a pregătit : a) către coastă : Tenerife și

Ciénaga în 1820 și Cartagina în 1821 ; b) către Venezuela : Carabobo în 1821 și Maracaibo și Puerto Cabello în 1823 ; c) către sud : Bomboná și Pichincha în 1822, Pasto în 1823 ; Junin și Ayacucho în 1824 și Callao în 1826.

Ultimul capitol, cu care de fapt se încheie lucrarea, cel de-al XXI-lea, poartă titlul „Primirea triumfală a lui Bolívar și împușcarea prizonierilor regaliști”. Aici se arată că după victoria din 7 august — s-a continuat urmărirea fugărilor de la Boyacá și s-au inițiat noi acțiuni de urmărire, în vederea consolidării victoriei. Bolívar s-a ocupat în Bogotá de organizarea guvernului republican și de administrarea teritoriilor eliberate. Cea mai importantă acțiune a sa a fost numirea, la 11 septembrie, a generalului Francisco de Paula Santander ca vicepreședinte al Noii Grenade.

Liberatorul a folosit succesul obținut ca să organizeze foarte repede o nouă armată cu care să se poată opune forțelor lui Morillo.

La 18 septembrie, populația din Bogotá a făcut o demonstrație publică Liberatorului și armatei sale, cu care prilej s-a instituit ordinul „*Boyacá*”.

Atît necesitățile politice, cît și cele militare reclamau prezența lui Bolívar în Venezuela ; de aceea, la 20 septembrie, el a plecat prin provinciile din nord, la Angostura.

Între timp, Santander a rămas în fruntea guvernului și a desfășurat o prodigioasă activitate pentru stringerea de oameni și de bani în vederea completării operei de eliberare a Columbiei și a Perului. Pentru apărarea Bogotei, Santander dispunea de puține forțe armate și de aceea, pentru a preîntîmpina contrarevoluția pe care o urzea Barreiro împreună cu ceilalți ofițeri prizonieri, i-a executat în ziua de 11 octombrie 1819. În acest mod, el a realizat liniștea în ținăra republică a Columbiei. În Venezuela, Liberatorul începu să primească ajutoare.

Apariția acestui volum constituie o contribuție de seamă a istoriografiei columbiene și este de un real ajutor pentru cei ce vor să studieze războiul de independență în Hispanoamerica.

Ioan I. Neacșu

* * * **TERRA NOSTRA.** *Culegere de materiale privind istoria agriculturii în România*, Ministerul Agriculturii, Industriei Alimentare, Silviculturii și Apelor,
București, 1971, vol. II, 446 p.

Volumul al II-lea al culegerii de materiale *Terra nostra*, publicație a Ministerului Agriculturii, Industriei Alimentare, Silviculturii și Apelor, include 38 de titluri, distribuite în 20 de capitole, ce acoperă, tematic, tot altfel aspecte ale istoriei agriculturii noastre. Majoritatea materialelor acestui volum o constituie comunicările primului simpozion național pe tema „Din istoria agriculturii în România”, ținut la Cluj între 21 și 25 octombrie 1969. Prezentând acest simpozion (p. 17-19), N. Ștefan argumentează eficiența practică a cercetărilor de istorie agrară și subliniază interesul deosebit cu care a fost întâmpinat (peste 80 de referate susținute).

La reușita volumului de care ne ocupăm au contribuit peste 40 de autori, specialiști din toată țara în diverse ramuri de cercetare, ce au tangență cu istoria agriculturii, printre care istorici, economiști, filozofi și agronomi.

E. Mewes, redactorul publicației, semnează articolul programatic *Actualitatea cercetărilor de istorie agrară* (p. 21-30). După ce definește sensul noțiunilor de *actualitate* și *utilitate* în cercetarea științifică, văzute în cele trei ipostaze ale timpului, autorul fixează principalele probleme de istorie agrară ce se impun spre cercetare, privite prin prisma necesităților actuale și de perspectivă ale agriculturii.

Subscriem întru totul la sugestiile făcute aici de a se trece la întocmirea unor monografii pe teme de istorie a agriculturii (la care adăugăm și necesitatea unei ample sinteze), amenajarea unui muzeu al agriculturii etc. Pentru înființarea unui muzeu de istorie a agriculturii pledează și Paul Gyulai în articolul *Agricultura și viața rurală în muzeele din România* (p. 431-435).

În studiul intitulat *Aspecte ale dezvoltării agriculturii pe teritoriul Moldovei și Țării Românești în secolele X-XIV* (p. 31-44), Șt. Olteanu reia mult controversata problemă a raportului dintre cultura plantelor și creșterea vitelor. Sprijinit în special pe date arheologice, autorul ajunge la concluzia că rolul de bază în economia agrară în această perioadă l-a avut cultura cerealelor, creșterea vitelor fiind o ramură auxiliară. În cea de-a doua parte a studiului, Șt. Olteanu valorifică datele privind tranzacții comerciale cu cereale în unele orașe din ținuturile de la Dunărea de Jos, date conținute îndecosebi în registrele notariale genoveze redactate la Pera și la Chilia, recent descoperite.

Ioana Constantinescu aduce în circuitul științific *Date noi privind agricultura Moldovei în perioada 1829-1833* (p. 15-55), furnizate de primele statistici agrare, și anume de

statistica semănăturilor efectuate în primăvara anilor 1829 și 1833 și statistica arendașilor, întocmită în 1833. Autoarea prezintă, pe lângă, cultura principalelor cereale (stabilind, totodată, cifric, preponderența rezervei feudale asupra loturilor țărănești) și analizează structura relativ noii categorii sociale a arendașilor, precum și aria de răspândire a arendașiei în Moldova.

Sub titlul *Unelle, instrumente și mașini agricole* sunt publicate patru materiale, dintre care trei ne comunică rezultatele unor descoperiri arheologice. Astfel, Constantin Pop prezintă aici (p. 57—73) unelte agricole reprezentate în arta romană din Dacia și Moesia Inferior (două pluguri, un cuțit de plug, o săpăligă, o seceră, un cosor de vie etc.), iar Ioan Glodariu, Andrei Zrinyi și Paul Gyulai descriu câteva unelte agricole păstrate în depozitul roman de la Mărculeni, descoperit în 1965 și care conține peste 160 de piese (p. 75—89), material publicat, de altfel, și într-o altă revistă de specialitate. Vasile Berbecaru semnează nota *Unelle de arat din județul Dîmbovița în epoca feudală* (p. 91—94), publicată și în *Studia Valachica*, vol. I (1969), p. 82—85.

Un foarte documentat și interesant studiu ne dă Nicolae Edroiu, care tratează *Despre apariția plugului în țăările române* (p. 95—117), continuând preocupări mai vechi ale d-sale (vezi și N. Edroiu și P. Gyulai, *Evoluția plugului în țăările române în epoca feudală*, în „Acta Muzei Napocensis”, 1965, II). După ce prezintă primele unelte de arat (la getodaci și în Dacia romană), autorul semnalează trecerea, în primele secole ale feudalismului timpuriu, de la *aratru la plug* și dă un inventar complet al descoperirilor arheologice reprezentând diverse piese, aparținând diferitelor tipuri de plug, pe care le analizează cu competență. Izvoarele istorice scrise, lingvistice și etnografice întăresc concluziile autorului.

E. Mewes, în articolul *Influența relațiilor de producție asupra nivelului tehnicii în agricultura românească din secolul al XIX-lea* (p. 119—133), face un scurt expozeu al evoluției agriculturii celor trei țări românești, pentru a insista asupra condiționării reciproce dintre relațiile de producție (urmărite în

funcție de modificările ce survin în dreptul de stăpînire asupra pămîntului) și nivelul tehnicii agrare.

Alte trei materiale pe care le prezentăm în continuare sînt înmănușate în capitolul *Cultura plantelor agricole*. Liviu Botezan, în ale sale *Contribuții la istoricul cultivării vitei de vie pe pămînturile nobiliare și iobăgești din comitatele Transilvaniei în perioada 1790—1820* (p. 135—162), fixează, pe baza unor statistici inedite, locul culturii vitei de vie în cadrul celorlalte culturi efectuate de cele două gospodării de bază: nobiliară și iobagă. Aduce, apoi, date cu privire la nașterea elementelor economiei capitaliste în domeniul viticulturii (comercializarea produselor vinicole, folosirea mîinii de lucru salariate, arendarea viilor și a cîrcimelor, acumularea primitivă a capitalurilor etc.).

Emil Lazea se ocupă aici de pomicultura în Transilvania în secolele XII—XIV, trăgînd importante concluzii din puținele surse documentare existente asupra acestei probleme (p. 163—171), iar Vasile Cociu, Andrei Botăr și Ioan Ivan semnează un mic medalion al lui Albert Wachsmann (p. 173—176), unul din pionierii pomiculturii moderne, care a trăit și activat în Transilvania (1849—1928).

Eugen Sănduleac ne prezintă, apoi, un valoros *Compendiu al istoriei „sistemelor agricole din România”* (p. 177—185), privit printr-un unghi de vedere tehnologic ingineresc. Autorul prezintă, succint, sistemele de exploatare agricolă, care au evoluat în funcție de nivelul forțelor de producție și de caracterul relațiilor de producție, corespunzînd, istoricește, orînduirilor sociale ce s-au succedat.

Pe tema *Creșterii animalelor și baza furajeră* sînt publicate alte trei materiale: Liviu Ursuțiu dă date statistice referitoare la creșterea vitelor pe domeniul cetății Gurghiuului în secolul al XVII-lea, din care trage unele concluzii cu privire la raportul dintre producția gospodăriei iobage și a celei alodiale (p. 187—196). Cu minuțiozitatea care o caracterizează, Ecaterina Negruți-Munteanu studiază aplicarea legii din 23 decembrie 1907 în ce privește înființarea și întreținerea izlazurilor comunale, ilustrîndu-și textul cu unele tabele statistice. Crearea izlazurilor comunale

se impunea stringent la începutul secolului al XX-lea, când extinderea culturilor amenința cu dispariția terenurilor de pășune, și a fost una din cele mai importante satisfacții date țăranilor răsculați la 1907.

O temă actuală și de strictă specialitate abordează V. Oțel și T. Feredean, ocupându-se de istoricul înșămînțărilor artificiale la animale în România (p. 209–219), care permit o productivitate mult sporită și o îmbunătățire a raselor.

Apicultura este ilustrată în volum prin articolul lui Gh. Bartoș, care tratează *Tehnica albinăritului în țăările române în epoca feudală* (p. 221–235), insistând deosebi asupra amenajării terenurilor melifere, confecționarea stupilor și condiția socială a stuparilor în secolul al XVIII-lea (muncitori calificați salariați).

Pentru *Sericicultură*, Marin Craiciu semnează articolul *Aspecte ale dezvoltării sericiculturii române în secolul al XIX-lea* (p. 237–246) în cele trei țări române. Autorul amintește primele măsuri care au avut în vedere dezvoltarea sericiculturii. Urmărește înființarea pepinierelor și a plantațiilor de dud, dezvoltarea creșterii viermilor de mătase și îmbunătățirea rasei prin importul seminței din Franța și Italia, creșterea producției, care permite la sfârșitul secolului al XIX-lea exportul de produse sericicole etc.

Capitolul *Medicina veterinară* include articolul aniversativ semnat de C. Simionescu, dedicat primei promoții de medici veterinari ai școlii din București, întemeiată de dr. Carol Davila la 1 ianuarie 1861.

Într-un nou capitol, intitulat *Prelucrarea și industrializarea produselor agricole*, Herbert Hoffmann prezintă moara plutitoare, instalație superioară de prelucrat semințele cerealiere, care a cunoscut în țara noastră o arie de răspândire apreciabilă (p. 253–256).

Cu amănunte tehnice de specialitate, Dumitru Nedelea descrie diverse sisteme de irigație a culturilor de legume în județele Prahova, Dimbovița și Buzău (p. 257–267).

În continuare, Alexa Csetri și Carol Engel analizează prima lucrare agronomică din Transilvania (rămasă netipărită), elaborată de Ioan Fridvaldszky, în 1771, la un nivel

științific apreciat și astăzi (p. 269–278).

Dumitru Șandru urmărește, într-un amplu articol (p. 279–308), modificările survenite în structura proprietății funciare în urma aplicării reformelor agrare în perioada cuprinsă între cele două războaie mondiale. Intensificarea circulației pământului, deosebi în anii premergători celui de-al doilea război mondial, a dus la creșterea ponderii burghezicii satelor, conchide autorul.

V. Bulgaru și Ion Negură ne introduc apoi în domeniul statisticii agricole, prezentând *Contribuția statisticii românești la constituirea și dezvoltarea statisticii agricole internaționale* (p. 309–333). Importanța statisticii în descifrarea istoriei economice și sociale este astăzi pe deplin recunoscută. Istoria țării noastre se bucură de o veche tradiție în domeniul statisticii agrare (vezi anii 1830). După ce prezintă lucrările de statistică și participarea românească la congresele internaționale de statistică și expoziții organizate în diverse capitale europene în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, autorii urmăresc colaborarea țării noastre la lucrările și publicațiile statistice ale Institutului internațional de agricultură de la Roma (1905–1945), subliniind valoarea calitativă a statisticii agricole românești, ce se distinge prin bogăția și varietatea datelor și indicatorilor, metoda culegerii, grupării și prelucrării datelor etc.

Două articole, care se completează reciproc, sînt publicate în capitolul *Cooperația agricolă*. Primul, intitulat *Preocupări de organizare a unor reuniuni agricole la românii transilvăneni în secolul al XIX-lea*, semnat de Nicolae Cordoș (p. 335–344), oglindește încercările intelectualității române de a impulsiiona economia agrară a Transilvaniei, de a se apropia de țăranul român, cu ajutorul căruia nădăjduia să lărgească și să întărească frontul luptei naționale. Dar acțiunea unor intelectuali și frunțași politici, desfășurată în anii 1881–1885, pentru a organiza o „reuniune română de agricultură” pe întreaga Transilvanie, în condițiile dublei asuprii din cadrul monarhiei austro-ungare, s-a soldat cu un eșec. Celălalt articol, intitulat *Cooperația de credit și agricolă din Transilvania în secolul XIX* de Ștefan Sonea (p. 345–350), trece în revistă societățile.

reuniunile de credit și băncile care au funcționat în Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea mai mult cu caracter de experiment, dar care au jucat un rol însemnat în dezvoltarea agriculturii, în formarea burgheziei române, dar și în promovarea culturii. În același capitol, E. Mewes ne face cunoștință cu inginerul agronom Vasile Bergheanu, un promotor al cooperației agricole de producție (p. 351—359). Broșurile și articolele sale, publicate în răstimpul 1919—1933, promovau ideea obștilor de producție, a cooperației agricole, în cadrul căreia mica proprietate, păstrându-și individualitatea, putea uza de toate avantajele aduse de o exploatare intensivă și rațională (tehnică avansată, conducere unitară, planificare etc.). În capitolul *Metode și probleme de cercetare*, Ștefan Imreh, pornind de la ideea că diferențierea presupune integrare, iar specializarea cooperare, abordează *Unele probleme și metode noi în cercetarea istoriei agriculturii* (p. 361—373). Autorul demonstrează că istoria agrară, luată ca disciplină autonomă, implică legături cu ariile limitrofe ale altor științe (istoria, sociologia, științele naturii, statistica etc.). Într-un alt articol, Iosif Covacs își asumă sarcina de a stabili problemele prioritare ale cercetării în domeniul istoriei agriculturii din epoca modernă (p. 375—379), printre care amintește necesitatea studierii modului de producție capitalist în agricultură. a elaborării monografiilor de sate etc.

În capitolul *Relații agrare*, Valeriu Șotropa analizează unele aspecte ale dezvoltării agriculturii și ale relațiilor agrare în districtul grănicesc năsăudean (p. 381—394). Conscripția celor 7 sate brănene din anul 1761 îi permite Georgei Penelea să stabilească structura socială

a populației de aici, precum și capacitatea ei economică după inventarul viu și mort (p. 395—404).

Elena Gheran și Aneta Spiridon analizează, într-un alt capitol, preocupări de economie agrară la Gheorghe Pop de Băsești (p. 405—410) și ni-l prezintă pe Ioan Georgescu ca un eminent propagator al științei economice și al metodelor agrotehnice înaintate (p. 437—442).

Ne mai rămâne de amintit articolul lui Simion Fuchs despre viața și concepția agrar-politică a lui Eugen Rozvan, conducător al mișcării nuncitorești din Transilvania (p. 411—419), și cel al lui Aeațiu Egyd închinat sociologului transilvan Robert Braun (p. 422—430).

Fără a mai insista asupra importanței publicației *Terra nostra*, considerăm că materialele volumului al II-lea pe care le-am prezentat răspund în bună parte ideii subliniate atât în *Cuvnt înainte* de C. Daicoviciu, cât și în *Postfață*, și anume aceea a caracterului utilitar pe care trebuie să-l aibă cercetarile din domeniul istoriei agriculturii.

Pentru a spori eficiența acestei publicații, mai ales în ceea ce privește îndeplinirea rolului ce-i revine în acest moment în pregătirea elaborării unei sinteze de istorie a agriculturii, sugerăm redactorilor o exigență mai mare în alegerea materialelor ce li se oferă spre publicare, eventual o colaborare mai strinsă cu institutele de cercetare de specialitate, cărora să le solicite abordarea temelor ramase necercetate sau care sînt puțin cercetate, amintite, de altfel, în câteva rînduri și în paginile acestui volum.

Ioana Constantinescu

ISTORIA ROMÂNIEI

N. STOICESCU, *Cum măsurau strămoșii. Metrologia medievală pe teritoriul României*, București, Edit. științifică, 1971, 330 p.

Un mare efort de investigație atentă și răbdătoare a dat literaturii noastre istoriografice o lucrare a cărei lipsă era resimțită de toată lumea, dar pe care nimeni nu cuteza cuvântul folosit nu e o exagerare!

sa o întreprindă. Căci e într-adevăr de mirare că un instrument de lucru atât de necesar cercetărilor istorice ca cel realizat acum de N. Stoicescu nu a fost întocmit mai de mult. Lucrările mai vechi ale autorului, destinate sa dea științei istorice din țara noastră utilajul fara de care ancheta sistematică devine imposibilă (ne gândim, mai ales, la *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România*, I, *Țara Românească*, 2 vol., 1970), îl recomandau cu prisosință pe N. Stoicescu pentru acest „corpus” al măsurilor medievale. Autorul făcuse dovada stăpînirii temeinice a documentației evului mediu românesc (îndeosebi a secolelor XIV-XVII) și a cunoașterii exhaustive a literaturii de specialitate, cele două condiții indispensabile pentru succesul unei încercări de asemenea proporții. Simpla parcurgere a subsolului cărții lui N. Stoicescu dă la iveală soliditatea bazei de informație pe care se clădește expunerea autorului. Ni se pare de prisos a mai stăru

asupra multiplelor dificultăți pe care le întâmpină orice cercetător al metrologiei medievale. Ajunge să spunem că particularismele locale, caracteristice societății feudale, imprimă o diversitate — uneori incredibilă — a sistemelor și unităților de măsuri care adesea descurajează pe cercetător. N. Stoicescu a știut să asocieze erudiției lui o examinare de microscop a acestor vechi măsuri în felurile lor variante locale, astfel că nimic din ceea ce era important n-a scăpat ochiului său vigilent.

Deschisă de o introducere datorată acad. Emil Condurachi și consacrată metrologiei antice (sistemul de măsuri și greutate adus de coloniștii greci, iar mai târziu cel introdus de romani), cartea cuprinde șase capitole, dintre care cel dintâi face istoricul măsurilor din țările române, iar celelalte prezintă măsurile și instrumentele de măsurat lungimea, măsurarea și hotărnicirea pămîntului, măsurile de suprafață, măsurile și instrumentele de măsurat capacitatea, cu cele două mari grupe corespunzînd lichidelor și materiilor uscate, măsurile și instrumentele de măsurat greutatea și, în sfîrșit, măsurile de volum. Lucrarea se încheie cu o bibliografie selectivă (109 titluri) și cu un indice de persoane, de locuri și de materii (nu scutit însă de erori). O ilustrație bogată și bine aleasă pune sub ochii cititorului imaginea unui șir de măsuri (stînj, palme, coturi, vadră, oca, baniță etc.).

Fiecare din cele aproape 100 de unități de măsură descrise în lucrare își are „fișa” ei, care înregistrează originea numelui, vechimea, întrebuintarea, variațiile, echivalența etc. Pretutindeni, cercetarea de metrologie propriu-zisă este încadrată de ample considerații de istorie economică și socială care sporesc interesul cărții. Una dintre concluziile cele mai valoroase ale autorului este că, „În epoca feudală, poporul român a avut un sistem propriu de măsuri, destul de dezvoltat și unitar în comparație cu acelea ale statelor vecine” (p. 23).

În ce constă valoarea deosebită a lucrării lui N. Stoicescu? Istoriografia contemporană se angajează tot mai ferm pe drumul cercetării *cantitative* a fenomenului istoric. Perioada „exemplilor” culese la întâmplare este definitiv încheiată, chiar și pentru ceea ce se numește epoca prestatistică. Astăzi nu se mai poate concepe un studiu de istorie economică și chiar socială fără ca autorul lui să nu încerce determinarea mărimii fenomenului cercetat. Cît? și în ce măsură? sînt întrebări de la care istoricul nu se poate eschiva.

Acum, după apariția cărții lui N. Stoicescu, întrebări de felul celor de mai sus pot fi puse fără teamă. Lucrarea d-sale pune la îndemna cercetătorilor un mijloc rapid și sigur de cunoaștere a vechilor unități de măsurat, fără a căror utilizare orice evaluare cantitativă este interzisă. Pentru a da doar un singur exemplu, ne mărginim să relevăm folosul pe care-l vor trage cercetătorii istoriei agrare din cartea prezentată aici. Este îndeobște știut ce mari dificultăți ridică calcularea cantităților de cereale recoltate pe marile domenii boierești sau mănăstirești sau a celor livrate Porții de Moldova și Țara Românească în cadrul regimului de obligații impus de dominația otomană. O bună parte din aceste dificultăți sînt acum înlăturate. Să mai amintim tot în legătură cu studiile de istorie agrară și informațiile despre ziua de arătură ca măsură care aruncă lumini noi asupra *obligației* zilei de arătură, legiferate de Legiuirea lui Caragea, sau cele despre baniță, care permit înțelegerea mai adîncă a abuzurilor săvîrșite de stăpînii de pămînt la

perceperea dijmei din porumb la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea.

Ne întrebăm dacă întrebuintarea condițiilor de venituri și cheltuieli din veacul al XVIII-lea ale Mitropoliei Țării Românești nu i-ar fi permis autorului să sporească informația despre diversele unități folosite la măsurarea cerealelor. La o viitoare ediție, aceste surse ar trebui valorificate.

Lucrarea lui N. Stoicescu este unul din acele instrumente de lucru care aparține „strictului necesar” bibliografic al oricărui medievist. Această carte despre măsuri va aduce istoriografiei noastre servicii care nu se pot măsura.

Fl. Constantiniu

T. VÂRGOLICI, *Dimitrie Bolintineanu și epoca sa*, București, Edit. Minerva, 1971, 394 p. + 16 f. pl. (Universitas)

Ani de profunde frămîntări și transformări social-politice, epoca revoluției de la 1848 și a înfăptuirii statului național a constituit în același timp prima etapă în afirmarea plenară a literaturii române moderne. Nu există, poate, infirmare mai evidentă a tezei comune criticii estetizante că frămîntările revoluționare nu sînt propice creației autentice decît numele și opera unor N. Bălcescu, M. Kogălniceanu, V. Alecsandri, Cezar Bolliac, Alecu Russo sau D. Bolintineanu.

Supraevaluat în contemporaneitate sau de către unii monografiști, excesiv criticată de către alții, opera lui D. Bolintineanu își găsește cuvenita înțelegere în ultimele decenii și, mai ales, în ultimii ani.

Lipsea însă pînă acum cercetarea exhaustivă a activității sale, condiție primordială pentru judecata axiologică definitivă.

Prin lucrarea sa, Teodor Vârgolici și-a propus și a reușit să suplinească această lacună, utilizînd judicios contribuții ante-

rioare, la care adaugă laborioase cercetări personale la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste Române, Arhivele Statului și în alte centre documentare din țară și străinătate, printre care Bibliothèque Nationale din Paris.

Viața și opera lui Bolintineanu sînt pentru prima dată confruntate permanent cu opera, în 13 capitole care urmăresc activitatea multilaterală a acestuia pînă la deznodămîntul final.

Primul dintre ele debutază, pe baza confruntării atente a mărturiilor vremii, cu stabilirea unei noi date de naștere, 1825, în locul anului, oarecum oficializat, 1819. De asemenea se propune o dată nouă, anul 1846, pentru plecarea la studii în Franța.

De un interes istoric deosebit sînt însă informațiile noi sau precizările în ce privește participarea activă a lui D. Bolintineanu la pregătirea revoluției de la 1848 din Țara Românească și în special în desfășurarea acesteia. Se delimitează, cu acest prilej, activitatea sa în cadrul redacției ziarului „Popolul suveran” ca redactor responsabil, încercîndu-se identificarea unor articole ne semnate. După înfrîngerea revoluției, exilat împreună cu ceilalți frunțași revoluționari, el sprijină acțiunea lui Nicolae Bălcescu, se integrează în Franța campaniei pentru cunoașterea în rîndurile opiniei publice occidentale a poporului român și pentru susținerea revendicărilor sale democratice. Din acest punct de vedere, contribuția sa publicistică, mai ales în epoca luptei pentru Unirea Principatelor și a Conferinței de la Paris, e îndreptată împotriva „falsilor patrioți” și a boierimii conservatoare.

Această propagandă va fi intensificată o dată cu reîntoarcerea în țară după aproape zece ani de peregrinări și înființarea ziarului „Dîmbovița”.

Un capitol special, bazat pe date inedite, e dedicat activității lui D. Bolintineanu ca ministru și colaborator intim al lui Alexandru Ioan Cuza, scriitorul numărîndu-se printre principalii promotori și realizatori ai marilor reforme din timpul Unirii.

Izolarea impusă după lovitura de stat din 11 februarie 1866 n-a însemnat încetarea

activității sale pentru progresul social-politic și cultural al poporului român. Dimpotrivă, atacurile sale prin presă împotriva cercurilor retrograde se vor accentua. Guvernanții vremii vor încerca să se răzbune lăsîndu-l să moară în mizerie și căutînd să-i treacă numele în conul de umbră al uitării.

În ce privește activitatea literară propriu-zisă, ea se integrează organic, de-a lungul întregii monografii, celorlalte aspecte ale vieții scriitorului, publicistului și omului politic, preocupărilor și realizărilor epocii, folosindu-se adesea cu succes metoda comparativă. Începuturile lui D. Bolintineanu sînt puse astfel sub semnul romantismului național și european. Baladele sale istorice sau fantastice sînt comparate și conexeate baladei romantice vest-europene, dar și tradițiilor eposului popular românesc. Dimitrie Bolintineanu era vizibil înrîurit de efervescența patriotică a epocii care investea poezia cu o misiune activă transformatoare. Crearea baladelor și a legendelor istorice inspirate din momente semnificative ale istoriei naționale corespundea programului din 1840 al „Daciei literare”. Cît despre romanele sale, prin care pune bază genului în literatura românească, deși se integrează romantismului, își propun să prezinte critic o serie de aspecte ale societății contemporane. Numeroasele volume de satiră politică la adresa „monstruoasei coaliții”, a moravurilor învechite și claselor retrograde, apărute după 1860 sub diverse titluri: *Nemesis*, *Eumenidele*, *Menadele*, *Ielele*, își păstrează și astăzi interesul documentar, în pofida lipsei de valoare estetică, și au meritul de a fi încercat asanarea viciei politice a vremii. În aceeași aric de preocupări pentru crearea unui nou climat politic se înscriu și lucrările dedicate evocării domniei lui Cuza, biografiile unor excesiv romanțate ale unor mari figuri din trecutul național ca Mihai Viteazul și Ștefan cel Mare, unele încercări dramatice.

Pagini prețioase sînt dedicate colaborării lui Bolintineanu cu personalități culturale franceze ca Philarète Chasles, profesor la Collège de France, care îi prefațează traducerea volumului antologic de versuri *Brisés d'Orient* și în același timp cu care tratează publicarea unor corespondențe politice în fa-

voarea României în ultimii ani ai domniei lui Cuza.

Există în lucrarea lui Teodor Vărgolici și pagini mai puțin inspirate sau, după părerea noastră, de prisos. Meritul monografiei *Dimetrie Bolintineanu și epoca sa* este însă acela de a fi demonstrat că scriitorul a fost nu numai una dintre cele mai reprezentative figuri culturale din vremea sa, ci în același timp unul dintre ctitorii statului român modern și ai literaturii naționale, una dintre acele „sfinte firi vizionare”, pe care le omagia Mihail Eminescu.

Nicolae Liu

IOAN STRATAN, *Corul „Ion Vidu” din Lugoj (1810–1970)*. Contribuție la istoria corurilor din Banat, Timișoara, 1970, 189 p.

Monografiile privitoare la instituțiile sau asociațiile culturale locale sînt bine venite mai ales cum e cazul monografiei de care ne ocupăm, în care directorul Muzeului municipal din Lugoj, Ioan Stratan, pe lângă datele cunoscute, aduce și contribuții arhivistice inedite, care largesc orizontul de cercetare asupra întregii vieți culturale a municipiului Lugoj.

Volumul e precedat de o scurtă istorie a municipiului Lugoj (p. 11–23), amintit prima oară în documente la 1242, dar pe vatra căruia s-au găsit urme încă din epoca neolitică. După 1242, cînd apare ca cetate, din cauza poziției geografice, orașul se dezvoltă, fiind condus de un castelan, și este menționat în numeroase acte din veacurile XIV–XVI. După ocuparea părții de șes a Banatului de turci (1552), Lugojul devine capitala banilor de Lugoj-Caransebeș și crește în importanță militară. Mihai Viteazul a stat aici în drum spre Praga, și i s-au alăturat mulți militari din acest oraș; tot aici a poposit și Alexandru Ion Cuza după abdicarea din 1866 (p. 13).

La 1658 a fost ocupat de turci și în acel timp a fost vizitat de Evlia Celebi. După ocuparea orașului de către austrieci (1718), pe lângă vechiul oraș românesc se înființează și un cartier nou, populat cu coloniști germani (după 1724) (p. 16). Viața economică ia un deosebit avînt, orașul se dezvoltă, și la 1818 numeroșii meseriași se organizează în bresle, dintre care cele mai puternice erau breslele opincarilor și ale cojocarilor.

Datorită dezvoltării economice apare de timpuriu și o burghezie română, care ridică orașul în fruntea acțiunilor antif feudale și democratice. Încă de la 1830 aici se organizează Societatea „Constituția”, cu un pronunțat caracter antifeudal, iar în 1848, tot în acest oraș, se vor întruni cele două adunări revoluționare (la 4–16 mai și 15–27 iunie) care au formulat programul politic al românilor bănățeni (p. 18–19). Capitală a Comitatului Caraș, Lugojul devine important centru al luptelor pentru egala îndreptățire și promovare a limbii române ca oficială mai ales după 1860. Prin înființarea numeroaselor fabrici, Lugojul devine și un important centru al mișcării muncitorești. Aici are loc la 24–25 decembrie 1905 congresul de înființare a Secției române a Partidului Social Democrat din Ungaria și tot aici între 1906 și 1907 apare oficiosul Secției române a Partidului Social Democrat (p. 21). Muncitorimea lugojană participă și la Congresul de constituire al Partidului Comunist Român din 1921 (p. 2), precum și la actele de rezistență din timpul războiului. După eliberare, orașul a luat un avînt deosebit prin modernizarea vechilor fabrici, înființarea de noi cartiere, școli, spitale, o bibliotecă și un muzeu municipal.

Bazat pe noi materiale arhivistice, autorul demonstrează că faimosul cor din Lugoj a luat ființă încă din 1810, fiind dirijat de învățătorul Nicolae Marcu. Pe la 1840, corul era condus de un alt învățător, Nicolae Ghina. Încă dinaintea revoluției de la 1848 corul devine un centru de polarizare și pentru alte manifestări culturale, cum a fost „Societatea românească cantatoare teatrală”, înființată în 1846 de actorul arădean Iosif Farcaș, care a început spectacolele la 6 ianuarie 1847 cu

artişti diletanţi, majoritatea fiind membri ai corului (p. 12).

La 1818 se înfiinţează şi o societate de lectură, una dintre primele societăţi culturale ale românilor de peste munţi, care avea mulţi membri dintre corişti. Mai târziu, societatea s-a transformat în „Casina română”, în cadrul căreia, pe lângă activitatea artistică, s-a înghebat şi o viaţă politică.

De altfel, corul din Lugoj a participat la toate manifestările politice ale vremii: în 1818 a primit pe Eftimie Murgu, în 1861 (nu 1862!) a participat la instalarea lui Emanoil Gojdu în funcţia de comite suprem al Caraşului, în 1878 întâmpina la Orsova pe Mihai Kogălniceanu în drum spre congresul de la Berlin şi mai târziu pe Vasile Alecsandri la Baile Herculane, iar în 1896 participa la Adunarea „Astreii”, când se face unificarea culturală între Banat şi Transilvania. Pe lângă activitatea culturală desfăşurată prin numeroase turnee în oraşele bănăţene şi ardelen, corul din Lugoj are un merit deosebit şi în acţiunea de unificare a poporului român înainte de realizarea unităţii statale. Având în frunte pe merituosul compozitor Ion Vidu, corul întreprinde mai multe turnee în oraşele din România veche, dintre care merită amintite participarea corului la expoziţia jubiliară din 1906 şi la concertul de gala de la „Ateneul Român” din 1906. În 1918 delegaţii corului participa la Marşa Adunare de la Alba Iulia. După 1927 corul a fost dirijat de compozitorul Filaret Barbu, apoi din 1940 de profesorul Dimitrie Stan, iar din 1968 de profesorul Remus Taşcău. După eliberare, activitatea corului devine intensă, participând cu specta-

cole în centrele muncitoreşti Reşiţa, Oraviţa, Oţelul Roşu, precum şi la Bucureşti.

La concursurile republicane din 1956 şi 1959, corul a obţinut premiul I şi titlul de „laureat”. Între preşedinţii corului din Lugoj apar figuri cunoscute, ca: Coriolan Brediceanu, Titu Haşeg, Dimitrie Florescu, Valeriu Branişte, Caius Brediceanu etc.

Volumul conţine numeroase ilustraţii, o cronologie a evenimentelor mai importante din activitatea corului începând cu 1810, câteva liste cu membrii corului, cu dirijorii începând cu 1810 şi cu preşedinţii dintre 1869 şi 1947. O bibliografie şi un indice încheie merituosă monografie a lui Ioan Stratan.

În încheiere şincm să facem unele rectificări, ce pot servi la o nouă reeditare. Nu Constantin Udria a fost acela care a propus înfiinţarea Societaţii de lectură în 1848, ci Ioan Marcu (p. 32). Titu Haşeg nu era fiu de blănar, cum spune autorul (p. 26, 35), ci fiul învăţătorului Ioan Haşeg din Lipova, care a avut un rol şi în timpul revoluţiei de la 1818—1819. Serbarile din 1896 nu au fost organizate de „Astra” din Braşov, ci de Comitetul central din Sibiu în vederea unificării pe plan cultural a celor două provincii (p. 56). Era bine dacă la izvoarele arhivistice autorul indica şi depozitul. Dar, pe lângă aceste observaţii minore, monografia lui Ioan Stratan aduce o contribuţie însemnată la cunoaşterea vieţii culturale din Banat în veacul trecut, precum şi după eliberare.

I. D. Suciu

ISTORIE UNIVERSALĂ

*** *СССР в борьбе за мир накануне второй мировой войны (сентябрь 1939 г. — август 1939 г.). Документы и материалы*, Издательство политической литературы, 1971, 736 p.

Sub îngrijirea Ministerului Afacerilor Externe al U.R.S.S. a apărut la Moscova, în Editura pentru literatură politică, volumul

intitulat: „U.R.S.S. În lupta pentru pace în ajunul celui de-al doilea război mondial (septembrie 1938 — august 1939). Documente şi materiale”. După un „Cuvînt înainte” sînt publicate 449 de documente, însoţite de adnotări şi indice de nume, privind eforturile diplomaţiei sovietice pentru apărarea păcii în preajma ultimei mari conflagraţii a secolului al XX-lea.

www.dacoromanica.ro

Sint cunoscute împrejurările în care, în zilele de 29—30 septembrie 1938, a avut loc la München conferința șefilor de guverne din Germania, Italia, Anglia și Franța. Cu acest prilej Hitler, Mussolini, Chamberlain și Daladier au semnat pactul prin care se urmărea dezmembrarea Cehoslovaciei. În urma dictatului de la München, Germania hitlerista ocupă regiunea sudetă din Republica Cehoslovacă. Politica de cedare în fața pretențiilor expansioniste ale hitleriștilor dusă de marile puteri occidentale a influențat negativ mersul evenimentelor pe arena internațională. Demascând falsitatea declarațiilor lui Chamberlain, potrivit cărora ar fi adus de la München „pacea generației noastre”, ziarul sovietic „Izvestia” scria la 4 octombrie 1938: „Va rămâne faptul prozaic, că în aparență capitularea așa-numitelor țări democratice în fața agresorului a îndepărtat războiul, dar în realitate l-a apropiat și încă în condiții incomparabil mai rele pentru Anglia și Franța (p. 34).

La 15 martie 1939 trupele hitleriste au invadat întreaga Cehoslovacie, ceea ce a întărit și mai mult pozițiile strategice și potențialul economico-militar al celui de-al III-lea Reich. U.R.S.S. a condamnat desființarea existenței de sine stătătoare a statului cehoslovac, calificând acțiunile trupelor fasciste drept samavolnice, arbitrare și agresive. Guvernul sovietic a refuzat să recunoască legalitatea „includerii în componența Reichului german a Cehiei și într-o formă sau alta și a Slovaciei” (p. 243).

În culegerea de documente sint publicate propunerile guvernului sovietic îndreptate spre înfrângerea agresorilor fasciști, spre crearea unui front colectiv de apărare a păcii. Este vorba de propunerea Uniunii Sovietice din 18 martie 1939 cu privire la convocarea unei conferințe internaționale la București, determinată de faptul că asupra României plutea primejdia unei agresiuni fasciste (p. 246), propunerea din 17 aprilie 1939 referitoare la semnarea unui pact anglo-franco-sovietic de asistență mutuală, precum și propunerile ulterioare, făcute de guvernul sovietic în timpul tratativelor anglo-franco-sovietice din vara anului 1939.

În telegrama din 18 martie 1939, trimisă de comisarul poporului pentru afacerile externe, M. M. Litvinov, ambasadorilor U.R.S.S. din Anglia și Franța, se spunea: „Astăzi, seara târziu, l-am convocat pe Seeds (ambasadorul Angliei în U.R.S.S. — n.n.) și i-am spus că propunem convocarea imediată a unei conferințe a reprezentanților U.R.S.S., Angliei, Franței, Poloniei și României. I am explicat că din întrebările pe care guvernele și le pun reciproc cu privire la poziția fiecăruia nu va ieși nimic, din care cauză e necesară o consultare generală. Nu importa locul unde se va ține conferința, dar cel mai bine ar fi sa ne întrunim în România, ceea ce ar consolida dintr-o dată poziția ei” (p. 216).

După cum se știe, propunerile sovietice au fost respinse de către Anglia și Franța. Aruncând o privire retrospectivă asupra întregii perioade premergătoare războiului, comisarul poporului pentru afacerile externe al U.R.S.S., M. M. Litvinov, i a amintit ministrului comerțului exterior al Angliei, Hudson, la 23 martie 1939, ca în decurs de cinci ani guvernul sovietic a făcut diferite propuneri în favoarea colaborării internaționale și a securității colective: „Noi am propus un sistem de pacte regionale, consfătuiri regionale, aplicarea fața de agresori a sancțiunilor prevăzute în Statutul Ligii Națiunilor, am fost gata să participăm, și am participat la aplicarea sancțiunilor, indiferent dacă anumite cazuri de agresiune ar fi lezat și interesele noastre. După anexarea Austriei, noua ne a devenit clar că Germania se va năpusti în curind asupra altor state din Europa Centrală și de aceea am propus atunci convocarea imediată a unei conferințe a statelor interesate. În toată conflictului sudet am propus Franței și Cehoslovaciei o consfătuire a Marelui Stat Major și am declarat cu toată sinceritatea că sintem gata sa ne îndeplinim obligațiile față de Cehoslovacia potrivit condițiilor prevăzute în tratat, cu alte cuvinte dacă și Franța acorda ajutor Cehoslovaciei. Toate aceste propuneri ale noastre au fost ignorate de Anglia și Franța” (p. 271).

Prin apariția noii culegeri de documente, istoricii au căpătat un prețios material documentar pentru studierea politicii externe promovate de Uniunea Sovietică și de alte

țări în ajunul celui de-al doilea război mondial. Volumul oferă posibilitatea de a face cunoștință cu un mare număr de documente noi, necunoscute până acum, ale Ministerului sovietic al Afacerilor Externe (pe atunci Comisariatul Poporului pentru Afacerile Externe); indicații date ambasadorilor, informări ale diplomaților, în care, alături de aprecierea situației politice, se fac și caracterizări însemnate cu privire la diferiți oameni politici din acea vreme etc.

Ion Babici

APOSTOL KOTANI, *Disa çëshlje të politikës agrare të P.K.Sh. në vitet 1941–1948* (Problemele politicii agrare a P.C.A. în anii 1911–1948), Tirana, 1970, 148 p.

Cu ocazia aniversării a 25 de ani de la legiferarea Reformei agrare în Albania (29 august 1915), cercetătorul albanez Apostol Kotani de la Institutul de istorie și lingvistică de pe lângă Universitatea de stat din Tirana a elaborat și publicat un interesant studiu referitor la politica agrară a Partidului Comunist Albanез în anii 1911–1948. Lucrarea reflectă politica agrară a Partidului Comunist Albanез, încă de la înființarea sa în noiembrie 1911, apoi în timpul luptei de eliberare națională, în anii războiului, cît și după eliberare (noiembrie 1944), cuprinzînd principalele etape ale luptei pentru răsturnarea vechilor relații agrare feudalo-burghize și pentru stabilirea noilor relații determinate de sarcinile desfășurării revoluției democrat-populare și socialiste. Astfel că cititorului îi sînt prezentate, în mod succint și clar, conținutul principal al relațiilor agrare existente înainte de eliberare, prevederile programului agrar elaborat de P.C.A. chiar în timpul luptei antifasciste, rezolvarea unor probleme încă înainte de aplicarea practică a reformei agrare, naționalizarea marilor turme de animale, schimbările intervenite în sistemul impozitelor, precum și urmările

economice, sociale și politice ale revoluției în viața satului albanez.

Pentru întocmirea lucrării, autorul a întreprins un studiu serios și aprofundat asupra documentelor și hotărîrilor luate de organele de partid și de stat, rapoarte, legi și decrete, arhivele unor consilii populare din diferite județe, precum și folosirea lucrării *Studii asupra reformei agrare în Albania*, elaborată în 1952 de o comisie specială. Așa cum reiese din documentele citate, problema agrară a ocupat un rol important în politica partidului. Transformarea modului de producție agrar și a relațiilor de producție presupune de la sine împlinirea unor schimbări radicale, structurale, privind proprietatea asupra pămîntului și a mijloacelor principale ale producției agrare, formele de distribuție a produselor muncii, dezvoltarea forțelor de producție etc. Aceste transformări corespund unei perioade istorice care a început o dată cu instaurarea regimului democrat-popular și s-a continuat cu desfășurarea construirii socialismului. În primul capitol, al lucrării de care ne ocupăm, intitulat: „Privire generală asupra relațiilor agrare pînă la lupta de eliberare națională”, se arată că deși Albania era o țară cu relief și climă favorabile dezvoltării agriculturii, pînă la eliberare (29 noiembrie 1944) rămăsese una dintre țările cele mai înapoiate din Europa și în acest domeniu, deoarece s-au păstrat pînă tîrziu relațiile semifeudale de producție, iar pămîntul era lucrat cu mijloace și metode primitive. Partea cea mai mare și mai bună a pămîntului arabil, a pășunilor, pădurilor și apelor, era concentrată în mîinile clasei exploataatoare, în timp ce marea masă a țărănimii era lipsită de pămînt sau avea puțin, ce nu-i putea asigura existența. Pînă în anul 1938, Albania dispunea de 393 355 ha pămînt arabil. Din acesta, numai 62,1 % era înămînțat, 10 % lăsat nelucrat, 16,2 % pășuni și livezi, iar 33 481 ha de pămînt erau neexploatabile. Vița de vie ocupa o suprafață de 4 000 ha, grădinile cu pomi fructiferi 3 824 ha. Agricultura albaneză mai dispunea de 1 600 000 rădăcini de măsline, 100 000 rădăcini de citrice etc. În toată țara erau 155 255 de gospodării țărănești repartizate astfel: 40 % în zona de

clupie, 27% în zona de dealuri și 33% în zonele muntoase. Din totalul suprafeței pământului ce se lucra 12,71% era proprietate de stat, 3,7% deținută de 7 familii de mari latifundiași, 26,16% de 1712 țărani înstăriți (bogați) și 60,43% proprietatea a 128 961 mici gospodării țărănești, iar 21 544 de familii de țărani nu aveau nici o palmă de pământ. O mare bogăție era cea a pădurilor. Din 1 129 450 ha de pământ existente în anul 1938, 94% erau cunoscute ca păduri ale statului, 1% păduri comunale și 5% proprietate privată. Aceste cifre, citate de autor cu scopul de a reda în mod cât mai concludent situația țărănimii albaneze înainte de eliberare, de a documenta în mod științific persistența vestigiilor feudale în relațiile agrare, sînt deosebit de utile în cunoașterea și înțelegerea perioadei premergătoare ocupării Albaniei de către Italia fascistă, în urma agresiunii de la 7 aprilie 1939. Cu argumente de primă mână, date statistice, documente oficiale și de arhivă, autorul înfierează politica reacționară practică de regimul antipopular al lui Ahmet Zogu, dovedind politica rapace și antițăărănească a marilor feudali, care sub oblăduirea regimului amintit se înfruptau în mod tiranic din pământurile țării și ale sătenilor. În acest sens, este amintită legea asupra pădurilor și pășunilor, aprobată încă din anul 1925, care permitea marilor proprietari să acapareze așa-zisele „pământuri moarte” proprietate a nimănui, dar care în realitate aparțineau statului. În plus, chiar și pădurile și pășunile „comune” ale satelor erau de fapt exploatate tot de păturile avute. Criza economică din perioada anilor 1929—1933 a înrăutățit și mai mult situația țărănimii. Micile gospodării țărănești au fost ruinate, aproape în masă, țărani părăsind pământul sau făcînd împrumuturi înrobitoare. Această situație a contribuit și ea la concentrarea pământurilor în mâinile unui grup restrîns de feudali și mari comercianți, care exploatau fără milă forța de muncă a maselor țărănești. Această primă parte creează cadrul general al situației agriculturii albaneze și contribuie în mod substanțial la înțelegerea problemelor deczputute

în capitolele următoare. Astfel, capitolul al doilea, „Politica agrară a P.C.A. în timpul luptei de eliberare națională”, bine încheiat și bazat pe o vastă documentare, ne prezintă cu claritate poziția Partidului Comunist Albanez față de problema țărănească, încă de la înființarea sa la 8 noiembrie 1911, atitudinea sa în timpul marilor lupte ale rezistenței antifasciste, cînd satul a fost izvorul principal al aprovizionării și baza creșterii unităților de partizani, lupta sa pentru înlăturarea dezideratelor legitime ale maselor țărănești, pînă la legiferarea reformei agrare, din august 1945. Autorul arată că P.C.A., pe baza învățăturii marxist-leniniste, a studiat și analizat în mod temeinic realitățile concrete, istorice ale țării, elaborînd o politică justă, pe temeuri științifice asupra principalelor direcții de dezvoltare a vieții economice și social-politice ale Albaniei. El a dat o înaltă și permanentă atenție problemei agrare, luptei maselor țărănești împotriva exploatării și opresiunii, pentru pământ și libertate. Într-un apel adresat poporului albanez, la 12 aprilie 1942, C.C. al P.C.A. cerea în mod deosebit țărănimii albaneze să nu livreze produsele sale puterii fasciste. Apelul partidului a fost recepționat cu interes de țărani. În rezoluția Conferinței de la Peza, ținută la 16 septembrie 1942, problema sabotării stocajului de alimente, a monopolului societăților anonime și a celor agrare care acaparau pământurile țărănilor s-a pus cu multă tărie. La fel și în timpul Congresului istoric de la Perinet, din 24 mai 1944, cînd armata de eliberare națională desfășura ofensiva generală împotriva inamicului și cînd perspectivele eliberării totale a țării se întrezăreau cu claritate. Comitetul antifascist de eliberare națională a publicat o serie de acte legislative care reglementau, în mod temporar, unele aspecte mai stringente ale problemei agrare. Următorul capitol, intitulat sugestiv, „Reforma agrară—prima revoluție în relațiile economico sociale ale satului”, cuprinde toate aspectele esențiale ale luptei pentru promulgarea reformei agrare de la 29 august 1945, prevederile

legii, aplicarea ei practică, tratate cu competență și claritate, în subcapitolele referitoare la „Prelucrarea măsurilor politico-juridice și tehnico-organizatorice pregătitoare aplicării reformei agrare”, „Crearea comitetelor țăranilor săraci—rolul și importanța lor” și „Proclamarea legii reformei agrare și lupta pentru aplicarea ei”. În continuare, autorul tratează diferite aspecte legate de condițiile aplicării reformei și adâncirea caracterului de clasă al acesteia, dând numeroase date asupra dinamicii aplicării ei în diferite zone ale țării etc. Alte subcapitole se referă la naționalizarea pădurilor, livezilor și a turmelor mari de animale, la lichidarea vechiului sistem al inuozitelor și aplicarea noilor relații economice dintre sat și oraș, urmările și rezultatele social-economice și politice ale reformei agrare în transformarea satului albanez, toate întregind interesanta expunere a modului în care Partidul Comunist Albanez a știut să soluționeze cele mai grele situații, într-o perioadă deosebit de complexă și agitată, pentru a rezolva marea problemă a maselor țărănești. Așa cum se arată și în titlul cărții, expunerea se oprește la anul 1948, dar concluziile prefigurează dezvoltarea socialistă a agriculturii albaneze, marile transformări survenite în viața satului și în conștiința oamenilor, rolul conducător al partidului în înfăptuirea tuturor realizărilor obținute de țărănimea albaneză. Autorul se dovedește un bun cunoscător al problemelor tratate, un cercetător conștiințios și tenace, care știe să dozeze foarte bine informațiile, conținute în numeroasele tabele statistice, și mai ales să dea o interpretare partinică, clarvăzătoare tuturor evenimentelor, prezentarea lor fiind de pe pozițiile marxism-leninismului. Este o lucrare meritorie, care prefigurează o viitoare monografie a satului albanez, înscriindu-se printre contribuțiile de seamă ale istoriografiei albaneze contemporane, utilă atât specialiștilor, cât și unor cercuri largi de lectori.

JACQUES DESMAREST, *Evolution de la France contemporaine. I. La France de 1870*, Paris, Edit. Hachette, 1970, 124 p.

Bun cunoscător al epocii contemporane — și în acest sens menționăm lucrările sale anterioare de bază. *La politique de la Main-d'œuvre en France* și *La Defense Nationale 1870-1871* — autorul prezentului volum și-a propus să cuprindă în trei volume istoria Franței între 1870-1970 având în vedere schimbările structurale care au avut loc în politica internă și externă a acesteia. De altfel data de 1870 este la rîndul ei destul de semnificativ aleasă pentru ca numai ea însuși să constituie obiectul unui singur volum. Într-adevăr pe plan intern în Franța se instaurează în mod definitiv regimul republican, iar pe plan extern apare în mod evident sfîrșitul predominării franceze care a durat mai bine de două sute de ani și s-a încheiat în 1945. Așadar volumul I este consacrat de istoricul francez în întregime anului 1870, al doilea perioadei cunoscute și sub numele de „La belle époque”, cuprinsă între evenimentul epocal marcat de Comuna din Paris și izbucnirea primului război mondial, în fine al treilea perioadei dintre cele două războaie mondiale. Nimic mai simplu pentru a prezenta cititorilor, dar mai ales specialiștilor o frescă a Franței contemporane sub toate aspectele ei: economic, social și politic.

În primul volum, autorul a căutat să înlocuiască expunerea faptelor cu o analiză profundă a aspectelor cele mai semnificative, insistînd cu același interes asupra succesorilor, ca și asupra eșecurilor, asupra momentelor de glorie, ca și asupra celor de prăbușire, în fine acordînd atenție și faptelor foarte importante, ca și a celor de mai mică importanță.

Lucrarea cuprinde 8 părți interesante nu numai prin varietatea și multitudinea problemelor ridicate, dar și prin concluziile la care se ajunge.

În prima parte sînt prezentate așa-numitele *date generale*, înțelegînd prin aceasta problemele pe care le ridică studierea teritoriului, a populației a caracterelor etnice, a mentalității, a puterii politice etc. A doua parte, intitulată *starea economică* cuprinde o

analiză a economiei franceze la mijlocul secolului al XIX-lea a producției agricole, a producției industriale, a serviciilor, a schimburilor cu străinătatea, a folosirii produsului și venitului național. În partea a treia se reia o problemă mult discutată în istoriografia franceză și anume aceea a *claselor sociale*, studiindu-se rînd pe rînd : vechea aristocrație, burghezia, clasele intermediare (înțelegînd prin aceasta pe funcționari, pe meșteșugari și negustori), clasa muncitoare (adică muncitorii din industrii) și în fine țărănimia.

Partea a patra intitulată *Formarea spiritelor și a creației intelectuale* este de fapt o imagine a modului cum intelectualitatea epocii a înțeles să reorganizeze învățămîntul de stat și particular, cu intenția vădită de a forma valori de elită capabile să contribuie și mai mult la dezvoltarea științei și culturii europene. A cincea parte este consacrată *Convingerilor religioase și moravurilor*, cu alte cuvinte acelor probleme care sînt legate pe de o parte de lupta bisericii catolice pentru apărarea credinței, iar pe de alta de progresul înregistrat de unele curente filozofice, scepticismul și ateismul fiind cele mai importante. În a șasea parte autorul este preocupat de structura sistemului de guvernămînt (*Puterea și forțele politice*) și anume de acele forme de organizare politică a Franței imperiale care deveniseră evidente pentru contradicțiile dintre forța aparentă și slăbiciunea reală a regimului imperial, măcinat de disensiunile dintre partidele și grupările politice care căutau să profite de liberalismul lui Napoleon al III-lea. A șaptea parte este de fapt un preambul la catastrofa militară la care avea să fie împinsă Franța la mijlocul anului 1870, cînd a declarat război Prusiei, cu alte cuvinte o analiză a *puterii militare*, unde apare evidentă insuficiența efectivelor, mediocritatea pregătirii de luptă a corpului de subofițeri și de ofițeri, incapacitatea comandamentului suprem în problemele noi ale tacticii și strategiei. În fine, în ultima parte a lucrării este tratat *locul Franței în Europa și în lume*, așadar relațiile internaționale ale acesteia, un prilej binevenit de a cunoaște nu numai politica externă a Franței sub cel de-al doilea imperiu, dar și cauzele care au determinat izolarea

acesteia în Europa și pe celelalte continente drept urmare a politicii sale defectuoase manifestată pe plan comercial și financiar.

Cunoașterea rînd pe rînd a tuturilor acestor aspecte din istoria Franței celui de-al doilea imperiu due pe autor mai întîi la justificata concluzie fundamentală și anume că greșelile și slăbiciunile unui suveran, care se remarcase mai tot timpul prin spiritul său original, dar adesea himeric, care fusese preocupat mai mult de elaborarea unor planuri de guvernămint decît de înfăptuirea lor avea să ofere acestei mari puteri europene — în viitorul cel mai apropiat posibil — cele mai periculoase perspective, ținînd seamă, în același timp că la frontiera ei răsăriteană națiunea germană depunea toate eforturile pentru realizarea unității ei, cu orice fel de sacrificii.

Dar nu numai atît. După opinia lui J. Desmarest declinul Franței imperiale devenise atît de vizibil în opțiunea multor personalități politice din acea vreme cu cîțiva ani înainte de criza din 1870, încît acestea nu numai că nu mai indicau soluția cea mai potrivită care ar fi putut salva regimul chiar în ultimul moment al existenței sale, dar se abțineau s o mai facă deoarece pentru mulți mai primejdioasă era izbucnirea unei noi revoluții decît o prăbușire spectaculoasă.

E drept că această suită de erori care au compromis regimul imperial timp de aproape două decenii a permis totodată conservarea acelor resurse umane și materiale ale poporului francez, care oricînd puteau renaște un nou sistem de guvernămînt. Autorul încheie astfel primul volum cu convingerea că în 1870 Franța s-a aflat în fața unui mare examen al istoriei, unde echilibrul social restabilit pentru o vreme avea să se răstoarne din nou pentru că mica burghezie, negustorii și meseriașii încă mai aspirau să se ridice la nivelul clasei privilegiate în timp ce muncitorii din zi în zi mai numeroși în centrele industriale nu numai că nu se mai resemnau la situația lor precară, dar erau hotărîți, mai mult ca oricînd, să se organizeze și chiar să se ridice împotriva unei ordini interne construită pe un eșafodaj anacronic.

Constantin Șerhan

„Studii”, Revistă de istorie, publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei de informare științifică sumarul este completat cu rubricile : Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Discuții, Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate aparute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici dactilografiate la două rânduri, în patru exemplare, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- STUDII REVISTĂ DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHIE
- DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPEENNES
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE—CLUJ
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE AȘI
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
 - SERIA ARTĂ PLASTICĂ
 - SERIA TEATRU MUZICĂ CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
- STUDII CLASICE

**LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA
ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

- D. TUDOR, *Padurile romane de la Dunărea de Jos*, „Istorie și civilizație 2”, 1971, 211 p., 15 lei.
- ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, *Țara Românească de la Basarab I „Întemeietorul” până la Mihai Viteazul*, „Istorie și civilizație 1”, 1970, 176 p., 15 lei.
- ȘERBAN PAPACOSTEA, *Oltenia sub stăpânirea austrieacă (1718—1739)*, „Biblioteca istorică XXIII”, 1971, 343 p., p. 22,50 lei.
- N. GRIGORAȘ, *Instituții feudale din Moldova I. Organizarea de stat până la mijlocul sec. al XVIII-lea*, 1971, 477 p., 28 lei.
- * * * Nicolae Iorga — istoric al Bizanțului, Culegere de studii îngrijită de Eugen Stănescu, 1971, 251 p., 18,50 lei.
- ARIADNA CAMARIANO-CIORAN, *Academiile domnești din București și Iași*, „Biblioteca istorică XXVIII”, 1971, 23 lei.
- * * * *Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor (sec. XII—XIX)*, Studii, vol. I, 1971., 445 p., 28 lei.
- VASILE MACIU, *Mouvements nationaux et sociaux roumains au XIXe siècle*, „Bibliotheca Historica Romaniae 33”, 1971, 335 p., 13,50 lei.
- D. PRODAN, *Supplex Libellus Valachorum or the political struggle of the romanians in Transylvania during the 18th Century*, „Bibliotheca Historica Romaniae VIII”, 1971, 476 p., 33 lei.
- * * * *Unification of the Romanian National State, The Union of Transylvania with old Romania*, sub redacția prof. Miron Constantinescu și prof. Ștefan Pascu, „Bibliotheca Historica Romaniae. Monografii VII”, 1971, 368 p., 30 lei.
- GHEORGHE MATEI, *Dezarmarea în contextul problemelor internaționale și atitudinea României (1919—1934)*, „Biblioteca istorică XXVII”, 1971, 307 p., 26 lei.

